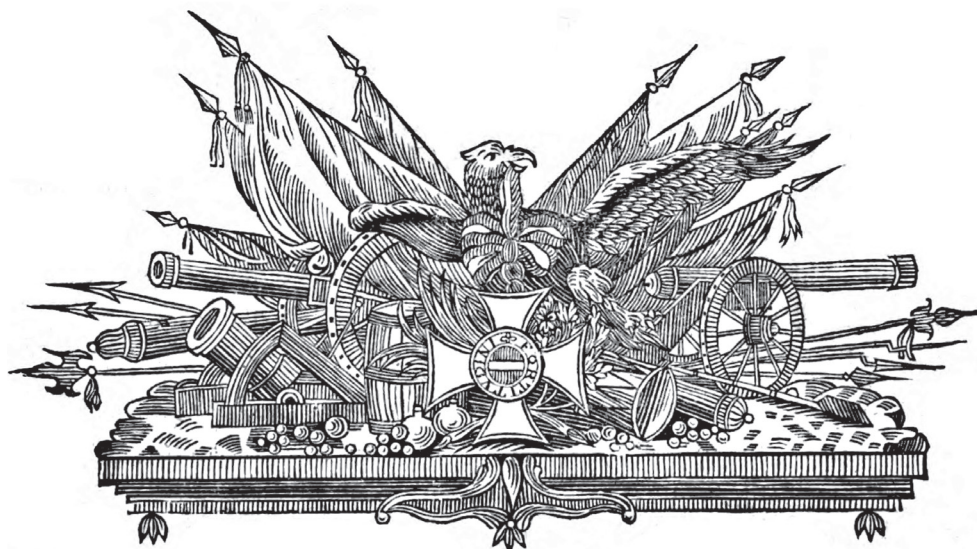

PRAMENE K VOJENSKÝM
DEJINÁM SLOVENSKA

III/1

1711 – 1792

*Venované pamiatke PhDr. Vojtecha Dangla, CSc. (15. 4. 1937 - 8. 7. 2018),
priekopníka slovenskej vojenskej historiografie*

Pramene k vojenským dejinám Slovenska III/1 1711 – 1792

Editori: Doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD.
Mgr. Božena Šedová

Edícia Pramene k vojenským dejinám Slovenska

Vydal: Vojenský historický ústav v Bratislave

Recenzenti: Mgr. Diana Duchoňová, PhD.
Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.
PhDr. Tünde Lengyelová, CSc.

© Vojenský historický ústav 2019

Grafická úprava, sadzba a zalomenie: Ing. arch. Marek Kacvinský
Tlač:

Na prednej strane obálky je portrét maršala Andreja Hadika.

Na zadnej strane obálky je zobrazenie scény z dobývania Belehradu, keď habsburskí delostrelci 14. augusta 1717 zasiahli a vyhodili do povetria osmanskú pracháreň.

ISBN 978-80-89523-56-6

VLADIMÍR SEGEŠ – BOŽENA ŠEĐOVÁ

**PRAMENE K VOJENSKÝM
DEJINÁM SLOVENSKA**

— **III/1** —

1711 – 1792

Obsah

Predhovor	8
Vojenská minulosť Slovenska a Slovákov v rokoch 1711 – 1792	11
1. Súpis majetkov skonfiškovaných Jurajovi Otlíkovi, 1711	40
2. Návrat Juraja Otlíka z exilu, 1711	43
3. Rozsudok nad bývalým vojakom v prípade vraždy, 18. júla 1712	46
4. Rozpis porcií na rok 1713, koniec roka 1712	47
5. Rozsudok nad Jurajom Jánošíkom a Tomášom Uhorčíkom, 16. marca 1713	50
6. Amnestia po Satmárskom mieri, 1715	55
7. Publicistické vojnové spravodajstvo, 25. septembra – 7. októbra 1716	58
8. Výdavky mesta Sabinov na vojsko, 13. januára 1717	61
9. Dislokácia vojska v Bratislavskej stolici, 6. októbra 1717	63
10. Sťažnosť poddaných z Dolnej Súče na svojvoľu vojenského kapitána, 1721	65
11. Pátranie po účastníkoch Rákociho povstania v Šariši, 4. septembra 1722	67
12. Zriadenie Miestodržiteľskej rady, 1723	69
13. Zákon o dedičnosti uhorskej koruny v ženskej línii rodu Habsburgovcov, 1723	72
14. Poddaní z Nemčičian prosia o zníženie daní, 11. decembra 1727	75
15. Výsluch a rozsudok nad ženou obvinenou zo smilstva, 5. mája 1730	77
16. List richtára a obyvateľov Senice o svojej neľahkej situácii, 9. júla 1732	79
17. List o opatreniach vedenia Šarišskej stolice na zabezpečenie pokoja, 20. júla 1734	81
18. Rozpis vojenskej dane pre stolice a mestá, 1734	83
19. Stanovy saského Vojenského radu Svätého Henricha, 1736	86
20. Prísaha senátorov a tribúna ľudu v Prešove, 1740	90
21. Vyhlásenie insurekcie v Bratislavskej stolici, 29. januára 1741	92
22. Hadi exercitium, 1746	94
23. Vymenovanie Andreja Hadika za generála, 6. marca 1747	101
24. Spresnenie o nosení uniforiem, 25. februára 1751	104
25. Amnestia pre dezertérov a niektorých trestaných vojakov, 31. marca 1751	107
26. Inštrukcia generála Andreja Hadika pre plukovníka Jozefa Komáromiho, 10. októbra 1753	109
27. Predpis o vojenských lôžkach, 23. októbra 1755	115
28. Inštrukcia podmaršala Andreja Hadika pre vojsko v Brandenbursku, 1757	117
29. Zriadenie a stanovy Vojenského radu Márie Terézie, 1757 – 1758	119
30. Povýšenie Františka Nádašdyho na poľného maršala, 5. mája 1758	135

31. Odsúdenie na telesný trest a nútenú vojenskú službu, 6. marca 1759	138
32. Prípád Juraja Sosnu, ktorý sa po pokuse o vraždu dobrovoľne pridal k vojsku, 11. apríla 1760	140
33. Prostého vojaka povinnosť, 1760	142
34. Vojenské artikuly, po 1760	148
35. Dobrovoľné zmrzačenie zo strachu pred vojenskou službou, 26. mája 1762	159
36. Sťažnosť poddaných Zvolenskej Slatiny na počínanie vojska, 1764	160
37. Nariadenie Márie Terézie o zamedzení poddanských vzbúr v Uhorsku, 14. júna 1766	162
38. Stanovy hessenského Radu Pour la vertu militaire, 1769	165
39. Z Brezovskej kroniky, 1770 – 1792	167
40. Výsluchy poddaných v prípade napomáhania vojenským dezertérom, 25. – 28. septembra 1773	170
41. Oznámenie vrchnosti Oravskej stolice o vzbure poddaných, 13. apríla 1774	178
42. Rozsudok stoličného súdu nad účastníkmi oravskej vzbury, 27. januára 1775	180
43. O šikovnosti Cigánov vo vojenskej službe, 1775 – 1776	182
44. List svätoandrejského poddaného o násilnom odvedení syna do vojska s prosbou o zníženie dávok, 5. decembra 1778	186
45. Sťažnosť obyvateľov Bartošovej Lehôtky na vojenské ťarchy, december 1778	187
46. List poddaných z Ostrej Lúky o veľkom vojenskom zaťažení s prosbou o zníženie daní, 24. februára 1779	189
47. Inštrukcia pre chirurgov cisárskej armády, 1779	191
48. Prvé vojenské mapovanie, 1782 – 1785	196
49. Patent Jozefa II. o zrušení nevoľníctva v Uhorsku, 22. augusta 1785	205
50. Informácia o vojsku v ružomerských osadách, 23. júla 1786	208
51. Vojenské články a prísaha podľa najnovšieho reglementu, 1786	210
52. Vojenská pieseň o vojne proti Osmanom v rokoch 1787 – 1790, 1789	221
53. Prosba o odpustenie a vrátenie daní, 9. apríla 1790	224
54. Pamflet podporujúci panovníka proti pánom, 1790	226
55. Predstavy o budovaní dobrej armády, 1791	229
Chronologický prehľad najdôležitejších udalostí	234
Prehľad panovníkov, najvyšších uhorských hodnostárov a pápežov	238
Funkčné (hodnostné) označenia v habsburskej armáde v 18. storočí	239
Použité a odporúčané pramene, edície a literatúra	240

Predhovor

Vo výskumnom programe Vojenského historického ústavu v Bratislave sa potreba sprístupňovania slovacikálnych militárií premietla do vedeckého projektu Pramene k vojenským dejinám Slovenska, ktorý sa ako jeden z piatich kľúčových a nosných smerov realizuje od roku 2007. Cieľom tohto projektu je postupné odstraňovanie deficitu v oblasti edovaných prameňov, a tým zároveň príspevok k posunu poznania slovenskej historiografie a obzvlášť slovenskej vojenskej historickej vedy.

V súlade so zaužívanými medzníkmi a etapami vojenských dejín Slovenska, ktoré sa odzrkadľujú v časovom vymedzení doteraz vydaných siedmich zväzkov Vojenských dejín Slovenska, postupne od roku 2010 vychádzajú aj zväzky prameňov s viacerými časťami, a to v závislosti od chronológie, rozsahu či tematického zamerania príslušných dokumentov.

Prvý až tretí zväzok pod názvom Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1 Od najstarších čias do konca 10. storočia (vydané 2010), Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2 1000 – 1387 (vydané 2011) a Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3 1387 – 1526 (vydané 2013) mapujú obdobie staroveku a stredoveku. Ďalšie dva zväzky, čiže Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/1 1526 – 1648 (vydané 2015) a Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/2 1648 – 1711 (vydané 2017), sa v časovom oblúku takmer dvoch storočí venovali obdobiu včasného novoveku, čiže mimoriadne rušným a nepokojným udalostiam v pomoháčskej dobe, keď popri osmanskej expanzii a s ňou spojenými bojmi sa odohrávala v Európe tridsaťročná vojna a v uhorskej časti monarchie prepukali viaceré stavovské protihabsburské povstania, ktoré ukončilo uzavretie Satmárskeho mieru. Editormi týchto chronologicky systémovo nadväzujúcich zväzkov boli Vladimír Segeš a Božena Šeďová.

Popri uvedených piatich zväzkoch Vojenský historický ústav vydal roku 2016 aj Pramene k vojenským dejinám Slovenska IV/1. Rakúsko-uhorská armáda – Slováci – Slovensko v období prvej svetovej vojny 1914 – 1918 (editori Peter Chorvát, Jana Zátková, Miloslav Čaplovič), a roku 2014 Pramene k vojenským dejinám Slovenska V/2/1. 1. časť. armádny zbor v ZSSR a jeho účasť na oslobodzovaní Slovenska v rokoch 1944 – 1945 (editor Jozef Bystrický).

Všetky doteraz vydané zväzky sa stretli s pozitívnym ohlasom tak v rezorte obrany, ako aj v historickej obci, medzi vysokoškolskými študentmi a napokon i v radoch širšej čitateľskej verejnosti zaujímajúcej sa o vojenskú problematiku. Nepochybne

k tomu prispela aj skutočnosť, že všetkých sedem zväzkov je online prístupných na webovej stránke www.vhu.sk.

Prezentovaný zväzok *Pramene k vojenským dejinám Slovenska III/1* je vymedzený rokmi 1711 – 1792. V európskej i slovenskej historiografii sa toto obdobie zvykne označovať ako doba či storočie dynastických vojen.

Publikáciu sprevádza úvodný prehľad historického vývoja daného obdobia s dôrazom na vojenskú minulosť, ďalej nasleduje v chronologickom poradí súbor viac ako 50 dokumentov, z ktorých mnohé doposiaľ neboli publikované. Pri výbere dokumentov sme sa riadili nielen striktne vojenským hľadiskom, nemenej dôležitý bol aj aspekt vojensko-politický, štátnopolitický či geopolitický.

Do výberu sme zahrnuli širokú škálu prameňov, v ktorých sú zastúpené hlavne rôzne listy a korešpondencia, vojenské normatívy a reglementy vrátane prisah, zákonné články, inštrukcie, súpisy a výkazy, a v neposlednom rade aj viaceré dokumenty rozmanitého vojenského charakteru približujúce vojenskú každodennosť. Všetky tieto dokumenty autenticky zaznamenávajú zvyky, mravy a vôbec život i konanie ľudí žijúcich v Uhorskom kráľovstve, ktoré ako súčasť habsburskej monarchie bolo vlasťou našich predkov.

Čitatelia sa tak môžu bližšie zoznámiť s uhorskými a osobitne so slovenskými dejinami na základe primárnych dokumentov, čo je dôležité najmä preto, lebo historické pramene a súdobé dokumenty uvádzajú samotného bádateľa a napokon aj čitateľa bezprostrednejšie do dejinnej skutočnosti. Konkrétnejšie a mnohostrannejšie mu približujú ducha doby, vtedajšie myslenie, cítenie a konanie, dobový spôsob vyjadrovania, vzťahy medzi ľuďmi, teda faktory, ktoré priamo či nepriamo reflektujú celkovú spoločensko-ekonomickú situáciu, vzdelanosť a kultúru určitého prostredia a obdobia, no v neposlednom rade aj všednosť a nevšednosť každodenného života jednotlivca i rôznych spoločenských vrstiev vrátane vojakov.

Pomerne častý druh korešpondencie predstavujú sťažnostné listy poddaných adresované predstaviteľom stoličnej vrchnosti, v ktorých sa ponosujú na neúmerné plnenie rozmanitých povinností a poskytovanie naturálnych dávok pre vojsko. Špecifickým druhom dokumentu sa v novoveku stali už aj tlačene noviny, ktoré si získali veľkú obľubu vo verejnosti, keďže slovom a obrazom – v rámci stručného textu a výstižnej ilustrácie – prinášali informácie o aktuálnych udalostiach.

V novovekom Uhorsku, ktoré sa stalo súčasťou habsburskej monarchie, sa v celospoločenskej funkcii a pre potreby mocenských zložiek či štátnej správy používala spravidla latinčina. Bola jazykom administratívno-právnych písomností, liturgie i odbornej literatúry. Popri nej však do viacerých druhov písomností začala čoraz viac prenikať aj nemčina, maďarčina a slovenčina. Do výberu sme zaradili viacero dokumentov písaných v súvekej slovenčine, ktoré ilustrujú vývoj kultúrnej slovenčiny v predspisovnom období. Sú významným svedectvom o živej reči ľudu, o vývoji slovenčiny a jej dialektov, ako aj počiatkov slovenskej vojenskej terminológie.

Každý dokument – rovnako ako v predchádzajúcich zväzkoch našej edície – má názov a dátumové vročenie. Vstupný komentár, čiže perex, približuje okolnosti vzniku, obsahové súvislosti a význam dokumentu. Vlastný dokument je vybavený poznámkovým aparátom, osvetľujúcim najmä menej známe skutočnosti, respektíve okolnosti či terminologické výrazy, ktoré bolo potrebné uviesť v záujme čo najlepšieho objasnenia a pochopenia textu. V závere dokumentu sa uvádzajú príslušné bibliografické údaje, čiže predovšetkým edície, preklady a literatúra. Špecifickým edičným problémom bol prepis mien, ktoré neraz aj v tom istom dokumente nemajú jednotnú ortografickú podobu, takže nie vždy sa dá presne v slovenčine vyjadriť skutočná podoba príslušného priezviska.

Dôležitou súčasťou predkladaného zväzku je jednak stručný chronologický prehľad a jednak prehľady o panovníkoch štátnych útvarov relevantných z hľadiska sledovaného obdobia dejín. Spolu so zoznamom pápežov a najvyšších uhorských svetských a cirkevných hodnostárov vo vymedzenom období novoveku majú slúžiť predovšetkým ako prosopografická pomôcka pri vnímaní dejinných skutočností publikovaných dokumentov v širších časových i priestorových súvislostiach. Žiaľ, z priestorových dôvodov sme nemohli do predkladaného zväzku zaradiť mapové a obrázkové prílohy. Aspoň niekoľko, zväčša súvekých ilustrácií sme zaradili k textom dokumentov.

Na tomto mieste chceme vysloviť poďakovanie recenzentom Dr. h. c. prof. PhDr. Petrovi Kónyovi, PhD., rektorovi Prešovskej univerzity, PhDr. Tünde Lengyelovej, CSc., vedúcej oddelenia novovekých dejín Historického ústavu SAV a Mgr. Diane Duchoňovej, PhD. z Historického ústavu SAV. Cennými radami terminologického charakteru nám bol nápomocný prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. z Katedry archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty UK v Bratislave a Mgr. Dušan Segeš, PhD. z Historického ústavu SAV.

Osobitne je potrebné oceniť a poďakovať, že do tohto zväzku nezištne prispelo niekoľko kolegyň a kolegov či už prekladmi alebo edičným spracovaním viacerých zaujímavých a doteraz nepublikovaných dokumentov: PhDr. Viliam Čičaj, CSc., vedúci vedecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislave, PhDr. Igor Graus, PhD., riaditeľ Štátneho archívu v Banskej Bystrici, PhDr. Tünde Lengyelová, CSc., doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc., Mgr. Miroslav Nemeč, PhD. z Archívu Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši a Mgr. Katarína Répásová z komárňanskej pobočky Štátneho archívu v Nitre.

Poďakovanie za pomoc patrí aj PhDr. Ferdinandovi Uličnému, zástupcovi riaditeľky Štátneho archívu v Prešove, PhDr. Richardovi Pavlovičovi, PhD., riaditeľovi Štátneho archívu v Košiciach a Márii Hajduovej, vedúcej Archívu mesta Košice.

**VOJENSKÁ MINULOSŤ
SLOVENSKA V ROKOCH**

1711 – 1792

Zástoj Slovenska v habsburskej monarchii v storočí dynastických vojen

Satmársky mier uzavretý 30. apríla 1711 bol vlastne kompromisom medzi odbojnou uhorskou šľachtou a habsburským panovníckym rodom. Uhorská šľachta sa síce uznaním dedičského nároku Habsburgovcov na uhorský trón vzdala práva na slobodnú voľbu kráľa, no naďalej si udržala všetky výsady a privilégiá, ktoré jej zaručovali dominantné postavenie v krajine. Bez súhlasu Uhorského snemu, ktorý zostal rozhodujúcim a najvýznamnejším stavovským orgánom, nebolo možné uskutočniť v Uhorsku žiadne závažnejšie spoločenské zámery.

Z tejto skutočnosti vychádzal aj cisár Karol VI. (v Uhorsku panoval ako kráľ Karol III.), keď sa roku 1712 na korunovácii v Bratislave zaviazal, že bude dodržiavať uhorské zákony a krajinu spravovať spolu so snemom. Závazok, že k Uhorsku pričlení všetky vydobyté okupované územia, však nesplnil. Sedmohradsko zostalo samostatnou provinciou v priamej podriadenosti viedenského dvora, južné pohraničné oblasti Uhorska, čiže tzv. Vojenská hranica, ako aj znovudobyté územia od Osmanov (nazývané Neoquisticum) podliehali pod správu Dvorskej vojnovkej rady alebo Dvorskej komory vo Viedni.

Cisár Karol VI. a po ňom Mária Terézia (1740 – 1780) sa všemožne usilovali upevniť svoje mocenské postavenie v Uhorsku a väčšmi ho integrovať do hospodárskeho a politického rámca monarchie. V nastoľovaní centralizmu a absolutizmu v tejto rozlohou najväčšej krajine svojej ríše však postupovali obozretne a nenáhľivo. Uhorsko si tak aj v 18. storočí zachovalo omnoho väčšiu mieru autonómie než ostatné krajiny habsburského súštátia. Táto skutočnosť sa však súčasne negatívne prejavovala v pomalšom tempe rastu a celkovom hospodárskom zaostávaní krajiny.

Najväčšou oporou panovníckeho dvora v Uhorsku boli predstavitelia približne tuceta prohabsbursky orientovaných veľmožských rodov. Išlo najmä o Pálfiovcov (Pálffy), Esterháziocov (Esterházy), Nádašdyovcov, Čákyovcov (Csáky), Batániovcov (Batthyány), Erdődyovcov, Ilešháziocov (Illésházy), Zičiovcov (Zichy) či Forgáčovcov (Forgách), ktorí bývali zväčša na území dnešného Slovenska. Boli majiteľmi rozsiahlych pozemkových panstiev s tisíckami poddaných, pričom v ich rukách sa koncentrovala aj rozhodujúca politická moc, lebo príslušníci týchto rodín zastávali najvyššie krajinské hodnosti, funkcie a úrady. Mnohí z nich prenikli aj medzi špičku habsburskej armády.

Prejavom centralizačnej snahy panovníka bolo vytvorenie Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady roku 1723. Sídlila v Bratislave až do roku 1784, keď sa presťahovala do Budína. Mala byť do istej miery protiváhou Uhorského snemu. Nebola totiž správnym orgánom uhorských stavov, ale výkonným orgánom panovníka pre vnútornú správu Uhorska. Spočiatku sprostredkúvala zväčša kráľovské nariadenia podriadeným orgánom, čiže stoliciam a magistrátom slobodných kráľovských miest a do jej kompetencie prináležali aj otázky súvisiace s vydržiavaním a dopĺňovaním

vojska. Ustanovizňou panovníka bola aj Uhorská dvorská kancelária vo Viedni. Finančné záležitosti spravovala aj naďalej Uhorská komora sídliaca v Bratislave, ktorú však roku 1720 zreformovali a spolu so Spišskou komorou podriadili Dvorskej komore vo Viedni. Panovnícky dvor tak voľne disponoval príjmami z Uhorska vrátane vojenských i mimoriadnych daní.

Základným prvkom uhorského stavovského politického systému boli šľachtické stolice. Každá stolica ako samosprávny orgán šľachty na danom teritóriu mala rozsiahle kompetencie a predstavovala neraz akýsi štát v štáte. Stolice boli najmä oporou strednej a drobnej šľachty (zemanov) v zápase proti rozpínavosti magnátov, no zároveň aj nástrojom na utlačanie poddaných, keďže až do vlády Márie Terézie mali celkom v právomoci úpravu poddanských pomerov. V prípade vyhlásenia insurekcie, čiže šľachtickej pohotovosti, museli všetci bojaschopní šľachtici narukovať do stoličného bandéria.

Demografický rast

Po Satmárskom mieri aj na území Slovensku zavládol pokoj zbraní. Trval bezmála sto rokov, lebo hoci Európu a aj habsburskú ríšu zachvátilo v 18. storočí mnoho vojen, ani jedna z nich sa na území Slovenska priamo neodohrávala. Spustošená a vyčerpaná krajina sa však len pomaly zotavovala a naberala sily. Mierové obdobie sa okrem iného odzrkadlilo v nebyvalom demografickom raste. Podľa spresnených odhadov, ktorých základom bol celokrajinský súpis daňových poplatníkov roku 1715 a 1720, žilo vtedy na Slovensku vyše milióna obyvateľov. Napriek pomerne vysokej detskej úmrtnosti (skoro 50 %) a vysťahovalectvu na Dolnú zem – v 1. polovici 18. storočia opustilo Slovensko okolo 20-tisíc poddanských rodín – počet obyvateľov vzrastal, takže pred rokom 1790 tu žilo približne 1 800 000 osôb. Išlo inak o všeobecný demografický trend v Európe, ktorý sa v celouhorskom meradle prejavil v uvedenom období nárastom obyvateľstva z približne 3,5 milióna na 9 miliónov.

Postavenie poddaného roľníckeho ľudu, ktorý tvoril absolútnu väčšinu obyvateľstva Slovenska, sa vďaka mierovému obdobiu síce skonsolidovalo, no jeho útlak neustával. Vyplývalo to aj z toho, že na Slovensku, ktoré tvorilo asi pätinu celého územia Uhorska, žila viac ako polovica všetkej uhorskej šľachty. A keďže tá si v zákonoch prijatých v rokoch 1722 – 1723 aj naďalej zabezpečila svoju nezdaniteľnosť, všetka ťarcha narastajúcich daňových a verejných bremien doliehala len na poddaných roľníkov a obyvateľov zemepanských miest a mestečiek.

Základná daň (kontribúcia) neustále stúpala, roku 1711 predstavovala v Uhorsku 1 milión 650-tisíc zlatých, roku 1729 už 2 a pol milióna zlatých a roku 1741 vzrástla až na 3 289 267 zlatých. Síce nepravidelne, no pomerne často sa vyrubovala ešte aj mimoriadna daň (subsídium), ktorá napríklad roku 1734 predstavovala 500 000 a nasledujúci rok 320 000 zlatých.

Okrem štátnej a mimoriadnej dane platili poddaní aj stoličnú (domácu) daň, ktorú vyrubovala stolica každoročne na krytie vlastných potrieb. Stoličné dane boli tiež pomerne vysoké a v niektorých stoličiach dosahovali až tretinu, či dokonca polovicu štátnej dane. Nešľachtické obyvateľstvo Slovenska pritom platilo viac než polovicu celouhorských daní. Obnos štátnej a stoličnej dane pripadajúci na jednu poddanskú rodinu bol na Slovensku veľmi vysoký. V južných úrodných oblastiach, akými napríklad boli Bratislavská, Nitrianska či Zemplínska stolica, predstavoval priemerne 20 až 30 zlatých, na ostatnom území 15 až 20 zlatých a len výnimočne 12 zlatých ročne.

Daňový obnos odvádzali poddaní nie naraz, ale v niekoľkých termínoch. Okrem toho celú vyrubenú sumu štátnej dane platili spravidla nielen v peniazoch, ale aj v naturálnom zásobovaní vojska, v poskytovaní povozov a poťahov alebo účasti na odvoze a prevážaní vojenských potrieb, ktoré sa vtedy hovorovo nazývali furmanka či foršpont.

Starosť o vydržiavanie a ubytovanie armády bola teda ďalším bremenom, ktoré doliehalo na plecia poddaných. Na Slovensku sa najmä v rokoch protiosmanských a protipruských vojen sústreďovalo množstvo vojska, ktoré sa tu zásobovalo alebo sem prichádzalo zimovať. Pretože kasárni na Slovensku takmer nebolo, vojsko bolo umiestňované a ubytované zväčša po dedinách u poddaných, ktorí mu boli povinní dodávať stravu a krmivo pre kone, čiže takzvané ústne a konské dávky (portio oralis et equilis). Tieto dodávky sa im síce odpočítavali z daní, ale ceny produktov a služieb poskytovaných vojsku boli stanovené nižšie než bola ich trhovacia cena, čím boli poddaní značne poškodzovaní.

Vojsko sa zriedkavo uspokojovalo s predpísanými dodávkami a službami a neraz vymáhalo od poddaných viac ako mu prináležalo, počínalo si svojvoľne a dopúšťalo sa rôznych násilností, ako na to poukazuje množstvo sťažností poddaných. Nečudo, že poddaní častokrát nedokázali zaplatiť dane načas. Vymáhanie zameškaných daní bolo kruté a uskutočňovalo sa tzv. vojenskými exekúciami. Do obce, ktorá nemala zaplatené dane, poslala stolica jednotku vojska, ktorá sa ubytovala u poddaných a ostala v dedine dovtedy, kým poddaní peniaze nezohnali a nezaplatili. Poddaní museli pritom vojsko zdarma živiť. Takýto spôsob vymáhania daní vháňal poddaných do ešte väčšej biedy a zadlženosti, takže panovnícky dvor roku 1735 nariadil, že vojenské exekúcie na dedinách sa nesmú konať počas žatvy, aby obyvateľstvo mohlo zobrať úrodu. Tá napokon opäť tvorila základ pre ďalšie zdanenie.

Ak sa k uvedenému výpočtu pridružia ešte povinné roboty a ďalšie druhy feudálnej a cirkevnej renty (deviatok a desiatok), nie je prekvapujúce, že najmä v prvej tretine 18. storočia sa rozmohlo zbojníctvo. Hromadný charakter a najväčšie rozšírenie dosahovalo na severovýchodnom Slovensku po ukončení Rákociho povstania. Na potlačenie zbojníctva boli na mnohých miestach potrebné vojenské zákroky. Prekážkou rýchleho zlikvidovania zbojníctva bolo najmä to, že zbojníci zbíjali iba v men-

ších a dobre organizovaných skupinách, ktoré často menili miesto pobytu. Členovia zbojníckych družín boli navzájom viazaní prísahou vernosti. Na čele družiny stál obvykle kapitán, ktorý požíval značnú veliteľskú autoritu. Mená mnohých týchto zbojníckych kapitánov, medzi ktorými sa vyníma legendárny, inak však vcelku priemerný zbojník Juro Jánošík, sa dodnes zachovali v živej ľudovej tradícii.

Rady zbojníkov rozmnožovali po náraste pravidelnej armády aj početní dezertéri, ktorí utekali od vojska a skrývali sa v horách. Ba občas prechádzali k zboju aj celé vojenské skupiny, ako sa o tom v polovici 18. storočia zmieňuje príslušník šľachtického rodu Svätajánkocov, ktorý svojmu synovi do Liptova oznamuje, že „*osemdesat katonov (vojakov) ze zbroju a v munduru uteklo, kteri asnad juž do hor Spišskych penetrovali (prenikli). Kde prijdu, to rozbijaju...*“

Vojnová konjunktúra

Vzrast počtu obyvateľstva sa odzrkadlil aj v mestách a mestečkách, ktoré sa však len veľmi pomaly zviechali z následkov vojnového pustošenia za stavovských povstaní. Mnohé z nich zostali len tieňom svojej dávnej slávy. V 24 slobodných kráľovských a banských mestách na Slovensku žilo roku 1720 okolo 67 000 ľudí, čo bolo azda menej ako v 17. storočí. Roku 1778 mali však už vyše 130 000 obyvateľov a spolu s troma desiatkami zemepanských miest sa počet mestskej populácie odhaduje na 250 000, čiže asi 13 % všetkého obyvateľstva.

Je potrebné mať pritom na zreteli, že v európskom meradle patrili mestá na Slovensku počtom i charakterom skôr medzi malé než stredné. Roku 1778 mala Bratislava 28 700 obyvateľov a priľahlé Podhradie asi 4 500 obyvateľov. V Komárne žilo 12 000, v Trnave 7 200, v Košiciach 6 100, v Prešove 5 700, v Skalici 5 200, v Modre 4 800 a v Levoči 4 300 obyvateľov. Banská Štiavnica mala s priľahlými baníckymi osadami viac než 20 000 obyvateľov, no v samotnom meste žilo iba 2 755 osôb. Viaceré slobodné kráľovské a banské mestá nemali však ani 3 000 obyvateľov, ako napríklad Trenčín, Svätý Jur, Brezno, Sabinov či Ľubietová, v ktorej žilo len 1 153 ľudí. V rovnakom čase ich teda počtom predstihovali mnohé zemepanské mestá, napríklad Spišská Nová Ves so 7 100, Smolník so 6 000, Nové Zámky s 5 300 či Gelnica s 5 100 obyvateľmi. Viac než tritisíc obyvateľov žilo aj v Rožňave, Hlohovci, Nitre, Leviciach a Spišskom Podhradí.

Remeselná výroba sa aj naďalej organizovala a rozvíjala v cechoch, preto je prirodzené, že sa sústreďovala v mestách a mestečkách. V 2. desaťročí 18. storočia bolo na Slovensku približne 8 000 remeselníckych dielní, čo predstavovalo okolo 75 % všetkých dielní v Uhorsku. Roku 1770 bolo na Slovensku približne 22 500 remeselníckych dielní a remeselnej výrobe sa venovalo asi 40 000 ľudí (majstrov, tovarišov a učňov).

K rozvoju remesiel zaiste prispeli v nemalej miere aj vojny za vlády Márie Terézie, ktoré Slovensko priamo nepostihli, no krajina mala z nich osôh ako dodávateľ

potravín a iných potrieb pre armádu. Z prieskumu Uhorskej miestodržiteľskej rady o tom, aké množstvo jednotlivých častí vojenského výstroja dokážu vyrobiť mestské cechy za dva mesiace, vyplýva napríklad zaujímavý poznatok o dvojmesačnom výrobnom potenciáli trnavských remeselníkov. Garbiari boli schopní vypracovať kožu na tisíc párov číziem, kožušníci vyrobiť 500 kožuchov, krajčíri zhotoviť 500 husárskych uniforiem, gombikári vyrobiť gombíky na tieto uniformy, čižmári vyrobiť tisíc párov číziem pre jazdcov, obuvníci tisíc párov obuvi pre pešiakov, klobučníci 2 300 čákov pre pešiakov a 2 000 pre jazdcov, opaskári 900 opaskov. Len produktivita okolo 350 trnavských remeselníkov, ktorí čo do počtu patrili medzi slovenský priemer, bola teda pozoruhodná.

Začiatky manufaktúr, ktoré predstavovali už vyššie, kapitalistické formy výroby, boli na Slovensku skromné. Roku 1725 vznikla v Banskej Bystrici manufaktúra na výrobu súkna, no zakrátko zanikla. Roku 1736 založil vtedajší uhorský miestodržiteľ František Lotrinský, manžel Márie Terézie, na svojom panstve v Šaštíne manufaktúru na výrobu kartúnu. Šaštínska kartúnka priamo zamestnávala okolo 800 stálych robotníkov a poskytovala prácu ďalším tisíckam domácych pradiarov a česačov. S menom Františka Lotrinského je spojené aj založenie manufaktúry na výrobu majoliky v Holíči roku 1743. V 60. rokoch 18. storočia vznikli ďalšie textilky v Haliči pri Lučenci, Tepličke nad Váhom a v Čeklísi (Bernolákove), ktoré však vzhľadom na nedostatok kapitálu a nerozvinutý vnútorný trh nepresiahli regionálny rámec. Ako negatívny faktor rozvoja manufaktúr a hospodárstva vôbec, pôsobila aj diskriminačná colná politika viedenského dvora voči Uhorsku. Pravda, uhorskú šľachtu to nepostihovalo, lebo požívala colné výsady.

Azda jediným odvetvím, ktoré sa tešilo plnej priazni panovníckeho dvora, bola ťažba drahých a farebných kovov. Na začiatku 18. storočia bolo baníctvo na Slovensku v žalostnom stave a roku 1710 dvor dokonca uvažoval o zatvorení dolno-uhorských (stredoslovenských) baní. Rozhodnutie dvora investovať do odvodnenia zatopených baní a do obnovenia ich prevádzky sa ukázalo ako nanajvýš prospešné. Baníctvo na Slovensku zakrátko zažívalo jedno z období «zlatého veku» a panovnícka pokladnica sužovaná v dôsledku častých vojen sa začala naplňovať. Len za roky 1740 – 1759 mal dvor z baní na strednom Slovensku príjem 42 miliónov zlatých čistého zisku a kremnická mincovňa do konca 18. storočia vyrazila pre štátnu pokladnicu sto miliónov zlatých.

Podoby osvietenského absolutizmu

V rokoch 1711 – 1790 sa na habsburskom a uhorskom tróne vystriedali traja panovníci. Za 30 rokov vlády Karola VI. (III.) sa Uhorský snem zišiel tri razy (1711 – 1715, 1722 – 1723, 1728 – 1729) a prijal spolu 315 zákonov (presnejšie zákonných článkov). Za vlády Márie Terézie v rokoch 1740 – 1780 snem zasadal taktiež trikrát

(1741, 1751, 1764 – 1765), pričom prijal 158 zákonov. Jozef II. počas desaťročného samostatného panovania (matkiným spoluvládcom bol už od roku 1770) nezvolal Uhorský snem vôbec. Aj táto skutočnosť lapidárne ilustruje jednak mieru vplyvu uhorských stavov – a osobitne šľachty – na riadení verejných krajinských či štátnych záležitostí v danom období a jednak aj trend nastoľovania vlády osvietenského absolutizmu zo strany habsburského panovníckeho dvora.

Bilancia vlády Karola VI. v oblasti zahraničnej i vnútornej politiky nebola priveľmi úspešná. Za nesporný vnútropolitický úspech možno však považovať to, že sa mu podarilo na Uhorskom sneme roku 1723 presadiť prijatie Pragmatickej sankcie. Tento dedičský štatút či poriadok, ktorý cisár vyhlásil roku 1713 vo Viedni, deklaroval nedeliteľnosť vlády nad všetkými dovtedy formálne nezávislými krajinami habsburskej monarchie a súčasne upravoval nástupníctvo na trón, ktorý mohol byť dedičný aj po ženskej línii habsburského rodu. Nemenej významným úspechom bolo aj schválenie zákonného článku 8/1715 o insurekcii a kontribúcii. Uhorské stavy súhlasili s tým, že nakoľko už iba insurekcia nepostačuje na obranu krajiny, treba mať silnejšie a riadne vojsko (*validior et regulata militia*), zložené tak z domácich, ako aj cudzincov, a keďže bez žoldu nemôže jestvovať, na jeho vydržiavanie sa majú podľa potreby platiť dane. Zároveň bolo rozhodnuté, že v prípade bezprostredného ohrozenia nemusí náklady na vydržiavanie a dopĺňovanie armády odhlasovať snem, ale postačuje na to aj súhlas najvyšších krajinských hodnostárov.

Smrťou Karola VI. roku 1740 vymreli Habsburgovci po meči a vlády sa v zmysle Pragmatickej sankcie ujala jeho najstaršia dcéra Mária Terézia. Nebola v ľahkej situácii, lebo viaceré okolité štáty spochybnili i odmietali jej nástupníctvo, čo viedlo k vypuknutiu vojny o rakúske dedičstvo. Potvrdili sa tak slová vojvodcu Eugena Savojského, že platnosť dedičského zákona lepšie zabezpečí plná pokladnica a 200-tisícová armáda, než pochybné zmluvy a dohody. Mária Terézia zvolala v máji 1741 uhorský snem do Bratislavy, na ktorom podľa zaužívanej tradície potvrdila šľachte všetky výsady vrátane oslobodenia od platenia daní. Keď 11. septembra 1741 kráľovná predstúpila pred snemových poslancov na Bratislavskom hrade, všetci spontánne vystúpili s ochotou obetovať za ňu „*život a krv*“. Do ukončenia zasadania snemu postavili v Uhorsku početný vojenský kontingent, vďaka ktorému sa mladá kráľovná udržala na tróne a uhájila územnú integritu ríše.

Zápas o habsburské dedičstvo odhalil hospodárske zaostávanie monarchie. To sa dvor snažil odstrániť centralizáciou a reformami štátnej a daňovej správy, ktoré sa v Uhorsku zaviedli zväčša v obmedzenejšom rozsahu. Za vlády Márie Terézie sa uskutočnil rad významných reforiem, z ktorých najdôležitejšia bola urbárska regulácia. Jednotne sa ňou upravili poddanské pomery v celom Uhorsku. Cieľom regulácie bolo zvýšenie schopnosti poddanského obyvateľstva odvádzať dane a zemepanské dávky, čím sa sledovalo najmä zabránenie poklesu produktivity roľníckej práce.

Urbárska regulácia nenarušila feudálne vlastníctvo pôdy a nezrušila ani nevoľníctvo. Ďalšie reformy Márie Terézie sa dotýkali takmer všetkých oblastí života – remeselnej a priemyselnej výroby, súdnictva a zdravotníctva, školstva a samozrejme aj armády. Jozef II. v presadzovaní reforiem zašiel ešte ďalej. Na rozdiel od matky nebol ochotný uznávať zdedené tradície a akceptovať vývojom dané osobitosti. Vládal absolutisticky a nedal sa ani korunovať za uhorského kráľa, takže si vyslúžil prezývku kráľ v klobúku.

Jozef II. zintenzívnil proces unifikácie a centralizácie monarchie, čím si hneď od začiatku vyslúžil nedôveru uhorských stavov. Väčšina jeho opatrení takmer úplne odstránila stavovskú samosprávu a nahrádzala ju štátnou správou a spoľahlivým úradníctvom. Namiesto stolíc zriadil 10 dištriktov (z toho tri na Slovensku), do ich vedenia menoval kráľovských komisárov. Sčítaním obyvateľstva, očíslovaním domov, premeraním pôdy smeroval k zavedeniu všeobecného zdanenia. Jozefínsky trestný i občiansky zákonník výrazne obmedzoval dovtedajšiu nerovnosť práv a povinností občanov.

Za úradný jazyk celej monarchie vyhlásil Jozef II. namiesto latinčiny nemčinu, no súčasne podporoval aj pestovanie ostatných národných domácich jazykov. Jozefínske reformy svojou radikálnosťou reagovali na problémy doby, panovník ich však presadzoval necitlivo až násilne, neraz za pomoci polície a armády. Najmä uhorská šľachta, ktorej privilégia boli reformami najviac ohrozené, jozefínske zmeny otvorene bojkotovala. Tesne pred smrťou Jozef II. všetky svoje reformy odvolal s výnimkou tolerančného patentu z roku 1781 a patentu o zrušení nevoľníctva z roku 1785, ktoré jediné zostali v platnosti.

Postupný presun politického ťažiska uhorského štátu zo severu na juh (čiže z Bratislavy do Budína a Pešti) nemal v dejinách Slovenska len záporné dôsledky. Z hľadiska sebauvedomovacieho procesu slovenského národa bol rozhodne prínosom. Pritom Slováci – v porovnaní s väčšinou iných národov a národností žijúcich v Uhorsku – boli v najnevýhodnejšom postavení. Hornouhorské, etnicky takmer čisto slovenské stolice boli odjakživa organickou súčasťou Uhorského kráľovstva a územie dnešného Slovenska nikdy netvorilo osobitný územnosprávny či dokonca štátoprávny celok, akým napríklad bolo Chorvátsko, Slavónsko alebo aj Sedmohradsko.

Pre ideológiu slovenskej národnosti v 18. storočí bolo charakteristické, že sa v nej markantne prejavovali národno-obranné prvky. Ďalšou črtou bolo uhorské vlastníctvo v podobe hlásenia sa Slovákov do rámca *natio hungarica*, čiže uhorského národa. Prejavovalo sa to nielen u slovenskej šľachty, ale aj u mešťanov a vzdelancov plebejského pôvodu. Treba pritom zdôrazniť, že išlo o politický, teda výsostne stavovský, a nie etnický národ, združujúci výsadnú privilegovanú vrstvu uhorskej spoločnosti.

Rozmach stálych armád

Typickým javom európskeho vývoja v 18. storočí bol aj nebývalý rozvoj vojenstva. Súvisel so všeobecnými zmenami v štruktúre spoločenských vzťahov a s posilňovaním ústrednej štátnej moci, ktorej najčastejšiu formu predstavoval osvietený absolutizmus. Absolutistický spôsob panovania, sprevádzaný presadzovaním vnútropolitických i zahraničnopolitických mocenských ambícií, si vynútil aj potrebu reorganizácie dovtedajších branných síl v prospech budovania a rastu stálych a pravidelných armád.

Pravidelná armáda bola založená na námezdnej vojenskej službe masového počtu vycvičených vojakov. Tí sa do armády získavali spočiatku dobrovoľným, no neraz aj násilným verbovaním, čiže lapačkami, a neskôr na základe regrútskej vojenskej povinnosti, ktorá sa v podstate týkala mužov vo veku 17 až 40 rokov, no nevzťahovala sa na všetky triedy či vrstvy obyvateľstva rovnako. Vojenčenie sa stalo vlastne povolaním, lebo až do konca 18. storočia bola služba v armáde takmer všade spravidla trvalá a doživotná, respektíve sa vykonávala do individuálneho prepustenia.

Druhy a organizácia vojska

Hlavným druhom vojska i najpodstatnejšou časťou každej pravidelnej armády v 18. storočí bola pechota. Ďalším druhom bolo jazdectvo, ktoré zväčša tvorilo tretinu až pätinu celkového počtu armády. Najmarkantnejšími zmenami prešlo delostrelectvo, ktoré práve začiatkom 18. storočia definitívne stratilo pôvodný cechový či remeselnícky charakter a stalo sa neodmysliteľným tretím druhom vojska každej pravidelnej armády. V poslednej tretine 18. storočia sa začali vo väčšine armád postupne vyčleňovať špeciálne technické jednotky, ktoré spolu s vojenskými inžiniermi predstavovali zárodok neskoršieho ženíjného vojska.

Najvyššou taktickou a správnou jednotkou stálych a pravidelných armád bol pluk, ktorý sa vtedy po slovensky bežne označoval ako regiment. Nadobudol už ustálenejšiu organizačnú podobu, s čím bezprostredne súviseli aj normy v určovaní jeho početného stavu. Pluk sa členil na viacero (10 – 15) kompánií, čiže stotín (rôt). Stotinu tvorili spravidla 4 čaty. Najnižšou taktickou jednotkou pechoty bol batalión, čiže prápor zložený z 2 – 4 stotín, v jazdectve to bola švadróna či eskadróna vytvorená z 2 – 3 stotín. V tretej tretine 18. storočia boli stotiny v jazdeckých plukoch zrušené a nahradené švadrónami. Dve švadróny tvorili oddiel (nazývaný divizión či divízia), takže jazdecký pluk pozostával spravidla z 3 – 4 oddielov.

Pri poľnom ťažení sa 2 – 4 pluky zoskupovali do brigád, viacero brigád vytváralo kolónu alebo tábor. Vyššie armádne telesá, teda zväzy, divízie alebo zbory v 18. storočí ešte nejestvovali. Vo vtedajšej terminológii sa síce používali pojmy zbor (*korps*) alebo divízia či divizión (*division*), mali však iný obsah než dnes.

Početný stav v pravidelných armádach jednotlivých štátov bol rozdielny: stotina mávala 50 – 130 mužov, peší pluk 500 – 4 000 mužov a jazdecký pluk 300 – 1 500 mužov. Najpočetnejšie stotiny a pluky mala habsburská monarchia a Prusko, počtom najnižšie zasa Francúzsko.

Na čele každého pluku stál veliteľ v hodnosti plukovníka, ktorý v plnej miere zodpovedal za stav, výcvik a velenie pluku. Ešte z predchádzajúceho obdobia žoldnierskych armád pretrvával aj v 18. storočí zvyk, že veliteľ pluku bol aj jeho majiteľom, takže pluk niesol jeho meno. Majiteľovi prislúchali rozsiahle právomoci, vrátane práva „*meča a milosti*“ čiže udelenia i odpustenia trestu smrti. Toto právo majiteľom pluku udeľoval panovník zvláštnym dekrétom, zväčša však už vo verbovacom patente. Do plukovníkovej kompetencie teda prislúchali tak trestnoprávne, ako aj občianskoprávne delikty a spory. On rozhodoval o prijatí kohokoľvek do pluku, o udelení dovolenky alebo úplnom prepustení zo služby, o povýšení, treste či degradácii všetkých, vrátane dôstojníkov. V 2. polovici 18. storočia však už menovanie štábných dôstojníkov v habsburskej armáde podliehalo odobreniu Dvorskej vojnovkej rady. Bez plukovníkovho súhlasu sa nemohol žiaden príslušník pluku ani oženiť. Až do zavedenia predpísaných uniforiem habsburskej armády za vlády Márie Terézie rozhodoval každý plukovník aj o oblečení príslušníkov svojho pluku. Každý pluk mal teda podľa vkusu svojho majiteľa spravidla jednotnú, pritom však čo do jednotlivých súčastí viacfarebnú rovnošatu. Preto aj armáda ako celok žiarila bohatou mnohorakosťou farieb. Pestrofarebnosťou rovnošaty vynikali najmä husárske pluky.

Majiteľ pluku nemusel byť vždy aj jeho veliteľom. Bolo celkom bežné, že pluku velil veliaci plukovník, ktorému majiteľ súčasne zveril výkon niektorých alebo dokonca všetkých prislúchajúcich právomocí. V niektorých armádach sa zaužívalo, že aj stotina v príslušnom pluku mohla mať vlastného majiteľa. Tomuto majiteľovi v hodnosti kapitána potom prislúchali v stotine nielen veliteľské, ale aj adekvátne majiteľské práva. Funkcie a hodnosti v armáde sa ešte na začiatku 18. storočia zväčša prekrývali, postupne sa však aj v tomto smere vyvinula a ustálila väčšina hodností, aké sú bežné aj dnes.

Armáda habsburskej monarchie ako celok pomerne dlho nemala oficiálny názov, takže sa i rôzne nazývala, napríklad cisárska, rakúska či dokonca nemecká. Od roku 1745, čiže po zvolení manžela Márie Terézie Františka Lotrinského za rímskeho cisára, sa označovala ako cisársko-kráľovská armáda. Roku 1711 po uzavretí Satmárskeho mieru, ktorým sa skončilo posledné z radu stavovských povstaní v Uhorsku, bolo v habsburskej armáde 7 husárskych uhorských plukov, avšak len 1 peší uhorský pluk. Husári sa verbovali takmer výlučne v Uhorsku, no nezostali iba uhorskou špecialitou habsburského jazdectva, lebo už v prvých desaťročiach 18. storočia si husárske pluky zriadili aj iné európske armády. Jadrom týchto plukov sa stali niekdajší kuruci, ako aj dezertéri či zajatci z radov habsburskej armády.

Habsburská armáda na bojiskách Európy v rokoch 1711 – 1740

Ani pružnosť kabinetnej diplomacie a politiky v 18. storočí nedokázala obmedziť výskyt konfliktov a vojen, ktoré však aj vďaka osvietenským myšlienkam nadobudli do značnej miery civilizovanejší charakter než v predchádzajúcom storočí. Z mocenského postavenia a hegemonných ambícií habsburskej ríše vyplývalo, že v absolútnej väčšine vojen 18. storočia zohrávala vždy úlohu jedného z hlavných protagonistov.

Po nástupe Karola VI. na habsburský trón a jeho zvolení za rímsko-nemeckého cisára roku 1711 nastal aj politický zvrät vo vojne o španielske dedičstvo, ktorá sa odohrávala už od roku 1701. Z obavy pred neúmernou hegemoniou Habsburgovcov v Európe sa Veľká Británia rozhodla uznať nástupníctvo Filipa V. v Španielsku. Uzavretím mieru v Utrechte roku 1713 sa vojna o španielske dedičstvo vlastne skončila.

Vojna na Balkáne proti Osmanom

Sotva doznel zápas o španielske dedičstvo, habsburská ríša sa roku 1716 dostala opäť do vojny. Tentoraz na Balkáne proti Osmanskej ríši. Už začiatok vojny sa niesol v znamení veľkých úspechov habsburskej armády, ktorej hlavným veliteľom bol legendárny maršal princ Eugen Savojský. Po oslnivom víťazstve v bitke pri Petrovadžine 5. augusta 1716 sa cisárskym ešte v októbri podarilo dobyť a obsadiť kľúčovú pevnosť Temešvár a v priebehu novembra Pančevo, Novú Palanku a rad ďalších strategických opevnení. Vyčlenené časti vojska úspešným manévrom prenikli pozdĺž Sávy do Bosny, ako aj Moldavska a Valašska. Tým si armáda vytvorila dobrú nástupnú pozíciu pre útok na Belehrad, ktorý sa uskutočnil v lete nasledujúceho roka. Bitka pri Belehrade bola jedným z typických príkladov vojvodcovských schopností Eugena Savojského.

Habsburským delostrelcom sa 14. augusta 1717 podarilo zasiahnuť a vyhodiť do povetria pracháreň v Belehrade. Obrovský výbuch usmrtil okolo 3 000 obrancov pevnosti. Nadránom 16. augusta pod rúškom hmly uskutočnila pechota a jazdecko silný a sústredený výpad proti osmanskému tábora. Útok podľa zásad lineárnej taktiky sa podaril. Prekvapená osmanská armáda po ťažkom boji ustúpila, zanechajúc v tábore všetky delá, muníciu, stany a proviant. Takmer 10 000 Osmanov v boji padlo a rovnaký počet sa dostal do zajatia. Belehradská posádka na druhý deň kapitulovala a podľa podmienok dohody 18. augusta slobodne opustila mesto. Avšak aj straty habsburskej armády a najmä jej jazdeckta boli značné. Podľa oficiálnych údajov v bitke zahynulo 1 857 mužov, z toho 3 generáli a 93 dôstojníkov. Medzi 4 258 zranenými bolo 14 generálov (z nich 11 z jazdeckta) a 225 dôstojníkov.

Osmani sa po porážke pri Belehrade nespamätali, takže politickým zhmotnením vojenského víťazstva maršala Savojského bol Požarevacký mier uzavretý 21. júla 1718. Bola to azda najúspešnejšia mierová zmluva habsburskej ríše s Osmanmi vô-

bec. Hranice monarchie sa posunuli až do Valašska, ďalej jej pripadol Temešský banát, severné Srbsko a časť Bosny.

Nasledujúce mierové desaťročie umožnilo monarchii regenerovať značne vyčerpané sily. Vojenskú aktivitu aspoň načas nahradila nemenej závažná politická a diplomatická aktivita. Viedol sa totiž zápas o medzinárodné uznanie Pragmatickej sankcie, čiže o uznanie nástupníctva aj v ženskej línii. Viedenský dvor dokázal aj za okrúhlym stolom dosiahnuť sľubné výsledky. S výnimkou Francúzska Pragmatickú sankciu akceptovali všetky významnejšie mocnosti.

Vojna o poľský trón

Katalyzátorom ďalšieho vývoja v Európe sa stala vojna o poľský trón, ktorá vypukla roku 1733 po smrti poľského kráľa Augusta II. Silného (ako saský kurfirst panoval pod menom Fridrich August I.). Nástupníctvo jeho syna Augusta III. na poľskom tróne uznali panovníci Veľkej Británie a Ruska, ako aj cisár Karol VI., ktorý si od tohto kroku sľuboval uznanie Pragmatickej sankcie novým poľským panovníkom, ktorý pod menom Fridrich August II. bol súčasne saským kurfirstom. Časť poľských stavov však za kráľa zvolila a korunovala Stanislava Łesczyńského podporovaného Švédskom a najmä Francúzskom, lebo francúzsky kráľ Ľudovít XV. bol jeho zaťom. Spor o poľský trón tak nadobudol európsky rozmer.

Presila spojeneckých saských, ruských a habsburských vojsk zakrátko vytlačila 15-tisícové poľské vojsko Łesczyńského z Varšavy. Keď ruské vojská znemožnili vylodenie Francúzov v Gdaňsku, Łesczyński začiatkom roku 1734 utiekol do Východného Pruska. Vojna v Poľsku sa tým skončila. Ďalšie bojové operácie, v ktorých ako hlavní protivníci habsburskej monarchie vystupovali Francúzsko a Španielsko, sa odohrávali najmä v Porýnsku s významnou bitkou o Philippsburg v lete 1734 a v severnom Taliansku. Tieto boje nepriniesli však závažnejší obrat v situácii.

Pozoruhodnosťou vojny zo slovenského hľadiska je, že v nej bojovali viaceré husárske jednotky a pluky zložené z uhorských rodákov v zostave takmer každej armády. Muži z Uhorska, a teda aj zo Slovenska, sa ocitli na bojiskách nielen ako spojenci, ale aj ako protivníci. Bojové nasadenie všetkých 8 husárskych plukov popri 2 peších uhorských plukoch habsburskej armády bolo celkom prirodzené a samozrejmé. Francúzska armáda mala vo vojne 3 husárske pluky. Ich majiteľmi a veliteľmi boli: francúzsky generál Juraj Ráttky, bývalý kurucký plukovník; generál a neskôr maršal Francúzska Ladislav Berčeni (Bercsényi), inak rodák z Prešova a niekdajší kurucký kapitán; a napokon vtedy sotva 30-ročný francúzsky plukovník a neskôr generál Valent Jozef Esterházi (Eszterházy), rodák z Košíc.

Vo vojsku poľského kráľa Stanislava velil jazdeckému zoskupeniu v sile 820 mužov poľský plukovník Adam Javorka, bývalý kurucký kapitán a rodák z Veľkých Kostolian. V zostave ruskej armády operoval silný, viac než tisícčlenný husársky pluk. Ve-

lil mu ruský plukovník Ján Čerei (Cserei), niekdajší podplukovník vo vojsku Františka I. Rákociho. Jadro pluku tvorili niekdajší kuruci, avšak od roku 1726 pluk legálne verboval ďalších príslušníkov aj na území Uhorska. Prvým veliteľom spomínaného pluku bol niekdajší kurucký plukovník a ruský generál Adam Mariáši (Mariássy), potomok šľachtického rodu z Markušoviec, ktorého cár Peter Veľký vymenoval dokonca za hlavného veliteľa ruského husárskeho vojska pozostávajúceho vtedy zo 4 plukov. V radoch saskej armády bojovali spočiatku dve husárske stotiny, neskôr pribudla aj tretia, ktorú zverbovali ešte za vojny priamo v Uhorsku.

Vojna o poľské dedičstvo sa skončila na základe predbežného mieru medzi habsburskou monarchiou a Francúzskom z 3. októbra 1735 vo Viedni, ktorý oficiálne potvrdil mier podpísaný 18. novembra 1738 taktiež vo Viedni. Podľa mierových ustanovení bol August III. uznaný za poľského kráľa, Stanislav Łesczyński dostal ako odškodné vojvodstvá Lotrinsko a Bar, nie však dedične, lebo po jeho smrti mali pripadnúť Francúzsku, ktoré sa súčasne zaviazalo garantovať Pragmatickú sankciu o uznaní habsburského dedičstva aj po ženskej línii.

Ďalšia vojna proti Osmanskej ríši

Vojna o poľské dedičstvo ešte ani poriadne neutíchla a habsburská monarchia sa v rokoch 1737 až 1739 zapojila po boku Ruska do vojny proti Osmanskej ríši. Viedenský dvor predpokladal, že ťaženie bude ďalším prehĺbením oslavného postupu na Balkáne pred dvadsiatich rokov. Tento zámer sa ani zďaleka nenaplnil. Habsburská armáda síce v júli 1737 obsadila Niš a Vidin, no zakrátko ich aj stratila a po bitke pri Banja Luke v auguste 1737, ktorá sa skončila bez víťazstva, sa dostala do trvalej vojenskej defenzívy. Cisárski veliteľia sa manévrou vyhýbali rozhodujúcemu bojovému stretnutiu, súčasne však strácali jednu pevnosť za druhou. V bitke pri Grocke, približne 30 km od Belehradu, utrpela habsburská armáda 22. júla 1739 ťažké straty a bolo len otázkou času, kedy padne Belehrad. O ten sa napokon nebojovalo, lebo hlavný veliteľ armády maršal Olivier Wallis sa rozhodol pre ústup. Vojenské fiasko sa zavŕšilo uzavretím mierovej zmluvy v Belehrade 1. septembra 1739. Habsburská monarchia musela Osmanskej ríši odstúpiť všetky územia, ktoré získala pred 20 rokmi vrátane Belehradu. Ostal jej len Temešský banát.

Aj napriek istým redukciám, ktoré sa uskutočnili roku 1714 a 1721 predovšetkým z finančných dôvodov, habsburská armáda do roku 1740 narástla na 52 plukov pechoty a 40 plukov jazdectva – 18 kyrysnických, 14 dragúnskych a 8 husárskych. Všetky pluky nemali však predpísaný rovnaký početný stav, takže podľa tabuliek mala mať pechota 108 400 a jazdectvo 33 480 mužov. Nominálne malo teda v 92 plukoch slúžiť 141 880 mužov, v skutočnosti ich bolo 107 892, bez delostrelectva, čo zodpovedalo zhruba 75-percentnej naplnenosti. Pozoruhodné je, že v uvedenom roku 1740 bolo až 59 plukov dislokovaných v Uhorsku.

Vojny pod žezlom Márie Terézie

Po smrti cisára Karola VI. roku 1740 vypukla v Európe rozsiahla koalíčná vojna trvajúca do roku 1748. V historiografii sa označuje ako vojna o rakúske či habsburské dedičstvo. Jej významnými etapami boli dve sliezske vojny v rokoch 1740 – 1742 a 1744 – 1745, v ktorých ako hlavní protivníci vystupovali habsburská monarchia a Prusko.

Hoci Pragmatickú sankciu postupne uznala väčšina európskych krajín, po nástupe Márie Terézie na trón vystúpilo niekoľko panovníkov s rozlične vykonštruovanými nárokmi na zabratie viacerých krajín habsburského súštátia. Pruský kráľ Fridrich II. namiesto deklarovania nárokov pristúpil k činu. V polovici decembra 1740, čiže z hľadiska vtedajších zásad vojenstva v neobvyklom ročnom období, sústredil pruské vojsko pri sliezskej hranici a pred nastúpenými dôstojníkmi vyhlásil: „*Páni, podnikám ťaženie, v ktorom nemám iného spojenca než vašu chrabrosť a iného pomocníka než vlastné šťastie... Ponáhlajte sa odtiaľto na stretnutie so slávou!*“ Dňa 16. decembra 1740 približne 27-tisícový pruský expedičný zbor bez vyhlásenia vojny vtrhol do Sliezska. Prusi nenarazili na vážnejšiu prekážku, lebo v Sliezske bolo dislokovaných na rôznych miestach len 7 300 mužov habsburskej armády. Do konca januára 1741 okupovali Prusi celé Sliezske okrem troch pevností. Narýchlo postavený habsburský zbor v sile 16 600 mužov prenikol do Sliezska, kde sa 10. apríla 1741 v bitke pri Mollviciach (Mollwitz, dnes Małujowice) stretol s vyše 20-tisícovým pruským vojskom. Cisársky maršal Wilhelm Neipperg nemal šťastie, bitku prehral. Istou útechou mu mohlo byť, že Prusi víťazstvo zaplatili stratou 4 800 mužov, kým habsburské straty boli o čosi nižšie.

Otrasené habsburské vojsko už nedokázalo účinne čeliť Prusom, ktorí v priebehu roka obsadili sliezske mestá Brzeg (Brieg) a Svidnicu (Schweidnitz, dnes Świdnica) a otvorili si cestu na Moravu i do Čiech. Dňa 27. decembra 1741 sa Fridrich II. zmocnil Olomouca. V jeho priestore sa začiatkom nasledujúceho roka sústredila protihabsburská spojenecká armáda zložená z 15 000 Prusov, 13 000 Sasov a 5 000 Francúzov. Spojenci zakrátko obsadili Jihlavu i Znojmo a podnikali výpady až do Rakúska. Dňa 13. marca 1742 vpadli Prusi dokonca do Skalice. Ešte v ten istý deň odtiahli, no rabovaním spôsobili škodu, ktorú Skaličania vyčíslili na 17 300 zlatých. Je to v tejto vojne jediný doložený prípad vojenského vpádu na Slovensko. Spečatením vojenskej porážky habsburskej monarchie v prvej sliezskej vojne bola bitka pri Chotusiciach 17. mája 1742, v ktorej bojovali aj Slováci v radoch dvoch uhorských peších a štyroch husárskych plukov.

Vytvorením širokej protihabsburskej koalície sa Mária Terézia ocitla v nezávideniahodnom postavení. Jej protivníci na začiatku vojny o rakúske dedičstvo disponovali silným potenciálom. Francúzska armáda mala takmer 200 000, pruská ar-

máda takmer 100 000, saské vojsko necelých 30 000 a bavorské vojsko viac ako 40 000 mužov. Skutočný stav habsburskej armády v roku 1740 predstavoval necelých 110 000 mužov. Hneď prvé vojenské operácie predznamenávali možnú katastrofu. Prusi sa zmocnili Sliezska, Sasi prenikli do Prahy a bavorské vojská obsadili veľkú časť dnešného Rakúska.

Účinná pomoc uhorských stavov

V kritickej situácii, keď Mária Terézia stratila dokonca český trón, dostavila sa pomoc, ktorú by len málokto predpokladal. Uhorské stavy vytrvali po boku mladej panovníčky a roku 1741 rozhodli aj o poskytnutí výdatnej vojenskej pomoci. Krajinský sudca Ján Pálfi (Pálffy) ako najvyšší uhorský hodnostár (úrad palatína nebol obsadený) a navyše i poľný maršal a hlavný veliteľ habsburskej armády v Uhorsku už 26. januára 1741, teda krátko po pruskom útoku vyhlásil parciálnu insurekciu v 14 stoliciach, z nich 6 bolo na území Slovenska. Uhorský snem, zasadajúci od mája do októbra 1741 v Bratislave, schválil vyhlásenie generálnej insurekcie, na základe ktorej narukovalo šľachtické pohotovostné vojsko a portálne stoličné vojsko.

Snem ďalej súhlasil s vytvorením 6 nových peších plukov, do ktorých malo byť povolanych 21 622 mužov. V skutočnosti sa síce tento počet do konca roka 1741 celkom nenaplnil (narukovalo spolu 17 932 mužov, pričom celý postavený vojenský kontingent mal podľa odhadu okolo 40 000 mužov), čo však v žiadnom prípade neznižuje fakt, že vďaka uhorskej pomoci sa viedenskému dvoru podarilo dosiahnuť zvrät v ďalšom priebehu vojny.

Podľa patentu z 21. októbra 1741 vznikli:

- Ujváryho, neskôr 2. peší pluk, ktorý verboval v zadunajských uhorských stoliciach a sídlil v Rábe;

- Hallerov, neskôr 31. peší pluk, verbujúci v stoliciach okolo Tisy;

- Forgáčov (Forgách), neskôr 32. peší pluk s verbovacím sídlom v Bratislave, ktorý získaval vojakov v Bratislavskej a Nitrianskej stolici, neskôr aj v iných hornouhorských (slovenských) stoliciach;

- Andrášiho (Andrássy), neskôr 33. peší pluk, pôsobiaci na územiach ležiacich pozdĺž pravého brehu Dunaja;

- Sirmaiho (Szirmay), neskôr 37. peší pluk so sídlom v Levoči, ktorý verboval v severnom Uhorsku, hlavne na Spiši;

- Betlenov (Bethlen), neskôr 52. pluk, ktorý pôsobil v pohraničných hornouhorských stoliciach.

Zo šiestich nových plukov boli dva postavené priamo na Slovensku a jeden z pohraničných slovenských stolíc. Uhorsko – a ako vidno, spolovice Slovensko – dodalo mužov, habsburská armádna správa zasa výstroj a výzbroj i vyšších dôstojníkov.

Habsburská armáda posilnená novými uhorskými pešími plukmi, tromi husárskymi plukmi insurgentov – 3. pluk na čele s plukovníkom Štefanom Esterházim (Eszterházy) tvorili prevažne insurgenti z Bratislavskej a Komárňanskej stolice – a inými dobrovoľníckymi jednotkami, medzi ktorými bol napríklad povestný pandúrsky zbor Franza Trencka, prevzala iniciatívu a prešla do protiútok. Ešte na jar 1742 obsadila hornorakúsku metropolu Linec a v máji Mníchov, hlavné mesto Bavorska. Na samom sklonku roku 1742 bola oslobodená aj Praha.

Porozhodnou skutočnosťou vojny o rakúske dedičstvo bolo, že už 22. apríla 1742 uzavrela habsburská ríša s Francúzskom vzájomnú dohodu, v ktorej sa obidvaja protivníci zaväzovali dodržiavať počas vojny zaužívané vojnové zvyklosti a vojnové práva zajatcov. Okrem iného sa podľa zvyku umožňovala paritná výmena zajatcov rovnakých hodností, alebo prepustenie zajatých na základe výkupného. V tejto ojedinelej dohode sa vôbec po prvýkrát stanovili aj presné tarify výkupného za potenciálnych zajatcov všetkých hodností. Tarify zajatých šarží zreteľne odzrkadľovali obrovský rozdiel v armádnej hierarchii. Napríklad poľný maršal bol ohodnotený na 25 000, generálmajor na 1 500, plukovník na 670, major na 150, poručík na 40 zlatých, za radového pešiaka sa požadovali 4 zlaté, jazdec bol o 3 zlaté drahší. Vo väčšine prípadov sa suma výkupného nevelmi odlišovala od príslušného mesačného žoldu. Podľa dohody sa súčasne zakazovalo, aby ktorákoľvek strana násilím nútila zajatcov do vojenskej služby v svojej armáde. Obidve strany sa zaviazali, že nebudú používať guľky z cínu ani iného kovu s výnimkou olova, ďalej aj to, že usmrtenie protivníka nesmie odporovať „*zvykom bežným medzi kresťanmi*”.

V dôsledku spojenectva habsburskej monarchie s Veľkou Britániou a Sardínskym kráľovstvom sa upevnilo medzinárodné postavenie monarchie a súčasne nastalo čiastočné utlmenie vojny. Ani nie o dva roky však vojnové akcie nabrali plné obrátky. Dňa 15. augusta 1744 pruská armáda vpadla do Čiech a začala sa 2. sliezska vojna.

V septembri 1744 stáli Prusi pred Prahou, ktorú chceli dobyť skôr, než sa hlavné sily habsburskej armády na čele s maršalom Karolom Lotrinským stihnú presunúť z Alsaska a južného Nemecka. Praha však kapitulovala bez boja a Fridrich II. obsadil južné Čechy. Mária Terézia sa aj tentoraz obrátila o pomoc na Uhorsko, ktoré jej poskytlo 44 000 mužov, z toho 16 000 jazdcov a 12 000 pešiakov. Ostatok tvorili insurgenti, ktorých bolo viac než v roku 1741. Kvalita narýchlo zverbovaného a nedostatočne vyzbrojeného insurgenčného šľachtického i portálneho vojska však zaostávala za úrovňou i potrebami doby. V bitkách nedokázali účinne vzdorovať proti vycvičenej a disciplinovanej pruskej armáde, čím sa len potvrdila mienka o zbytočnosti insurgentov a o potrebe ich nahradenia jednotkami pravidelnej armády.

Druhá sliezska vojna

Koncom roku 1744 sa pruský kráľ musel vzhľadom na zlú zásobovaciu situáciu stiahnuť späť do Sliezska. Jeho armádu citelne oslabili nielen hlad a zima, ale aj početné

dezercie. Lepšie na tom nebola ani habsburská armáda, takže vojna s Pruskom, čiže druhá sliezska vojna, sa skončila roku 1745 Drážďanským mierom. Mária Terézia sa vzdala okupovaného Bavorska a naďalej ponechala Fridrichovi II. Sliezske. Dosiahla však, že jej manžel František Lotrinský bol roku 1745 zvolený za cisára Svätej rímskej ríše nemeckého národa. Vďaka tomu aj jej pripadol titul cisárovnej, lebo dovtedy bola stále len kráľovnou.

Vojna o dedičstvo ďalej pokračovala bez pruskej účasti. Boje sa preniesli zväčša do habsburských dŕžav v Taliansku a Nizozemsku a skončili sa až roku 1748 mierom uzavretým v Aachene. Išlo už o tradičné kompromisné riešenie, ktoré síce vychádzalo z princípu zachovania rovnováhy síl v Európe, no súčasne nenaplnilo predstavy a požiadavky všetkých účastníkov vojny. Mier potvrdil integritu habsburskej monarchie, čo vzhľadom na takmer zúfale postavenie Márie Terézie na začiatku vojny bolo vlastne veľkým úspechom.

Strata priemyselne vyspelého Sliezska sa citelne prejavila v hospodárskom živote habsburskej monarchie. Snaha o jeho znovuzískanie sa stala osou zahraničnej politiky viedenského dvora v polovici 18. storočia. Vďaka rozsiahlej diplomatickej aktivite sa Márii Terézii podarilo získať za spojencov nielen Rusko a Sasko, ale aj Francúzsko, čo sa považovalo takmer za diplomatickú revolúciu. Nová vojensko-politická aliancia predstavovala veľkú silu, keďže len samotná habsburská ríša disponovala roku 1756 značným potenciálom. Ten tvorilo 54 peších plukov (z toho 8 uhorských) v sile vyše 126 000 mužov, 40 jazdeckých plukov (z toho 10 husárskych) s počtom viac než 30 000 mužov, takmer 17 000 peších hraničiarov a približne 3 500 príslušníkov delostrelectva a technických druhov vojsk.

Ani pruský kráľ Fridrich II. však nezháľal a na nastávajúci vojnový konflikt sa dobre pripravil. Za spojencov získal Veľkú Britániu, ako aj zopár nemeckých štátikov, z ktorých najvýznamnejšie bolo Hannoverisko. Na prebrojenie a modernizáciu pruskej armády v potenciálnej sile 150 500 mužov Fridrich II. vynaložil údajne až štyri pätiny štátnych príjmov a väčšinu svojich osobných príjmov, takže do poľa mohol postaviť 112 práporov pechoty, 205 švadrón jazdectva a 2 500 delostrelcov.

Tretia sliezska vojna

Pruský kráľ Fridrich II. nečakal, kým ho prepadne nepriateľ. V auguste 1756 vtrhol na čele takmer 70-tisícového vojska do Saska predstavujúceho najslabší článok aliancie. Pruský preventívny útok odštartoval vojnu, ktorá sa označuje ako sedemročná alebo tretia sliezska vojna. Zďaleka v nej však nešlo už len o Sliezske či samotnú Európu, lebo francúzsko-britský konflikt sa preniesol aj do zámoria a stal sa predovšetkým bojom o kolónie. (Len mimochodom, niekdajší britský premiér Winston Churchill túto vojnu sčasti oprávnene označil za prvý svetový vojnový konflikt.)

Vzápätí po vypuknutí sedemročnej vojny roku 1756 vznikli v Uhorsku 3 nové pluky: jeden peší a dva husárske. Peší, neskôr 39. pluk postavil z vlastných prostriedkov 28-ročný bratislavský rodák plukovník Ján Pálfi (Pálffy), neskorší generál a v rokoch 1790 – 1791 dedičný župan Bratislavskej stolice. Cisár František I. Lotrinský zriadil taktiež z vlastných prostriedkov na svojich majetkoch v Holíči husársky, neskôr 1. pluk, ktorý sa neoficiálne nazýval holičský husársky pluk alebo skráteno cisárski husári. Dopĺňoval sa z Bratislavskej a Nitrianskej stolice, neskôr zo Zadunajska. Keďže v prvých desaťročiach pluk v čase mieru táboril či zimoval po niekoľko rokov na Spiši a v Šariši, možno predpokladať, že v menšej miere do jeho radov vstupovali aj muži z východného Slovenska.

V úvode vojny si pruský kráľ vcelku hravo poradil so saskou armádou a v ťažkej bitke pri Lovosiciach porazil 1. októbra 1756 35-tisícový habsburský zbor, ktorému velil maršal írskoho pôvodu Max Brown. V bitke bojovalo aj 9 švadrón z dvoch husárskych plukov a 9 práporov z troch uhorských peších plukov. Straty na oboch stranách boli približne rovnaké – zhruba po 3 000 mužov, medzi 450 padlými habsburskej armády bol aj plukovník Ladislav Sentiváni (Szentiványi), potomok liptovského šľachtického rodu Svätójánskovcov.

Ďalšia fáza vojnových udalostí v strednej Európe sa už nevyvíjala priamočiaro a ani natoľko jednoznačne. Predzvestou pruského útoku na Prahu bola bitka pri Štěrboholoch začiatkom mája 1757. Hlavné sily habsburskej armády na čele s maršalom Karolom Lotrinským utrpeli ťažkú porážku a ustúpili do Prahy, ktorú obkľúčili Prusi. Na pomoc obliehaným sa vydal 54-tisícový zbor maršala Leopolda Jozefa Dauna. Dňa 18. júna 1757 sa Daunovmu zboru podarilo v bitke pri Kolíne zvíťaziť nad pruskou armádou. Kráľ Fridrich II. sa síce osobne snažil zastaviť pruské ustupujúce sily, a keď sa mu to nepodarilo, ulavil si údajne aspoň pokrikom: „*Vy sraľovia, čo chcete žiť vari večne!*“ Nemalý podiel na tejto vôbec prvej porážke Fridricha II. na bojisku mali aj husárske pluky, ktoré boli nasadené v rámci dvoch jazdeckých zoskupení v celkovom počte 18 630 mužov pod velením uhorských generálov Františka Nádašdyho a Jána Barañaiho (Baranyaiho).

Zriadenie Vojenského radu Márie Terézie

S dátumom víťaznej bitky pri Kolíne je spojený aj oficiálny vznik najvyššieho vojenského vyznamenania habsburskej monarchie – Vojenského radu Márie Terézie. Myšlienka na jeho založenie sa však objavila už po bitke pri Lovosiciach. Na prvej slávnostnej promócií 7. marca 1758 udelili 3 veľkokríže – Karolovi Lotrinskému, Leopoldovi Daunovi, Františkovi Nádašdymu – a približne tucet rytierskych krížov. Od roku 1765 sa začal udeľovať aj veliteľský kríž ako prostredný stupeň tohto radu, ktorý mohli získať len dôstojníci.

Vydarenou bodkou po porážke pruského kráľa Fridricha II. v bitke pri Kolíne bola akcia podmaršala Andreja Hadika, ktorý po dobre naplánovanej a rýchlej ope-

rácii 16. októbra 1757 (inak zhodou okolností v deň svojich 46. narodenín) na čele vybraných husárskych švadron a peších práporov v celkovom počte okolo 3 500 mužov nečakane napadol a obsadil Berlín.

Pri vlastnom útoku na Berlín padlo len 10 Hadikových bojovníkov, jedným z nich bol generál Wolfgang Babočai (Babocsay), ktorý príkladne a odvážne cválal v čele útočiacich husárov. Medzi 28 zranenými bol aj vtedy 19-ročný husár Ladislav Škultéty-Gabriš, rodák z Mojtína, ktorý sa neskôr oprávnene stal legendárnym a heroickým vzorom vojenskej služby. K husárom sa dostal roku 1750 ako 12-ročný a slúžil nepretržite až do smrti roku 1831. Za priam neuveriteľných 81 rokov služby v sedle sa zúčastnil na 22 vojnových ťaženiach, posledných 41 rokov života bol zástavníkom 8. husárskeho pluku.

Vystrašené hlavné mesto Pruského kráľovstva sa vykúpilo výpalným vo výške takmer 300 000 toliarov. Samotný Hadik si z bohatej koristi nenechal ani toliar, 25 000 dal rozdeliť medzi svojich vojakov, ostatok poslal panovníčke, ktorá mu na znak vďaky darovala 3 000 dukátov. Hadik bol povýšený do hodnosti generála jazdecktva a stal sa štvrtým nositeľom Veľkokríža Vojenského radu Márie Terézie. Všetci vojaci a dôstojníci, ktorí sa podieľali na dobytí Berlína, dostali navyše ako odmenu dva mesačné žoldy.

Obsadenie Berlína bolo však skôr vojnovou epizódou a podstatnejšie neovplyvnilo vývoj vojny, no malo veľký symbolický význam. Rozhnevaný Fridrich II. okamžite vydal príkaz Hadika zajať alebo zabiť, ale viacerým pruským jazdeckým oddielom, ktoré túto úlohu dostali, sa to nepodarilo. Meno Andreja Hadika sa preslávilo a odvtedy sa v Európe traduje pojem husársky kúsok (po francúzsky *tour d'hussard*, v nemčine *Hussarenstück*, *Husarenritt*, *Husarenstreich*).

Bitka pri Kolíne, obsadenie Svidnice (dnes Świdnica) a Vratislavu (dnes Wrocław) ani Hadikova bravúra sa nestali rozhodujúcim jazýčkom na miske vojnových váh. Pruský kráľ dokázal rýchlo oplatiť dobytie Berlína. Ešte začiatkom novembra 1757 porazil spojené vojská ríšskych kniežat a pomocné francúzske jednotky v bitke pri Rossbachu a presne o mesiac neskôr, 5. decembra 1757, rozdrvil na čele 35-tisícového vojska 65-tisícovú habsburskú armádu pri Leuthene (dnes Lutynia). Táto bitka vošla do vojenských učebníc ako ukázkový príklad uplatnenia a využitia kosého bojového šíku lineárnej bojovej zostavy.

Hlavnú vinu na porážke mal hlavný veliteľ habsburskej armády poľný maršal Karol Lotrinský, ktorý nevynikal vojvodcovským nadaním a vo viedenských kruhoch si vyslúžil označenie obľúbený porazenec cisárovnej Márie Terézie. Jeho taktické zámery a veliteľské schopnosti už na bojovej porade pred bitkou kritizoval generál František Nádašdy. Konflikt medzi oboma vojvodcami vyvrcholil, keď Karol Lotrinský odmietol poslať posily Nádašdymu, ktorý na pravom krídle udatne čelil pruskému útoku.

Po prehratej bitke Mária Terézia odvolala svojho švagra z funkcie hlavného veliteľa, rovnaký osud však postihol aj Nádašdyho, ktorý ďalšie roky života strávil ako bán v Chorvátsku. Panovníčka ho síce nasledujúci rok povýšila na poľného maršala, no v armáde ho už nepoverila žiadnou funkciou. Hlavným veliteľom habsburskej armády sa stal Leopold Daun, schopný maršal, ktorý sa preslávil víťazstvom v spomínanej bitke pri Kolíne.

Po neúspešných mierových rokovaniach s habsburskou monarchiou sa Fridrich II. na jar 1758 rozhodol zaútočiť na Moravu a odtiaľ priamo do srdca monarchie. S týmto strategickým zámerom oboznámil svojho brata princa Heinricha, ktorému v liste napísal: *„V úplnej tichosti sa zmocním Svidnice a ponechám 15 000 mužov na ochranu (pohraničného) pohoria; v prípade, že by nepriateľské zbory hodľali preniknúť do Lužice, môžu sa mu tam tieto oddiely postaviť na odpor. Potom prenesiem vojnu na Moravu. Potiahnem priamo na Olomouc, takže nepriateľ sa bude musieť presunúť na jeho obranu. Potom sa uskutoční bitka... Keď nepriateľa porazím, ako možno dúfať, oblahnem Olomouc. Následne bude nepriateľ musieť, aby ochránil Viedeň, stiahnuť všetky sily týmto smerom. Po dobytí Olomouca bude môcť Tvoja armáda obsadiť Prahu a opanovať Čechy.“*

V máji 1758 Fridrich II. obklúčil Olomouc, no dobre opevnené mesto, ktoré bránila 7 500-členná posádka i odhodlaní mešťania, ani napriek ťažkému bombardovaniu a drancovaniu okolia nepodľahlo. Pruskému vojsku postupne dochádzalo strelivo a proviant. A keďže naňho čoraz viac dorážal zbor generála Gideona Laudona vyslaný na pomoc obliehanému mestu, pruský kráľ 2. júla 1758 ukončil obliehanie a odtiahol s vojskom do východných Čiech. Odtiaľ ho však armáda na čele s maršalom Daunom zakrátko vytlačila do Sliezska.

Ďalší priebeh vojny rámcovali na tzv. východnom bojisku bitky pri brandenburskom Zorndorfe (dnes Sarbinowo) 25. augusta 1758 medzi Prusmi a Rusmi, pri Hochkirche v Hornej Lužici 14. októbra 1758 medzi habsburskou armádou a pruskou armádou. Na západnom bojisku zasa pri hessenskom Bergene neďaleko Frankfurtu nad Mohanom 23. apríla 1759 bojovalo 30-tisícové francúzske vojsko proti 24-tisícovému vojsku pruských spojencov na čele s kniežaťom Ferdinandom z Braunschweigu-Wolfenbüttelu. V týchto bojových stretoch sa vojnové šťastie striedavo priklonilo na tú či onú stranu.

V tejto fáze vojny zohrala významnú úlohu aj bitka pri Kunersdorfe (dnes Kunowice), kde si 12. augusta 1759 zmerala sily 79-tisícová spojená habsburská a ruská armáda (24-tisíc habsburských a 55-tisíc ruských vojakov) proti sotva 50-tisícovému pruskému vojsku, ktoré utrpelo ťažké straty v počte 19 000 mužov, z toho 6 179 mŕtvych. Ani straty spojencov neboli však zanedbateľné, vyčíslili ich na rovných 16 512 mŕtvych, ranených a nezvestných, z toho 14 181 Rusov a 2 331 príslušníkov habsburskej armády. Kráľ Fridrich II., pod ktorým počas boja zostrelili dvoch

koňov, sa len so šťastím vyhol zajatiu. Po prehratej bitke sa dostal do ťažkej depresie a dokonca uvažoval o samovražde.

Striedavé úspechy i neúspechy na oboch stranách

V júni 1760 habsburské vojsko na čele s generálom poľným zbrojmajstrom Gideonom Laudonom porazilo Prusov pri Landshute (dnes Kamienna Góra). Ani nie o dva mesiace neskôr však ospevovanému generálovi Prusi oplatili porážku v bitke pri Legnici. Je pritom povšimnutiahodné, že habsburské vojsko malo dvojnásobnú početnú prevahu; proti 32-tisícovému Laudonovmu zboru dokázal Fridrich II. postaviť iba 16-tisíc mužov, ktorí zvíťazili len za cenu veľkých strát. V októbri 1761 sa generál Laudon opäť zaskvel, keď podnikol odvážny útok na sliezsku pevnosť Svidnicu, ktorú sa mu podarilo získať a udržať až do príchodu hlavných habsburských síl vedených maršalom Daunom.

Všeobecná únava a ťažké straty z predchádzajúcich bojov viedli k tomu, že v záverečnej fáze vojny vojská zväčša manévrovali a vyhýbali sa rozhodujúcej bitke. A práve vtedy strategicky i potenciálne oslabenému Fridrichovi II. zahrala do karát nečakaná zmena. V januári 1762 zomrela ruská cárovná Alžbeta a na trón sa dostal Peter III., ktorý ako obdivovateľ Fridricha II. ihneď prerušil vojnové akcie proti Prusku a v máji s ním uzavrel separátny mier. V júni 1762 vystúpilo z protipruskej koalície aj Švédsko.

Fridrich II. okamžite využil zmenenú geopolitickú situáciu a prešiel do ofenzívy. V bitke pri Burkersdorfe 21. júla 1762 na čele 55-tisícového vojska porazil 75-tisícovú habsburskú armádu, ktorej velil maršal Daun. Dňa 11. októbra 1762 Fridrich II. vydobyl Svidnicu, čím habsburská monarchia definitívne stratila jednu z najvýznamnejších sliezskych pevností. Posledným bojovým stretnutím sedemročnej vojny bola bitka v Sasku pri Freibergu 29. októbra 1762. Pruskému vojsku v sile 22 657 mužov velil princ Heinrich, jeho protivníkom boli habsburské a ríšske zbory na čele s generálom jazdeckta Andrejom Hadikom a ríšskym poľným zbrojmajstrom princom Christianom Karlom Stolbergom, ktorí mali k dispozícii okolo 30-tisíc mužov. Bitka sa skončila v podstate nerozhodne, aj keď za jej víťazov sa považovali Prusi. Mier uzavretý 15. februára 1763 v Hubertusburgu potvrdil a obnovil vlastne stav pred vojny.

Hoci sa sedemročná vojna v Európe považuje či označuje za jednu z posledných tzv. kabinetných vojen, straty habsburskej armády v jej priebehu predstavovali takmer 280 000 mužov, z toho 120 000 padlých a 47 000 vojnových invalidov. Ostatok pripadal na vojnových zajatcov a dezertérov. Prusko, ktoré vo vojne prišlo o 180 000 vojakov a straty jeho civilného obyvateľstva sa odhadujú na 320 000, si udržalo všetky predvojnové územné zisky, a tým aj pozíciu európskej veľmoci.

Definitívnu stratu Sliezska habsburská monarchia aspoň čiastočne kompenzovala získaním Haliče pri tzv. prvom delení Poľska roku 1772. Okupácia Haliče si ne-

vyžiadala vážnejší bojový zásah habsburskej armády. Delenie Poľska umožnilo spojiť so Slovenskom časť Spiša, ktorá sa od roku 1412 nepretržite nachádzala v poľskom zálohu.

Zemiaková vojna

Vojna o bavorské dedičstvo v rokoch 1778 – 1779 medzi habsburskou monarchiou a Pruskom bola priam klasickým príkladom vojny vedenej v duchu zásad vojenskej teórie metodizmu. Obmedzila sa na manévrovanie nepriateľských armádnych zoskupení na pomerne širokom priestore bez akejkoľvek bitky alebo vážnejšej zrážky vojsk. Vzhľadom na obmedzený a špecifický charakter, ako aj ročné obdobie, v ktorom sa odohrávala väčšina vojnových aktivít, si vojna vyslúžila pomenovanie „zemiaková vojna“ alebo „slivkový hurhaj“.

Funkciu veliteľa armády zastával najprv cisár Jozef II., od októbra 1778 ho vystriedal maršal Andrej Hadik. V radoch habsburskej armády boli aj mnohé uhorské pluky, takže na vojne sa zúčastnilo aj viacero slovenských rodákov. Jedným z nich bol napríklad veliteľ husárskeho (neskôr 11.) pluku plukovník Móric Beňovský z Vrbového. Pohnutý a neraz dobrodružne skreslený osud „slovenského kráľa Madagaskaru“ je pomerne dobre známy aj v širokej verejnosti. Už menej známy je osud jeho bratranca Jána Andreja Beňovského, ktorý v čase vojny o bavorské dedičstvo v hodnosti plukovníka velil 31. pešiemu pluku. Habsburskej armáde sa podarilo už na jar 1778 obsadiť takmer celé Bavorsko, ale podľa mierovej dohody uzavretej 13. mája 1779 monarchii pripadla iba tzv. Innská štvrť a mestečká Braunau a Schärding.

Pred búrkou francúzskej revolúcie

V čase úmrtia Márie Terézie a pri nástupe samostatnej vlády cisára Jozefa II. roku 1780 mala habsburská armáda už 59 peších plukov (z toho 11 uhorských), 23 plukov jazdectva (z toho 9 husárskych), 17 hraničiarskych plukov, 3 pluky delostrelectva, 21 granátnických práporov (z toho 3 uhorské), 1 čajkársky (riečno-lodný) prápor, 1 zbor inžinierov a 1 zbor sapérov. Celkove v armáde slúžilo takmer štvrt' milióna mužov.

Významným reformným opatrením Jozefa II. roku 1781 bolo zavedenie tzv. konškrípčného systému, ktorým sa zmenil dovtedajší spôsob doplňovania plukov. Celá monarchia bola rozdelená na verbovacie okresy, čím sa zabezpečil pravidelný prísun regrútov.

Na Slovensku sa doplňovali tieto pluky:

- 2. peší pluk a 8. husársky pluk z Bratislavskej, Trenčianskej a Nitrianskej stolice;
- 19. peší pluk a 10. husársky pluk z Abovskej, Turnianskej, Gemerskej, Oravskej, Liptovskej, Turčianskej, Šarišskej a Spišskej stolice;

- 33. peší a 3. husársky pluk z Tekovskej, Hontianskej, Zvolenskej a Ostrihomskej stolice, ako aj z časti Novohradskej stolice, ktorá totiž dodávala nováčikov aj do 32. pešieho a 1. husárskeho pluku.

Zemplínska a Užská stolica patrili do pôsobnosti 39. pešieho pluku a Komárňanská do 34. pešieho a 9. husárskeho pluku. Slováci z Dolnej zeme slúžili zväčša v 52. pešom a 4. husárskom pluku. Najmä pešie pluky č. 2 so sídlom v Bratislave, č. 19 so sídlom v Košiciach a č. 33 so sídlom vo Zvolene boli zložené prevažne zo Slovákov.

Neskôr, v roku 1809, sa sídlom verbovacieho obvodu 19. pešieho pluku stal Stolíčny Belehrad (Székésféhérvár), lebo jeho miesto zaujal už roku 1798 novoutvorený 60. pluk, ktorý sídlil v Levoči a verboval v Gemeri, Šariši a na Spiši. Liptovská a Oravská stolica patrili odvtedy 33. pluku a Abovsko-turnianska stolica 34. pluku. Tieto zmeny viedli k tomu, že 2. a 33. peší pluk sa od roku 1781 až do roku 1857 formovali ako výrazne slovenské pluky.

Roku 1787 vypukla vojna medzi Ruskom a Osmanskou ríšou, do ktorej sa vzápätí zapojila aj habsburská monarchia. Na hraniciach s Osmanskou ríšou sa už v októbri 1787 sústredilo 180 000 mužov habsburskej armády, z ktorých prinajmenej štvrtinu tvorili vojaci z Uhorska. Vojna na enormne dlhej vojnovnej línii sa vyvíjala v neprospech habsburskej armády. Turci kládli húževnatý odpor a v Banáte prešli do protiofenzívy. Situáciu habsburskej armády zhoršoval aj rad ďalších faktorov: neúčinné a neobratné velenie, zásobovacie ťažkosti a nedostatok potravín, rozšírenie epidemických chorôb. Osobná prítomnosť Jozefa II. čiastočne zvýšila podlomenú bojovú morálku. Začiatkom roku 1789 sa cisár zhoršil, takže vo funkcii hlavného veliteľa vojska ho vystriedal vtedy 78-ročný maršal Andrej Hadik. No zakrátko musel aj on pre chorobu odstúpiť a hlavným veliteľom sa stal maršal Gideon Laudon, ktorý aspoň čiastočne napravil reputáciu habsburskej armády, keď po takmer mesačnom obliehaní donútil 8. októbra 1789 kapitulovať tureckú posádku v Belehrade.

V priebehu vojny cisár Jozef II. zriadil ďalšie vojenské vyznamenanie, a to zlatú a striebornú Vojenskú záslužnú medailu, ktorá sa udeľovala zväčša mužstvu. Nositeľovi zlatej medaily prislúchala doživotná renta, ktorá sa rovnala plnému žoldu dotyčného v čase udelenia vyznamenania, nositeľovi striebornej medaily náležala polovičná suma žoldu. Za hrdinstvo a osobnú statočnosť v priebehu tureckej vojny získali záslužnú medailu mnohí príslušníci uhorských plukov. Napríklad v najstaršom, neskôr 9. husárskom pluku dostali 2 muži zlatú a 46 husárov striebornú medailu, v 8. husárskom pluku to bol okrem iných už spomínaný Ladislav Škultéty-Gabriš. Medzi vyznamenanými 2. pešieho pluku možno čítať tieto mená: feldvébli Jakub Matušek a Jozef Tomčány, kapráli Miškosecký a Hronkovič, vojaci Masný, Masrna či Koňulský. No aj ne jeden dôstojník slovenského pôvodu získal kríž Vojenského radu Márie Terézie.

Vojna proti Osmanskej ríši sa skončila uzavretím prímeria v Ďurdeve roku 1790 a definitívne mierovou zmluvou uzavretou 4. augusta 1791 v Sistove. Habsburská monarchia sa vzdala všetkých územných výdobytkov, dokonca aj Belehradu. V inej časti Európy totiž naberali obrátky omnoho závažnejšie svetodejinné udalosti vyvolané francúzskou buržoáznou revolúciou.

Vojenská stratégia a taktika v 18. storočí

Jedným z charakteristických znakov vojen a bitiek až do konca 18. storočia bolo aj to, že sa nezačínali neočakávane. Vojny boli vlastne následným a vcelku predpokladateľným krokom vtedajšej politiky a diplomacie, respektíve ich krajným prejavom. Bitky boli obvykle len epizódami tej alebo onej vojny a nemali definitívny vplyv na politiku. Ani za vojen totiž neustávali diplomatické rokovania medzi bojujúcimi stranami. Diplomati sa práve vtedy intenzívne snažili za okrúhlym stolom využiť momentálnu situáciu na bojiskách na presadenie stanovených cieľov. Výstižne to dokumentujú napríklad slová vojvodu, stratéga a politika Eugena Savojského, keď za vojny o španielske dedičstvo napísal: „*Rokovanie si vyžaduje, aby sme podnikli daku bitku.*“ Moment strategického prekvapenia bol viac-menej neznámym pojmom a neuplatňoval sa, azda s výnimkou útoku pruského kráľa Fridricha II. proti habsburskej ríši v decembri 1740, ktorým sa začala vojna o rakúske dedičstvo.

Preventívna vojna

Nový, no zatiaľ ojedinelý politicko-strategický prvok predstavovala preventívna vojna. Jej podstata spočívala vo vojenskom prepadnutí a podmanení potenciálneho protivníka. Pod zámienkou prevencie útočník právne odôvodňoval a súčasne zakrýval skutočné vlastné ziskuchtivé a koristnícke ciele. Prvenstvo v uplatnení preventívnej vojny sa pripisuje taktiež Fridrichovi II., ktorý 29. augusta 1756 bez vyhlásenia vojny sa zaútočil na Sasko, čím súčasne odštartoval tretiu sliezsku, čiže sedemročnú vojnu.

Vojnové akcie v dynastických vojnách 18. storočia smerovali vždy do priestoru politického záujmu. Ich prvoradým cieľom bolo získanie územia protivníka, alebo presadenie vlastného kandidáta na trón, neraz však aj obrana vlastného územia pred útočiacim nepriateľom. Na dosiahnutie svojich cieľov sa štáty zväčša združovali do rôznych koalícií. Každý člen koalície však sledoval výlučne vlastné ciele, a preto sa aj snažil preniesť bremeno bitiek na spojencov, aby si uchoval vlastnú armádu, a tým neoslabil svoju pozíciu nielen v priebehu, ale ani na konci vojny. Vojnové operácie koalície sa neriadili centrálnou a spravidla nemali jednotné velenie. Nejestvoval ani jednotný plán vedenia vojny, čo viedlo k nekoordinovaniu vojnových akcií a k rozdrobeniu vojny na rad bojísk.

Za vrchol strategického umenia v 18. storočí sa považovalo dosiahnutie víťazstva manévrou. V oblasti vojensko-teoretického myslenia sa táto predstava premietla

do tzv. metodizmu. V jeho rámci sa objavili dokonca teórie, ktoré tvrdili, že vojnu možno vyhrať bez bitiek a strát, a to šikovným manévrom v tyle nepriateľa na jeho komunikáciách, kde po dobytí základní a skladov protivník stratí zásoby, takže sám kapituluje. Prax túto teóriu síce nepotvrdila, no vojvodcovia sa už nesnažili vybojovať víťazstvo za každú cenu a bitkám, pokiaľ to bolo možné, sa skôr vyhýbali. Viedli ich k tomu najmä obavy zo straty vycvičenej a nákladnej armády, ktorú nebolo možné rýchlo obnoviť. Šikovným manévrom na bojisku sa snažili protivníka pričať na boj len v maximálne priaznivých podmienkach. Namiesto riskantnej bitky sa uprednostňovalo manévrom. Jeho cieľom bolo unaviť nepriateľa, prípadne ho vohnať do situácie, keď ho bolo možné poraziť s čo najmenšími vlastnými stratami. Vo viacerých vojnách boli sily bojujúcich armád natoľko vyrovnané, že ani jedna strana nemala evidentnú prevahu. Vojna sa skôr pretahovala až do úplného hospodárskeho vyčerpania, ktoré bolo hlavným a najčastejším dôvodom na ukončenie bojov. Táto vojnová stratégia si preto vyslúžila pomenovanie vysilujúca či unavujúca stratégia. Jej podstatu obrazne, no mimoriadne výstižne zosumarizoval povestný súdoby výrok, že vojnu vyhrá ten, komu sa podarí v mešči udržať posledný dukát.

Prvoradým strategickým záujmom každého štátu bolo zabezpečenie hraníc. V nebyvalej miere sa práve v 18. storočí, najmä v jeho druhej polovici, začali stavať mohutné pevnosti a opevňovať už jestvujúce strategicky významné fortifikácie. Slúžili ako zásobovacie a skladovacie základne a ako sídla stálych posádok, ktoré sa dokázali účinne brániť aj proti omnoho početnejšiemu útočníkovi. Pomerne hustá sieť pevností na širokom úseku hraníc utvorených na spôsob reťazca či kordónu položila základ kordónovej obrannej stratégie. V podmienkach habsburskej monarchie sa táto stratégia výrazne uplatnila najmä proti Osmanom, a to v organizácii a budovaní tzv. Vojenskej hranice na juhu Uhorska.

V súvislosti so zmenou orientácie habsburskej politiky od 20. rokov 18. storočia strategické postavenie územia dnešného Slovenska nadobudlo iný charakter. Slovensko plnilo predovšetkým úlohu strategického zázemia. Z tohto hľadiska aj najdôležitejšie vojenské pevnosti na Slovensku stratili svoj pôvodný význam. Leopoldov sa premenil na skladisko a hrad Nové Zámky bol na príkaz Dvorskej vojnovnej rady v rokoch 1724 – 1725 zbúraný. Košickú citadelu začali búrať dokonca už roku 1713. Od druhej tretiny 18. storočia sa už nekládol dôraz ani na udržiavanie mestských opevnení. Za vlády Márie Terézie sa vo viacerých mestách na Slovensku začali búrať mestské hradby a zasypávať vodné priekopy.

Podstata a formy lineárnej taktiky

Vojenská taktika v 18. storočí vychádzala z lineárnej taktiky, ktorú za tridsaťročnej vojny zaviedol švédsky kráľ Gustáv Adolf II. Aj napriek istým postupným zdokonaľeniam, v lineárnej taktike stále prevládal pomerne strnulý a toporný spôsob boja,

v ktorom sa uplatňoval len frontálny útok a obrana. Útok uskutočňovalo zväčša ťažké jazdecktvo, náporu protivníka vzdorovala predovšetkým pechota, na ktorej spočívalo aj hlavné ťažisko boja. Pechota sa formovala do bitky po práporoch, a to do vyrovnaných a zomknutých radov v dvoch alebo troch bojových sledoch, pričom každý šík mal zvyčajne tri rady. Na krídlach neraz až 10 km dlhých línií bolo zoradené jazdecktvo po švadrónach. Ľahké delostrelectvo stálo na pravých krídlach peších práporov a ťažké poľné delá boli sústredné jednak uprostred a jednak na krídlach bojového zoradenia pechoty a jazdecktva.

Do bojovej zostavy rozvinuté sledy boli od seba vzdialené na 150 až 300 krokov. Najsúvislejší bol prvý sled. Ďalšie sledy v priebehu bitky zaplňali medzery prvého sledu, vysúvali sa na krídla alebo chránili tylo. Ak armáda útočila, ťažké delostrelectvo stálo pred prvým sledom a na krídlach, v prípade obranného boja sa ťažké delá umiestňovali spravidla za prvým sledom. Plukovné, čiže ľahké delostrelectvo krylo medzery medzi prápormi. Bitka sa začínala zväčša delostreleckou paľbou. Pechota postupovala v dlhých radoch rovnomerným krokom proti nepriateľovi. Keď sa dostala na účinný dostrel, čiže približne na 150 – 200 krokov pred nepriateľa, celé prápory alebo čaty sa na povel zastavili a spustili strelbu. Pravda, bez nejakého presnejšieho cielenia, lebo vtedajšie pušky neboli na to prispôsobené. V strelbe salvami sa jednotlivé párne alebo nepárne čaty striedali, takže paľba takmer neustávala a prelínala sa pozdĺž celej útočnej línie. Intenzívnou paľbou sa jedna i druhá strana snažila čo najviac narušiť šík nepriateľskej línie. Do takto vzniknutých trhlín potom rýchlo vnikali cválajúce jednotky jazdecktva, ktoré mali za úlohu prelomiť bojovú zostavu a vyvolať zmätok v tyle nepriateľa, a tým uľahčiť útočný postup vlastnej pechoty.

Prvý rad pešieho sledu tvorili skúsenejší vojaci. Keď postojacky vystrelili, presunuli sa za tretí rad. Vzápätí pokľakol a na povel vystrelil druhý rad, v ktorom boli spravidla nováčikovia alebo menej skúsení vojaci. Za nimi v treťom rade stáli najskúsenejší a bojom zocelení vojaci, ktorých úlohou bolo okrem iného aj povzbudzovanie neskúsených spolubojovníkov. Keď tretí rad vystrelil a presunul sa do chrbta šíku, na čele sledu stáli opäť vojaci prvého radu, ktorí medzičasom stihli nabiť pušky, takže mohli pokračovať v strelbe salvami. Samozrejme, uvedený spôsob predstavuje síce bežnú, no predsa len modelovú situáciu, ktorá v závislosti od daných okolností (počet vojsk, terénne podmienky a podobne) mávala viaceré varianty. Sled, čiže šík, netvorili vždy tri rady, mohol mať 4 alebo len 2 rady. Obmenou pri strelbe bol zasa postup, keď začal páliť posledný rad prvého sledu ponad ostatné, pred ním pokľaknuté rady. Potom sa postavil a vystrelil predchádzajúci rad, a tak sa pokračovalo až po prvý rad. Vojaci v poslednom rade sledu zatiaľ stihli nabiť a postup v strelbe sa opakoval.

Pešie prápory pri útoku trvale vyrovnávali rady a udržiavali krok. Táto strnulosť síce umožňovala udržať lineárnu bojovú zostavu, avšak spomaľovala jej pohyb a viazala ju na rovinatý terén bez väčších prekážok. Ak sa pechota priblížila

k nepriateľovi dostatočne blízko, podnikla bodákový útok. Boje na bodáky sa však odohrali len zriedkavo, lebo brániaca sa strana spravidla ustúpila. Po ustúpení nepriateľa alebo prelomení jeho bojovej zostavy sa vlastne bitka považovala za vyhratú. Víťaz spravidla neprenasledoval porazeného, aby nenarušil vlastnú zostavu a nevystavil sa tak neočakávanému útoku nepriateľa, predovšetkým jeho jazdectva. O výsledku bitky teda rozhodovala predovšetkým účinnosť a sila paľby, a nie boj zblízka ako v minulosti. Sústavným cvičením a drilom sa síce podarilo dosiahnuť, že vojak vedel z pušky vystreliť 3- až 5-krát za minútu, ale účinnosť strelby jednotlivca bola stále pomerne slabá. A to bolo vlastne aj dôvodom, prečo sa strieľalo salvami, ktoré navyše mali i závažný psychický účinok. Dodatočne sa pomocou rôznych štatistických metód vyrátalo, že na začiatku 18. storočia bol zo 6 250 výstrelov len jeden zásah smrteľný. Roku 1741 v bitke pri Molviciach (dnes Matujowice v Poľsku) za prvej sliezskej vojny pruskí elitní strelci, ktorých úroveň pešiaci iných armád ani zďaleka nedosahovali, potrebovali na zraňujúci zásah približne 350 výstrelov.

Taktické novoty za sedemročnej vojny

Najslabšími miestami v lineárnej bojovej zostave boli krídla, a to pre meravosť a neschopnosť účelne preskupovať sily. Pechota mohla strieľať iba čelne a nedokázala sa dostatočne brániť bočnému útoku. Preto zväčša víťazila tá armáda, ktorej jazdectvo preniklo do tyla alebo boku nepriateľa. Na možnosť využitia tejto slabiny lineárnej bojovej zostavy prostredníctvom útoku v kosom bojovom šiku (fr. ordre oblique) poukázali už v 1. polovici 18. storočia francúzski vojenski teoretici Jean-Charles Folard a maršal Jacques Puysegur, no prvenstvo v zavedení tejto zdokonalenej formy lineárnej taktiky do praxe pripadlo pruskému kráľovi Fridrichovi II. Veľkému. Ten upustil od frontálneho, čelného útoku proti nepriateľskej lineárnej zostave. Účelom jeho taktiky bolo obchvárať nepriateľské krídlo, prevahou sily ho rozdrviť, a tak narušiť bojovú zostavu protivníka.

V dostatočnej vzdialenosti od nepriateľa, čiže zhruba 4 – 5 km, sa pruské vojsko zoradilo do bojovej zostavy a postupujúc začalo uskutočňovať rozvinujúci manéver proti nepriateľskému boku. Približne 1 km pred nepriateľom sa vojsko zatočilo, takže jeho bojová zostava stála bokom i šikmo či kosmo voči nepriateľskej línii.

Krídlo, ktoré uskutočňovalo kosý útok, posilňovala predsunutá línia zložená z elitných granátnických oddielov. Aby nepriateľ nemohol presunúť sily na ohrozené miesto, druhé krídlo púťalo na seba nepriateľa, čo útočiacemu krídlu podporované mu aj paľbou delostrelectva umožnilo dosiahnuť víťazstvo.

Kosý bojový šik bol síce významnou novinkou v lineárnej taktike a bojovej zostave, no taktickou prednosťou zostal len dovtedy, kým si tento spôsob boja neosvojili aj Fridrichovi protivníci. Keďže mnohí vojvodcovia onedlho začali taktiež v bitkách

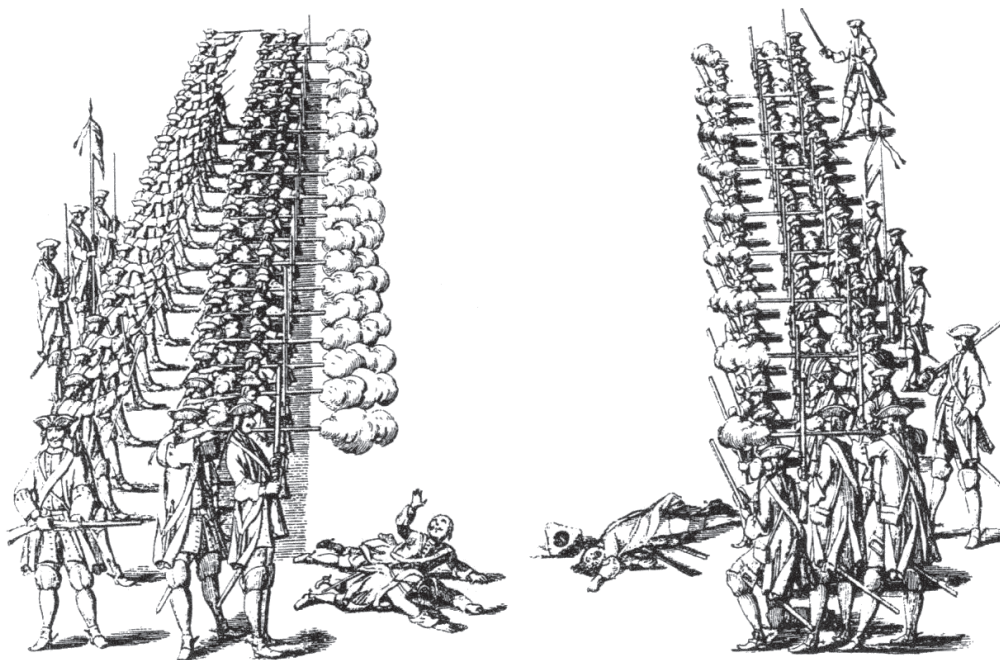
uplatňovať kosý bojový šík, respektíve dokázali na kosý útok včas reagovať adekvátnym zoskupením síl, východisková situácia sa opäť vyrovnala.

Fridrich II. pozmenil aj taktiku jazdectva, keď po skúsenostiach z prvých bitiek vojny o rakúske dedičstvo nariadil, aby jazdectvo útočilo bez predchádzajúcej strelby z karabín a pištolí. Švadróny rozvinuté do línie mali v plnom galope len s vytasenou šablou rozraziť prvý i druhý sled nepriateľa, vyvolať zmätok a potom bojovať zblízka. Až vtedy použili karabíny či pištole a napokon šable.

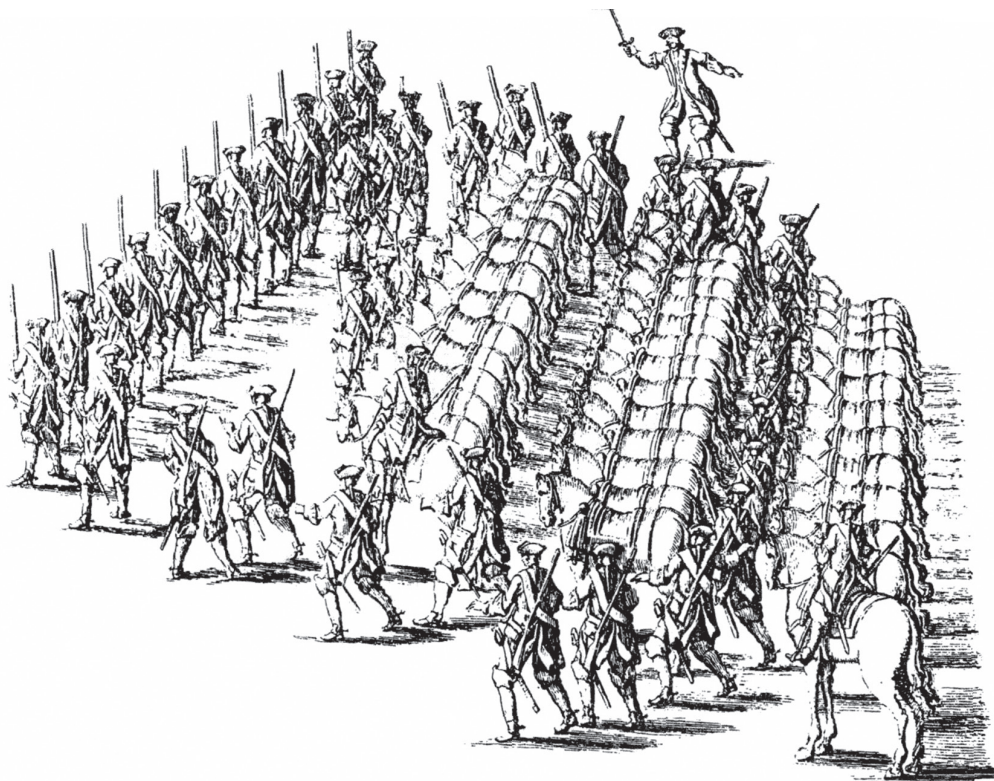
Obdobné opatrenie, aby totiž aj pruská pechota útočila bez strelby, čo Fridrich II. nariadil na začiatku sedemročnej vojny, bolo len krátkym a pre pruskú armádu trpkým intermezzom. Po ťažkých stratách v bitkách pri Prahe a pri Kolíne roku 1756 pruský kráľ odvolal toto nariadenie, takže v bitke pri Leuthene (5. 12. 1757) už pruská pechota útočila opäť strieľajúc. Aj výraznejšie nasadenie pruského delostrelectva v bitkách potvrdzuje, že podstatou všetkých opatrení Fridricha II. bolo zvyšovanie úderných a útočných prvkov lineárnej taktiky. Najmä tým sa mu podarilo za sliezskych vojen dosiahnuť prevahu vo väčšine bitiek proti početnejšej habsburskej armáde.

Lineárna taktika i lineárna bojová zostava si vyžadovali vysokú vzájomnú spätosť, ktorá spočívala v súbežnom plnení rozkazov a zosúladenej činnosti všetkých druhov a stupňov vojska. A to už pri samotnom presune i rozvinutí vojska, no najmä na bojisku pri útoku či obrane alebo aj ústupe. Každý pluk i prápor, každá švadróna či delostrelecká batéria, no napokon aj všetci radoví vojaci mali v bojovej zostave konkrétne miesto a presne stanovené funkcie a poslanie. Hoci dosiahnutie víťazstva v bitke podmieňoval rad rôznych faktorov (materiálnych, organizačných aj organizátorských, terénnych a v neposlednom rade i psychických), v zásade platilo, že nádej na úspech mala predovšetkým tá armáda, ktorá prevyšovala nepriateľa v strelbe a pohybe.

Vo výcviku mužstva sa kládol hlavný dôraz na zručnosť. Išlo o to, aby si vojak osvojil a čo najrýchlejšie vykonával všetky mechanické úkony súvisiace s jednoduchou bojovou činnosťou, a to podľa povelov, ktoré sa vydávali spravidla prostredníctvom stanovených bubnových alebo trúbkových signálov. V pechote to bol najmä nácvik strelby salvami a poradová príprava a v jazdectve ovládanie chladnej zbrane a jazda na koni. Najmä v pechote však výcvik prerastal do prehliadkového drilu a spolu s poradovou prípravou slúžil na dosiahnutie bezhraničnej poslušnosti, ktorá potláčala osobnú iniciatívu jednotlivca a vytvárala z neho iba bezduchú figúrku na šachovnici bojiska.

Ukážka streľby salvami z príručky habsburskej armády vydanej roku 1734

Ukážka z výcviku dragúnov podľa príručky habsburskej armády z roku 1734

Juraj Otlík patril medzi exponovaných predstaviteľov posledného protihabsburského povstania¹. Príkladom jeho nehnuteľného vlastníctva je súpis majetkov, ktoré mu skonfiškovali po porážke povstania Františka II. Rákociho roku 1711.

V Horných Ozorovciach

Ku kaštieli patria polia s rozlohou 900 sapo,² z ktorých tretina odpočíva,³ na zvyšku je na letnú sejbu určených 120 sapo, z nich z každého sapo sa urodia 4 sapo, čo je spolu 480 sapo, tak po zožatí zostane 360 sapo.

Pre jarnú sejbu je plocha 80 sapo, z ktorých sa z každého urodí 3 sapo, čo je spolu 240 sapo a po zožatí tak ostane 160 sapo.

Lúk patrí ku hornoozorovskému kaštieli 6, na ktorých sa môže urobiť 167 vozov sena.

Celých sedliackych usadlostí je šesť, polovičných potom osem, z ktorých cenzus, bez roboty, tvorí 146 zlatých.

Z kapustného poľa môže byť dôchodok najmenej 80 sapo.

Z úžitku krčmy v Horných Ozorovciach môže byť dôchodok 15 zlatých.

V tejto obci je štvrtinových usadlostí 5, ktoré, ak nevykonávajú robotu, platia 20 zlatých.

Je tam kúria, ku ktorej patria želiarske usadlosti, obývaných je 26, ktoré bez roboty by tiež mali priniesť 87 zlatých.

Na polia, patriace k spomínanej kúrii s rozlohou 180 meríc,⁴ z ktorých tretina odpočíva, môže pri letnej sejbe vysiať 60 meríc, ktoré pre neúrodnosť pôdy môžu priniesť z každej merice 2 a 1/2 merice, čo je spolu 150 meríc, potom zožatej úrody zostane 90 meríc.

Podobne pri jarnej sejbe môže byť vysiatych 60 meríc, ktoré môžu dať dvojnásobnú úrodu, ostane tak 60 meríc.

Lúk má na 15 vozov sena.

Z kapustných polí po odovzdaní provízorovi⁵ prichádzajú ročne 4 merice kapusty.

Z vinohradníckeho práva prichádza ročne 16 a 1/2 okovov vína.

Z panských viníc, ak sú dobre udržiavané, prichádza 100 okovov vína ročne, roku 1709 iba 10 okovov a roku 1710 12 okovov vína.

Tu je priložené ocenenie budov:
kamenný kaštieľ ocenený na 2 500 zlatých,
panský majer tamtiež na 300 zlatých,
pivovar na 600 zlatých,
mlyn s pravidelným nájmom na 538 zlatých,
les tamtiež na 2 000 zlatých,
tamtiež rezidencia Mikuláša Otlíka na 100 zlatých,
bošanský pozemok na 1 000 zlatých,
tamtiež vozára Jána Šveca na 233 zlatých,
Raymannov kuriálny pozemok na 1 200 zlatých,
Brecký pozemok na 250 zlatých,
usadlosti ševcovská a adamiská na 400 zlatých.

V Dolných Ozorovciach:

dve štvrtinové usadlosti Andreja a Jána Ondrejáška na 150 zlatých
opustená usadlosť Andreja Kmetku na 65 zlatých.

V obci Malé Chlievany:

usadlosť kedysi prenechaná Jurajovi Bárányovi na 400 zlatých.

V Horných Držkovciach:

čiastkové pozemky Szakálosove na 100 zlatých.

Oloženie: Magyar Országos Levéltár Budapest, UC 156, Fasc. 14, No. 71.

Citované (s drobnými úpravami) podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku 2. časť*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005, s. 141-142, č. 35 (preklad Peter Kónya).

Literatúra: KÓNYA, Peter: Veliteľské pôsobenie generála Juraja Ottlyka v povstaní Františka II. Rákociho. In: *Vojenská história*, roč. 12, 2008, č. 3, s. 24-46; KÓNYA, Peter: *Za Boba, vlast' a slobodu! Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka*. Prešov: Vyd. Prešovskej univerzity, 2009.

* * *

- 1 Juraj Otlík (Ottlyk, 1656 – 1730), príslušník zemianskej rodiny z Ozoroviec v Trenčianskej stolici, ako cisársky plukovník prešiel roku 1704 na stranu Rákociho povstalcov, zastával funkciu dvormajstra Františka II. Rákociho, ktorý ho povýšil za brigadiera, zúčastnil sa takmer všetkých významnejších bitiek a po povstaní nakrátko emigroval, neskôr využil amnestiu a vrátil sa do vlasti.
- 2 Sapo, sapu – stará dutá suchá miera, ktorá mala rôzne regionálne hodnoty v rozpätí 25,8

- 155,2 litra, najčastejšie 46,5 a 34,9 litra, respektíve 19,3 – 116,4 kg, najčastejšie 93,1 a 69,8 kg.
- 3 Pôda ponechaná úhorom pri používaní trojpoľného hospodárstva.
 - 4 Merica – stará objemová suchá miera, značne odlišná podľa miesta (dolnorakúska, peziňská, viedenská, prešporská a i.), obsahovala od 31 – 155,2 litra, najčastejšie 40 – 60 litrov.
 - 5 Provízor – hlavný úradník na feudálnom panstve, ktorý riadil celý jeho chod a spravidla zastupoval zemepána aj pri výkone nižších súdnych právomocí.

2 Návrat Juraja Otlíka z exilu

1711

Podmienky Satmárskeho mieru, sľubujúce úplnú amnestiu všetkým účastníkom posledného protihabsburského povstania a zachovanie, respektíve navrátenie ich majetkov, presvedčili na návrat postupne mnohých kurucov, ktorí po porážke odboja odišli do cudziny. Jedným z nich bol aj Rákociho dvormajster Juraj Otlík (1656 – 1730) z Horných Ozoroviec a Kochanoviec, ktorému skonfiškovali majetok (pozri predchádzajúci dokument číslo 1), a ktorý v memoároch opísal okolnosti svojho návratu do vlasti v roku 1711.

Ja, zistiac, že dobré knieža (*František II. Rákoci*) s Berčénim hľadajú iba vlastný prospech¹ – hľadal som všetky spôsoby na odchod² k vernosti Jeho Výsosti; poslal som teda cez Dukliansky priesmyk do Uhorska pána Mikuláša Omastu – ktorého som mal vedľa seba už niekoľko rokov – a napísal som veľkomožnému pánu poľnému maršalovi Jánovi Pálfimu,³ ponížene žiadajúc Jeho Excelenciu o milosť. Pán Omasta ho našiel v Debrecíne: ihneď získal pre mňa dobrú odpoveď, v dostatočnej tajnosti; vzhľadom na čo som ja vopred učinil to, že svoju nevestu, manželku Pavla Otlíka, som so všetkou batožinou vyslal na Duklu a odtiaľ k jej matke do Uhorska, sám potom zostávam v Jaroslave alebo pri kniežati – pod touto zámienkou som sa aj ja vybral na Duklu, kde niekoľko dní odpočívajúc, s pomocou Božou som so všetkou batožinou odišiel do Uhorska. V ústrety mi pre bezpečnosť generál Virmond⁴ poslal až k Dukle jedného strážmajstra s dvanástimi jazdcami – tak som sa dostal do Zborova; zložiac sa u tamojšieho nemeckého kapitána, poslal som svoju batožinu s nevestou do Prešova, ja sám som so svojím synom Pavlom odišiel za pánom Pálfim, ktorého som dohnal práve pri Serednom, ako tiahol s nemeckým vojskom na Mukačevo.⁵ Tam v serednianskom tábore, obletujúc Jeho Excelenciu, zložil som prísahu vernosti Jeho Výsosti v jeho stane. Z tej príležitosti deklarovala Jeho Excelencia veľkú dobrú náklonnosť ku mne a nechcejúc ma sám od seba prepustiť, musel som ísť s Jeho Excelenciou až k Mukačevu spolu s mojím synom Pavlom; tam, ubytujúc sa v meste, Jeho Excelencia potom v dome kniežaťa,⁶ meškali sme tam niekoľko dní, probujúc každým spôsobom primäť Mukačevčanov na vydanie hradu. Po uzavretí prímeria vyšli (*povstanci*) na rokovania z Mukačeva, nemeckí dôstojníci sa stiahli do zálohy, no nijakou cestou sme ich (*povstalcov*) nemohli priviesť ku kapitulácii. Prišiel aj pán Károlí,⁷ Jeho Výsost tiež na tom spolupracovala. Potom sme s pánom poľným maršalom odtiaľ odišli a silnejšie pristúpiac k obliehaniu mesta, aj delá privezúc z Užhorodu,

zostal tam ako veliteľ tábora generál Löffelholz,⁸ my sme odišli do Košíc, tam som sa rozlúčil s pánom poľným maršalom, získajúc od Jeho Excelencie dostatočné potvrdenie na navrátenie mojich majetkov, daroval som Jeho Excelencii niekoľko pekných hnedých ťažných koní. Odtiaľ som pokračoval v ceste na Liptov, a tak som (*potom*) došiel loďou po vode až k Teplej. Keďže však počas toho posledného nocľahu sa mi vykĺbila ruka v ramene, bol som veľmi užialený a s nepredstaviteľnými bolesťami som sa odobral do Trenčianskych Teplíc, dúfajúc, že tak sa za pomoci holičov⁹ vyliečim. Aj v tom som sa však sklamal a bol som odkázaný na nejakého sedliaka, ktorý ma dosť mučil – iba máločo ma napravil. V Tepliciach som sa musel zdržať, lebo som mal veľký problém so získaním svojho statku, ktorý predtým cisár daroval Prajerovej; rozkázal som Štefanovi Benyóvi, ktorého som poslal napred ešte z Liptova, aby sa odobral k môjmu ozorovskému domu: dozvediac sa to Prajerovej ľudia, utiekli k trenčianskemu veliteľovi, priviedli od neho 12 mušketerov do môjho ozorovského kaštieľa a Benyóa ešte aj z dediny vyhnali; dokým som nemohol získať svoj majetok, Prajerová, ulakomiac sa na moje obilie, cca 3 000 sapu¹⁰ obilia s celým ilavským statkom dala odviezť z Ozoroviec do Ilavy. Ja som sa potom obrátil na komoru a k pánu poľnému maršalovi Pálfimu: nakoniec len vyviedli mušketerov a ja som ho tak zo svätej Božej milosti obsadil, po toľkom schovávaní sa. Dostal som sa do takého spustnutého majetku a zničeného domu, že som ani nevedel, odkiaľ mám začať a čoho sa mám chytiť skôr. Všetko som musel začínať odznovu; obnovenie hospodárstva a domu ma stálo okolo štyritisíc zlatých. Toto bolo ovocie môjho skrývania sa a prekliateho uhorského bojovania! Vzdávam vďaka pánu Bohu, že ma po toľkých útrapách, živého, spolu s deťmi, priviedol domov.

Citované (s drobnými úpravami) podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietených vládov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 25-26, č. 2 (preklad Peter Kónya).

Edícia: THALY, Kálmán (ed.): Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása. In: *Történelmi naplók*. Budapest 1875, s. 117-120.

Literatúra: KÓNYA, Peter: Veliteľské pôsobenie generála Juraja Ottlyka v povstaní Františka II. Rákocziho. In: *Vojenská história*, roč. 12, 2008, č. 3, s. 24-46; KÓNYA, Peter: *Za Boha, vlasť a slobodu! Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka*. Prešov: Vyd. Prešovskej univerzity, 2009.

* * *

1 Juraj Otlík sa ešte v čase povstania viackrát dostal do konfliktu s Mikulášom Berčénim, ktorému vyčítal, že sa sebecky obohacuje.

- 2 Otlík ešte koncom zimy odišiel s kniežatom Rákocim na rokovania s Petrom I. do Poľska, nebol teda v krajine v čase uzavretia Satmárskeho mieru.
- 3 Ján Pálfi (Pálffy, 1663 – 1751) – za stavovského povstania Františka II. Rákociho bol zástupcom hlavného veliteľa a neskôr veliteľom cisárskych vojsk v Uhorsku. Patril medzi hlavných aktérov uzavretia Satmárskeho mieru roku 1711. Roku 1724 sa stal uhorským miestodržiteľom, roku 1731 krajinským sudcom a od roku 1732 až do smrti bol dedičným hlavným kapitánom Bratislavského hradu a županom Bratislavskej stolice, roku 1741 sa stal uhorským palatínom a od roku 1742 hlavným veliteľom cisárskych vojsk v Uhorsku.
- 4 Damian Hugo Franz Adrian Anton Virmond (1666 – 1722) – gróf a od roku 1704 cisársky generál.
- 5 Mukačevská pevnosť sa bránila ešte niekoľko mesiacov po uzavretí mieru.
- 6 Mukačevo bolo centrom rozsiahlych rákociovských majetkov.
- 7 Posledný hlavný veliteľ kuruckých vojsk gróf Alexander Károli po úspešnom uzavretí mieru prešiel do služieb panovníka.
- 8 Georg Wilhelm Löffelholz (1661 – 1719) – cisársky generál, od roku 1704 generálstrážmajster (generálmajor), v rokoch 1707 – 1716 mal hodnosť poľného podmaršala, potom bol povýšený na generála zbraní.
- 9 Holiči či barbieri sa vtedy zaoberali aj kúpeľníctvom.
- 10 Sapu, sapu – objemová miera, ktorá mala rôzne regionálne hodnoty v rozpätí 25,8 – 155,2 litra, najčastejšie 46,5 a 34,9 litra, respektíve 19,3 – 116,4 kg, najčastejšie 93,1 a 69,8 kg.

3 Rozsudok nad bývalým vojakom v prípade vraždy 18. júla 1712

Do sporu so zákonom sa neraz dostávali aj vojaci alebo bývalí vojaci. V prípade, že boli odsúdení, mohol sa im ujsť iný trest ako bežným poddaným. Jedným z nich bol aj trest smrti zastrelením, na ktorý bol v roku 1712 liptovským stoličným súdom odsúdený aj bývalý vojak Jakub Húšťava, keďže úkladne zavraždil Juraja Višňovského. Trest smrti zastrelením v stoličnom súdnictve bol inak veľmi zriedkavý a neobvyklý.

Zreteľne sa da znat, že in Levata¹ Specificowany I.² Kubo Husstawa nebohyeho Gura Wissnouskeho ginače kosnicu, proti wsseckemu prawu yak Boskyemu tak zemskemu swewolne a zumislne z flinty³ strilice zabil a zamordował. Protož tenže Kubo Husstawa podle prawa wogenskoho, ponewač we wogne widyckey⁴ chodil a bogował, skrz na to zrizenich ludi a hayduchou⁵ na meste poprawnem roztrilany ma byt a zabity.

Uloženie: Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Liptovská župa I., Kongregačná zápisnica 1710 – 1717, s. 546.

Edične spracoval Miroslav Nemeč.

Text je publikovaný v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; ee – é; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š; rz – r, ř; z – z, ž.

Literatúra: NEMEC, Miroslav: *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019, s. 103.

* * *

- 1 Levata – úvodná časť súdneho spisu.
- 2 I. – týmto písmenom sa označoval obvinený (z lat. *Incattus – In Causam attractus*).
- 3 Flinta – hovorovo puška.
- 4 Spojenie *we wogne widyckey* s najväčšou pravdepodobnosťou označuje povstanie Františka II. Rákociho, kde dotýčny zaiste bojoval ako cisársky vojak, na čo poukazuje trest smrti zastrelením, ktorý bol čestnejším hrdelným trestom než obesenie.
- 5 Hajdúch – príslušník pechoty cisárskej armády; slovenské pomenovanie hajdúch, hajdúsi sa zaužívalo aj na označenie zemepanských a stoličných drábov a sluhov.

Od jesene 1712 sa uskutočňovali porady príslušných centrálnych orgánov a stolíc vo veci stanovenia repartícií, čiže rozpisu porcií v Uhorsku pre rok 1713. Podľa vyjadrenia Generálneho vojenského komisariátu bolo potrebné na vydržiavanie vojska v Uhorsku 75 000 porcií. Panovník však zoberal do úvahy straty obyvateľstva v mnohých uhorských stoliciach spôsobené morom a vojnovými udalosťami a navrhovaný počet znížil, takže sumárny počet všetkých porcií bol stanovený na 70 000. Jeho rozhodnutie bolo zahrnuté do tlačenej tabuľky repartícií, s konkrétnym rozpisom na jednotlivé stolice a mestá v rámci šiestich vojenských okruhov pre rok 1713, vrátane počtu znižovaných porcií oproti minulosti, ktoré sú uvedené v poslednej kolónke. Ako je z nasledovnej tabuľky zrejmé, uvedené vojenské okruhy (circuli) sa odlišovali od tradičných politicko-administratívnych či správnych teritoriálnych oblastí. Hodnota (finančná suma) porcie nebola vždy stabilná, no spravidla dve tretiny porcie pripadali na ústnu (orálnu) časť a jedna tretina na konskú časť.

Repartícia porcií pre rok 1713. Počet 70 000

stolica	kráľovské mestá	predpísané porcie	zníženie porcií o
(1.) Preddunajský okruh			
Komárňanská		1 150	47
Rábska		897,5	37,5
rovnaký prípad		46	2
Vesprímska		1 104	46
Mošonská		1 910	78
Šopronská		4 349	173
	Šopron	460	19
	Eisenstadt	92	4
	Rust	103,5	4,5
Železná (Vašská)		4 533	185
	Kőszeg	23	13
Zalanská		2 312	106
	Kaniža	36	12
Sümejská		1 150	47

Tolnianska		333,5	13,5
Baraňská		1 000,5	40,5
Stoličnobelehradská		575	24
	Stoličný Belehrad	57,5	2,5
(2.) Zadunajský okruh			
Bratislavská		4 402	177
	Bratislava	580,5	23
	Trnava	168	8
	Svätý Jur	30	24
	Pezinok	84	
	Modra	96	
Nitrianska		4 402	177
	Skalica	103,5	3
Trenčianska		2 905	119
	Trenčín	24	
Hontianska		2 060	78
	Banská Štiavnica	84	
	Pukanec	17	0,5
	Banská Belá	14	0,5
Tekovská		1 933	78
Kremnické osady		36	
	Kremnica	36	
	Nová Baňa	20	
Novohradská		1 449,5	59,5
Oravská		983,5	38,5
Peštiansko-Piliško-Šoltská		1 346	54
Malokumánska		161	13
	Budín	149,5	89,5
	Pešť	71,5	41,5
Zvolenská		1 983,5	38,5
	Banská Bystrica	1 178	
	Brezno	103,5	3,5
	Ľubietová	17	1
	Zvolen	46	
	Krupina	75	1
Liptovská		857	35
Turčianska		536	16
Ostrihomská		345	15
	Ostrihom	34,5	25,5
Báčska		736	32

(3.) Predtisský okruh

Abovsko-Novohradská		1 581	235
	Košice	96	46
Zemplínska		2 148	146
Šarišská		1 941	174
	Prešov	54	48
	Bardejov	72	23
	Sabinov	24	12
Spišská		1 413	140
	Levoča	204	35
	Kežmarok	72	23
Gemerská		1 593	91
Užská		456	334
Boršodská		816	94
Berežská		426	334
Sabolčská		1 518	176
Hajdúske mestečká		636	84
Hevešská s (mestom) Jáger		1 104	128
Jásovská a Velkokumánska		312	46
Turnianska		285	70
Satmárska		996	404
Satmársko-nemecká		72	36
Velkobanská		280	8
	Velká Baňa	48	12
Ugočská		183	154

(4.) Zátisský okruh

Biharská		1 000	43
	Debrecín	400	54
Kamenohradská (Stredosolnocká)		210	83

(5.) Okruh ostatných miest a stolíc zo Zátisia, teda Čongrád, Segedín, Čanádska, Aradská, Zarándska, Békešská, Torontálska, Bodrožská ako aj

(6.) Okruh za Drávou s Kráľovstvom Chorvátska, Dalmátska a Slavónska		5 218	
---	--	-------	--

Uloženie: Štátny archív Banská Bystrica, fond Zvolenská župa, Militaria, sign. ZŽ-A.I, fasc. 13, č. 133.d.

Preložil Vladimír Segeš.

Zbojníctvo je významným fenoménom slovenských dejín. Vyplýva to najmä zo skutočnosti, že popri historiografickom hodnotení tohto fenoménu, ktoré bolo vždy do istej miery poplatné dobe a daným politickým pomerom i ideológiám, jestvuje silne zakorenené v ľudovej tradícii, ktorá fenomén zbojníctva reflektuje viac-menej konštantne. Zbojníctvo vnímané najmä cez postavu Juraja Jánošíka má v historickom povedomí i v historickej tradícii Slovákov pozitívnu konotáciu. Nepochybne k tomu prispeli predovšetkým ľudový folklór, ľudová slovesnosť a v neposlednom rade aj literatúra a filmové umenie, ktoré Jánošíka (a jeho druhov – zbojníkov) prezentovali a dodnes prezentujú ako kladného hrdinu. Je nesporné, že zbojníctvo bolo jednou z foriem sociálneho boja poddaného vidieckeho ľudu proti feudálnemu útlaku, zároveň však treba zdôrazniť, že jeho podstata – rovnako ako zlodejstvo v mestskom prostredí – tkvela celkom jednoznačne v kriminálnom a asociálnom správaní. Svedectvom toho je aj ukážka, ktorá obsahuje časť rozsudku liptovského stoličného súdu z roku 1713 nad Jurajom Jánošíkom a Tomášom Uhorčíkom.

Roku Pána 1713, dňa 16. mesiaca marca v mestečku Liptovský Svätý Mikuláš.

V zastúpení najjasnejšieho a urodzeného pána Ladislava Okoličániho,¹ riadneho podžupana tejto Liptovskej stolice ako súdnej vrchnosti proti odporcovi prezieravému² Jurajovi Jánošíkovi, verejnému lotrovi alebo škodcovi v zmysle a z dôvodu nových s ním súvisiacich spáchaných dokázaných činov a zbojstiev a vecí doložených, zhromaždených a predstavených po predchádzajúcom formálnom stiahnutí z moci žalobcu prokurátorom spomínaného úradu váženým pánom Alexandrom Čemickým,³ s jeho rečami a s námietkami voči týmto skutkom, proti tomuto Jánošíkovi a jeho činom, takto:⁴

Kterak predepsaný Jánossík od trettyho roku, neweducze gakowým dyábelským dielom podzbudený a natchnutý bývsse, neostýchagycze se a zawrhnuwsse gak Príkázaný Boské, taktess y zemskeho prawa, zakazy a pokuty, zbognyczkim wudczem stawsse se, a towarissow swych rowne zbognykw, k sobě pritowarissiwsse, w okolnych Slawnych Stolyczach, w Trenčanskeg, Nitranskeg, Turčanskeg, Lyptowskeg, Orawskeg, a w gynich, ano i w Slyesku, W horách a Lesoch, ano y na hradnych czestach kralowskych, a na wodách, zbogniczkim a tolvajskim⁵ spusobem, dobrym, a statecznym lydem, gak kupeczkým, tak tess y gynym poczestným, zastawat a mno-

hych takowych sprawedliwych ludy, zbigat a ze wsseczkého zberat, ano y ranyt, a mordowat, a czo wycze, w nekterych Mesteczkach a Dedinách s takowimy swimy Towarissmy Tolwajskimy, y wedne, (:ktomu wycze, že ge on kurucz:),⁶ statečných Ludy oberat neostýchal se; gakožto in Specie⁷ tess okolo Facčkowa,⁸ pryspadnuwse na gedneho pana Plebana, a gehu zbygat chtejycze, ktery branywse se mu, tohože pana Plebana tak smrtelne ranyl, že z takoweg rany y umryet musel.⁹ O kterychžto gehu bezbožnych a zbgoniczkych skutkoch, mnohe Lysty a žaloby pred slawnim prawem produkowany, na které se Procurator releguje,¹⁰ obsšyrnegsse se dosweczy. A ponewadž že Zemské prawa mnohe, a obwzlasste Anni 1625 Articulus 13-tius, item Anni 1655 Articulus 26-tius. Item Pars 1. Tripartitis Art. 15-tius¹¹ prysne zakazugy takowe zlocžinstwo a ktery bi se Bezbožní, takowých skutkuw dopustylly a prikazugy, aby takowy zbgonyczy a Lotrowya, na hrdle prysné byly trestany gmenowite pak takowy obwzlasstny Zbgoniczy, kulom, kolesom, aneb Hakom magy trestaný bity; a to na pryklad gynych Zlocžinczow, aby se takoweho zlocžinstwy wistrihaly.

Po prednesení obžaloby právný zástupca, odvolávajúc sa na rozsudok a na prísnosť predchádzajúcich zákonov vlasti, žiadal obžalovaného odsúdiť na smrť a so zachovaním toho, čo sa má zachovať, rozsudok riadne a podľa poriadku vykonať. Aby sa však odstránila zámienka na podobné lúpeženie, aby sa potlačilo nebezpečenstvo v samom koreni a aby v dôsledku toho mohli spoluvinníkov obžalovaného, zbojníkov, jeho druhov a ochrancov či dobrodincov prenasledovať, žiadal, aby bol obžalovaný prv, ako podstúpi zaslúžený trest, vydaný na mučenie, pričom by sa mohli odhaliť spoluvinníci obžalovaného, jeho dobrodinci a ochrancovia. Pri ostatnom si vyhradzuje to, čo sa má vyhradiť.

Obhajca obžalovaného obozretného Juraja Jánošíka, vážený Baltazár Pallugyai, s povolením a súhlasom slávnej vrchnosti a pred osobne prítomným, obžalovanými predostrúc to, čo sa podľa práva má predostrieť, a vyhradiac si to, čo sa má podľa zvyku vyhradiť, jednoducho celkom zamietla žalobu vznesenú proti obžalovanému pre vraždu a je pripravený svoje zamietnutie podložiť i zložením prísahy. Na ostatné body obžaloby povedal: Keď sa obžalovaný vrátil od zlopovestných kurucov do Trenčianskej stolice, a to do dediny Terchovej a zdržiaval sa tu, kde aj prv so svojím bratom býval, po čase sa prihlásil k vojsku jeho najsvätejšieho veličenstva a aj ostal na bytčianskom zámku, kde bol vtedy uväznený istý zločinec Tomáš Uhorčík, ktorému obžalovaný preukázal mnohé dobrodenia. Potom však spomenutý obžalovaný, ktorého vlastní rodičia oslobodili od vojenskej povinnosti, ostal vo svojom dome. Keď bol menovaný Tomáš Uhorčík zo žalára prepustený, majúc na pamäti dobrodenie obžalovaného, prišiel k nemu do Terchovej, aj jeho odviedol z dediny a zaviazal ho prísahou, že sa pridá k nemu a pôjde s ním. Preto obžalovaný zaviazaný podobnou prísahou bol prinútený Uhorčíka nasledovať a majúc na pamäti prísahu, ktorou sa

mu zaviazal, ako sám teraz priznáva, páchal zbojstvá. Keď však obžalovaný spoznal svoju vinu, vedený ľútosťou chcel sa vrátiť k vlastnému kozubu, ale zo strachu sa neopovážil prísť domov. Teda aj pri jeho vyšetrovaní by malo zavážiť to, že sa sám dobrovoľne ku všetkému pred slávnym úradom priznal, za čo vôbec nemožno pripustiť, aby bol podrobený mučeniu. Na konci šiestej kapitoly ôsmej otázky Kitoničovej¹² úpravy sa hovorí, že vinníci obyčajne podstupujú mučenie po vyšetrení a overení svedeckých výpovedí. K tomu sa ešte dodáva, že je lepšie oslobodiť vinného ako odsúdiť nevinného, keby boli poľahčujúce okolnosti a dôvody obžalovaného závažnejšie ako žalobcove. Medzitým však, keď obhajcove dôvody neprijali, obhajca žiadal slávnu vrchnosť, aby mu udelila milosť a uisťoval slávnou vrchnosť, že obžalovaný v budúcnosti svoj život napraví. Preto žiadal, aby ho zbavili pút a žalára, oslobodili od žaloby a prepustili na slobodu.

Pán právny zástupca, odvolávajúc sa na svoju výhradu, znova stručne predniesol námietku proti vyššie uvedenému dokazovaniu obhajcu obžalovanej stránky osobne prítomnej. Tak zo skutočného opísania obhajcu obžalovaného, ako i z vlastného priznania obžalovaného dosiaľ nevysvitlo nič iné, iba zrejme zbojníctvo obžalovaného a výslovné lúpeženie, čo bolo hlavným podkladom predloženej žaloby. Keď sme sa týmto poučili a jasne na to poukázali, nepozostáva nič iné, ako urobiť zadosť prísnyim zákonom vlasti. Ak by sa toto urobilo a zbojníci sa vyničili, poslúžilo by sa verejnej bezpečnosti a nepostačilo by ani slabé dokazovanie druhej stránky, ktorá na základe tohto žiada upustiť od mučenia, keďže i sama ôsma otázka Kitoničova na vypátranie spoluvinníkov obžalovaného a iných okolností a odpoveď na ňu z druhej strany nasvedčujú proti obžalovanému. Lebo jeho prosté priznanie¹³ v budúcnosti by si ľahko spoluvinníci mohli vysvetľovať opačne, kým schválenie jeho priznania získaného zákonným spôsobom všade nadobudne platnosť. Keďže však v zrejmých veciach nebolo potrebné vyššie schválenie, nepozostáva iné, ako po skončenom výsluchu odovzdať obžalovaného riadnemu mučeniu a vykonať nad ním rozsudok, čo očakáva aj právny zástupca.

Obhajca obžalovaného sa odvoláva na vyššie uvedené dôkazy a žiada slávnou vrchnosť, aby udelila obžalovanému milosť.

Rozhodnutie: Pre pokročilý čas sa súdne rokovanie odkladá na druhý deň.

Napokon nasledujúceho dňa sa rozhodlo: Po uvážení viacerých dôvodov, napr. že v dobrovoľnej výpovedi nevyzradil svojich dobrodinčov a ochrancov, ani komu odovzdal nazbýjanú korisť, kde ju uložil a ukryl, ďalej že vo svojom priznaní veľmi mnohé veci vypovedal dvojzmyselne a veľmi zamotano, jednak aj preto, že okrem odpovedí na otázky nechcel nič povedať, podľa šiestej kapitoly ôsmej otázky Kitoničovej a v zmysle zákona tamže uvedeného sa rozhoduje, aby obžalovaný podstúpil najprv ľahšie mučenie a keby na to nedbal, aj ťažšie mučenie.

Rozhodnuté je:

Ponevač predepsany Dzuro Janossak, zavrhnuce prikazany gak Boske, tak tež zákon kraginsky, prededvema roky dal se nazbojstvo a wudcem aneb hajtmanem takowym se učinil, který stimy towarissy svimi, na cestach postawagice, mnohich lidy a statok, ano y yako se z gehu vlastneho wiznany zda, gehu Towarisse tedi on tež bol pritomny pre Patera z Domaniže prestrelily, a bezbožne zamordowaly, taktež y ginssich yako gest predepsane zlich skutkuw se dopustil. Protož pre takowe welike zle učinky, a prikazaním prestupeny, ma bit na hak na lawem boku prehnuty: a tak na priklad ginssich, takowich zločincow ma bit zaweseny.

(Z rozsudku nad Tomášom Uhorčíkom)

Súdom rozhodnuté je:

Zbogstwy takmer newislowitelných hore psany Thomas Uhorčík dopustywssse se, a od dewaty roku zbogstwy pachawssse, zawrhnuwssé prykazany, a Zakon yak Bosky, tak Zemsky, yak Uherskeg Zemy, tak tessto Polskey, od Morawe, a w Slezku; ktere gehu zlé učinky, z darowolneho wiznany, a Fassie Janossikoweg, dagu se zretedlné znat. Protož tenže Thomas Uhorčík, wedle prawa zemskeho, skrze Procuratora Slawneho Magistratu allegowaneho ma bit za žiwa do kola lamany počawssse od hrdla, a tak na priklad ginssich takowichto Bezbožnikow usmrczeny na tože koleso ma bit položený.

Uloženie: Štátny archív Bytča, Protokol Liptovskej stolice z rokov 1710 – 1717, s. 563-578.

Citované (s drobnými úpravami) podľa GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vyd. SAV, 1955, s. 162-165, č. 91 a *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietených vládov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodzenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 29-31, č. 4 (preklad Peter Kónya).

V slovensky písaných dokumentoch je text publikovaný v diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; ee – é; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š; rz – r, ř; z – z, ž.

V okrúhlych zátvorkách zasa dopĺňame slová vynechané a dôležité z hľadiska pochopenia textu; v okrúhlych zátvorkách s dvojbodkami uvádzame škrtnutý text.

Edícia: *Naše národní minulost v dokumentech*. Chrestomatie k dějinám Československa 1. díl. (Do zrušení nevolnictví). Přípr.: Husa, Václav. Praha : Nakl. ČSAV, 1954, s. 517-525 (odpisy vyšetrovaní a rozsudok); *Naše dejiny v prameňoch*. Přípr.: Ratkoš, Peter – Butvin, Jozef – Kropilák, Miroslav. Bratislava : Slov. pedagog. nakl., 1971, s. 137-141 (výber z vyšetrovania a rozsudok).

Literatúra: MELICHERČÍK, Andrej: *Juraj Jánošík, hrdina protifeudálneho odboja nášho ľudu*. Martin : Osveta, 1963; KOČIŠ, Jozef: *Neznámy Jánošík*. Martin : Osveta, 1986; FERKO, Milan: *Jánošík*. 2. vyd. Bratislava : Slov. spisovateľ, 1987; HLŔŠKOVÁ, Hana: Národný hrdina Juraj Jánošík. In: *Mýty naše slovenské*. Zost.: Eduard Krekovič, Elena Mannová, Eva Krekovičová. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 94-103; DIBALA, Ján: Kurucký vojak Juraj Jánošík. In: Segeš, Vladimír – Šedová, Božena (eds.): *Nedáľeko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej*. Trenčianska Turná – Bratislava : Obec Trenč. Turná – Vojenský historický ústav, 2008, s. 181-191; FERKO, Miloš: Pravda o Jánošíkovi. In: *Historická revue*, roč. 20, 2009, č. 9, s. 50-55; MREKAJ, Michal: Jánošík. Pravdivá história karpatského zbojníka. In: *Studia Historica Tyrnaviensia IX. – X.* Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku v spolup. s FiF Trnavskej univerzity, 2010, s. 497-499; JESENSKÝ, Miloš (ed.): *Juraj Jánošík: Veľká kniha o zbojníckom kapitánovi*. Martin : Matica slovenská, 2014; SEGEŠ, Vladimír: Jánošík war der erste Sozialist: Die slowakische Gesellschaft im Banne von Stereotypen. In: *Jánošík and Co. Die Slowakei in Selbst- und Fremdwahrnehmung*. Schriftenreihe des Instituts für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa, Bd. 15. Münster: Waxmann, 2015, s. 15-28; NEMEC, Miroslav – VÍTEK, Peter (zost.): *Zbojníctvo na Slovensku: Zborník z vedeckej konferencie*, Liptovský Mikuláš 4. 11. 2013. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2015.

* * *

- 1 Ladislav Okoličáni (Okolicsányi) – príslušník významného zemianskeho rodu z Okoličného; ako podžupan Liptovskej stolice predsedal stoličnému súdu s Jurajom Jánošíkom.
- 2 V latinskom texte použitý výraz *providum* bol konvenčnou frárou oslovenia či označenia vo význame prezieravý, opatrný, obozretný, predvídavý.
- 3 Alexander Čemický (Csemiczky) – príslušník zemianskeho rodu pôvodom z Čemíc, zaniknutej obce v Liptove.
- 4 Úvodný záznam je písaný po latinsky, ďalší text v súvekej slovenčine.
- 5 Tolvajski, z maď. tolvaj – zlodej, lupič.
- 6 V zátvorke uvedený text – poukazujúci na Jánošíkovu kuruckú minulosť – je škrtnutý zaiste kvôli amnestii, môže však nasvedčovať na zaujatosť prokurátora a súdu.
- 7 In Specie – zvlášť, najmä, predovšetkým.
- 8 Fačkov – obec nedáľeko Rajca.
- 9 Zabitie domanižského farára Vrteka pri Fačkove Jánošíkovi prisúdili ako najhorší hrdelný zločin, napriek tomu, že ho nespáchal.
- 10 Relegovať – odvolávať sa.
- 11 Ide o zákonný článok 13/1625, zákonný článok 26/1655 a titul 15 z prvej časti Tripartita o trestaní zbojníctva (o Tripartite pozri Štefana z Vrbovca, Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3, dokument č. 72, s. 292-309, ako aj II/1, dokument č. 7, s. 67-70).
- 12 Ján Kitonich (Kitonich, Kittonich, 1560 – 1619) – významný uhorský právnik chorvátskeho pôvodu, autor a zostavovateľ viacerých právnych príručiek, napríklad *Directio methodica processus iudicarii juris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae (Tyrnaviae 1619)*.
- 13 Prosté priznanie – priznanie bez mučenia.

Sattmársky mier z 30. apríla 1711 formálne ukončil posledné z protihabsburských povstaní. Zároveň bol aj prelomom vo vývoji Uhorska, ktoré bolo definitívne začlenené do habsburskej monarchie. Uhorský snem roku 1715 prijal dovedna 136 zákonných článkov upravujúcich vzťah Uhorska k habsburskej dynastii a hospodársky, spoločenský a politický život krajiny. Jedným z nich bol aj zákonný článok upravujúci podmienky a spôsoby vykonania amnestie pre povstalcov.

Zákonný článok č. 49 z roku 1715

Amnestia pre tých, ktorí sa v čase stanovenom sattmárskou dohodou vrátili domov, a vyhnanstvo pre ďalších, ktorí sa v tom termíne nevrátili.

Hoci hlavy najnovšej vzbury Rákociho¹ a Berčeniho² a ich prívržencov akéhokoľvek postavenia a stavu pred sattmárskou dohodou spoločne a jednotlivo na krajinskom sneme³ z krajiny vyhostili a za takýchto ich vyriekli a označili.

§ 1. Keďže predsa Jeho cisárska kráľovská Výsosť svojou dobrotou a milostivosťou, vrodenu rakúskym vojvodom, odhliadnuc od niekoľko miliónov dosahujúcich škôd, jedine z dôvodu zjednotenia srdca a rýchlejšieho dosiahnutia vytúženého mieru, prísnosť tohto vyhnanstva ráčila totiž zmierniť touto sattmárskou dohodou, ktorú na základe najmilostivejšieho splnomocnenia Jeho najsvätejšej cisárskej kráľovskej Výsosti šťastne zabezpečil veľavážený pán gróf Ján Pálfi,⁴ generál a hlavný veliteľ cisárskeho kráľovského víťazného vojska v Uhorsku a dalmátsky, chorvátsky a slavónsky bán, svojou obvyklou energiou a vojenskou múdrosťou a vo vybavovaní vecí získanou zručnosťou, k úplnej spokojnosti Jeho cisárskej kráľovskej Výsosti a pri najmilostivejšom schválení každého bodu a záveru tejto dohody; a hoci toto schválenie Jeho najposvätnejšia Výsosť ráčila zverejniť aj v iných svojich najmilostivejších otvorených rozkazoch, ktoré svojím obsahom spomínaným vodcom a ich nasledovníkom, spoločne aj jednotlivo, nielen tým, ktorí vtedy ihneď a okamžite, ale aj iným, ak do termínu stanovenom z príležitosti spomínanej sattmárskej dohody vrátia sa na vernosť a poslušnosť Jeho kráľovskej Výsosti, udelil všeobecnú amnestiu a na ich životy a majetok milosť a milostivo vyhlásil zabudnutie všetkých výčinov a všetkých škôd, spôsobených Jeho Výsosti a jej prívržencom;

§ 2. Keď však predsa sám Rákoci a Berčeni a niektorí ďalší vo vytúčenom termíne na prijatie amnestie a milosti neprišli, ba tvrdošijne zotrvali vo svojom nevyppo-

vedateľnom hriechu hroznej velezrady: preto všetkých, ktorí sa v uvedenom termíne nedostavili alebo sa opísaným spôsobom nevrátili, a tak aj v súčasnosti sú v cudzine, spolu s ich skôr menovanými vodcami a veliteľmi, ako verejných nepriateľov ich zákonného kráľa a vlasti a ako zradcov a ohrozovateľov skutočnej slobody spoločne a jednotlivo zákonne vyhlasujú a označujú za vyhnanco a na udelenie zaslúženého zákonného trestu za všade prenasledovateľných a polapiteľných, všetok ich hnutelný a nehnuteľný majetok potom za skonfiškovaný v prospech kráľovskej pokladnice.

§ 3. Všetky kontakty a styky sa spoločne aj jednotlivo všetkým obyvateľom krajiny pod trestom velezrady jednoducho aj rámcovo zakazujú.

§ 4. Všetci potom, ktorí z príležitosti uvedenej dohody sa buď do stanoveného termínu alebo už pred dohodou a doteraz vrátili späť a zložili prísahu vernosti, oslobodzujú sa z vyhnanstva a navyše podľa toho istého Satmárskeho mieru stávajú sa účastníkmi všeobecnej amnestie a cisárskej kráľovskej milosti.

§ 5. Na tomto mieste však predsa dodajúc, aby počas týchto nepokojov stratené a ešte existujúce hnutelné veci mohli byť ich vlastníckmi zákonnou cestou navrátené ich predchádzajúcim majiteľom, ktorí sa nezaplietli do tých nepokojov.

§ 6. A okrem toho, nech aj stoličných funkcionárov, provízorov⁵ hnutelných statkov a správcov komorských statkov a dôchodkov, podobne tých, ktorí tiež spravovali verejné alebo súkromné, no cudzím menom na ich vieru zverené majetky⁶ – keďže ich totiž buď ich vodcovia toho nezbavili, alebo nemôžu dokázať, že takéto dôchodky použili buď pre verejné inštitúcie tých čias, alebo pre potreby svojich vodcov – rovnako s ďalšími funkcionármi uvedenými aj v milostivých listoch o amnestii, podrobia účtovaniu.

Edícia: Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytar. 1657 – 1740. törvénycikkek. Budapest 1900, s. 464-465, 478-481.

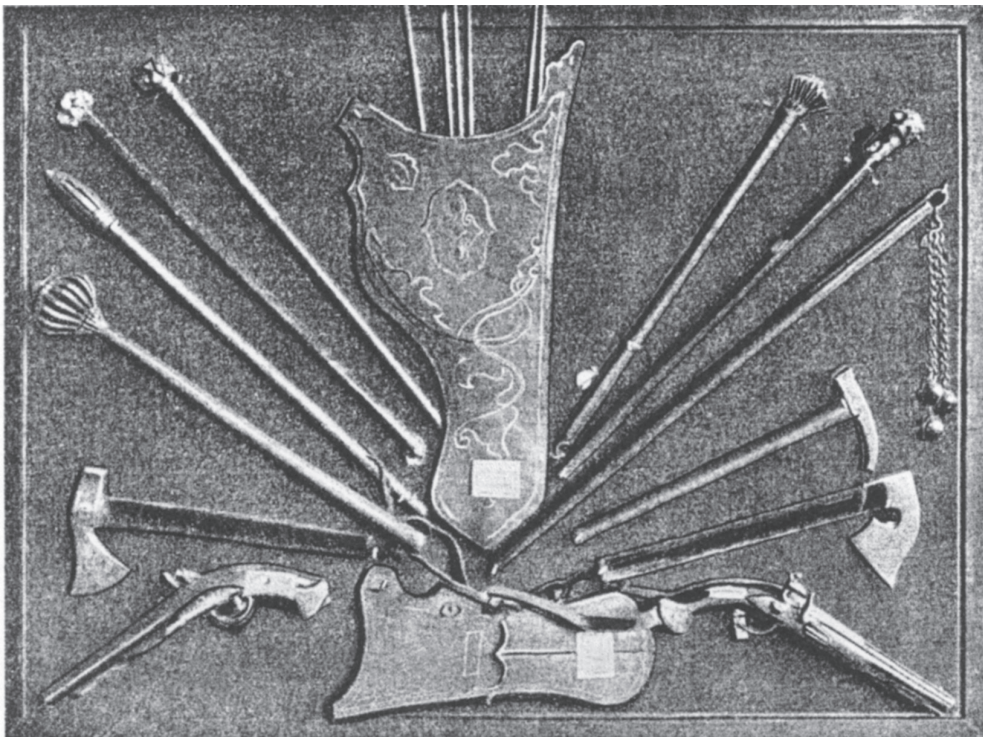
Citované podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvieten-ských vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 23-24, č. 1 (preklad Peter Kónya).

* * *

- 1 František II. Rákoci (1676 – 1735) – príslušník uhorskej aristokracie a vodca najväčšieho protihabsburského povstania, sedmohradský knieža a knieža konfederáčnych uhorských stavov, odmietol Satmársky mier a po povstaní emigroval, skončil v exile v Rodostó (dnes Tekirdag v Turecku), pochovaný je v Košiciach.
- 2 Mikuláš Berčényi (Bercsényi, 1665 – 1725), uhorský magnát, župan Užskej stolice, na prelome storočí organizoval odboj, v rokoch 1688 – 1693 bol zástupcom hlavného kapitána banských miest, za posledného protihabsburského povstania maršal a generalissimus, po

skončení povstania emigroval, umrel v Rodostó (dnes Tekirdag v Turecku).

- 3 František II. Rákoci, Berčení a niekoľko stoviek ďalších popredných či radových účastníkov povstania dobrovoľne pobývalo v exile v Turecku, Francúzsku, Poľsku, Prusku, Rusku a iných krajinách.
- 4 Ján Pálfi (Pálffy, 1663 – 1751) – do armády vstúpil roku 1681, zúčastnil sa na takmer všetkých vojnových ťaženiach proti Osmanom, roku 1700 bol povýšený do hodnosti podmaršala, roku 1704 na generála jazdectva a roku 1709 na poľného maršala. Za stavovského povstania Františka II. Rákociho bol zástupcom hlavného veliteľa a neskôr veliteľom cisárskych vojsk v Uhorsku. Patril medzi hlavných aktérov uzavretia Satmárskeho mieru roku 1711. Roku 1724 sa stal uhorským miestodržiteľom, roku 1731 krajinským sudcom a od roku 1732 až do smrti bol dedičným hlavným kapitánom Bratislavského hradu a županom Bratislavskej stolice, roku 1741 sa stal uhorským palatínom a od roku 1742 hlavným veliteľom cisárskych vojsk v Uhorsku.
- 5 Provízor – úradník na feudálnych panstvách, ktorý riadil chod celého panstva.
- 6 Išlo o majetky skonfiškované nepriateľom odboja.

Alegorické stvárnenie kuruckých zbraní

Popri novinách diáriá predstavovali ešte aj v 18. storočí dôležitý zdroj informácií. Patrili medzi tzv. *Meßrelationen* (doslova trhové správy). Išlo o špecifickú tlač, ktorá sa vydávala dvakrát ročne pri príležitosti knižných trhov vo Frankfurte nad Mohanom (od 1591), Lipsku (od 1605), ale aj v iných mestách. S novinovými týždenníkmi mali *Meßrelationen* dva spoločné znaky: vychádzali periodicky a charakterizovala ich tematická pestrosť. Ťažiskové témy tvorili dôležité politické a vojenské udalosti. *Meßrelationen* boli prvým periodickým tlačovým predajným produktom. Uvedené výňatky sa týkajú cisárskeho poľného tábora počas protiosmanského ťaženia princa Eugena Savojského.

Z poľného tábora pred Temešvárom, od 25. do 29. septembra 1716

25. septembra poľný zbrojmajster Najjasnejší princ von Bevern¹ s pánom poľným podmaršalom, grófom von Daunom² a pánom generálstrážmajstrom von Livingsteinom³ vykonali inšpekciu, aby sa urýchlene a horlivo pokračovalo v prácach na galériách⁴ a mostoch v priekopách palanky⁵, pri ktorých zastrelili ráno kapitána inžiniera Meichsnera. Po tomto pripravili predbežné pokyny pre útok na nasledujúci deň. Tento sa však nemohol uskutočniť z dôvodu paľby nepriateľa a bômb zhadzovaných z palanky na dosky, ktoré zničili galérie a tiež aj kvôli zvýšeniu hladiny vody pretekajúcej rieky Begha v priekope.

26. dito⁶ (*septembra*), pod dozorom pána Najjasnejšieho generála poľného zbrojmajstra princa Alexandra z Württembergu,⁷ s pánom generálom, poľným maršalporučíkom barónom de Brouno a pánom generálstrážmajstrom grófom z Wallisu⁸ sa začalo so stavaním a budovaním nového kotla šiestich ohňových mažiarov a privezením falkonetov⁹ na blízko postavenú redutu,¹⁰ aby začali ostreľovať tam sa nachádzajúcu bránu, ktorú videli viackrát otvorenú. Pokračovali práce na galériách a začalo sa s odvedením natečenej vody.

Pretože niekoľko dní pre prítomnosť nepriateľa sa nemohlo zásobovať, preto sa po jeho ústupe cez Temeš mali zriadiť zásobovacie stanice. Nepriateľ urobil silný výpad pechoty a jazdectva na Pálffyho tábor, aby z toho profitoval, ale protivníci a pohotovosť pod jeho velením ich so stratami zahnali do mesta.

27. dito (*septembra*) pán poľný generálzbrojmajster gróf Max Stahremberg¹¹ s pánom poľným podmaršalom von Ahumadom¹² a pánom generálstrážmajstrom grófom von O'Dwyer¹³ riešili pokračovanie prác na opravách galérií. Kapitán pluku Quida Stahremberga¹⁴ baron von Helden zostal medzi ostatnými mŕtvymi.

28. dito (*septembra*) pod vedením poľného zbrojmajstra grófa von Harracha¹⁵ spolu s pánom poľným maršalom a generálporučikom grófom von Wallisom¹⁶ a s pánom generálstrážmajstrom Marcillym¹⁷ sa pokračovalo na rozšírení galérie a stavbe mosta. Položili sa hrádze cez priekopy, napriek silnej palbe nepriateľských zbraní, granátov, šípov a zhadzovaných bômb do takej miery, že utvorili tri prielomy na pravej a štyri na ľavej strane, čím sa horná priekopa otvorila, opatrla clonou a pripravila k nasledujúcemu útoku.

[...]

Viedeň 7. dito (*októbra 1716*)

Predvčerom priniesol kuriér príjemnú správu. Po tom, čo 17. minulého mesiaca septembra prvý transport ťažkého delostrelectva dorazil na palebné pozície pred Temesvár a 18. začali s ostreľovaním. Proti obliehaným sa mohlo začať konať s požadovanou vážnosťou, ktorí pri tom mali veľmi pevnú, vodnými priekopami zaopatrenú takzvanú palanku. Prvého tohto mesiaca na narodeniny Jeho cisárskeho a kráľovského, katolíckeho Majestátu atď. Nášho najmilostivejšieho pána útočnou rukou obsadili, zároveň riadili útoky proti mestu. Cisárska pechota, obyčajní vojaci a dôstojníci preukázali osobitnú slávnu statočnosť a srdce. Pritom kvôli nepriateľskej húževnatosti, silnému, tvrdošijnému odporu a palebnej podpore z mesta, ktoré mal za chrbtom, padlo asi 500 mužov, medzi nimi z Arembergovho pluku podplukovník pán Schmidinger, potom z Heisterovského a Bronischkého, hlavný strážmajster pán gróf Kazianer a pán barón Beck,¹⁸ vrátane niekoľkých veliteľov. Obaja princovia z Württembergu, Alexander a Friedrich, rovnako ako páni poľní podmaršali Ahumada a Broune,¹⁹ potom pán generálstrážmajster von Livingstein boli zranení. Deň predtým smrteľne zasiahla guľka pána poľného podmaršala Hochberga von Hengersdorff²⁰.

Preložil Viliam Čičaj.

Literatúra: *Continuatio Diarii Von Ihrer Römisch-Kayserslich- und Catholischen Majestät, Unter Commando Dero Hoff- Kriegs- Raths- Präsidenten, General- Lieutenants, und General- Gubernators der Kayserslich- Oesterreichischen Niederlanden, Ihrer Durchleut, H[err]n. Eugeny Franz, Prinzen von Savoyen und Piemont, In Dero Erb-Königreich Hungarn befindlicher Haupt-Armee: Nebst einem Extract-Schreiben aus dem Kayserl. Feld-Lager vor Temeswar, von Eroberung der vom Feind für unüberwindlich gehaltene Palanka.* Regensburg: Krütinger, [1716], nepaginované.

* * *

- 1 Princ von Bevern – Ferdinand Albrecht II. von Braunschweig-Wolfenbüttel (1680 – 1735).
- 2 Henrich Richard Lorenz von Daun (1673 – 1729), gróf, cisársky vojvodca, od roku 1709 generál poľný strážmajster, od 1723 poľný podmaršal, od 1726 generál poľný zbrojmajster.
- 3 Alan von Livingstone (†1741), gróf, cisársky veliteľ, od roku 1716 generál poľný strážmajster,

- od 1723 poľný podmaršal, od 1735 generál poľný zbrojmajster.
- 4 Galéria – hradbová galéria či chodba, resp. ambit, zakrytá chodba používaná pri podmínovaní hradieb.
 - 5 Palanka – drevozemná citadela, čiže pevnostný objekt s drevenými ohradami obohnaný násypmi, valmi a priekopami.
 - 6 Dito – detto.
 - 7 Karl Alexander von Württemberg (1694 – 1737), knieža a cisársky veliteľ, od roku 1702 generál poľný strážmajster, od 1705 poľný podmaršal, od 1708 generál poľný zbrojmajster, od 1713 ríšsky generál poľný podmaršal, od 1717 poľný maršal a neskôr aj generál poľný maršal v ríšskej a švábskej armáde.
 - 8 Georg Olivier von Wallis (1673 – 1744), gróf, cisársky vojvodca, od roku 1708 generál poľný strážmajster, od 1716 poľný podmaršal, od 1723 generál poľný zbrojmajster a od 1737 poľný maršal.
 - 9 Falkonety, v nemeckej pôvodine *Quartierschlangen*, čiže ťažké delá na štyri až šesťfuntové železné strelivo; používali sa pri obliehaní pevností a miest.
 - 10 Reduta – predsunutý uzatvorený samostatný obranný objekt vybavený delami.
 - 11 Maximilian Adam Franz von Stahremberg (1669 – 1741), gróf, cisársky vojvodca, od roku 1704 generál poľný strážmajster, od 1706 poľný podmaršal, od 1716 generál poľný zbrojmajster a od 1723 poľný maršal.
 - 12 Juan Fernández de Ahumada y Cárdenas Conde († 1725), gróf a cisársky veliteľ španielskeho pôvodu, od 1716 poľný podmaršal.
 - 13 Johann Joseph Anton O'Dwyer († 1729), gróf a cisársky veliteľ írskoho pôvodu, od 1716 generál poľný strážmajster a od 1723 poľný podmaršal.
 - 14 Ide o pluk, ktorého majiteľom bol poľný maršal Quido Stahremberg, neskorší 35. peší pluk habsburskej armády.
 - 15 Johann Joseph Philipp von Harrach (1678 – 1764), gróf, cisársky vojvodca, od roku 1706 generál poľný strážmajster, od 1708 poľný podmaršal, od 1716 generál poľný zbrojmajster a od 1723 poľný maršal; v rokoch 1739 – 1762 prezident Dvorskej vojnovnej rady.
 - 16 Georg Olivier von Wallis (1673 – 1744), gróf, cisársky vojvodca, od roku 1708 generál poľný strážmajster, od 1716 poľný podmaršal, od 1723 generál poľný zbrojmajster a od 1737 poľný maršal; po prehratej bitke pri Grocke (1739) bol postavený pred súd a roku 1740 odsúdený a uväznený v brnianskej pevnosti Špilberg, po ôsmich mesiacoch žalára ho Mária Terézia omilostila.
 - 17 Achilles de Paulet Marcilly, markíz a cisársky vojvodca francúzskeho pôvodu, v roku 1714 bol vymenovaný za generála poľného strážmajstra, padol v bitke pri Belehrade 17. 7. 1717.
 - 18 Johann Sebastian von Beckhern (Pecker, asi 1661 – 1721), od 1710 generál poľný strážmajster a od 1716 poľný podmaršal.
 - 19 Georg de Camus Browne (okolo 1656 – 1729), gróf, cisársky vojvodca, od roku 1708 generál poľný strážmajster, od 1716 poľný podmaršal a od 1723 generál poľný zbrojmajster.
 - 20 Karl Hochberg von Hennersdorff, gróf a cisársky generál, padol v bitke pri Temešvári 29. 9. 1716.

Vydržiavanie armády bolo veľkou záťažou pre obyvateľstvo miest a vidieka (pozri dokument číslo 4 a 18). Predložený dokument špecifikuje, aké naturálie a finančný obnos odovzdával v roku 1717 armáde Sabinov.

Výdavky slobodného kráľovského mesta Sabinov na vojsko v januári 1717

Podľa dohody so zmocnencom najjasnejšieho pána hlavného strážmajstra¹ 13. januára 1717 slobodné kráľovské mesto Sabinov poskytlo služby.

Po prvé. Na porcie ústne a konské² v počte 14 poskytné mesačne po 5 rýnskych zlatých, spolu 70 rýnskych zlatých.

Po druhé. Pre kuchyňu mesačne:

pšenice – 1 gbel³

teľa – 1

hovädzieho mäsa – 20 libier⁴

slaniny – 5 libier

husi – 2

sličky – 4

vajec – 40

octu – 2 pinty⁵

soli – 1/2 korca⁶

slamy – 50 snopov

dreva – 30 siah⁷

sviečok – 30 kusov.

Citované podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvieten-ských vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrozenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 50-51, č. 11 (preklad Peter Kónya).

* * *

1 Hlavný strážmajster (Obristwachtmeister) – vojenská hodnosť neskoršieho majora (P. Kónya v poznámke k prekladu uvádza hodnosť generálmajor; tomu by však zodpovedalo pomenovanie General-Wachtmeister, čiže generálstrážmajster).

- 2 Porcie odvádzané vojsku sa delili na ústne, stanovené podľa počtu vojakov, a konské, podľa počtu koní, pričom kvantitatívne boli hierarchicky odstupňované podľa hodností.
- 3 Gbel (cubulus) – stará objemová miera na sypaniny i tekutiny, ktorá mala rôzne regionálne hodnoty, napr. košický gbel do roku 1630 mal 77,4 litra alebo 58,2 kg; v rokoch 1630 – 1715 mal 93,12 litra, respektíve 69,84 kg; po roku 1715 mal 124,16 litra, respektíve 93,12 kg.
- 4 Libra či funt – stará jednotka hmotnosti, ktorej hodnota sa pohybovala okolo 0,56 kg.
- 5 Pinta – stará objemová miera, v novoveku (do začiatku 17. storočia) mala napríklad budínska pinta objem 1,67 litra, potom 1,83 litra, bratislavská pinta do roku 1593 mala 1,34 litra, potom 1,67 litra.
- 6 Korec – stará objemová miera v rozpätí od 23,3 do 83,8 litrov, najčastejšie však 31 litrov na sypké potraviny a obilie, respektíve od 17,4 do 72,8 kg, najčastejšie 23,3 kg. Inak išlo aj o plošnú mieru, na ktorú sa zasieval 1 korec obilia.
- 7 Siaha (Klafter) – stará dĺžková miera, cca 1,9 metra, napríklad bratislavská i viedenská siaha mali 1,896 metra, banská či banskomestská 2,02 metra.

Len niekoľko týždňov potom ako v apríli 1716 uzavrel cisár Karol VI. (v Uhorsku panoval ako Karol III.) protiosmanskú koaličnú zmluvu s Benátkami, sa habsburská monarchia ocitla vo vojnovom konflikte s Osmanskou ríšou. Habsburské vojská vedené kniežaťom Eugenom Savojským niekoľkokrát Osmanov porazili. Víťazné ťaženie zavŕšilo dobytie Belehradu v auguste 1717. Na jeseň sa armáda monarchie vyčerpaná bojmi na Balkáne sťahovala na zimné ubytovanie. Dvorská vojenská rada vypracovala predbežnú dislokáciu oddielov pre jednotlivé stolice, no niektoré nedoriešené otázky ohľadom kontribúcie, ubytovania, vyživovania a disciplíny sa mali doriešiť na spoločnej konferencii v Bratislave. Jej konanie oznámil mandátom cisár Karol VI. Bratislavskej stolici a zároveň pripojil aj predbežný plán umiestnenia a stravovania vojakov na jej území.

Karol VI. z Božej milosti vždy víťazný zvolený cisár rímsky, kráľ Nemecka, Španielska, Uhorska, Česka atď.

Ctihodní, vážení, urodzení, veľkomožní, slávni, osvietení šľachtici a tiež múdri a rozhladení, verní a nám vždy milí. Keďže naše v lete bojujúce vojsko po namáhavom obliehaní slávne dobylo Belehrad,¹ no v krvavých bojoch so strašnými nepriateľmi kresťanstva Turkami, pri pochodoch a opevňovacích prácach a pochodoch, ktoré muselo podstúpiť, sa vojaci vyčerпали. S prichádzajúcou zimou budú presunutí na ubytovanie a vyplatí sa im žold. Starostlivosť o naše vojsko si vyžaduje pripraviť jeho pohodlný presun, dislokáciu a riadne zásobovanie. Aby sme predišli nepokojom, ktoré obvykle zachvátia vojsko v prípade ak nenájde pripravené ubytovanie alebo vypukne v oddieloch zmätok, ak sa pri jeho dislokácii postupuje pomaly a váhavo, v snahe vyhnúť sa jednej i druhej možnosti na základe láskavého nariadenia našej vojnovéj rady uskutoční sa 15 dňa tohto mesiaca (*októbra*) v Bratislave porada. Tam vysielame našich kráľovských komisárov a splnomocnencov, aby sa radili s veľmožmi kráľovstva, zástupcami stolíc i slobodných kráľovských miest o výške kontribúcie, jej rozdelení, dislokácii vojakov a jednotlivých bodoch vojenského poriadku, a tak sa predišlo roztržkám a nejasnostiam.

Aby ste mohli čo najrýchlejšie potrebné opatrenia vykonať, láskavo Vám zasielame pripojený plán dislokácie, ubytovania aj prechodov našich vojsk týkajúci sa Vašej stolice. V ostatnom zostávajúte láskavo v našej cisársko-kráľovskej priazni. Dané v našom rakúskom meste Viedni, dňa šiesteho mesiaca októbra roku tisícého sedemstého sedemnásteho.

Karol v. r.

Mikuláš Ilešházy (*kancelár*)

Príloha

V Bratislavskej stolici

Pluky, ktoré dostanú ubytovanie a stravu:

Herbersteinov – dva batalióny, veliteľská stotina, štáb, 10 riadnych kompánií, 13 zásobovacích vozov s potravinami, dva vozy so stanmi a voz s trámami

Pluk Holštýnsky – rovnako

Onderbachov – rovnako

Celý pluk dragúnsky Galb(es)ov – rovnako

(*Výživovacie*) porcie pre generálov: generál Seckendorf, knieža Holštýnske a pán Galb(es).

Pre tréň Valnerodeho pluku zabezpečí stolica ubytovanie a palivo.

Pre prechádzajúcich vojakov zabezpečí stolica stravu

Cez túto stolicu bude prechádzať batožina dôstojníkov pluku (*Herberstein*), sprevádzajúcim vojakom zabezpečí stolica stravu, aj pre tých, čo sa budú vracieť, ako aj pre zverbovaných nováčikov. Taktiež pre delostrelectvo a pre rotu mínerov, ktorá je jeho súčasťou.

Pre sprievod s batožinou Montecucoliho, Jozefa Dauna, generálneho pobočníka Reisingera.

Zabezpečí stravu pre vracajúcich sa regrútov plukov Gransfeld, Darmstadt, Falkenstein, Martigni, Steinvile. Pre delostrelectvo a stotinu mínerov.

Adresa: Ctihodným, váženým, urodzeným aj veľkomožným, slávnym šľachticom, múdrym i rozhladeným. Hlavnému županovi, podžupanom, slúžnym, prísazným a celej pospolitosti pánov prelátov, barónov, veľmožov a šľachticov Bratislavskej stolice atď. Naším verným a milým.

Uloženie: Štátny archív Bratislava, Kongregačné písomnosti Bratislavskej stolice, 1717, fasc. 7, nr. 1.

Preložil a edične spracoval Ivan Mrva.

* * *

1 Bitka pri Belehrade sa skončila 17. augusta 1717 kapituláciou osmanského vojska.

10 Sťažnosť poddaných z Dolnej Súče na svojvôľu vojenského kapitána

1721

Poddaní z dediny Dolná Súča sa sťažujú svojmu zemepánovi Mikulášovi Ilésházimu (Illésházy) na bezprávie vojenského kapitána, ubytovaného v dedine, ktorý žiada od nich väčšie dávky, ako povolila stolica. List je nielen svedectvom o príkoriach zo strany vojska, ale aj jedinečnou jazykovou ľudovou ukážkou v súvekej slovenčine.

Osviceny, velikomožny pan grof, pane k nam ubohym
poddanym velice laskavy a milostivy!

Zdravi dobreho, požehnani hojneho a panovaní dluheho, spolu i s svymi milymi ditkami a slavnym dvorom vašej excellencii vinšujeme.

Že vašu excellenciu osvícenu milost s týmto suplikovaním¹ obťažujeme, unižene a pokorne prosíme (*nech*) odpustiti rači. Příčina jest tato:

Ponevač my ubozi poddani vašej excellencie, majice veliku krivdu a teškost na-proti jinšim dedinam a to z příčiny každoročnych oficiruv vojenskych, u nas kvartilujucich,² co i tento rok nas neobešlo, než kapitan nam cely rok na krku leži. Kdežto dobre znamo jest vašej excellencii – nepochybujeme – že takovi oficiri žadaju sobe miti pekne svetnice, každodenne služby, co i my vykonavat sme museli. Našemu pak kapitanovi ponimo jinych porcii servis aneb diskreciu³ na mesic sme se podvolili a podvolit davat museli, co slavna stolica nam sice zakazala, však my len predce davat musime. Jakožto na mesic reži dve merice, masla štyri holby, soli holby štyri, slepek desat, vajec šedesat. A kde mužu, služebnici jeho v zelnicach kapustu, v zahradkach do kuchyne veci potrebne беру. A vedle toho, ponevač časte hostiny drži, z drvami stačit nemůžeme, nebo nekdy pres den patery i šestery koleša se minu. Ovsu nechce tak brat, jako slavna stolica rovnu mieru uridila, ale z vrchom na moravskú mieru. Podobne i seno, po osmi funtoch od slavnej stolice uridene, nechce prijmat, ale bez vahy, co by nekdy vyše patnasti funtov odvažiti mohlo. Pre vino do Noveho Mesta⁴ dvakrat po šesti koňoch a dvakrat po štyrech sme davali a ještě i dvuch paholkov pri kuchyni ve dne i v noci jak k nam přišel držime, skrze ktere služby, jak panske tak svoje prace častokrat zanedbavat musime.

Tak tehdy unižene a pokorne vašu excellenciu prosime pre odplatu pana Boha, že by nam tohože pana kapitana od nas odňati račili, nebo až len u nas zimovat bude,

na veliku psotu vyndeme, sena pak do jari hrsti miti nebudeme. Co silne dufame, že nam ubohym na tyto veci laskavu resoluciu⁵ a polehčení proukaže. S tym v moc a ochranu pana Boha vašu excellenciu poručíme a dobre se miti žadame, laskavej odpovedi očekavajice zustavame

vašej excelencii

nehodni poddani a obyvatele Dolnej Suče.

Adresa: K osvícenemu, velikomožnemu, vysoce urozenemu panu grofovi Illeshazy Miklošovi.

Uloženie: Originál listu sa nachádza v Štátnom archíve Trenčín, archív rodiny Illésházy, odd. Pet. subditorum.

Citované podľa HORVÁTH, Pavol (ed.): *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955, s. 109-110, č. 64.

Editor v súlade s dobovým úzom 50. rokov 20. storočia pri edícii textov súvekej slovenčiny zo 16. – 19. storočia uplatnil transkripčnú metódu, čiže nahradil starú ortografiu písmenami, aké sa používali vo vtedajšom pravopise. Zámerom bolo podstatné zjednodušenie a ľahšie čítanie vydávaných textov.

* * *

- 1 Suplikácia – žiadosť, v tomto prípade aj sťažnosť.
- 2 Kvartilujuci – od poslovenčeného slova kvartýr, čiže ubytovaný.
- 3 Diskrecia – dávky spojené s vydržiavaním.
- 4 Ide o Nové Mesto nad Váhom.
- 5 Resolucia – rozhodnutie.

*Kapitán, poručík
a zástavník v súvekom
rukopisnom
reglemente pre peší
pluk podmaršala Otta
Wallsega*

11 Pátranie po účastníkoch Rákociho povstania v Šariši

4. septembra 1722

Aj po porážke posledného protihabsburského povstania Františka II. Rákociho sa v niektorých uhorských stoliciach prejavovali nepokoje a poburovanie poddaných voči vrchnosti. V Šarišskej stolici pôsobil bývalý kurucký dôstojník Reško. Na likvidácii posledných dozvukov povstania sa zúčastňoval gróf Alexander Károli (Károlyi), popredný účastník Rákociho povstania, ktorý po uzavretí Satmárskeho mieru (pozri Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/2, dokument číslo 57, s. 214-219) využil amnestiu a pridal sa na cisársku stranu, keďže predovšetkým chcel zachrániť svoje rozsiahle majetky.

Najosvietenejší, najdôstojnejší, najctihodnejší, veľadôstojní, slovutní, osvietení a urodzení, vysokovážení páni.

Odporúčam svoje pohotovú službu. Práve som dostal od vznešenej (*Dvorskej*) vojnovej rady milostivý rozkaz, aby som podal ďalšiu správu vo veci prenasledovania zlodějov uvedených v predchádzajúcom spise, adresovanom vašej váženej a urodzenej stolici. Dozvedel som sa, že nedávno zasa videli na území vašej váženej a urodzenej stolice jedného z ich vodcov Rešku, ktorý bol ešte za kuruckých časov veliteľom, a ako by sa tajne potuloval po vašej urodzenej stolici.

Preto som si pokladal za služobnú povinnosť znova pripomenúť váženej a urodzenej stolici, aby po menovanom čo najusilovnejšie pátrala a snažila sa prenasledovať a zlapať tak jeho, ako aj jemu podriadených podlých druhov, aby sa včas, ešte v januári, znemožnilo rozšírenie požiaru, ktorý ohrozuje pokoj, a aby títo podlým úmyslom nezískali ešte aj iných do svojich radov, lebo ľudia majú aj tak väčšiu náklonnosť konať zlo ako dobro. To by som opätovne odporúčal do pozornosti váženým a urodzeným stoliciam.

Želám vám, aby ste trvale prežívali šťastné dni v hojnom zdraví a zostávam vašim vyššie titulovaným panstvám

Najoddanejší a najochotnejší služobník gróf Alexander Károlyi¹

V Prešporku dňa 4. septembra 1722

Adresa na tergu: Najosvietenejším, najctihodnejším, veľadôstojným, slovutným a veľkomožným, osvieteným a urodzeným pánom, pánom hlavnému županovi a podžu-

panom, slúžnym a prísazným a všetkým prelátom, barónom, veľmožom a zemanom zo slávnej stolice Šarišskej, vysokováženým pánom.

Uloženie: Maďarský originál úradného hlásenia sa nachádza v Štátnom archíve v Prešove, Šarišská župa, Landes und Komitatsgeschäfte, 1722, no. 13.

Citované podľa GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vyd. SAV, 1955, s. 168-169, č. 94.

Literatúra: BÁNKÚTY, Imre: *A Szatmári béke*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1981.

* * *

- 1 Alexander Károli (Károlyi, 1669 – 1743), magnát, župan Satmárskej stolice, so stoličným vojskom porazil sedliackych povstalcov, no už začiatkom októbra prešiel k Rákocimu, kurucký generál, neskôr maršal a posledný hlavný veliteľ, uzavrel Satmársky mier, po ktorom pôsobil v habsburskej armáde ako generál.

Uhorský veľmož, kurucký a neskôr aj cisársky maršal gróf Alexander Károli (Károlyi)

12 Zriadenie Miestodržiteľskej rady

1723

Po porážke posledného protihabsburského povstania a po Satmárskom mieri sa začali obnovovať či budovať aj nové ústredné úrady v Uhorsku. Jedným z nich bola aj Miestodržiteľská rada v Uhorsku, o ktorej rozhodol uhorský snem roku 1723. Bola najvyšším orgánom správy krajiny, vykonávajúcim panovnícku moc počas jeho neprítomnosti. Na jej čele stál palatín a sídlo mala v Bratislave.

Zákonný článok č. 97 z roku 1723

O systéme Uhorskej kráľovskej rady

Jeho najsvätejšia Výsosť kráľovský miestodržiteľ vytvoril Miestodržiteľskú radu pod predsedníctvom palatína,¹ s dvadsiatimi dvoma radcami vymenovanými kráľovskou Výsosťou teraz a pre budúcnosť, z prelátskeho, magnátskeho a šľachtického stavu zo všetkých častí krajiny.²

§ 1. V prípade budúceho uprázdnenia miest radcov pošle spomínaná rada Jeho svätej Výsosti nielen žiadosti všetkých uchádzačov o tieto prázdne miesta, ale v závislosti od okolností spolu s posudkom ohlási aj ďalšie šikovné a vhodné osoby a vyčká ďalšie dobrotivé kráľovské nariadenie.

§ 2. Do tejto rady podľa názoru Jeho svätej Výsosti treba prijať po zložení prísahy aj početných mladíkov z magnátskeho a šľachtického stavu – avšak bez hlasu a platu – na získavanie skúseností.

§ 3. Spomínaná rada bude vydržiavaná z kráľovských dôchodkov, a pokiaľ to bude možné, bude umiestnená do centra krajiny³; dovedy však zostane v Prešporku.⁴

§ 4. A ani jednému radcovi nie je dovolené, aby sa bez predchádzajúceho oznámenia zreteľa hodnej príčiny vzdialil od rady, pričom minimálne dvanásť (*radcovia*) musia byť trvale prítomní pri predsedovi.

§ 5. V prípade dôvodnej neprítomnosti palatína bude tejto rade predsedáť krajinský sudca.

Zákonný článok č. 98 z roku 1723

O kancelárii a učtárni Uhorskej kráľovskej rady

Riaditeľa vymenuje Jeho najsvätejšia Výsosť spomedzi radcov a zároveň tajomníkov.

§ 1. Registrátora, účtovníka, výdajcu a ostatných nižších úradníkov potom určí samotná rada so zreteľom na väčšinu hlasov.

§ 2. Podania potom podpisuje predseda s jedným tajomníkom.

§ 3. Rada používa pečať Jeho cisárskej kráľovskej Výsosti s orlom a v strede s krajinským erbom, ako to aj v ostatných dedičných krajinách a dŕžavách v každom čase bolo zvykom.

Zákonný článok č. 101 z roku 1723

O dominancii Kráľovskej rady a o spôsobe, podľa ktorého predostiera Jeho Výsosti to, čo závisí od rozhodnutia cisárskej a kráľovskej Výsosti.

Táto rada nezávisí od žiadneho dvorského správneho úradu, ale – ako kráľovská rada – od Jeho najsvätejšej Výsosti.

§ 1. A čo je potrebné predostrieť Jeho najsvätejšej Výsosti, to predloží so svojím vlastným poníženým listom.

§ 2. A Jeho najsvätejšia Výsosť svoje dobrotivé rozhodnutie – v zmysle rôznorodosti vecí – buď cestou prípisu, alebo kráľovského nariadenia dáva na vedomie tej istej rade.

§ 3. Keď sa pre obšírnejšie vysvetlenie zdá potrebným vyslanie radcov k Jeho najsvätejšej Výsosti, tých Jeho najsvätejšia Výsosť pozve po predbežnom návrhu rady a schválení Jeho Výsostou.

§ 4. Čo sa potom týka styku so susednými krajinami a dŕžavami, keďže vládne a správne orgány existujúce v týchto krajinách a dŕžavách nevedú medzi sebou korešpondenciu o veciach týkajúcich sa štátu, ale vybavujú poníženými prípismi Jeho najsvätejšej Výsosti: preto toto isté bude dodržiavané aj v Kráľovskej rade.

Citované (s drobnými úpravami) podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietenských vládov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodzenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 35-36, č. 6 (preklad Peter Kónya).

Edícia: *Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytar. 1657 – 1740. törvénycikkek*. Budapest 1900, s. 642-644.

* * *

- 1 Palatín – od vzniku Uhorského kráľovstva bol najvyšším hodnostárom a sudcom v krajine. V neprítomnosti kráľa bol jeho zástupcom.
- 2 Ustanovenie palatína do čela Miestodržiteľskej rady bolo kompromisom medzi panovníkom budujúcim profesionálnu úradnícku správu krajiny a uhorskými stavmi, ktoré požadovali zachovávanie svojich výsad a privilégií.

- 3 Miestodržiteľská rada mala sídlo v Bratislave do roku 1784, potom ju panovník preložil do Budína.
- 4 Prešporok (lat. Posonium, nem. Pressburg, maď. Pozsony) – od stredoveku až do apríla 1919 oficiálny slovenský názov dnešnej Bratislavy.

Pohľad na Prešporok (okolo 1735), v ktorom v rokoch 1723 – 1784 sídlila Uhorská miestodržiteľská rada

13 Zákon o dedičnosti uhorskej koruny v ženskej línii rodu Habsburgovcov

1723

Vláda cisára Karola VI. – ako uhorský kráľ panoval pod menom Karol III. – sa spája s dokumentom nazvaným *Pragmatická sankcia*. Tento štatút či poriadok, ktorý Karol vyhlásil 19. apríla 1713 vo Viedni, deklaroval nedeliteľnosť vlády nad všetkými dovtedy formálne nezávislými krajinami habsburskej ríše a súčasne upravoval nástupníctvo na trón. Vláda nad celou monarchiou mala pripadnúť v prvom rade na mužských potomkov podľa zásady primogenitúry. V prípade, ak by v habsburskom rode nebol mužský následník, nástupné práva malo zdediť ženské potomstvo, a to najprv Karolove dcéry a potom dcéry jeho predchodcov. Karol VI. (III.) bol v čase vyhlásenia Pragmatickej sankcie bezdetným. Jeho syn Leopold sa narodil až roku 1716, no po polroku zomrel. A tak sa prípadné prevzatie vlády skutočne týkalo predovšetkým dvoch dcér: Márie Terézie, narodenej roku 1717, a Márie Anny, ktorá sa narodila roku 1718, lebo najmladšia dcéra Mária Amália roku 1730 ako šesťročná zomrela.

Prijatie a uznanie Pragmatickej sankcie sa na dlhé roky stalo osou Karolovej zahraničnej i domácej politiky. Rakúske stavovské snemy a krajiny ju prijali a potvrdili v rokoch 1717 – 1720 celkom hladko. Aj snem českých stavov ju uznal roku 1720 bez výhrad. Uhorské stavy schválili Pragmatickú sankciu na sneme, ktorý v rokoch 1722 – 1723 zasadal v Bratislave, a to zákonným článkom č. 2/1723. Súčasne si však uhorská šľachta dala potvrdiť svoje výsady a privilégia. Hoci Pragmatickú sankciu postupne uznala väčšina európskych krajín, po nástupe Márie Terézie na trón vystúpilo niekoľko panovníkov s rozlične vykonštruovanými nárokmi na zabratie viacerých krajín habsburského súštátia, čo sa stalo zdrojom niekoľkých vojnových konfliktov.

Zákonný článok č. 2 z roku 1723

O nepretržitom kráľovskom nástupníctve ženskej línii vznešeného rakúskeho rodu Jeho najposvätejšej kráľovskej Výsosti vo svätej korune Uhorska a častiach oddávna k nemu pripojených.

Hoci verné stavy a rády Jeho najsvätejšej cisárskej a kráľovskej Výsosti z Uhorska a k nemu pripojených častí, vidiac jej prekvitajúci a v najlepšom stave sa nachádzajúci vek, silu a zdravie a v Božom požehnaní úplne sa upokojac, veľmi sa spoliehajú na to, že on, aj vďaka jeho verným i stavmi k všemohúcemu Bohu vysielaným modlitbám,

bude najbohatšie obdarený veľkými a dôstojnými mužskými potomkami a verné stavy krajiny budú potešené nepretržitým radom jeho mužských dedičov.

§ 1. Keďže však zvlášť jasne treba vidieť aj to, že i králi a kniežatá, rovnako ako ostatní ľudia sú podriadení smrteľnosti; preto zrelo a starostlivo zväziac najslávnejšie skutky a činy tak predkov Jeho najposvätejšej cisárskej a kráľovskej Výsosti, jeho nebohého otca Leopolda a jeho brata Jozefa, slávnych kráľov Uhorska, ako potom aj zvlášť najmilostivejšej vládnucej najposvätejšej cisárskej a kráľovskej Výsosti, vykonané vo vojne i v mieri na povznesenie všeobecného blaha vlasti a večné obšťastnenie svojich verných občanov, keď nielen udržal toto dedičné Uhorsko a k nemu pripojené časti, krajiny a dŕžavy v stave ponechanom jeho spomínanými slávnymi predkami, ale aj počas poslednej tureckej vojny,¹ proti ich najzúrivejším útokom oduševnene posmeľoval a to isté svojimi víťaznými a šťastnými zbraňami, aj pre s ním spojené krajiny a dŕžavy, s nesmrteľnou slávou svojho mena, pre večnú bezpečnosť stavov a rádov, ako aj súkromné osoby krajiny, zabezpečil, aby vo všetkých budúcich časoch bolo uchránené od všetkých vonkajších a vnútorných nepokojov, a to v žehnajúcom plynulom mieri a v úprimnom spojení duší napriek všetkým vonkajším násilnostiam najjasnejšie pretrvalo,

§ 2. a okrem toho želajúc si predísť rozličným vnútorným nepokojom a problémom, ľahko vyplývajúcim z prerušenia panovania, oddávna dobre známym stavom a rádom,

§ 3. vychádzajúc z pamätných príkladov svojich predkov,

§ 4. a želajúc si najponíženejšie preukázať svoju vďačnosť a vernosť Jeho najposvätejšej cisárskej a kráľovskej Výsosti, svojmu najmilostivejšiemu pánovi,

§ 5. po vymretí mužskej línie Jeho najposvätejšej cisárskej a kráľovskej Výsosti (to vymretie nech Boh ráči čo najmilostivejšie oddialiť) následníctvo v dedičskom práve v tomto Uhorsku a jeho korune a s Božou pomocou v už znovuzískaných a ešte v budúcnosti navrátených k nemu patriacich častiach, krajinách a dŕžavách, aj na ženskú líniu vznešeného rakúskeho rodu a totiž na prvom mieste na (ženskú líniu) vysokoctenej teraz vládnucej najposvätejšej cisárskej a kráľovskej Výsosti,

§ 6. potom, po jej vymretí v mužskej línii, na (ženskú líniu) nebohého Jozefa,

§ 7. a po vymretí mužskej línie týchto na potomkov pochádzajúcich z lôžok slávneho Leopolda, cisárov a uhorských kráľov a ich zákonných, rímskokatolíckych potomkov rakúskych veľkovojevodov obidvoch pohlaví, zo strany teraz panujúcej najposvätejšej cisárskej a kráľovskej Výsosti v zmysle nástupníckeho poriadku, ustanoveného v Nemecku a mimo neho ležiacich a spolu s Uhorskom a s ním spojenými časťami, krajinami a dŕžavami podľa tohto práva a poriadku, nerozdeliteľne a neoddeliteľne, spoločne aj jednotlivo, i v dedične držaných iných svojich krajinách a dŕžavách, prenášajú,

§ 8. a spomínané nástupníctvo prijímajú,

§ 9. a takto ustanovujú toto vo vznešenom rakúskom rode prijaté a uznané ženské nástupníctvo – rozširiac teraz na to a naveky 2. a 3. zákonný článok z roku 1687 a podobne 2. a 3. zákonný článok z roku 1715² – podľa vyššie spomínaného poriadku,

§ 10. a rozhodujú, že to spomínaná ženská línia tohto vznešeného rodu a vyššie uvedeným spôsobom za dedičov a následníkov označení rakúski veľkoveľkovoľvodovia obidvoch pohlaví prijímú, potvrdia a spolu s podobne vydanými a najsvätejšou cisárskou a kráľovskou Výsostou potvrdenými, ako aj inými vyššie spomínanými slobodami a výsadami stavov a rádov krajiny a s ňou spojených častí, krajín a dŕžav, podľa obsahu vyššie citovaných zákonov, vždy v budúcnosti z príležitosti korunovácie dodržia,

§ 11. a s ohľadom na voľbu a korunováciu kráľa si stavy a rády zachovajú svoj starý a dávny potvrdený a uznaný zvyk v takom zmysle, že ten môže prísť na rad až po úplnom vymretí spomínanej ženskej línie.

Citované (s drobnými úpravami) podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietených vládcov od protihabsburských povstanií po začiatky slovenského národného obrodzenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 32-33, č. 5 (preklad Peter Kónya).

Edícia: *Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytar. 1657 – 1740. törvénycikkek*. Budapest 1900, s. 561-569.

* * *

- 1 Ide o rakúsko-osmanskú vojnu v rokoch 1716 – 1718, ktorá sa skončila Požarevackým mierom, a ktorej výsledkom bolo posunutie hraníc habsburskej monarchie do Valaška a severného Srbska.
- 2 Spomínané zákonné články upravujú dedičnosť uhorskej koruny v mužskej línii habsburskej dynastie.

14 Poddaní z Nemčičian prosia o sníženie daní

11. decembra 1727

Poddaní z tekovskej dediny Nemčičiany, v súčasnosti v okrese Zlaté Moravce, prosia v liste adresovanom vrchnosti Tekovskej stolice o sníženie stoličných daní, a to vzhľadom na svoju chudobu a zadlženosť, ako aj povinnosť vydržiavať vojsko ubytované v obci. Zároveň sa sťažujú na neoprávnené požiadavky vojenského kapitána Pachnera.

Illustrissimi, reverendissimi, spectabiles, magnifici, item perillustres ac generosi domini, domini patroni et fautores nobis benignissimi, gratiosissimi!¹

Že s týmto našim uniženým suplikovaním² predjmenovaných panov nasledovati sme se opovažili, za milostive a laskave odpušteni sobe žadame a prosíme.

Dobre znamo jest predjmenovanim panom, že juž od štyr aneb piatich rokov slavnu stolicu nasledujeme a unuvame, aby se nam portu našeho nejake polechčeni a zlevilo, až posavad obdržeti sme nemohli, který nam mizernym a psotnym, k tomu velikej uskosti povstavenym lidem neni možne jest vyplacati a s. stolici zadosti činiti, nebo za jine štyri dediny vedie portu našeho davame a platime.

Druhé: Z dopušteni Boha všemohucioho chotar náš jest zbity skrze burku, kterou škodu jejich milosti pani služni s. stolice očite preopačili jsu. K tomu roku druhého dost maly užitek s chotara našeho, toliko samy kukol a zelinu prijali sme. Na to s. stolica kvartelnika na nas chudobnych a mizernych velmi tvrdeho jest bola položila, kteremu jednej medci žita našeho dati nemohuce, všecko za hotove penize museli sme kupovati a jeho kontentovati. Vedle ktereho ze všeckeho se vytrovice a vymarnice, dost velkej uskosti a psote postaveni byvše, do vatšej sme upadli, takže mnozi nemohuce ostavati, do jinych dedin k bydleni odešli jsu, nas pak ještě pozustalych juž dost mala částka jest, kteri jak s. stolici impozicie platime a jine veci zbavujeme, tak tež panuv našich zemskych prace vykonavame, i to *(ve)* velikem dlhu postaveni.

V tejto našej malej inštancii unižene a pokorne predjmenovaných panuv prosime a žadame, aby predjmenovani pani na nas chudobnych a mizernych okem milosrdnym vzhlednuti (ponevadž mala částka jest nas) polechčeni učiniti a portu našeho nekteru částku nam zleviti račili, aby i my, kteri sme ještě pozustali, rozejti se prnuceni neboli, než radeji prinaležejice veci jak slavnej stolici, tak tež panuv našich zemskych hodnejši a dostatečnejši vykonavali a zbavovali. Za kterou lasku milosrdnu

s nami chudobnými a mizernými učinenu, našimi službami predjmenovaným panom budeme se usilovat odsłužit. Zustavajice predjmenovaných panuv unižení a pokorni služebnici,
obyvatele nemčinianski.

P. S. I v tejto veci veliku krivdu mame, že sme p. kapitana Pachnera kone všetky ces leto travu miseli chovat, k tomu i lučky nam vypasli, a na kterych dedinach konske porcie mal, za to diškrecie³ bral. A tak unižene prosime, že by nam tie dediny za to nahradili.

Adresa na tergu: Ad illustrissimos, reverendissimos, spectabiles, magnificos, item perillustres ac generosos dominos i. c. Barsiensis.⁴

Uloženie: Originál listu sa nachádza v Štátnom archíve Banská Bystrica, f. Tekovská župa.

Citované podľa HORVÁTH, Pavol (ed.): *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955, s. 113-114, č. 64. Editor v súlade s dobovým úzom 50. rokov 20. storočia pri edícii textov súvekej slovenčiny zo 16. – 19. storočia uplatnil transkripčnú metódu, čiže nahradil starú ortografiu písmenami, aké sa používali vo vtedajšom pravopise. Zámerom bolo podstatné zjednodušenie a ľahšie čítanie vydávaných textov.

* * *

- 1 Najosvietenejší, najctihodnejší, slovutní, veľkomožní, ako aj osvietení a urodzení páni, naši najláskavejší a najmilostivejší páni ochrancovia a priaznivci.
- 2 Suplikovanie, čiže suplikácia – prosba, ponížená žiadosť.
- 3 Diškrecia – odmena, v tomto prípade finančná hotovosť.
- 4 Najosvietenejším, najctihodnejším, slovutným, veľkomožným, ako aj osvieteným a urodzeným pánom slávnej stolice Tekovskej.

15 Výsluch a rozsudok nad ženou obvinenou zo smilstva

5. mája 1730

Negatívnym javom objavujúcim sa na miestach, kde boli umiestnené vojenské posádky, bolo rozmáhanie sa mravnostnej kriminality. Skutky ako smilstvo, cudzoložstvo či prostitúcia boli neželaným dôsledkom vojenskej prítomnosti, preto sa ich snažili kompetentné orgány riešiť. Aj Anna Lešenská, spomínaná v nasledujúcom spise, bola stoličným súdom za štvornásobné smilstvo s istým kaprálom odsúdená na tridsať úderov korbáčom a vypovedanie z Liptovskej stolice.

1. Anna Lessenszki odkud prissla sem do Lyptowa?

Ze od Pani Kapitanki¹ Saklerky prissla do Orawi a odtud chtegicze služit k Pani Kebericze chtela gist

2. Iako prissla a prečo do Luček?

Ze gu Kapral² z Regimentu Lichtensstainszkeho tam Qvartir³ magiczi wzal, že gu tam na dluhu Luku do službi dowede

3. Proč zustawala tam na Lučkach pri Kapralowi a gak dluho a zdaliss telesni skutek s nim aneb z ginimi wogakmi prowodzuwala. Tak tess i ginimi Ludmi.

Že gu za kucharku prigal, slibugicze geg dwanast zlatih ag črewicze. Ness nič geg nedal, ale wsseligakim kumsstom na zli skutok gu priwgedol stiri razi, slibugicze geg že obsit⁴ dostane, a s nu domow do Slieska pogde. Z ginimi pak wogakmi, aneb Ludmi že žadne obczowani ani zli skutok nemala.

Predepsana Anna Lessenszky podle sweho vlastnyeho wiznany, ponewač zwogenskimi lidmy telesni hrych sstyry krat spachaty a tak prikazany Boske prestupity nicz se neostichala, steg pricyny, na prikklad a wystrahu ginssych lydy, ano y wywaruwany sweho ma bit tryczet krat korbačmy uderena, a tak pod terminom dwuch Tydnou z wydgeka wen wygiti, ginačeg gestly by postižena byla prysnegssy pokutu trestana bude.

Uloženie: Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Liptovská župa I., Criminalia, k. 1122, fasc. II, n. 2, fol. 2.

Edične spracoval Miroslav Nemeč.

Text je publikovaný v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; ee – é; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š; rz – r, ř; z – z, ž.

Literatúra: CHURÝ, Slavko: Pohľad na trestné písomnosti Liptovskej stolice z rokov 1703 – 1848. In: *Slovenská archivistika*, 17, 1982, č. 1, s. 122; NEMEC, Miroslav: *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019, s. 142.

* * *

- 1 Pani Kapitanka – pravdepodobne manželka vojenského kapitána.
- 2 Kapral – kaprál, vojenská hodnosť zodpovedajúca dnešnému desiatnikovi.
- 3 Quartir – kvartier, kasárne, ubytovanie pre vojakov.
- 4 Obsit – dokument preukazujúci prepustenie z armády.

Poddôstojníci habsburskej armády (zľava doprava): granátnický feldvébel, peší feldvébel a kaprál, čiže desiatnik v súvekom rukopisnom reglemente pre peší pluk podmaršala Otta Wallsega

16 List richtára a obyvateľov Senice o svojej neľahkej situácii

9. júla 1732

Richtár a obyvatelia mestečka Senica v liste adresovanom Nitrianskej stolici opisujú ťažkú situáciu a zaťaženia, ktoré vyplývajú z ich povinnosti ubytovávať a zásobovať vojsko. Súčasne sa sťažujú na veľký počet miestnych slobodníkov, ktorí sa nechcú spolupodieľať na znášaní vojenských tiarch a bremien.

Osviceni a veľkomožni, toľikež i urozeni páni, pani nám velice považitedlni a laskavi!

Zdravi dobreho, požehnani hojneho ad pana Boha všemohuciho a šta(*st*)neho panování vašim osvícenostem a veľkomožnostem, toľikež i urozenym milostem vinšujeme a žadáme na mnohe prodlužene leta!

Pritom pokorne a ponižene prosíme vašich osvícenosti a veľkomožnosti, toľikež i urozenych milosti, ponevadž velike teškosti na nás prišli a ešte se vice kam dalej rozmahaju, totižto veľkych dankach porciovych a mestečko naše ešte kam dalej vice pustne. Nadto nadevšcko nekterych z našich susedu, kteri nam byli napomocni až do nedavneho času k vyplácani porubu a k vychovávaní vojanskeho lidu, velmi mnoho sa jich oslobodilo, jako i ze susedskych domu, do kterych predtym kdy prišla na mestečko tercha aneb taženi lidu vojanskeho, slobodne sme do domu takovych lid vojansky davali. Včil ale same šenky z domu tych su spusobene a ze susedstvi su nám vyňate a co dalej a dalej takovych slobod velmi mnoho sa nam množí, tak že proti nim nemožeme sobie juž pomahat, aniž nám spomoci može determinacia¹ od slavnej stolice nám vydana, totiž roku 1716, kteru determinaciju podobnym spusobem pre vaše osvícenosti, velikomožnosti a urozene milosti predkladame a ponižene prosíme, aby ji potvrdit račili, aneb iny prostredek v tom učinit mohli. Ponevadž slobodnici nas velmi premáhaju a všadi ze svojima diskreciama² preplácaju, takže skrz takovych slobodnikuv (z chudobnych lidi, kteri možnost nemáme, že by sme sa oslobodit mohli) na veliku chudobu pricházame. Jakož i mnoho sa mezi nami takovych spatruje, že bezmála žobrat mosa. Ač nekteri hospodarstvim vladli, včil ale všeho su pozbaveni, skrz velike danky a vojanskeho lidu vychovavani, nebo jedna bida nas nepomine, druha je napohotove. Transinie³ podobnym spusobem velike mame, ponevadž mestečko naše na velkej silnici stoji. Utrat všelijakych mnoho, jako sme utratu provedli na prvnejši slavnu deputaciju, takže sme všecko kupovat moseli, všelijake veci slavnej deputacii potrebne. Seno, oves, drva, to všecko za velke penize nam prišlo, tak že všeckej tej utraty sa učinilo fl. 22. A tak nevime, zdaž mestečko naše takovu utra-

tu samo znest má, aneb jestli ine osady nam na pomoci budu. Podle čehož prosíme vašich osvícenosti, velikomožnosti tež urozenych milosti, aby nám vecech takovycho a v krivdach velikych prostredek a polachčení spusobit račili, že by sme dalej pod spravovanim dobrym obstat mohli. Učínice to vaše milosti najvicej pro odplatu boži. My rovnym spusobem nebudeme-li se moci čím jinším odslužit, techdy budeme za štiaslive a dluhe panovani vaše p. Boha všemohuciho na svych nehodnych modlitbach ustavične prosit. S tym v moc a v ochranu pana Boha všemohuciho vaše milosti poručame a milostivej odpovedi očekavat budeme.

Zostavajice v. osvícenostem a velikomožnostem tež urozenym milostem poslušni až do smrti richtar a cela obec mestečka Senice.

Adresa na tergu: K vysoce osvícenym, velikomožnym a urozenym panom, panom slavnej stolice Nitranskej.

Uloženie: Originál listu sa nachádza v Maďarskom národnom archíve (MNL) v Budapešti, archív Miestodržiteľskej rady, Acta urbarialia ex actis miscellaneis, lad. C, fasc. 1, O. L.

Citované podľa HORVÁTH, Pavol (ed.): *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955, s. 117-118, č. 70.

Editor v súlade s dobovým úzom 50. rokov 20. storočia pri edícii textov súvekej slovenčiny zo 16. – 19. storočia uplatnil transkripčnú metódu, čiže nahradil starú ortografiu písmenami, aké sa používali vo vtedajšom pravopise. Zámerom bolo podstatné zjednodušenie a ľahšie čítanie vydávaných textov.

* * *

- 1 Determinácia (lat.) – určenie, nariadenie.
- 2 Diskrecia (lat.) – odmena.
- 3 Transinie (lat.) – prevážanie, odvážanie.

17 List o opatreniach vedenia Šarišskej stolice na zabezpečenie pokoja

20. júla 1734

Generálna kongregácia Šarišskej stolice prijala viacero opatrení na zabezpečenie pokoja a eliminácie rôznych buričských živlov, pravdepodobne zo susedného Poľska a z radov niekdajších kurucov. O prijatých opatreniach listom upovedomili aj niektoré susedné stolice, aby aj tam sledovali zámery a prejavy narušiteľov verejného pokoja.

Najosvietenejší, najctihodnejší, slovutní a veľkomožní, osvietení a urodzení, naši vysokovážení a úctyhodní páni bratia, priatelia a susedia.

Posielame vám pozdrav a odporúčame svoje najoddanejšie služby. Jednak z predošlej hodnovernej správy niektorých našich členov a jednak najmä na terajšom našom stolícnom zhromaždení z listu slávnej spišskej komornej správy mohlo sa zjavne a podrobne poznať, ako v týchto stolicích, najmä však v oblastiach hraničiacich so susednou poľskou krajinou, akoby z prachu sa dvíhajú a povstávajú nepriatelia a rušitelia verejného pokoja a blahodarného mieru a stroja úklady predovšetkým nám, šľachticému stavu. Veď svedčí o tom aj pokus, ktorý títo nedávno spáchali na našom území. Nepochybujeme, že i vaše osvietené panstvá sa odniekiaľ alebo priamo z doneseného chýru dozvedeli o tomto bezočivom zločinnom vystrájaní, o útočných a výhražných zlomyseľných pokusoch a výčinoch. Keďže sa chceme postaviť na odpor tomuto nebezpečenstvu a postarať sa o zabezpečenie verejného pokoja a zachovanie príslušníkov nášho stavu, na zistenie a pochytanie ľudí takéhoto zlého zrna sme určili váženého Ladislava Gyurcsaka a pomocníkov, ktorí sa majú k nemu pripojiť. Rozhodli sme a nariadili, aby zemepáni odňali obyvateľstvu zbrane každého druhu a tvaru, ktoré má poruke a ktoré by ľahko mohli poslúžiť tomuto nebezpečenstvu, a aby sa po dedinách v noci konala stráž.

V záujme susedských vzťahov a vzájomnej zhody, ktoré je potrebné v tomto prípade pestovať, želali sme si toto oznámiť vašim vyššie uvedeným panstvám; len čo Gyurcsak vyslaný z uvedenej príčiny, zaviazaný prisahou a úradne poverený riadnym vojenským rozkazom, príde k vám so svojou družinou s úmyslom prenasledovať takýchto lotrov zasluhujúcich šibenicu, kým sa tam bude zdržiavať a kým sa vráti, vaše panstvá mu majú nielen dôveru prejavovať, ale za týchto okolností pridať sa k nemu a spojiť s jeho ľuďmi, ktorí sa majú určiť, alebo snáď už sú určení a ustanovení. Takto

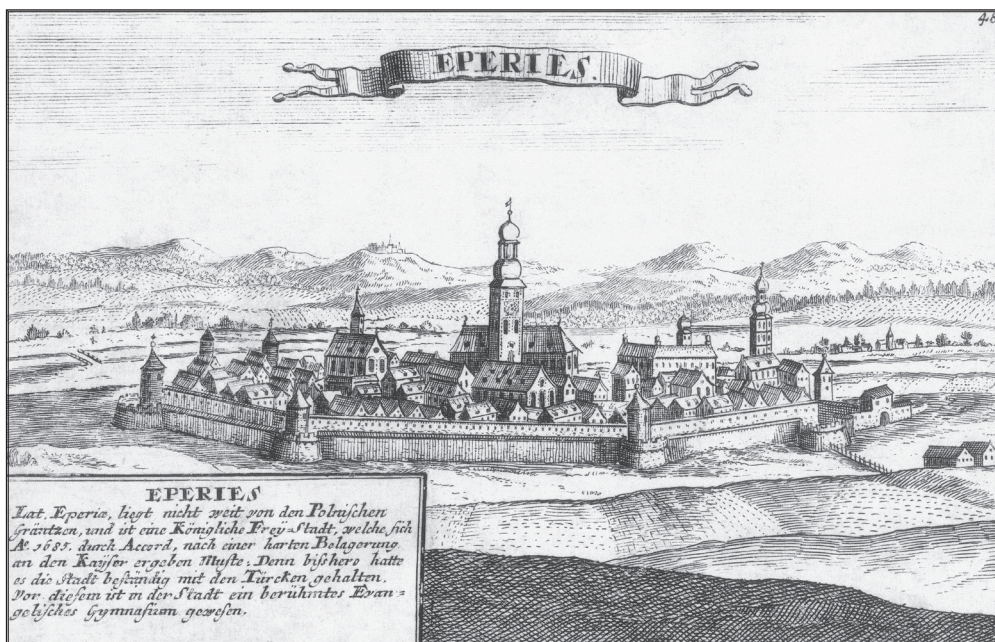
nech vaše panstvá dovolia a nezdráhajú sa prostredníctvom svojich príslušníkov oznámiť svojim ľuďom vyššie uvedené a zopakované podrobnosti o tejto veci.

Napokon sa porúčame so želaním, aby vaše osvietené panstvá zotrvali podľa vlastného prania čo najdlhšie a najšťastnejšie v hojnom zdraví.

Na našom generálnom zhromaždení konanom v Prešove dňa 20. júla 1734.

Uloženie: Latinský koncept sa nachádza v Štátnom archíve v Prešove, fond Šarišská župa, Landes und Komitatsgeschäfte, 1734, no. 32.

Citované podľa GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vyd. SAV, 1955, s. 169-170, č. 95.

Súdobý pohľad na Prešov, ktorý bol sídlom Šarišskej stolice

18 Rozpis vojenskej dane pre stolice a mestá

1734

Vydržiavanie armády bolo veľkou záťažou pre obyvateľstvo vidieka aj miest. Predovšetkým išlo o stály porciový systém zásobovania vojska a ďalej o mimoriadnu vojnovú daň, ktorú po odsúhlasení snemom vypisoval panovník. Vzhľadom na nedostatočné kapacity kasárenského ubytovania v prvej polovici 18. storočia naďalej zostávala v platnosti stará prax ubytovania vojenských jednotiek v zimných mesiacoch v dedinách, mestečkách a mestách, a to z veľkej časti na náklady stolíc a kráľovských miest. Ukážka obsahuje rozpis vojnovkej dane na rok 1734 pre stolice a mestá v Bratislavskej a Košickej oblasti.

Rozdelenie dane

Ako je známe, kráľovská komisia v mene Jeho veličenstva 22. mesiaca marca 1734 v slobodnom a kráľovskom meste Prešporoku¹ rozdelila sumu subsídia² vo výške 500 000 zlatých pre všetky porty v krajine tak, že na každú portu, ktorých je 5 405 z titulu mimoriadnej dane vychádza 92 zlatých a 1/2 (v skratke zl.).

V Prešporskom obvode

stolica, mesto	počet port	povinnosť
Prešporská stolica:	336	31 079 zl. 27 gr.
Prešporok	40	3 099 zl. 56 gr.
Trnava	17	1577 zl. 28 gr.
Svätý Jur	5	462 zl. 30 gr.
Pezinok	11 3/4	1 086 zl. 51 gr.
Modra	12 1/2	1 156 zl. 14 gr.
Nitrianska stolica:	352	32 559 zl. 25 gr.
Skalica	5	462 zl. 30 gr.
Trenčianska stolica:	225 1/4	26 835 zl. 15 gr.
Trenčín	3 3/4	346 zl. 52 gr.
Oravská stolica	68 1/2	6 336 zl. 8 gr.
Liptovská stolica	64 3/4	5 989 zl. 16 gr.
Turčianska stolica	48	4 439 zl. 55 gr.
Tekovská stolica:	146 1/4	13 527 zl. 53 gr.
Kremnica	7 1/2	693 zl. 44 gr.

Nová Baňa	1 3/8	161 zl. 52 gr.
Zvolenská stolica:	76 3/4	7 099 zl. 18 gr.
Banská Bystrica	11 1/4	1 040 zl. 39 gr.
Brezno	4	370 zl.
Ľubietová	1 1/2	138 zl. 45 gr.
Zvolen	3 1/2	323 zl. 45 gr.
Krupina	3 3/4	346 zl. 52 gr.
Hontianska stolica:	162	14 984 zl. 44 gr.
Banská Štiavnica	11 1/2	1 063 zl. 45 gr.
Pukanec	1 1/2	138 zl. 45 gr.
Banská Belá	1 1/4	115 zl. 38 gr.
Mošonská	153 1/4	14 175 zl. 23 gr.
Ostrihomská stolica:	71	6 564 zl. 29 gr.
Ostrihom	3 1/4	300 zl. 37 gr.
Komárňanská stolica:	93	8 602 zl. 21 gr.

V Košickom obvode

stolica, mesto	počet port	povinnosť
Abovská stolica:	77	7 122 zl. 23 gr.
Košice	14 1/2	1 341 zl. 13 gr.
Zemplínska stolica	180	16 649 zl. 42 gr.
Šarišská stolica:	140	12 949 zl. 46 gr.
Prešov	9 1/2	878 zl. 44 gr.
Bardejov	6	555 zl.
Sabinov	1 1/2	138 zl. 45 gr.
Spišská	101	9 342 zl. 20 gr.
Levoča	8 1/2	786 zl. 14 gr.
Kežmarok	9	832 zl. 29 gr.
Gemerská stolica	116 1/2	1 0776 zl. 4 gr.
Turnianska stolica	13	1 022 zl. 29 gr.
Boršodská stolica	82 1/2	7 631 zl. 7 gr.
Užská stolica	41 1/2	3 838 zl. 41 gr.
Berežská stolica	47	4 347 zl. 26 gr.

Uloženie: Štátny archív Prešov, pobočka Prešov, Mag. Sabinov, 104/1590 – 1808.

Citované podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietenských vládcov od protihabsburských povstanií po začiatky slovenského národného obrozenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 49-50, č. 11 (preklad Peter Kónya).

* * *

- 1 Prešporok (lat. Posonium, nem. Pressburg, maď. Pozsony) – od stredoveku až do apríla 1919 oficiálny slovenský názov dnešnej Bratislavy.
- 2 Subsídium – vojenská daň.

Dolnouhorská (stredoslovenská) bankská oblasť bola dôležitá aj z vojenského hľadiska, čo možno badať aj na alegórii mapy s erbami siedmich bankských miest

19 Stanovy saského Vojenského radu Svätého Henricha 1736

Saský kurfirst Fridrich August II. (ako poľský kráľ August III.) založil roku 1736 prvé saské vojenské záslužné vyznamenanie – Vojenský rad Svätého Henricha. Po roku 1745 sa vyznamenanie istý čas neprepožičiavalo, ale zahraničné príklady vojenských záslužných radov, ako aj reálna potreba odmeňovania, viedli k jeho dvom obnoveniam, a to v rokoch 1768 a 1796, keď sa mierne modifikovalo aj jeho pomenovanie príslušným prívlastkom, teda rytiersky, kurfirstský, saský.

My, August III., z Božej milosti kráľ Poľska a kurfirst Saska, týmto dávame na známosť, že potom, ako sa dôstojníci nášho vojska zapáčili Najvyššiemu prostredníctvom mnohých udatných a veľkodušných skutkov prejavovaných pri všetkých príležitostiach a požehnal naše spravodlivé zbrane, sa naša bežná odmena, priazeň a uznanie za ich služby nezdajú byť dostatočnými, a preto sme sa rozhodli pre nový prostriedok na odmenenie ich horlivosti a vernosti. Preto sme sa rozhodli výlučne pre vojenské osoby založiť nový rytiersky rad a odmeniť ich nielen jeho viditeľným čestným znamením, ale jeho členom venovať aj určité dôchodky a potom ďalej milostivo rozhodujeme, že do tohoto rytierskeho radu nebude menovaný nikto okrem dôstojníkov našej saskej armády a ich vstup bude podmienený práve udatnosťou, cnosťou a výkonom služby v našich vojskách.

Aj v budúcnosti budeme obzvlášť dbať na to, aby sme tomuto radu poskytli ešte viaceré výhody, z čoho budeme mať potešenie, zaslúžilým dôstojníkom budeme preukazovať milosť a oproti tomu oni budú denne nanovo žiariť pri pohľade na odmenu za ich udatnosť a budú sa usilovať slúžiť so zachovaním bezúhonnosti. Preto týmto vytvárame, zakladáme a zriaďujeme na základe odporúčania našej rady s naším najlepším vedomím a silou našej najvyššej moci a autority jeden vojenský rytiersky rad pod menom svätého Henricha, a to spôsobom a so stanovami, ktoré nasledujú:

1.

Prehlasujeme samých seba za suveréna, hlavu a veľmajstra a zakladateľa rečeného radu a nariaďujeme, aby veľmajstrovstvo bolo spojené s naším kurfirstvom a ten istý (*rad*) bol do neho interkorporovaný, a my ho týmto skutočne spájame a inkorporujeme, a aby nikým, ani našimi nasledovníkmi v kurfirstve nebol odlúčený z akýchkoľvek príčin.

2.

Rytiersky Rad Svätého Henricha teda pozostáva z nás a našich nasledovníkov v úrade kurfirstva vo funkcii veľmajstra, ďalej z nášho srdečne milovaného syna, kráľovského poľského a kurfirstského princa zo Saska a popri kurfirstoch, našich nasledovníkoch, aj z kurfirstských alebo takých princov, ktorí majú najväčšiu nádej získať kurfirstskú hodnosť. Potom zo šiestich komandérov radu, tridsiatich rytierov, ktorí budú z počtu dôstojníkov našej saskej armády a ktorí budú užívať dôchodok, zo štyroch úradníkov radu a zvyšných rytieroch z rečených dôstojníkov bez dôchodku, ktorý dostanú v takom poradí, v akom budú menovaní do radu.

3.

Na dôchodok nemajú nárok princovia nášho domu a naši ďalší príbuzní, ktorých prijmeme do radu.

4.

Všetci tí, ktorí sú v tomto rade, nosia zlatý kríž s heslom Pietate et bellica Virtute.¹ Znamenia sa budú odlišovať takým spôsobom, že komandéri ich budú mať posádzané drahokamami a budú ich nosiť na krku na purpurovočervenej stuhe, širokej dva palce. Rytieri budú nosiť rovnaký kríž, ale menších rozmerov zavesený na purpurovočervenej stuhe širokej jeden palec v gombíkovej dierke na veste.

5.

Vyhradzujeme nám a našim nasledovníkom v kurfirstskej funkcii ako veľmajstrom tohto radu, aby sme vyberali a menovali komandérov, úradníkov radu a rytierov ako teraz tak aj v budúcnosti, ale aj aby komandéri boli menovaní iba z počtu rytierov, ktorí zastávajú generálsky post, aby boli nami a našimi nasledovníkmi menovaní, bez akéhokoľvek ohľadu na vek.

6.

Komandéri a rytieri musia byť menovaní vždy a na večné časy z počtu našich dôstojníkov slúžiacich v saskej armáde.

7.

Dekréty pre komandérov a rytierov budú podpísané nami a potvrdené našou pečaťou radu, ktorú bude mať v opatere náš verný človek, kancelár radu a strážca pečate radu a táto (*pečať*) bude opatrená naším zvyčajným erbom doplneným stuhou radu a zaveseným krížom.

8.

Každý rytier zloží tu navrhnutú a pripojenú vytlačenú prísahu do rúk kancelára a prinajmenšom dvoch komandérov, komandéri ju ale v budúcnosti zložia nám a budúci (*komandéri*) našim nasledovníkom v kurfirststve.

9.

Ihneď ako nový rytier zloží prísahu, prijme kríž. O zložení prísahy bude napísaný záznam na druhej strane listiny.

10.

Komandéri a rytieri, ktorí budú konať proti odprisahanej povinnosti alebo proti svojej cti, stavu a záväzkom, dopustia sa zločinu, telesného trestu alebo nevernosti, sú povinní pred nás predstúpiť a vypočuť si trest degradovania a vylúčenia z radu.

11.

Suma peňazí, ktorú dáme komandérom a rytierom ako dôchodok, nesmie byť v žiadnom prípade znížená.

12.

Vážnosť radu a s ňou spojené úžitky a práva, ktoré mu už patria, alebo mu budú v budúcnosti nami milostivo prepožičané, zakladáme a tvoríme my z riadnej moci a authority a priradujeme mu kancelára a strážcu pečate radu, pokladníka a ceremoniára, ktorí budú našimi služobníkmi s riadnym platom. Pokladník bude prezidentom kolégia našej tajnej vojnovkej rady a ceremoniárom bude jeden z našich tajných vojnových radcov.

13.

Ceremoniár má na starosti, aby boli dodržiavané stanovy radu, a keď sa niekto z radu previní, svedomito a tajne k tomu zistí informácie, aby mu v prípade, ak ide o malé chyby, pomohol polepšiť sa a pripomenul dôveru. Pokladník má na starosti vyhotovenie krížov a ich odovzdanie veľmajstrovi v prípade, keď je menovaný nový rytier radu a keď sa (*kríž*) vráti späť od zomretého.

Šesť komandérov bude mať dôchodok, každý vo výške 800 meissenských rýnskych toliarov, čo spolu činí 4 800. Z úradníkov radu sa zaplatí kancelárovi 400, strážcovi pečate 300, pokladníkovi 300, ceremoniárovi 200, tridsiatim rytierom každému po 200 čo spolu činí 6 000, čiže výdavky radu budú vo výške 12 000 rýnskych toliarov.

Preložil Igor Graus.

Edícia: RICHTER, Georg: *Der Königlich Sächsische Militär St. Heinrichs Orden 1736 – 1918*. Ein Ehrenblatt der Sächsischen Armee. Dresden: Verlag der Wilhelm und Bertha von Baensch Stiftung, 1937, s. 12-14; slovenský preklad GRAUS, Igor: Stanovy habsburského Vojenského radu Márie Terézie z roku 1757. In: *Vojenská história*, roč. 23, 2019, č. 3, s. 132-143.

Literatúra: GRAUS, Igor: *Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenání do roku 1815*. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie. Bratislava : Veda, 2017.

* * *

1 Za oddanosť a vojnovú statočnosť.

20 Prísaha senátorov a tribúna ľudu v Prešove

1740

Mestskí funkcionári už od stredoveku skladali prísahy. Takými to sú aj prísahy senátorov a prísaha tribúna ľudu v slobodnom kráľovskom meste Prešove z roku 1740. Nástup mestských funkcionárov sa vždy viazal na zloženie prísahy. Obsahovala základné povinnosti spojené s vykonávaným úradom či zamestnaním, no takisto, vzhľadom na pokračujúcu rekatolizáciu, formulácie vylučujúce z týchto funkcií protestantov.

Prísaha senátorov

Ja N. prisahám živému Bohu, ktorý je pánom Bohom Otcom, Synom a Duchom svätým, Blahoslavenej Panne Márii a všetkým Božím svätým. Keďže vážený pán N. bol som ctenou obcou na týchto voľbách magistrátu podľa milostivého príkazu Jeho Výsosti nášho milostivého pána v prítomnosti jeho komisára vyslaného ctenou Spišskou komorou zvolený za člena rady tohto cteného slobodného a kráľovského mesta Prešova; odteraz Jej Výsosti Márii Terézii našej pani kráľovnej, zvolenej a korunovanej podľa zákona tohto Uhorska, tak jej potomkom, tiež zákonným kráľom Uhorska, vo všetkom budem verný a poslušný, potom sa budem snažiť napomáhať dobro, vôľu a úžitok tohto mesta, vo všetkých veciach a zákonoch každej osobe, bohatému i chudobnému bez rozdielu, odložiť nádej, dar, náklonnosť, poživeň, nenávisť, lásku, ako mi Boh dáva na vedomie, podľa zákonov Uhorska a prijatých obyčají tohto mesta budem dávať ozajstnú radu a hlas, tajné veci ctenej rady, ktoré sú mi zverené, nikomu nevyzradím, pána richtára si patrične uctím, podľa svojich možností budem podporovať a ochraňovať sirotu a vdovy. Boh nech mi tak dopomáha, aj Blahoslavená Panna Mária a všetci Boží svätí.

Prísaha tribúna ľudu¹

Ja N. prisahám živému Bohu, ktorý je jediným istým večným Bohom, úplnou Svätou Trojicou Otca, Syna a Ducha svätého, Blahoslavenej nepoškvrnenej Panne Márii a všetkým Božím svätým. Keďže vážený pán N. bol som ctenou obcou na týchto voľbách magistrátu podľa milostivého príkazu Jeho Výsosti nášho milostivého pána v prítomnosti jeho komisára vyslaného ctenou Spišskou komorou zvolený za člena obce² tohto cteného slobodného a kráľovského mesta Prešova. Z toho dôvodu po prvý Jej Výsosti Márii Terézii, našej pani kráľovnej, zvolenej a korunovanej podľa zákona tohto Uhorska, tak jej potomkom, tiež zákonným kráľom Uhorska, vo všetkom budem verný a poslušný, budem sa v každom čase snažiť hľadať a napomáhať dobro,

vôľu a úžitok tohto mesta, a pritom tajnú radu a všetko, čo sa na radnici rozhodne, nikomu nevyzradím. Separátnu rozbrojnícku radu všetkými svojimi možnosťami odmietnem. Nechcem napádať a vystupovať proti zvolenej ctenej rade, ba skôr prislúchajúcim spôsobom ju budem ctiť, uznávať a v každom čase chcem žiť a správať sa podľa zákonov mesta, richtárovi tohto mesta a ctenej rade budem verný a poslušný. Boh nech mi tak dopomáha, aj Blahoslavená Panna Mária a všetci Boží svätí.

Uloženie: Štátny archív Prešov, pobočka Prešov, Magistrát Prešov, Knihy 2375, Kniha mestských prísah 1740.

Citované podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvieten-ských vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodzenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 147-148, č. 43 (preklad Peter Kónya).

* * *

- 1 Tribún ľudu stál na čele tzv. volenej obce a zastupoval obec pred richtárom a senátom.
- 2 Volená obec bola volená všetkými mešťanmi, volila senát a rozhodovala o obsadzovaní významnejších mestských úradov.

21 Vyhlásenie insurekcie v Bratislavskej stolici

29. januára 1741

Po vypuknutí prvej sliezskej vojny bratilavský župan, vtedy aj hlavný veliteľ uhorského vojska a nekorší palatín Ján Pálfi (Pálffy) vyhlásil insurekciu a nariadil šľachticom Bratislavskej stolice, aby sa pripojili k jeho vojsku v Bratislave, keďže sa zdá, že pruská armáda pravdepodobne zakrátko ohrozí aj hranice Uhorska.

Najvznešenejší, najznamenitejší, najosvietenejší, najdôstojnejší a nadmieru dôstojní, urodzení a veľkomožní, preosvietení a šľachetní páni, mojou osobou vždy vážení a ctení!

Pruský kráľ v tomto zimnom čase pozdvihol zbrane proti nič netušiacej našej láskavej kráľovnej (*Márii Terézii*). Týmto zavrhnutiahodným, trufalým, nezákonným i neslýchaným činom porušil dobrovoľne prijatú Pragmatickú sankciu,¹ ako aj svoju prísahu. Bez akejkoľvek príčiny a nemajúc k tomu ani žiadne zákonné dôvody silou a mocou zaujal už takmer celé Sliezsko. Jeho opovážlivosť je Vám zaiste známa. Už sa priblížil k hraniciam Markgrófstva moravského, ktoré chce tatiež zaujať. V tejto súvislosti panujú obavy, že by mohol vpadnúť do pohraničia Uhorska a tu lupiť, a tak spôsobiť neslýchané utrpenie, biedu a záhubu. Som zaviazaný prísahou odvrátiť takýto pokus a obranu Uhorska zabezpečiť aj preliatím vlastnej krvi. Preto vám najdôraznejšie prikazujem, v prípade ak spomenutý nepriateľ vpadne cez hanice do vnútrozemia Uhorska, spoločne s Nemcami i Uhrami ste povinní zmužilo sa proti nemu osobne postaviť. Z tohto dôvodu požadujem a žiadam Vás, aby ste sa čo najrýchlejšie ku mne sem (*do Bratislavy*) dostavili s koňom a potrebnou výzbrojou. Tu, pod vedením skúsených dôstojníkov budete zaradení do prvých radov môjho vojska a spolu so mnou budeme tiahnuť tam, kde si to potreba alebo nepriateľský útok budú vyžadovať. Budete mať možnosť slobodnej koristi a popri tom (*dostanete*) chlieb a seno i ovos pre kone. Nech Vás, horespomínaných pánov ochraňuje Boh, zostávajúte dlho zdraví.

Váš najzaviazanejší služobník župan Ján Pálfi²

Bratislava, 1741, január 29

Adresa: Najznamenitejším, najosvietenejším, najdôstojnejším a nadmieru dôstojným urodzeným a veľkomožným, preosvieteným a šľachetným, pánom podžupanom, slúžnym, prísažným a pospolitosť prelátov, barónov magnátov a šľachticov v Bratislavskej stolici, páni mnou osobitne vážení a ctení

Uloženie: Štátny archív Bratislava, kongregačné písomnosti Bratislavskej stolice, 1741, fasc. 2, nr. 13.

Preložil Ivan Mrva.

* * *

- 1 K Pragmatickej sankcii pozri a porovnaj dokument číslo 13.
- 2 Ján Pálfi (Pálffy, 1663 – 1751) – príslušník významného uhorského magnátskeho rodu, z ktorého pochádzali mnohí významní velitelia habsburskej armády v 16. – 18. storočí. Do armády vstúpil roku 1681; zúčastnil sa na takmer všetkých vojnových ťaženiach proti Osmanom. Vyznamenal sa pri obliehaní Budína roku 1686, roku 1700 bol povýšený do hodnosti podmaršala, roku 1704 na generála jazdeckva a roku 1709 na poľného maršala. Za stavovského povstania Františka II. Rákociho sa stal zástupcom hlavného veliteľa a neskôr veliteľom cisárskych vojsk v Uhorsku. Bol jedným z hlavných aktérov uzavretia Satmárskeho mieru roku 1711. Roku 1724 sa stal uhorským miestodržiteľom, roku 1731 krajinským sudcom a od roku 1732 až do smrti bol dedičným hlavným kapitánom Bratislavskeho hradu a županom Bratislavskej stolice. Bol nositeľom Radu zlatého rúna, roku 1741 sa stal uhorským palatínom a od roku 1742 hlavným veliteľom cisárskych vojsk v Uhorsku.

Ján Pálfi (Pálffy) patril medzi najvýznamnejších uhorských politických i vojenských predstaviteľov v prvej polovici 18. storočia

Roku 1746 vyšla v Bratislave v Royerovej tlačiarňi kniha s pomerne dlhým maďarským názvom *Hádi exercitium vagy-is Gyalog regementnek gyakorlási, mel Kewenhiller fő generalis alkotmányábul Magyar-Tiszt-Uraimék kedvéért nyelvünkre fordítatott: úgy némel mathematica observatiókkal megvilágosítatott Nemes Hazájának javát Kivánó Kováts János Mathematicus által*, čo možno do modernej slovenčiny pretlmočiť ako Vojenský výcvik, čiže cvičenie pešieho pluku, ktoré podľa predlohy hlavného generála Khewenhüllera pre potešenie uhorských pánov dôstojníkov do nášho jazyka preložil a niektorými matematickými vysvetleniami objasnil našej šľachetnej vlasti prospěch žejajúci matematik János Kováts. Ako je teda z názvu zřejmé, ide o preklad príručky, ktorú pod názvom *Reglement und Ordnung, nach welchem sich gesammte unmittelbare kaiserliche Infanterie, in den Handgriffen und Kriegsexercitien sowol, als in den Kriegsgebräuchen, gleichförmig zu achten haben* autorsky pripravil a roku 1737 vo Viedni tlačou vydal poľný maršal a významný vojvodca habsburskej armády gróf Ludwig Andreas von Khewenhüller (1683 – 1744). O úspechu reglementu a napokon aj o potrebe takýchto príručiek pre armádne prostredie svedčí už spomínaný maďarský preklad, z ktorého sme vybrali časť *A Hadi Törvény Articulusai* (Články vojenského zákona) a poslednú pasáž príručky nazvanú *Přísaha Wojenská*. V texte sa síce výslovne uvádza, že to má byť slovenská prisaha, ide však nepochybne o češtinu, čiže o jazykovú mutáciu, akú dvorské kruhy používali v úradnom styku so slovenským obyvateľstvom.

Články vojenského zákona

1. Ponajprv sa musí náš vojenský ľud zaviazat', slúbit' a prisahať nám, uhorskému a českému kráľovi a celej ríši, že nám a našim krajinám bude verne slúžiť; nami určených generálov, plukovníkov a dôstojníkov bude poslúchať, a čo proti našim nepriateľom rozkážu, to dovedie do konca, a bude sa správať tak, ako sa na čestnú a poctivú armádu patrí.

2. Ten, kto začne rebelovať alebo sa dopustí zrady či sa na takejto činnosti bude podieľať, má byť bez milosti zbavený života.

3. Ten, kto bude odporovať rozkazom svojho dôstojníka a nebude ho poslúchať, má stratiť život.

4. Každý vojak sa má strániť od bezbožných slov a činov, má prosit' Boha o víťazstvo nad nepriateľom, a ak sa bude bubnovať (*nástup*) na Božiu službu, má sa na ňu bez meškania dostaviť; ak sa niekto rúha alebo sa dopúšťa bezbožností, má byť potrestaný na tele alebo na živote podľa rozsudku plukovníka alebo podľa zákona.

5. Markytánom¹, ktorí by počas Božích služieb predávali víno, pivo alebo vínovicu či pálenku, nech sa odoberú tieto nápoje; okrem toho majú byť potrestaní aj zaplatením pokuty alebo iným spôsobom.

6. Každý vojak sa musí o svoju zbraň dobre starať, nesmie ju predať ani dať do zálohu, inak bude veľmi prísne potrestaný.

7. Duely alebo súboje či už medzi dôstojníkmi alebo radovými vojakmi, alebo tými, čo sú vo (*vojenskej*) službe, sú pod trestom smrti zakázané.

8. Rovnako tvrdo majú byť potrestaní aj sekundanti a pomocníci duelantov.

9. Každá vražda a zabitie človeka sa má potrestať trestom smrti.

10. Všetky bezbožné a zlé činy majú byť potrestané podľa nariadení krajských zákonov o hrdelných zločinoch.

11. Smilstvo, ohavnosti, kurevníctvo a proti prírode konané perverzности majú byť potrestané podľa nariadení trestného zákona.

12. Žiadna kurva nech sa pod hrozbou trestu nezdržiava v tábore, na ubikáciách ani v garnizóne².

13. Krádeže a zlodejstvo v tábore alebo v garnizóne sú prísne zakázané; krádeže takého druhu, keď sa ukradnuté veci vrátia, alebo sa na ich vrátenie nájde spôsob, majú byť podľa okolností deliktu a podľa ustanovení vojenského zákona potrestané aspoň prísny žalárom alebo behom uličkou za bičovania (*delikventa*).

14. Tí, ktorí vykradnú sklady delostrelectva, munície, zbraní alebo proviantné a zásobovacie povozy, majú byť na základe rozsudku potrestaní trestom smrti.

15. Ak okradne kamarát kamaráta, alebo sluha svojho pána, nech je na základe rozsudku obesený.

16. Kto podpaľuje majetky našich dobrodinco a priateľov, nech je potrestaný ohňom (*teda upálením*).

17. Domy, z dosák vyrobené ploty, ohrady a ovocné stromy, neslobodno lámať ani poškodzovať; respektíve, jedine vtedy, ak by si to okolnosti nevyhnutne vynútili.

18. Kto zámerne zničí polia, lúky, záhrady, má byť na základe rozsudku potrestaný.

19. Pocestní lupiči, vrahovia majú byť lámaní v kolese.

20. Dôstojník, ktorý dostane podiel z lupu, nech je potrestaný rovnako ako pocestný lupič a vrah.

21. Každé verejné násilie nech je potrestané smrťou.

22. Taktiež aj tí, ktorí budú tomuto (*násiliu*) napomáhať, nech sú rovnako potrestaní (*smrťou*).

23. Ak niekto druhého ohovára a špiní ho, nech je potrestaný peňažnou pokutou a ospravedlnením sa (*poškodenému*).

24. Kto krivo prisahá, nech mu odrežú dva prsty.

25. Bosoráctvo nech sa potrestá ohňom (*teda upálením*).

26. Kto odporuje riadnym a počestným rozkazom (*a veleniu*), nech je potrestaný ako rebel
27. Nikto nesmie páchať násilie na svojom gazdovi, a to pod hrozbou straty života.
28. Ubytovanie či miesto určené furierom³ musí každý (*vojak*) prijať a uspokojiť sa s ním, inak by mu hrozil prísny trest.
29. Nikto, nech by to bol ktokoľvek, nesmie chodiť (*von a dnu*) cez múry opevnenia a šiance, ale iba cez bežne používané brány a (*vchodové*) miesta, a to pod hrozbou straty života.
30. Nikto sa bez vedomia svojho kapitána nesmie na noc vzdialiť z tábora, garnizónu či pevnosti od svojej kompánie, a to pod hrozbou trestu smrti.
31. Bubeník, ktorý opustí svoju kompániu, nech je vyhnaný z regimentu so stratou cti.
32. Kto zanedbá výkon stráže či hliadky, nech je potrestaný železom, teda okovami a putami, taktiež má ostať o vode a chlebe, alebo má byť podľa okolností deliktu (*aj inak*) potrestaný.
33. Kto nastúpi do stráže opitý, má byť potrestaný železom a okovami, a so stratou cti nech je vyhnaný z regimentu.
34. Po postavení stráže, nech sa nikto neopováži hádkou, krikom alebo strelbou robiť hluk, a to pod hrozbou straty života.
35. Dôstojník, ktorý je postavený do stráže v poli, v tábore či garnizóne, na baštách, alebo na strážnom postavení v niektorej pevnosti, má dbať na rozkazy a dozerať na ich správne vykonávanie, inak mu hrozí strata života.
36. Každý má mať stráž v úcte, kto sa proti tomu previní, nech je tvrdo potrestaný.
37. Kto sa opováži na stráž dvihnúť ruku alebo na ňu zaútočiť, nech stratí život.
38. Kto vojenskú hliadku ohrozuje alebo sa jej protiví, nech stratí život.
39. Kto zaspí na stráži, či už v tábore alebo garnizóne, alebo odíde zo strážneho postu predtým, ako ho vymenia, nech je zastrelený.
40. Obdobný trest má dostať aj dôstojník, ktorého pri kontrole nenájdu na strážnom mieste.
41. Kto s nepriateľom korešponduje alebo odmieta proti nemu bojovať a biť sa, nech je ako rebel a zradca potrestaný.
42. Ak veliteľ daktorej pevnosti (ktorá by sa dala od nepriateľa ľahko získať) by si všimol šuškanu medzi svojimi dôstojníkmi, hajdúchmi či jazdcami, že sa dohovárajú o kapitulácii, nech takýchto (*vojakov*) dá izolovať.
43. Ak niektorý veliteľ odovzdá nepriateľovi miesto či pevnosť pod jeho velením, nech stratí život. Pokiaľ sú vinní aj radoví príslušníci (*vojenského*) ľudu, nech je každý desiaty popravený, ostatní nech sú vyhlásení za podlé šelmy.⁴

44. Tí, čo zbehnú z vojska alebo prebehnú (*k nepriateľovi*), a podarí sa ich chytiť, nech sú obesení.

45. Kto sa bez vážneho odôvodnenia nenachádza vo svojej kompánii vtedy, keď sa podľa zvyku bubnuje (*nástup či večierka*), nech je potrestaný železom, putami a okovami.

46. Všetci rebeli, zradcovia a ich pomocníci nech sú bez milosti obesení.

47. Ak niekto slovami podnecuje možný vznik rebélie, má byť podľa charakteru veci potrestaný stratou života.

48. Ak vojská alebo kompánie v bitke neučinia zadosť svojim povinnostiam, a ak sú dôvodom toho (*zlyhanie*) ich dôstojníci, nech sa (*títo dôstojníci*) potrestajú stratou cti a života.

49. Čo sa (*uvedeného zlyhanie*) previnilých obyčajných (*vojenských*) ľudí týka, nech každého desiateho obesia a ostatných nech odvelia na najnebezpečnejšie miesta.

50. Tie prápory alebo vojská, ktoré opustia poľné šiance alebo reducty⁵ skôr než by odolali trom útokom bez príchodu posíl, nech sú potrestané obdobným spôsobom (*ako je uvedené v predošlom prípade*).

51. Ak by sa celé vojsko zapojilo do rebélie, majú byť jeho vojaci počas šiestich týždňov trikrát predvolaní, v prípade ak (*niektorí*) prezradia vinníkov, môžu zachrániť seba, nakoľko im za ich odhodlanie (*zradiť*) má byť sľúbená milosť, ktorá sa má aj dodržať, v prípade, že nikto neprehovorí, nech sú všetci obesení.

52. Ak nastane bitka či boj, nikto nemá plieniť dovtedy, kým nepriateľ nie je úplne porazený, kto sa proti tomu previní, bez akéhokoľvek zľutovania nech ho dá dôstojník zbiť zbraňou.⁶ (palicou alebo nabijakom).

53. Všetci zajatci nech sú odovzdaní generalite, a to pod hrozbou trestu.

54. Žiaden plukovník, ani podplukovník, ani hlavný strážmajster⁷ ani iní dôstojníci si nesmú ponechať a zadržať plácu, prislúchajúce náležitosti, proviant či iné veci svojich hajdúchov alebo iných podriadených; ten, kto sa proti tomuto previní, bude zbavený svojej hodnosti a cti takže takto bude nevyhnutne potrestaný.

55. Kapitán, ktorý podvádza pri muštrácii⁸, nech je ako nečestný človek zbavený cti a potrestaný ako podvodník.

56. Mená padlých v boji alebo počas iných príležitostí je povinné okamžite hlásiť generalite.

57. Ani jeden kapitán nesmie bez vedomia generality prepustiť hajdúcha na slobodu.

58. Nikto, či už zastáva vysoké alebo nízke postavenie, nech je to ktokoľvek, nech sa neopováži podvodne a vedome najat' človeka, ktorý sa už proti týmto artikulám⁹ previnil, ani ho zdržiavať alebo ukrývať. Inak mu hrozí trest straty cti, hodnosti a postavenia, čiže vlastne strata života.

59. Ak by bolo potrebné k týmto artikulám niečo pridať alebo zmeniť, musí sa pridané alebo zmenené dodržiavať rovnako, ako keby to bolo v týchto artikulách zapísané.

60. Aby o týchto artikulách všetci vedeli, aby ich každý poznal, či kedykoľvek to regimenty a kompánie budú považovať za dôležité, nech ich auditor¹⁰ regimentu, alebo pisár (*vojakom*) prečíta.

[...]

Bude na prospech, ak formula starej prísahy, zaznamenaná na s. 85, sa opätovne vydá, a to po nemecky a slovensky, takže ju tu uvádzam:

[...]

Přísaha Wojenská

My sľubujeme a prisaháme Bohu Wssemohaucýmu přísahu tělesnau, že Jeho Osw.¹¹ Jasnosti nejmocnějšsimu, a nepřemoženému Knížeti a Pánu, Pánu FRANTISSKOWI wywolenému Ržímskému Cýsaři, po wssech časy Rozmnožitele Ržísse, w Germanyi a Jeruzalémě Králi, Knížeti w Lotharingyi a Baary, nejwyššímu Knížeti v Tosskáně, Knížeti w Kalabryi, Geldryi, Montferatu, w Slezku, w Tessýně, Knížeti w Charleville, Magkrabowi w Pont á Mousson a Nomency, Hraběty w Prowincyi Vaudemontu, w Planckenberku, Cütphen, Saarwerden, Salmu, Falckensteinu etc. etc.¹² Jakožto Rakauských dědičných Králowstwí a Krajín Spolu-Regentowy. A Její Osw. Jasn.¹³ nejmocnější Kněžné a Paní, Paní MARYI TEREZYI Ržímské Cýsařowně, w Uherské, Czeské, Dalmatské, Chorwatské a Slowanské¹⁴ Krajiny Králowně, Arcy-Kněžné w Rakauských, Kněžné Země Burgundské, Brabantské, Maylandské, Steyrmarské, Karyntské, Kranské, Mantuanské, Parmenské, Piacenské, Limburské, Luxemburské, Geldrytské, Wirtemberské, horního i dolního Slezka, Kněžné w Sswabské a Semohradské Země, Markrabky Swaté Ržímské Ržísse, w Burgowě, w Morawě, hořejší y dolejší Lužicy, Kněžné Hraběny w Habspurku, w Fladryi, W Tyrolích, w Pfyrtu, w Ayburku, w Görcy, w Gradisce a w Arthois, Hraběny w Namurku, Paní Marchyi Windyanské, w Portenau, w Salnisu a w Mechelnu etc. etc. Nassý nejmilostiwější Cýsařowně, Králowně, Kněžné a Paní, Paní; a pro Její Ržímské Cýsařské Králowské Jasnosti: wsseckým také Generálům, a Officírům, který nám w J(*eho*) Jasn(*osti*) Cýsařské[m] Jméně, jak nynější tak y budaucý rozkazowati budau; obzwlásně pak nassému pánu Obrstu¹⁵, a jeho nejwyššímu (*mu*) místodržícímu¹⁶, nejwyššímu Wachtmistrowi¹⁷, a od ných nám předstaweným Hejtmanům¹⁸, (:Rittmistřům:)¹⁹ a jiným Officírům²⁰, poslussní, wěrní, a hotowí, jich ctiti a naležitau Poctiwost dáwati, jejich Přikázaní a Zakázaní, wěrně plniti a následowati, na Tažení a Warty²¹ we dne y w nocy, před y za Nepřítelem, w Bitvě, w Ssturmu²², a w Ssermowání²³, w Aukladých²⁴, w Obležení²⁵ a w wsseckých jiných příležitostech, na wodě y na zemi, jakkoliwěk se přitrefí, též jako, a gde, Její Ržímské Cýsařské Králowské Jasnosti služby wyhledáwati budau, wždy udatně, zmu-

žile a poslušně prokázowati a jako na statečných a poctiwých Wojaků příslussý, činiti, též wedlé, od Její Ržímské Cýsařské Králowské Jasnosti, potvrzeného Cýsařského Artykulního Listu, we wssech Puňktích²⁶ a Závírkách²⁷, každého času se chowati; s Její Ržímské Cýsařské Králowské Jasnosti Nepříteli (:žádného newynímajíce:) vždy wedlé potřebí poctiwě, statečně a zmužile se potýkati a bojowati, a s nimi do cela žádné porozumění a Correspondency nemíti, nikdy se od nasseho Regimentu, Kompanyi, neb Praporce (Estandartu) oddělowati, a odcházeti, ale při tom žíti y umříti, a nás vždy a každého času, bytby bylo v Poli neb na Kwartýžích (Guarnisonu) we wssech Wojenských Příležitostech a Případnostech, cožby k službě a Užitku Její Ržímské Cýsařské Králowské Jasnosti slaužiti mohlo, wěrně, slussně, hotowě, tak se držeti, jak na statečných, ctimilugícých a zmužilých Wojaků příslussý a náleží, a jak dlauho Život a Sýlu k tomu míti budeme, chowati se chceme. Tak nám pomáhej Bůh, a Sw(até) Ewangelium, skrze Krysta Ježísse. Amen.

Uloženie: Vojensko-historická knižnica (Hadtudományi Könyvtár) Budapešť, sign. Sz 3878.

Preložili Katarína Répasová a Vladimír Segeš.

Text v súdobej slovenčine, či presnejšie češtine publikujeme v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; ee – é; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š; z – z, ž. Podľa pôvodiny však dodržiavame písanie verzál, ako aj grafém ě, ů, ř, ž, í, ý, a to s výnimkou grafémy j, ktorú prepisujeme ako í, ak je to zrejmé.

Literatúra: *Hádi exercitium vagy-is Gyalog regementnek gyakorlási, mel Kewenhiller fő generalis alkotmányyábul Magyar-Tiszt-Uraimék kedvéért nyelvünkre fordítatott: úgy némel mathematica observatiókkal megvilágosítatott Nemes Hazájának javát Kivánó Kováts János Mathematicus által.* Posonban [1746.] Royer Maradékinál, s. 81-85, 101-104; dostupné: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ179892306

* * *

- 1 Markytán – obchodník a predavač vo vojsku.
- 2 Garnizón – kasáreň, posádka.
- 3 Furier – ubytovací a zásobovací poddôstojník.
- 4 Nemecký výraz šelma (der Schelm), ktorý prešiel aj do súdobej slovenčiny, mal pôvodne negatívnu konotáciu, označoval zlého úlisného a lstivého človeka, čiže podliaka.
- 5 Reduta – malá uzavretá drevozemná pevnosť či citadela uzavretá valom s priekopou.
- 6 Telesné tresty bitím sa vykonávali spravidla palicou, nabijakom, remeňom.
- 7 Hlavný strážmajster (maď. Fő-Strázsa-Mester) – štábný dôstojník, neskorší major.
- 8 Muštrácia, muštrunk (nem. Musterung) – kontrola a prehliadka vojakov, ich početného stavu, bojovej pripravenosti, vyzbrojenia a vystrojenia.
- 9 Artikul – článok.

- 10 Auditor – vojenský vyšetrovací sudca v hodnosti dôstojníka, ktorý zabezpečoval výkon spravodlivosti v rámci pluku.
- 11 Osw. – skratka slova Osvietený.
- 12 Etc. etc. – skratka et cetera et cetera (lat.) vo význame a tak ďalej.
- 13 Jasn. – skratka slova Jasnosť.
- 14 Pomenovanie Slovanská krajina označuje Slavónsko.
- 15 Obrst (Obrist Oberst) – plukovník.
- 16 Pod termínom jeho najvyšší miestodržiacý sa myslí Obristlieutenant, čiže podplukovník ako zástupca plukovníka.
- 17 Nejvyšší Wachtmistr – hlavný strážmajster, neskorší major.
- 18 Hejtman – hajtman, čiže kapitán v pechote.
- 19 Rittmistr – ritmajster, čiže kapitán v jazdectve.
- 20 Officir (Officier) – dôstojník.
- 21 Warta – stráž.
- 22 Šturm – útok, seč.
- 23 Šermování – šarvátka, potýčka.
- 24 Auklad – úklad, napadnutie.
- 25 Obležení – obklúčenie.
- 26 Puňkt (punkt) – bod.
- 27 Závírka – ustanovenie.

Polný maršal Ludwig Andreas von Khewenhüller bol autorom významného vojenského reglementu, ktorý bol roku 1746 preložený do maďarčiny

23 Vymenovanie Andreja Hadika za generála

6. marca 1747

Andrej Hadik (1711 – 1790) pochádzal zo slovenského zemianskeho rodu, ktorý žil v Turčianskej stolici. Jeho otec i starý otec sa uplatnili ako husárski dôstojníci. Aj on začal vojenskú kariéru u husárov v roku 1732 ako kornet. Roku 1744 sa ako 33-ročný stal plukovníkom a veliteľom (10.) husárskeho pluku, ktorý sa vyznamenal vo vojne o rakúske dedičstvo. Roku 1747 bol povýšený na generálmajora a roku 1774 na poľného maršala. Hadik sa vyznamenal najmä tým, že roku 1757 ako veliteľ vybraných husárskych švadrón a peších práporov v sile okolo 3 500 mužov nečakane napadol a obsadil Berlín. Dobytie Berlína sa síce nestalo výrazným zvratom v ďalšom priebehu vojny, no meno Andreja Hadika sa preslávilo a odvtedy v Európe sa traduje pojem husársky kúsok (po francúzsky *tour d'hussard*, v nemčine *Hussarenstück*). Za tento čin ho panovníčka vyznamenala najvyšším vyznamenaním monarchie – Veľkokrížom vojenského radu Márie Terézie. Hadik zastával najvyššie vojenské funkcie v habsburskej armáde a v rokoch 1774 – 1790 bol prezidentom Dvorskej vojnovnej rady vo Viedni. Dekrét o povýšení Andreja Hadika do prvej generálskej hodnosti, čiže za generálmajora, vydala v nemčine panovníčka Mária Terézia 6. marca 1747.

Kráľovná Mária Terézia, z milosti Božej cisárovná rímska, kráľovná Germánie, Uhorska, Čiech, Dalmácie, Chorvátska, Slavónie, arcivojvodkyňa Rakúska, vojvodkyňa Burgundska, Štajerska, Korutánska, Kranjska a Württemberska, grófká Habsburgu, Flandier, Tirolska, Gorlice a Gradisky, vojvodkyňa Lotrinska a Baaru, veľkovoľvodkyňa Toskánska atď., bez výnimky všetkým našim plukovníkom, podplukovníkom, hlavným strážmajstrom,¹ ritmajstrom,² stotníkom,³ poručíkom, práporčíkom⁴ a vo všeobecnosti všetkému nášmu jazdeckému a pešiemu vojenskému ľudu, nech je akejkoľvek národnosti, hodnosti, stavu alebo postavenia, vyjadrujeme našu cisársku kráľovskú milosť a prajeme všetko dobré a týmto vám najmilostivejšie dávame na známosť, keďže naše najvyššie úsilie smerovalo na to, aby na zabezpečenie a obranu nášho dedičného kráľovstva a našich krajín vždy stál v pohotovosti zodpovedajúci počet jazdeckého a pešieho vojenského ľudu, preto my, v záujme zabezpečenia dobrej vojenskej disciplíny a poriadku, úrad generálneho poľného strážmajstra⁵ nad naším spomínaným vojenským ľudom – najmilostivejšie vezmúc na zreteľ jeho udatnú a užitočnú službu vykonávanú so stálou vernosťou a oddanou úctou v ťažkých a krvavých vojnách veľa rokov ohrozujúcich nás a najvznešenejší panovnícky rod a jeho neochvejnú smelosť a znalosť, preukázanú

vo všetkých vojnových výpravách a týmto jeho impozantné skúsenosti získané vo vojenstve, ďalej ďalšie jeho znamenité vlastnosti, predovšetkým pre doňho vloženú dôveru – udeľujeme nášmu plukovníkovi, veliteľovi Beleznyaho husárskeho pluku⁶ a nášmu obľúbenému prívržencovi Andrejovi Hadikovi a poverili sme ho jeho vedením. Preto vám, vám všetkým osobitne prikazujeme, aby ste spomínaného Andreja Hadika nielen uznávali za nášho cisárskeho kráľovského hlavného poľného strážmajstra, ale aby ste to, čo z jemu zverného úradu podľa potreby v Uhorsku z času na čas nariadi, povinne splnili a tak sa k nemu správali a vystupovali, ako sa to k cteným plukovníkom, podplukovníkom, hlavným strážmajstrom, kapitánom, stotníkom, poručíkom, práporčíkom a ďalším vojenským ľuďom patrí, a podľa starého vojenského spôsobu sa podriadite a splníte náš najmilostivejší a vážny rozkaz, našu vôľu a úmysel.

Vydané v našom sídle, meste Viedni 6. marca 1747, v siedmom roku nášho panovania.

Mária Terézia

Gróf Jozef von Harrach⁷

Na vlastný rozkaz svätej cisárskej Výsosti

generál barón Augustín Tomáš Wöber⁸

Uloženie: Vojenský historický archív (Hadtörténelmi levéltár) Budapešť, fond HL Personalia, Hadik lt., sign. 1747/III-3.

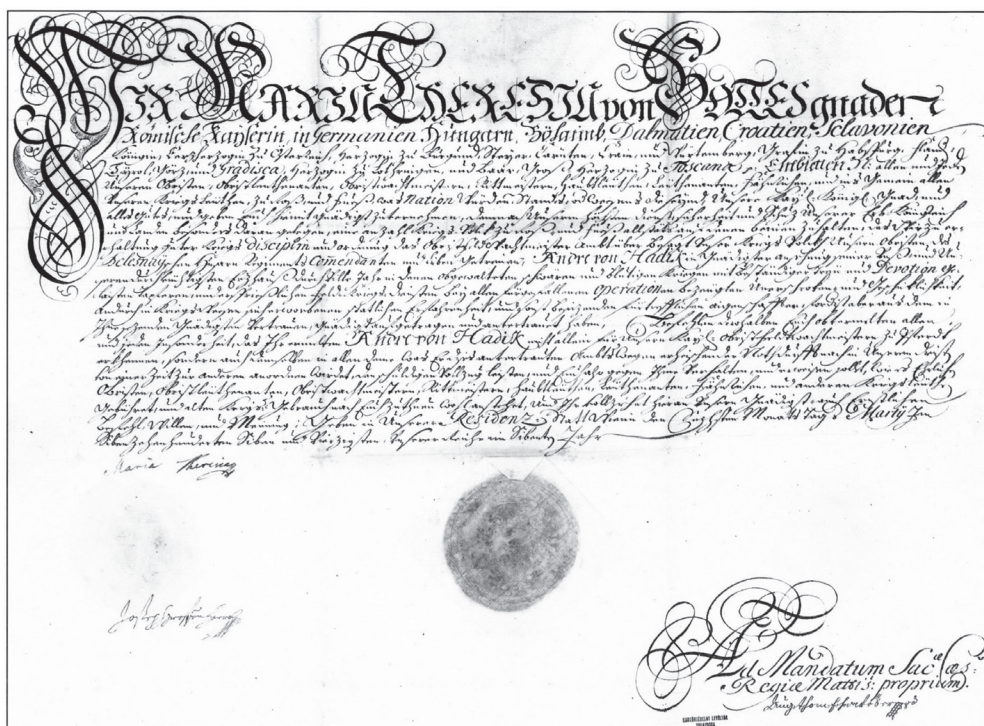
Citované (s úpravami) podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietenských vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodzenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 52-53, č. 12 (preklad Peter Kónya).

Edícia: SZÍJJ, Jolán (ed.): Mária Terézia Hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi levéltárban őrzött irataiból. Budapest : 2000, s. 428; A Hadtörténelmi Levéltár Képeskönyve. Budapest : Petit Real Könyvkiadó, 2000, s. 74-75 (vrátane faksimile dekrétu).

Literatúra: MARKÓ, Árpád: Futaki gróf Hadik András tábornagy. Budapest : Athenaeum kiadósa, 1944; SEGEŠ, Vladimír: Maršal Andrej Hadik (1711 – 1790) vojvodca a prezident Dvorskej vojnovkej rady. In: Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 13. – 14. septembra 2011 v Martine. Martin : Slovenská národná knižnica, 2012, s. 250-258; DOBRIČ, Katarina: Grof Chadik – život i delo: Gróf Hadík – život a dielo: Projekat istraživanja, konzervacije, restauracije, prezentacije i popularizacije: Projekt výskumu, konzervácie, reštaurátorstva, prezentácie a popularizácie. Aut. fotografija: Vladimir Petrović. Petrovaradin: Pokrajinski zavod za zašćitu spomenika kulture Vojvodine, 2016.

* * *

- 1 Hlavný strážmajster (Obristwachtmeister) – dôstojnícka hodnosť zodpovedajúca neskoršej i dnešnej hodnosti majora.
- 2 Ritmajster (Rittmeister) – kapitán jazdeckva.
- 3 Stotník (Hauptmann) – kapitán pechoty.
- 4 Práporčík či zástavník (Fähnrich) – najnižšia dôstojnícka hodnosť pri pechote; v jazdectve sa označoval ako kornet.
- 5 Generálny poľný strážmajster (General-Wachtmeister), čiže generálstrážmajster – prvá generálska hodnosť zodpovedajúca (od poslednej tretiny 18. storočia) hodnosti generálmajora.
- 6 Až do roku 1769 jednotlivé pešie a jazdecké pluky habsburskej armády sa označovali menom svojho majiteľa. V uvedenom roku dostali jednotlivé pešie jazdecké pluky poradové hodnostné čísla, ktoré sa okrem malých výnimiek udržali až do roku 1918. Prečíslovanie jazdeckých plukov v rámci druhov jazdectva a súčasne aj hraničiarskych peších plukov sa uskutočnilo v roku 1798. Každému pluku sa pri očíslovaní, respektíve prečíslovaní pridelo číslo podľa rangu jeho majiteľa. Uplatnila sa pritom zásada: čím vyššia hodnosť, tým nižšie číslo.
- 7 Johann Joseph Philipp Harrach (1678 – 1764) – gróf, cisársky generál a od roku 1723 poľný maršal, v rokoch 1739 – 1762 prezident Dvorskej vojnovnej rady vo Viedni.
- 8 August Thomas Wöber (1692 – 1771) – barón a cisársky generál.

Dekrét o vymenovaní Andreja Hadika do generálskej hodnosti

24 Spresnenie o nosení uniforiem dôstojníkov

25. februára 1751

Až do zavedenia predpísaných uniforiem habsburskej armády za vlády Márie Terézie rozhodoval každý majiteľ pluku aj o oblečení príslušníkov svojho pluku. Každý pluk mal teda podľa vkusu majiteľa spravidla jednotnú, pritom však čo do jednotlivých súčastí viacfarebnú rovnošatu. Preto aj armáda ako celok žiarila bohatou mnohorakosťou farieb. Pestrosťou rovnošaty vynikali najmä husárske pluky. Dvorská vojnová rada reskriptom z 25. februára 1751 zaslaným generálovi Andrejovi Hadikovi, ktorý bol vtedy veliteľom brigády, spresnila podmienky nosenia uniforiem. List rovnakého znenia bol zaslaný generalite a všetkým majiteľom plukov habsburskej armády.

Veľkomožný a vznešený, mimoriadne obľúbený pán gróf!

Jej cisárske a kráľovské veličenstvo nedávno vydalo pre všetky svoje pluky pravidlá ktorých sa majú držať vo veci nosenia uniforiem. Jej Výsosť túto rezolúciu teraz opätovne potvrdila a v niekoľkých bodoch ju dokonca aj rozšírila. Jej Výsosť teda

po prvé: aby ukázala ďalší dôkaz svojej nevšednej, mimoriadnej láskavosti a náklonnosti k vojsku, najláskavejšie povolila, aby sa vojaci, ktorí sú vo vojenskej službe, mohli ukázať na dvore vo vojenskej uniforme, čím dokážu získať dobrý dojem, zároveň však dúfa, že dôstojníci toto na nich priaznivo vplyvajúce povolenie nebudú zneužívať, následkom toho

po druhé: doteraz sa prejavujúce rozdiely v nosení uniforiem je potrebné v budúcnosti odstrániť, preto už spomínaná najvyššia cisárska a kráľovská Výsosť milostivo súhlasila, že všetci dôstojníci, ktorí z dôvodu veku, zranení alebo iných skutočností boli s počtami uvoľnení (z armády), užívajú si penziu avšak sú pod vojenskou jurisdikciou, mohli nosiť uniformu pluku z ktorého vystúpili, čo sú samotné pluky povinné im povoliť. Naproti tomu kráľovná prikazuje, že nosenie uniformy môžu povoliť pluky len tým dôstojníkom, ktorí si získali úctu, vážnosť a zásluhy, aj vtedy ak si užívajú penziu alebo sú pod výkonom vojenskej jurisdikcie.

Po tretie: prísne zakázané majú nosenie uniformy dôstojníci, ktorí svoju hodnosť za isté výhody previedli na inú osobu, čím sa zriekli vojenskej povinnosti, a tým opustili vojenský stav, a už len z tohto dôvodu spadajú pod výkon civilnej jurisdikcie. Ešte viac sa majú strániť noseniu uniforiem ľudia, ktorí nikdy nevykonávali vojenskú povinnosť.

Po štvrté: osoby, ktoré bez vážnejšieho dôvodu alebo výlučne kvôli ľahšiemu uplatneniu v inej sfére, požiadajú o penzionovanie a do penzie aj odídu, respektíve

sú nútení odísť do penzie vzhľadom na svoju (*zdravotnú*) nespôsobilosť alebo ich, nedajboh, o ich postavenie zbavia, ako aj všetci, ktorí sa do takýchto a podobných vecí zapletú, majú sa vystríhať nosenia uniformy, a tých, ktorí tento zákaz neuposlúchnu treba primerane potrestať prísnyim trestom. Aby bola táto najvyššia a závažná cisárska a kráľovská inštrukcia reálne vykonaná, pluk musí svojim dôstojníkom, ktorí sa chystajú do penzie ozrejmiť, či im na základe smerníc uvedených v tomto a v nasledujúcich dvoch bodoch prislúcha právo ďalej nosiť uniformu. V prípade, že sa vedenie pluku rozhodne súhlasiť s ďalším nosením uniformy, musí dať odchádzajúcemu, vystupujúcemu dôstojníkovi písomné súhlasné potvrdenie.

Po piate: už viackrát spomínané najvyššie cisárske a kráľovské Veličenstvo povoľuje každému štábnemu dôstojníkovi¹ rozlíšiť sa, v protiklade s inými podobnými dôstojníkmi. Štábný dôstojník môže mať na vrchnom plášti uniformy – na základe už skoršie vydanéj rezolúcie stanovujúcej, že plášť nosia úplne hladký – na dolománe zlatú alebo striebornú obšívku, vychádzajúc z toho, aké majú gombíky na uniforme. Forma našitého pasománu² môže byť pre každý pluk iná, a to podľa toho, aký sa páči veliacemu plukovníkovi, ktorému je toto povolené vybrať, a preto nie je potrebné aby mal spomínaný pasomán vo všetkých plukoch rovnakú formu. Avšak, naproti tomu uniforma štábných dôstojníkov v tom istom pluku sa by sa od seba líšiť nemala, všetci traja by trvalo mali nosiť rovnaké uniformy.

Po šieste: keďže velitelia posádok (*v mestách*) musia taktiež nosiť uniformu, nech nosia uniformu pluku, v ktorom slúžia, a z ktorého boli poverení veliť posádke. Uniformu primeranú k svojej hodnosti musia používať dovtedy, kým sa nestanú generálmi;

po siedme: túto rezolúciu je potrebné vždy a čo najpresnejšie dodržiavať, a to aj v súvislosti s tým, ako majú (*polnú*) uniformu nosiť dôstojníci za vojny. Z toho teda vyplýva, že tí žiadne zlatom alebo striebrom vyšívane alebo pasománom lemované uniformy používať nesmú. Hoci jej cisárska a kráľovská Výsosť tento zákaz často zopakovala a niekoľkokrát nariadila aby sa od týchto regúl nikto neopovážil vzdialiť alebo ich porušiť, napriek tomu povolila, aby si dôstojníci podľa vlastného výberu iný odev objednali a ten používali. Lebo ostatne

po ôsme: pri výbere bielej farby použitej k uniforme sa žiadna prekážka nekladie, tak ako to Jej cisárske a kráľovské Veličenstvo odobrilo; vyhovujúce sú rôzne odtiene bielej farby, z toho dôvodu je v právomoci plukov vybrať si najpocitivejšieho dodávateľa.

V súlade s direktívami pochádzajúcimi z najvyššieho rozkazu Jej cisárskeho a kráľovského Veličenstva sa všetky pluky pri nosení uniforiem musia odteraz riadiť týmito pokynmi. Napokon nariaďujeme pánovi grófovi, že tak ako on sám, tak aj pluky zverené pod jeho velenie a všetci v nich slúžiaci dôstojníci, sa musia týmito regulami presne a vždy riadiť a podrobiť sa im, preto sa od nich ani v jednom bode nemôžu

odkloniť a pod farchou osobnej zodpovednosti a vážneho trestu ani oni sami ich nesmú porušiť, a už vôbec to nemôžu povoliť iným.

Jozef gróf von Harrach³

Viedeň, 25. februára 1751

Na príkaz Jej svätej cisárskej a kráľovskej Výsosti od Dvorskej vojnovej rady

Augustín Tomáš barón von Wöber⁴

Uloženie: Vojenský historický archív (Hadtörténelmi levéltár) Budapešť, fond HL Personalia, Hadik lt., sign. 1751/II-11.

Preložila Katarína Répasová.

Edícia: SZÍJJ, Jolán (ed.): *Mária Terézia Hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi levéltárban őrzött irataiból.* Budapest : Petit Real, 2000, s. 429-431.

* * *

- 1 Štábnymi dôstojníkmi boli plukovník, podplukovník a hlavný strážmajster (neskorší major).
- 2 Pasomán – inak aj prámik, paspulka, porta, čiže ozdobná šnúrková nášivka či lemovka.
- 3 Johann Joseph Philipp Harrach (1678 – 1764) – gróf, cisársky generál a od roku 1723 poľný maršal, v rokoch 1739 – 1762 prezident Dvorskej vojnovej rady vo Viedni.
- 4 August Thomas Wöber (1692 – 1771) – barón a cisársky generál.

Vývoj uniforiem pechoty habsburskej armády v 18. storočí

25 Amnestia pre dezertérov a niektorých trestaných vojakov

31. marca 1751

Vzhľadom na náročnú vojenskú službu spojenú v čase vojen s rizikom zmrzačenia či smrti bolo dezertérstvo pomerne častým javom. Podľa vojenských regúl sa zbehovia mali trestať smrťou. Trest smrti bol inak stanovený aj v mnohých ďalších prípadoch. V praxi sa však poprava delikventov nie vždy realizovala, veď vojak – najmä vycvičený – bol pomerne cenným artiklom. Svedectvom o zmierňovaní trestov je aj list Dvorskej vojnovej rady, ktorá oznamuje generálovi poľnému strážmajstrovi Andrejovi Hadikovi, že panovníčka Mária Terézia pri príležitosti úspešného pôrodu udelila amnestiu dezertérom a vybraným skupinám trestaných vojakov habsburskej armády.

Veľkomožný, mimoriadne obľúbený pán generál poľný strážmajster!

Jej cisársko-kráľovská Výsosť pri príležitosti šťastného pôrodu¹ sa milostivo rozhodla poskytnúť mimoriadnu úľavu dezertérom a väzňom vo vojenských trestniciach; dáva na známosť, že všetkým dezertérom a ich ukrývatelom, ktorí sa vrátia do prvého novozačínajúceho mesiaca apríla, sa udeľuje milosť; naproti tomu po uvedenom čase budú v tejto veci opätovne v platnosti doteraz vydané nariadenia, takže dezertérov a ich ukrývatelov, ktorí nevyužili túto amnestiu, je potrebné odoslať napäť k ich plukom; ďalej, tým väzňom a delikventom, ktorých trest nepresahuje šesť mesiacov, sa trest úplne odpustí, takým zasa, ktorých trest presahuje uvedenú dĺžku, nech sa odpustia tri mesiace. Tomu zodpovedajúc potom, dezertérov a ich ukrývatelov, ktorí sú zavretí v uhorských či nemeckých² pevnostiach, načim zadeliť k príslušným plukom (*v Uhorsku či Rakúsku*).

Jej cisárska a kráľovská Výsosť ďalej ako nasledujúce opatrenie najmilostivejšie rozhodla, že tí dezertéri, ktorých vydajú ich príbuzní, majú byť postihnutí iba plukovým trestom.³ Zámerom tohto (*opatrenia*) je, aby príbuzní čoraz menej pomáhali vojenským zbehom, a to jednak vzhľadom na nižší trest (*pre zbehov*) a jednak aj preto, aby sa oni sami (*ukrývatelia*) vyhli možnému trestu, takže by sa nemali rozpakovať, aby nahlásili a vydali svojich (*zbehnutých*) príbuzných.

Toto sme chceli pánovi generálovi poľnému strážmajstrovi dať okrem iného na vedomie, aby mohol podľa toho konať v svojich rozkazoch.

Jozef gróf von Harrach⁴

Viedeň, 31. marca 1751

Na príkaz jej cisársko-kráľovskej Výsosti od Dvorskej vojnovej rady

Augustín Tomáš barón von Wöber⁵

Uloženie: Vojenský historický archív (Hadtörténelmi levéltár) Budapešť, fond HL Personalia, Hadik lt., sign. 1751/III-19.

Preložil Vladimír Segeš.

Edícia: SZÍJJ, Jolán (ed.): *Mária Terézia Hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi levéltárban őrzött irataiból.* Budapest : Petit Real, 2000, s. 431-432.

* * *

- 1 Dňa 19. marca 1751 sa Márii Terézii a Františkovi Lotrinskému narodilo dvanásť dieťa a desiatu dcéra Mária Jozefa.
- 2 Pod označením nemecké pevnosti sa myslia pevnostné žaláre v rakúskych (nemecky hovoriacich) častiach monarchie.
- 3 Myslí sa teda takým trestom, ktorého stanovenie bolo v kompetencii veliteľa pluku.
- 4 Johann Joseph Philipp Harrach (1678 – 1764) – gróf, cisársky generál a od roku 1723 poľný maršal, v rokoch 1739 – 1762 prezident Dvorskej vojnovnej rady vo Viedni.
- 5 August Thomas Wöber (1692 – 1771) – barón a cisársky generál.

Von der Stärke eines Infanterie - Regiments nach dem dermaligen best. gestellten Friedens. Fuß.

Stand.	Regiments- Staab.	Compagnien.			Summa effective bes. Staab. 2. Gren- nad. und 16. Fui- liers. Compag.
		Grenadier.	Staab.	Ordinaire	
Obrister und Regiments. Junhaber	1				1
Obrister, & Commandant	1				1
Obrist. Lieutenant	1				1
Obrist. Wachtmeister	1				1
Fähnrich	8				8
Regiments. Quartiermeister	1				1
Auditor, & Secretari	1				1
Caplan	1				1
Wachtmeister. Lieutenant	1				1
Regiments. Feldscherer	1				1
Unter. Feldscherer	10				10
Führer	8				8
Profos cum suis	1				1
Hautboisten, welche jedannoch denen Regimen- tern zu freyer Willkühr überlassen werden, zu errichten					8
Haupt. Leute		1		1	14
Capitain. Lieutenant			1		4
Ober. Lieutenant		1	1	1	18
Unter. Lieutenant		1	1	1	18
Feldwäbel		1	1	1	18
Fouriers		1	1	1	18
Corporalen		4	5	5	88
Fourier. Schützen		2	2	2	36
Tambours		2	3	3	52
Leutnants zu Aufmunterung der Regiments. Streich Besetzten		2	10	10	20
Zimmer. Leute deren in Friedens. Zeiten einer und in Kriegs. Zeiten zwey anzustellen		1	1	1	18
Geneine		84	108	109	1900
Summa	36	100	135	136	2408

Predpísaný
tabuľkový stav
pešieho pluku podľa
reglementu Márie
Terézie z roku 1749

26 Inštrukcia generála Andreja Hadika pre plukovníka Jozefa Komáromiho

10. októbra 1753

Výrazom ocenenia bojových i veliteľských schopností 46-ročného Hadika bolo jeho povýšenie do prvej generálskej hodnosti, takže od roku 1747 zastával zväčša funkciu veliteľa brigády. Roku 1752 sa stal majiteľom (predtým Ghillányiho) husárskeho pluku. Generál poľný strážmajster Andrej Hadik hneď nasledujúci rok vydal pomerne rozsiahlu inštrukciu pre veliteľa svojho pluku plukovníka Jozefa Komáromiho. Hadikova inštrukcia je jedinečným a autentickým svedectvom o organizácii každodenného života pluku a jeho príslušníkov.

Pro Memoria¹

Podľa čoho sa má riadiť pán Jozef Komáromi, plukovník pluku, ktorý mi bol najmilostivejšie zverený a ako sa majú správať podriadení.

Po prvé: ako a akým spôsobom sa má pluk sústavne udržiavať v dobrom poriadku, mužnom správaní, vo vojenskej disciplíne, paríci, ako aj v subordinácii, výcviku, hospodárení a presnom zachádzaní s peniazmi, ďalej ako je potrebné regulovať zásobovanie tak dôstojníkov, ako aj mužstva, to všetko vyplýva z mnohých najmilostivejších reglementov² a nariadení Dvorskej vojnovkej rady, ktoré boli vydané písomne i tlačou od roku 1748. Z toho vyplývajú zvlášť upriamujem pozornosť pána plukovníka a dôrazne odporúčam, aby spomenuté najvyššie nariadenia podľa požiadaviek a hodnosti každý povinne a čo najpresnejšie plnil, inak pripomínam, že

po druhé: základom každej dobre zabehutej ústavy je porozumenie a služobná disciplína, na čom – predovšetkým v krajine, ktorá je vo vojne – je postavený poriadok, čo je potvrdené každodennými skúsenosťami. Prvý je vplyv ohľaduplného prístupu, ktorým vyššie postavení majú veliť svojim podriadeným – každú jednu osobu majú primäť k ochotnému plneniu svojich povinností, pričom ich majú udržiavať v neustálom zapálení pre vec, majú byť schopní v dostatočnej miere vyjadriť uznanie primerane za ich zásluhy, čím sa posilní láska podriadených voči ich nadriadeným a upevní dobrovoľná poslušnosť a úcta, a tým prijímú všetky rozkazy s primeranou vážnosťou a s radosťou a presne ich splnia. Subordinácia pozostáva z úcty a poslušnosti, ktorou sú podriadení povinní voči svojim nadriadeným dôstojníkom. Pánovi plukovníkovi odporúčam obe tieto základné zásady každého poriadku a manévru, a prosím, aby sa aj s dvoma svojimi štábnymi dôstojníkmi³ plne zasadzoval a snažil sa, aby v šľachetnom pluku medzi všetkými vládol dobrý súlad, aby predstavení vyšší

a nižší dôstojníci vykazovali pri velení poctivé správanie, a aby od podriadených vyžadovali, aby čo najpresnejšie a najvyššie preukazovali voči svojim nadriadeným poctivosť a služobnú horlivosť pri plnení svojich povinností. Popri tom títo nech neudržiavajú so svojimi podriadenými nepovolené spoločenstvá, v dôsledku ktorých strácajú rešpekt, naruší sa subordinácia a najvyššia služba sa naštrbí. A keďže v dôsledku dobrého správania sa každý môže dostať patričnú odmenu, respektíve v opačnom prípade služobný trest, preto

po tretie: každý rok do konca októbra je potrebné poslať mi kvalifikačné listy dôstojníkov, strážmajstrov a kaprálov⁴, v ktorých je potrebné v zhode s ich vlastnosťami uviesť ich zásluhy, ako i nedostatky. Ak však v priebehu roka sa v tom neukáže žiadna zásadná zmena, tak toto hlásenie je potrebné splniť len v obvyklom hlásení. Páni dôstojníci sú povinní nielen pridržovať sa formalít rozkazov opísaných v predchádzajúcich bodoch, ale

po štvrté: sú povinní bedlivým okom sledovať správny a poctivý životný štýl svojich podriadených, ich hospodárenie, čistotu, starostlivosť o zachovalosť ošatenia, starostlivosť o ľudí i koní, pričom musia byť zanietení voči najvyššej službe, byť presní a vyvolávať šľachetnú súťaživosť a celým svojim správaním ukazovať ctižiadostivosť. Toto sú také rubriky, ktorými môže dôstojník u svojho majiteľa získať vzácne uznanie a pre ďalšie pôsobenie dôležité zásluhy;

po piate: ohľadom trestov. Ak je odmena za cnosť a zásluhy hybnou silou veľkých činov, rovnakou zábranou hriechu a zlého správania sa je trest, ktorý chráni pred zlými ľudskými úmyslami, pred obrovskou samolúbosťou a odradí od nebezpečného podnikania. Všetky si vyžadujú mieru spravodlivosti, ktorú si žiadny dôstojník nesmie dovoliť prekročiť pri trestaní stotiny. Ešte menej je dovolené niektorému podriadenému po vykonaní trestu robiť výčitky, alebo niekoho z nenávisti prenasledovať. Človek, ktorý sa inak dobre správa, nech sa nesmie pri náhodnej alebo prvej chybe hneď verejne a bitkou potrestať, pretože tým v čestnom človeku odumrie ctižiadostivosť a v dôsledku toho bezúhonný človek môže sklznúť do krajností. Čo by sa však opakovaným konaním a povahou utvrdilo ako zaužívaný trestný čin, to je potrebné silnejšími prostriedkami dôkladne vykoreniť. Jedným slovom celý dôstojnícky zbor sa spoločne a neustále má snažiť o to, aby sa každý vhodne správal, ako sa to u ctihodného a statočného vojaka patrí. Čo sa však týka trestov pre pluky, na základe zvláštnej dôvery mienim sa o svoje právo meča rozdeliť s pánom plukovníkom do tej miery, aby

po šieste: v prípade mojej neprítomnosti pri šľachetnom pluku mohol nariadiť a vykonať vypočúvanie a pojednávanie v trestných veciach pluku. V tých prípadoch, keď hriechnika spomedzi príslušníkov malej prima plany⁵, poddôstojníkov alebo vojakov odsúdia na telesný trest, tam nech má pán plukovník právo odobrenia alebo právo zníženia trestu, a nech je aj naďalej oprávnený vykonať trest. V takom prípade,

že by sa pre niekoho vyskytla veľmi významná intervencia, alebo si to vyžadajú iné výnimočné okolnosti, nech má pán plukovník právo zostrenia trestu, čo sa smie však len veľmi zriedkavo využiť. V tomto tvoria výnimku tresty za porušenie subordinácie, a v týchto prípadoch sentenciu telesného trestu po jeho vyrieknutí súdom je potrebné vykonať bez najmenšieho zmiernenia. V opačnom prípade

po siedme: nad všetkými dezertérmi je potrebné vynášať a vykonávať rozsudky podľa najvyšších nariadení datovaných 5. augusta 1750, podľa paragrafu 2 z 31. marca 1751⁶, z 26. júna a 3. augusta, ako aj 20. júna 1752 a rozsudky nesmú byť ani v najmenšom zmiernené, s výnimkou niektorých okolností, ktoré Jej cisárske a kráľovské Veličenstvo zo svojej najvyššej moci hodlá miernejšie posúdiť. Vo vyššie uvedených prípadoch pán plukovník podľa predpisov, bez požiadania musí vykonať proces, dodatočne však na konci mesiaca spolu s obvyklým raportom musí zaslať hlásenie v plnom znení: kto, prečo a ako, s akými poľahčujúcimi okolnosťami a kedy bol odsúdený. Čo sa však

po ôsme: týka činov potrestaných trestom smrti (s výnimkou dezertérov), pán plukovník môže zákonne a bez omeškania postupovať aj v týchto veciach a môže uzatvoriť spisy o spore, avšak takého rozsudky smrti spolu s výtahom celého spisu o súdnom procese musí vždy zaslať a na zverejnenie rozsudku a jeho vykonanie musí počkať na ďalšie nariadenia odo mňa. Pretože

po deviate: mne prislúcha vykonanie rozsudkov vo veci cti a reputácie, a rovnako si vyhradzujem právo na ich dozorovanie. V týchto prípadoch sa síce môže vykonať vyšetrovanie a podať mi o tom hlásenie, ďalšie konanie je však potrebné pozdržať dovtedy, kým ja nevyjadrím pánovi plukovníkovi svoje rozhodnutie, čo pripomínam z dôvodu práva meča. Ďalej

po desiate: prepísanú a už zavedenú prax v šľachetnom pluku vykonávajte dokonale bez akéhokoľvek svojvoľného dopĺňovania, znižovania alebo zmien, a túto prax neustále udržiujte. Konečne, ak počas ročného obdobia alebo vzdialenosti niekedy nedovolia zlúčenie všetkých kompánií pluku, vtedy sa mužstvo (aby zostalo v stálej dokonalosti) cvičí podľa čiat toľkokrát, koľkokrát to pán plukovník uzná za potrebné a vhodné. Pritom je potrebné dbať najmä na to, aby sa počas výcviku nikto nepúšťal do diskusie s cvičiteľom a aby nekritizoval, ale vykonal všetko presne tak, ako sa to naučil od svojho veliteľa, pričom každá jedna osoba má právo klásť otázky v prípade pochybností. Teda, treba sa pod hrozbou trestu zdržiavať od každej výmeny názorov a pri výcviku je potrebné brať ako hlavnú zásadu, aby bolo všetko pokojné a jedine veliteľ vyučoval a korigoval. Ďalej

po jedenáste: prejdime na administráciu hospodárenia. V zmysle najvyššieho nariadenia vydaného 18. februára 1750 sa hotovosť a dokumenty majú držať pod tromi zámkami v pokladnici a z nej plukový ubytovateľ z času na čas môže vydať len najpotrebnejšie výdavky na zaplatenie stravovacích prídelov alebo iné vyskytnuvšie

sa nevyhnutné výdaje, o ktorých menovaný v krátkom čase musí podať vyúčtovanie a spolu s dokumentmi ho uložiť do pokladne. Čo sa týka výplat gáže⁷, musí sa pokladňa prispôbiť príchodu týchto peňazí, ktoré sú aktuálne z času na čas, teda vydávajú sa aj prima planistom. Naproti tomu

po dvanáste: nikto nech nedostane zálohu pred výplatným termínom peňazí, s výnimkou odkázanosti (bez toho, že by sa to dalo vzťahovať na zlé hospodárenie), ktoré by mohlo spochybniť niekoho výkon služby. V týchto prípadoch pluk podržať odkázaného, úver však nesmie byť vyšší, než čo bude viesť v nasledujúcom polroku zaplatiť. Ak by však zostali dôstojníci dlžní za prevzaté uniformy, tak podľa výšky dlhu treba im každý mesiac zadržať z gáže polovicu alebo menej, dotedy, kým sa dlh nevyrovná. A aby som dokonale poznal stav pokladne, pán plukovník nech mi pošle

po trináste: každý polrok podrobné hlásenie, ako aj informáciu o tom, aké sumy sa v jednotlivých kompániách vyplácajú, v prípade (*dôstojníkov*) prima plana však osobne a mesačne a to tak, aby som dlh alebo požiadavky každého jedného dôstojníka primaplanistu videl a vedel sám stanoviť. Okrem toho je potrebné hlásiť aj to, či ubytovateľ pluku urobil svoje polročné vyúčtovanie správne. To je zvlášť potrebné vykonať, a to na tlačive vydanom urodzeným Generálnym vojenským komisariátom, v opačnom prípade nie je nijak možné vyhnúť sa tomu, že ubytovateľ pluku bude braný na zodpovednosť za povrchnosť. Rovnako treba volať na zodpovednosť (*kapitánov*) veliteľov kompánií, ak potrebné výpisy (v ktorých sa pod hrozbou najprísnejšieho trestu nesmú zatajiť žiadne nedostatky) alebo dokumenty slúžiace ako dôkaz napriek očakávaniu nepošlú včas, čo treba pokladať za ich chybu. Všetkých dôstojníkov, ktorých odvelia na nábor, dodatočný nábor alebo hocikde inde a majú mimo pluku nejaké prídely, hneď po návrate treba vyzvať, aby podali vyúčtovanie o prevzatí hotovosti a naturálnych prídeltov, aby sa riadny postup neohrozil. Ubytovateľ pluku je povinný všetky dokumenty, ktoré sa týkajú presnosti pluku a zápisnice v zmysle nových nariadení udržiavať v poriadku, a v tom pán plukovník nesmie prehliadnúť ani najmenšie pochybenie;

po štrnáste: pomoc podľa obežníka (okrem vojenského agenta, ktorý zostáva pri svojej doterajšej gáži) sa môže vydať spomenutým hodnotnostiam a so zvyškom výdavkov treba zachádzať čo najhospodárnejšie. Zásobovacím poddôstojníkom a felčiarom sa smie len v takom prípade niečo prisúdiť v primeranej výške, ak si to svojou usilovnosťou zaslúžia. Ak je ubytovateľ pluku vyslaný do svojho okruhu na vyúčtovanie alebo prevzatie nejakých peňazí, tak je cestu povinný vykonať a nesmie si nárokovať denné diéty, ale ak by bolo potrebné vyslať nejakého iného človeka v záležitosti pluku, v takom prípade nech ten dôstojník odcestuje a tiež si nemôže nárokovať denné diéty, nakoľko takéto nároky nie sú oprávnené a vyzeralo by to, že páni dôstojníci a primaplanisti súhlasia s takýmito zvláštnymi dennými diétami. Ďalej v záujme poriadku

po pätnáste: nech je najdôležitejšou snahou všetkých pánov dôstojníkov, aby kresťanský spôsob života nepokladali len za svoju vlastnú povinnosť, a aby subordináciu podporenú prísahou plnili podľa svojho najlepšieho vedomia, ale aby aj ich podriadených – ako sme to už vyššie spomenuli – v tomto podporovali. V tomto musia byť dobrým príkladom, svoju určenú výplatu nech užívajú tak hospodárne, aby si nerobili dlhy, nech sa zdržiavajú od veľkých výstredností a hier, vojakov nech využívajú len na najvyššiu službu a nie na nejaké súkromné služby, v každej primeranej veci nech bez váhania vykonávajú spravodlivosť, bez akýchkoľvek sebeckých záujmov a škôd (o čom ja nijak nepochybujem), nech majú čisté ruky i svedomie a napokon nech sa aj charakterne správajú, ďalej v službe nech sa objavujú pred príslušníkmi generality, krajinskými hodnosťarmi a svojimi kmeňovými dôstojníkmi v uniforme (hoci pre vysokú cenu karmazínu je povolené aj nosenie čiernych číziem) a nech dodržiavajú jednotu, nesmú ju (*uniformu*) zdobiť viacerými šnúrami alebo inak upraviť. Okrem toho je ich nezanedbateľnou povinnosťou

po šestnáste: udržiavanie ošatenia, aby vydržalo podľa možností čo najdlhšie. Preto vojak by mal mať v zásobe tri páry bielizne, jedny nohavice, jeden pár číziem a jeden čákov⁸. Najmä pri odvodoch majú vojaci dostať mimoriadne peniaze len na konci, a kde vojak dostáva od krajiny aj naturálie, tam nech si vypomôže zo svojho žoldu. Tu je potrebné pripomenúť, že je poddôstojníkom a vojakom zakázané niečo si dať ináč urobiť, ako je to ohľadom výstroje mnou nariadené. Mimo služby a u listových poslov je potrebné šetriť klobúk a nosiť len čákov. Vybavenie v ubytovni je potrebné čo najdôslednejšie šetriť, a treba to pri každej prehliadke kontrolovať. Pán plukovník nech mi pošle každý pol rok okrem už spomenutého pokladničného výkazu aj špecifikáciu vybavenia, koľko je dobrých, použitých a chýbajúcich predmetov vybavenia, aby som mohol vydať rozkazy ohľadom ďalšieho nárokovania potrebných súčastí vybavenia. Vo všeobecnosti

po sedemnáste: bez môjho povolenia je prísne zakázané uzatváranie manželstva, vyrábanie dlhov, ako aj nestriednosť, a grémium pluku nech neakceptuje žiadne dlhy bez potvrdenky ani od príslušníkov prima plana (ani v takom prípade, ak sú uvedení svedkovia) a ešte menej sa smú vyplácať dlhy z hazardných hier. Radoví vojaci si vo všeobecnosti nesmú vytvárať medzi sebou dlhy. Vo vzťahu k vonkajším osobám to už bolo zakázané nariadením najvyšším patentom z 22. júna tohto roku. Nakoniec

po osemnáste: pán plukovník nech mi láskavo zasiela každý mesiac spolu s obvyklými tabuľkami aj príписы od oboch dvorských inštitúcií, konkrétne od veľaváženej Dvorskej vojnovej rady ako aj od veľaváženej Generálneho vojenského komisaariátu, ako aj rozkazy vydané hlavným vojenským veliteľstvom, pričom ešte raz želám šľachetnému pluku pod jeho velením všetko najlepšie.

Vydané v Ostrihome, 10. októbra 1753.

Generál poľný strážmajster a vymenovaný plukovník jazdeckého pluku cisársko-kráľovskej Výsosti Andrej Hadik, v. r.

Uloženie: Vojenský historický archív (Hadtörténelmi Levéltár) Budapešť, fond HL Personalia, Hadik lt., sign. 1753/X-39.

Preložila Tünde Lengyelová.

Edícia: SZÍJJ, Jolán (ed.): Mária Terézia *Hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi levéltárban őrzött irataiból.* Budapest : Petit Real, 2000, s. 434-439.

Literatúra: MARKÓ, Árpád: *Futaki gróf Hadik András tábornagy.* Budapest : Athenaeum kiadása, 1944; SEGEŠ, Vladimír: Maršal Andrej Hadik (1711 – 1790) vojvodca a prezident Dvorskej vojnovkej rady. In: *Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch.* Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 13. – 14. septembra 2011 v Martine. Martin : Slovenská národná knižnica, 2012, s. 250-258.

* * *

- 1 Pro Memoria – na pamäť.
- 2 Reglement – vojenský predpis či poriadok, vojenské nariadenie.
- 3 Štábnymi dôstojníkmi boli plukovník, podplukovník a hlavný strážmajster (neskorší major), čiže v tomto prípade ide o podplukovníka a hlavného strážmajstra.
- 4 Kaprál – desiatnik.
- 5 Prima plana – prvá strana zoznamu.
- 6 Pozri dokument č. 25.
- 7 Gáza – žold, plat, výplata.
- 8 Čákov – vrchná pokrývka hlavy, vojenská čiapka.

Vývoj uniforiem husárov habsburskej armády v rokoch 1700 – 1840

27 Predpis o vojenských lôžkach

23. októbra 1755

V polovici 18. storočia mala habsburská monarchia veľmi početnú armádu. V nebváľej miere sa preto začali stavať pevnosti a opevňovať už jestvujúce strategicky významné fortifikácie, ako aj budovať nové kasárne. Slúžili ako zásobovacie a skladovacie základne a ako sídla stálych posádok. Sústreďenie, výcvik a každodenný život vojakov v spoločných priestoroch upravovali osobitné predpisy. Jedným z nich bol napríklad predpis o vojenských lôžkach vydaný 23. októbra 1755 Generálnym vojnovým komisariátom.

Špecifikácia toho, z čoho má pozostávať jedna posteľ pre mužstvo od (*hodnosti*) strážmajstra¹ nadol, a ako ich treba pripraviť v posádkových kasárňach v dedičných krajinách a v Uhorsku.

Slamník pre 2 osoby z hrubého súkna alebo silného ľanového plátna, 2 a $\frac{3}{4}$ vienského rífu² dlhý, 2 rífy široký, naplnený 35 – 40 librami³ slamy.

To isté pre 1 osobu z toho istého hrubého súkna alebo ľanového plátna, 2 a $\frac{3}{4}$ vienského rífu dlhý, 1 a $\frac{1}{3}$ rífu široký a naplnený 35 librami slamy.

Vankúš pre 2 osoby z rovnakého hrubého súkna alebo ľanového plátna, 2 vienského rífy dlhý, dobrého pol rífu široký, naplnený dostatkom slamy.

Ten istý pre 1 osobu 1 a $\frac{1}{2}$ rífu dlhý a rovnako široký ako dupľovaný, naplnený dostatkom slamy.

Deka pre 2 osoby alebo vlnená prikrývka z tzv. moravskej dekovej látky alebo slovenského lodénu,⁴ 2 a $\frac{3}{4}$ rífu dlhá, 2 rífy široká, aby sa počas 6 zimných mesiacov dala umiestniť medzi slamník a plátennú plachtu.

To isté pre 1 osobu s tým rozdielom, že je iba 1 a $\frac{1}{2}$ rífu široká, ale s rovnakou dĺžkou ako predchádzajúca.

Plátenná plachta pre 2 osoby z dobrého domáceho ľanového plátna, 3 rífy dlhá a 2 rífy široká.

To isté pre 1 osobu, 3 rífy dlhá, 1 a $\frac{1}{2}$ rífu široká.

Vrchná prikrývka zhora a zdola z hrubého súkna alebo silného ľanového plátna, 2 a $\frac{3}{4}$ rífu dlhá, 2 a $\frac{1}{8}$ rífu široká, naplnená 8 – 9 librami dobre vyčistenej ovčej vlny a zošitá na spôsob periny, tú však od 1. mája do konca októbra treba šetriť a namiesto nej treba ako prikrývku používať vložku z deky.

Posteľ pre 2 osoby, 6 stôp⁵ dlhá a 4 stopy široká.

To isté pre 1 osobu, 6 stôp dlhá a 2 a $\frac{3}{4}$ stopy široká.

Treba poznamenať, že slamníky a vankúše treba najmenej každé tri mesiace opä-

tovne naplniť dostatočným množstvom čerstvej slamy a každoročne 2 – 3-krát, vložky z deky 4-krát vyprať. Vrchné prikrývky treba každých 6 mesiacov osviežiť, poťah a vlnu treba vyčistiť a zvlášť oparať a potom opätovne zošiť, ľanové plachty však každý mesiac, no u chorých – keď je potrebné – ešte častejšie treba vymeniť, následne všade treba dbať na čistotu.

Avšak v tom prípade, keď ovčou vlnou plnené a na spôsob periny zošité vrchné prikrývky sa nedajú všade obstaráť, vtedy namiesto nich treba ponúknuť ten istý počet dupľovaných a jednoduchých diel zodpovedajúcich dĺžke a šírke vlnených prikrývok, s váhou 13 – 14, resp. 8 – 9 libier.

Spomínané posteľe môžu podobne pozostávať z 2 priečných kozlíkov a z tých náležitostí, ktoré sú uvedené vyššie; čo do dĺžky a šírky takto opísaná a zhotovená posteľ zabezpečuje zodpovedajúce miesto pre jednu, resp. dve osoby a následne môže mať na nej vojak pohodlné miesto na nocľah.

Uloženie: Vojenský historický archív (Hadtörténelmi levéltár) Budapešť, sign. 1755/X-104/c.

Citované (s úpravami) podľa *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietených vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodzenia*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : LIC, 2007, s. 54-55, č. 13 (preklad Peter Kónya).

Edícia: SZÍJJ, Jolán (ed.): *Mária Terézia Hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi levéltárban őrzött irataiból*. Budapest : 2000, s. 442-443.

* * *

- 1 Strážmajster (Wachtmeister) – najvyššia poddôstojnícka hodnosť, synonymicky označovaná aj ako feldvebel (Feldwebel) či šikovateľ.
- 2 Viedenský ríf – stará dĺžková miera s rozsahom 77,75 cm.
- 3 Libra (funt) – stará jednotka hmotnosti, ktorej hodnota sa pohybovala okolo 0,56 kg.
- 4 Loden – hustá vlnená tkanina, väčšinou s hladkým, často splstným povrchom.
- 5 Stopa (Schuh, Fuß) – stará dĺžková miera, v prípade viedenskej či bratislavskej 31,6 cm.

28 Inštrukcia podmaršala Andreja Hadika pre vojsko v Brandenbursku

1757

Vojna habsburskej monarchie proti Prusku, označovaná ako druhá sliezka vojna sa skončila roku 1745 Drážďanským mierom. Mária Terézia sa vzdala okupovaného Bavorska a naďalej musela ponechať Sliezsko Fridrichovi II. Veľkému. Strata priemyselne vyspelého Sliezka a snaha o jeho znovuzískanie sa stala podnetom pre ďalší vojnový konflikt, ktorý sa označuje ako sedemročná či tretia sliezka vojna. Začala sa tým, že pruský kráľ Fridrich II. v auguste 1756 vtrhol s vojskom do Saska a vcelku hravo si poradil so saskou armádou; vzápätí v ťažkej bitke pri Lovosiciach porazil 1. októbra 1756 habsburský zbor. Predzvesťou pruského útoku na Prahu bola bitka pri Štěrboholoch začiatkom mája 1757. Hlavné sily habsburskej armády na čele s maršalom Karolom Lotrinským utrpeli ťažkú porážku a ustúpili do Prahy, ktorú obklúčili Prusi. Na pomoc obliehaným sa vydal zbor maršala Leopolda Jozefa Dauna. Dňa 18. júna 1757 sa Daunovmu zboru podarilo v bitke pri Kolíne zvíťaziť nad pruskou armádou. Nasledovala akcia podmaršala Andreja Hadika, ktorý po dobre naplánovanej a rýchlej operácii 16. októbra 1757 a čele vybraných husárskych švadrón a peších práporov v celkovom počte okolo 3 500 mužov nečakane napadol a obsadil Berlín. V rámci príprav operácie Hadik vypracoval aj inštrukciu o správaní sa svojho vojska v Brandenbursku. Tento dokument je jedinečným svedectvom o predstavách veliteľa a jeho požiadavkách na vojakov počas vojnového ťaženia na cudzom nepriateľskom území.

Nariadenie vzťahujúce sa na správanie sa vojenských jednotiek, ktoré tiahnu do Brandenburského markgrófstva.

1. Keďže v tomto prípade nejde iba o proti sebe stojace vojská, ale ani od obyvateľstva nemôžeme očakávať nič iné, než nepriateľské prijatie, preto pod trestom, uverejneným vo vojenských článkoch nikto, ani cez deň, ani v noci nesmie opustiť svoju jednotku, a velitelia nech bez akéhokoľvek prepáčenia potrestajú nedbanlivosť pri dodržiavaní týchto vytýčených ostražitých nariadení. Preto

2. nech sú jednotky v každom čase bdelé a predvídave, na prvý rozkaz alebo poplach nech sú pripravené, pri plnení povinností ochotné a voči svojim veliteľom nech sú bezpodmienečne poslušné. Preto

3. nech každý veliteľ švadróny alebo oddielu počas postupu dbá na to, aby jeho podriadení postupovali spolu, neoddeľovali sa jeden od druhého, nech pochodujúceho na čele nasledujú s oduševnením, a vždy nech preukazujú také správanie, aby

na prvý povel bolo možné sformovať ich do bojového postavenia. Ak prví postupujú priveľmi rýchlo, je potrebné poslať dopredu z oddielu na oddiel avízo, v žiadnom prípade však mužstvo nesmie pre riziko vyčerpania náhliť sa za nimi, s výnimkou, ak si to vyžadujú mimoriadne okolnosti. Ak je potrebné pochodovať počas noci, nech páni dôstojníci pochodujú v radoch mužstva, aby ho dokázali lepšie udržať v uzavretej formácii a predišli tak akýmkoľvek zablúdeniam.

4. Nech sa stráňa všetkých, medzi poctivými nepriateľmi nezvyklých činov, akými sú: zneuctenie Božieho domu, urážanie cirkevných osôb, hanenie vierovyznanie (čo by vyvolávalo len nenávisť k našim vojskám), hrubé a neviazané správanie sa voči starším osobám, zneuctenie žien, napadnutie neozbrojeného obyvateľstva zbraňami, svojvoľné zničenie užitočných zariadení, plienenie, zbúranie alebo vypálenie jednotlivých budov a obcí; sumárne teda každého svojvoľného nepoctivého konania, a to pod trestom najprísnejšieho väzenia.

5. Každý kaštieľ alebo iná budova, ktorá je vo vlastníctve pruského kráľa alebo pruských princov, sa musí nechať neporušená a dôstojníkmi nech je čo najstarostlivejšie ochránená od každého násilného vlámania. Na druhej strane

6. ak by sa niektorý meštiansky obyvateľ rozhodol so zbraňou odporovať, treba ho pokladať za ozbrojeného nepriateľa a tak sním aj zaobchádzať. Čo

7. sa týka zásobenia jedlom, nech mi ctené jednotky dôverujú, že sa postarám o ich zásobenie bez protislužby, a na čo majú právo, to im podľa poriadku vydám. Zároveň

8. nech sa nikto neopováži dopustiť sa peňažného vydierania. Výber vojnovkej kontribúcie sa vykonáva v prospech Najvyššej Panovníčky mojím prostredníctvom. Preto ja osobne

9. s dôverou očakávam od všetkých pánov dôstojníkov udržanie najvyššej disciplíny (bez ktorej vojsko nemôže existovať) a od podriadených očakávam povinnú poslušnosť. Zároveň sa vynasnažím pre nich v súčasných i budúcich úlohách (ktoré nesmú prekročiť nikoho sily) zariadiť, aby sa ich útrapy stali prostredníctvom všetkých možných odmien znesiteľnými a príjemnými.

Uloženie: Vojenský historický archív (Hadtörténelmi levéltár) Budapešť, fond HL Personalialia, Hadik lt., sign. 1757/X-127/a.

Preložili Tünde Lengyelová a Vladimír Segeš.

Edícia: SZÍJJ, Jolán (ed.): *Mária Terézia Hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi levéltárban őrzött irataiból.* Budapest : Petit Real, 2000, s. 445-446.

29 Zriadenie a stanovy Vojenského radu Márie Terézie

1757 – 1758

Keď francúzsky kráľ Ľudovít XIV. v roku 1693 založil Rad Svätého Ľudovíta, vytvoril tým nový druh vyznamenania – vojenský záslužný rad, ktorého insígnie už panovník neudeloval iba podľa svojej ľubovôle, ale mohol ich získať každý dôstojník, ktorý splnil vopred definované požiadavky. Francúzsky príklad v roku 1736 nasledoval saský Rad Svätého Henricha (pozri dokument číslo 19), o dva roky neskôr španielsky Rad Svätého Karola (v tomto prípade však zostalo iba pri proklamácii vyznamenania, lebo rad reálne nikdy neexistoval), v roku 1740 pruský Rad Pour le mérite (Za zásluhy), v roku 1748 švédsky Rad Meča a v roku 1757 habsburský Vojenský rad Márie Terézie. Do konca napoleonských vojen, čiže do roku 1815 bolo založených ešte ďalších 17 vojenských záslužných radov, z ktorých si najväčšiu popularitu a kultový status v spoločnosti získali iba dva – ruský Rad Svätého Juraja z roku 1769¹ a už zmieňovaný habsburský Vojenský rad Márie Terézie.

Rad uzrel svetlo sveta v ťažkom období sedemročnej vojny o habsburské dedičstvo a mal výsostne demokratický charakter – jeho insígnie boli určené pre dôstojníkov všetkých zložiek armády a prepožičiaval sa bez ohľadu na vierovyznanie, spoločenské postavenie, hodnosť a ďalšie, bližšie nešpecifikované okolnosti. Jediným rozhodujúcim momentom na priznanie radu boli vykonané zásluhy. V rokoch sedemročnej vojny (1757 – 1763) sa uskutočnilo celkom 9 slávnostných obradov prepožičiavania insígnií radu, na ktorých sa prepožičalo 20 veľkokrížov a 164 rytierskych krížov. V roku 1765 po rozšírení počtu tried radu bol prepožičaný jeden veľkokríž a 9 novozriadených komandérskych krížov. Za celú existenciu radu (1757 – 1931) bolo prepožičaných 61 veľkokrížov, 141 komandérskych krížov a 1 039 rytierskych krížov.

V dejinách radu je viacero významných dátumov. Rad ako taký bol po prvý raz proklamovaný 22. júna 1757 v liste panovníčky maršalovi Leopoldovi Daunovi, v ktorom mu oznámila, že sa stal prvým nositeľom veľkokríža bližšie nepomenovaného a zatiaľ ešte neexistujúceho radu (neskôr sa oficiálne poradie zmenilo a Dauna predbehol Karol Lotrinský, švagor Márie Terézie). Stanovy uvádzajú ako dátum založenia radu 18. jún 1757, čiže deň víťaznej bitky pri Kolíne, ktorá sa stala bezprostredným podnetom na jeho založenie. Insígnie radu sa však po prvý raz in natura prepožičiavali až 7. marca 1758. Stanovy radu boli vydané veľmajstrom až 12. decembra 1758 a tlačou boli publikované až v priebehu roka 1759. Za oficiálny dátum založenia radu sa považuje rok 1757.

Stanovy²

My František, z Božej milosti zvolený rímsky cisár, na všetky časy rozmnožiteľ ríše, kráľ nemecký a jeruzalémsky, vojvoda lotrinský a z Baar, veľkovejvoda toskánsky, knieža z Charleville, markgróf z Nomeny, gróf z Falkensteinu atď., atď., atď., týmto dávame na vedomie atď., atď.

Naša úprimne milovaná manželka, jej cisársky a kráľovský apoštolský majestát a láska,³ rovnako ako my, z mimoriadnej priazne voči vojenskému stavu a jeho tak mnohonásobne preukázanej vernosti, udatnosti a dôvtipu sa mu chceme znamenitým spôsobom odvdáčiť a kvôli pozdvihnutiu vojenského umenia chceme založiť jeden nový vojenský rytiersky rad⁴ a zriadiť ho so všetkými pozitívami, ktoré môžu nejakým spôsobom prispieť k dosiahnutiu nami stanoveného konečného cieľa. Pretože máme na zreteli dôležitosť veľmajstrovstva tohto nami pomenovaného Vojenského radu Márie Terézie,⁵ sa teda týmto ešte raz a otvorene prehlasujeme za jeho predstaveného, vodcu a veľmajstra a dávame to každému na vedomie.

V tejto jednote chceme na počiatku (*existencie*) tohto radu začať nielen slávnostným prijatím našej lásky, nášho veľmi milovaného brata, vojvodu Karola Lotrinského a poľného maršala grófa Dauna ako prvého a druhého nositeľa veľkokríža, ale okrem toho napomáhať zvýšeniu lesku tohoto radu prostredníctvom neskôr uskutočnených promócií.⁶ Našou ďalšou povinnosťou vo funkcii veľmajstra je pevné stanovenie istej základnej vnútornej a vonkajšej štruktúry tohto vojenského radu prostredníctvom určitých pevne stanovených základných pravidiel, ktorými sa stanovia podstatné vlastnosti a rozdiely oproti všetkým ostatným rytierskym radom tohto typu, ktoré budú môcť byť skrze našu obozretnosť podľa možnosti čo najviac ku prospechu všetkému, čo môže prispieť k prijatiu, zvýšeniu úrovne a tiež trvácnosti ako aj vážnosti a lesku tohože radu.

Kvôli tomuto zámeru sme s pomocou kancelára nášho radu zostavili nasledujúce stanovy a ustanovenia, ktoré sme po zrelej úvahe a z moci nášho veľmajstrovstva a dokonalosti milostivo schválili, aby sa tieto (*stanovy*) stali nezmeniteľnými zásadami vo všetkých záležitostiach radu a na večné časy zostali uchované v archíve nášho radu.

1

Prejavom našej milostivej vôle je, že tento nový rytiersky rad z 18. júna roku 1757, pomenovaný ako Vojenský rad Márie Terézie, bude založený a zriadený ako prejav našej milostivej spokojnosti s preukázaním rozmanitých zásluh našich vojakov a aby sa odteraz slávna spomienka na ich bezúhonnosť preniesla až na ich najposlednejších potomkov.

2

Najväčšou ozdobou tohto radu bude jeho veľmajstrovstvo, ktoré bude po našej smrti naveky spojené s osobou vládcu rakúskeho arcidomu a bude vlastníctvom panovníka

týchto všetkých kráľovstiev a krajín a nikdy nebude z akýchkoľvek dôvodov oddelené alebo odtrhnuté od nás a našich nasledovníkov.

3

Ustanovujeme ako neporušiteľné základné pravidlo, aby nikto, nech ide o kohokoľvek a to bez ohľadu na jeho vysoký pôvod, dlhotrvajúcu službu, či pred nepriateľom utrpené zranenia alebo na predchádzajúce zásluhy, nemenej však iba z púhej zdvorilosti či milosti alebo na príhovor iných osôb, alebo taký, čo by sa domnieval nielen z dôvodov osobnej cti alebo povinnosti, že tieto sa stali oným dlhom (*pre jeho prijatie*), ale medzi členov radu môžu byť prijatí⁷ jedine tí, ktorí sa preukázali mimoriadne hrdinským skutkom alebo osobitne dôvtipným a zručným konaním alebo radou preukázali také skutky, ktoré sa vyznačujú bezmedznou statočnosťou.

Od tohoto pravidla sa nemôže nikdy upustiť alebo nesmie byť urobená akákoľvek výnimka, k čomu sme sa aj my sami pevne zaviazali.

4

Pod tým rozumieme, že do radu môžu byť prijatí všetci naši vyšší dôstojníci pechoty a jazdectva, husári, hraničiar, delostrelci, míneri a inžinieri, a to od najvyšších až po tých najnižších, v to rátajúc aj práporčíkov a kornetov, a to bez ohľadu na ich náboženstvo, hodnosť a ostatné okolnosti.

5

Tento vojenský rytiersky rad sa nesmie viazať na nejaký vopred určený počet osôb, ale má vždy pozostávať z takého počtu veľkokrížnikov a rytierov, ktorí sa toho stanú hodnými a čím vyšší bude ich počet, tým väčší účinok pred očami ostatných vojakov sa tým dosiahne.

6

Členovia radu budú pozostávať z dvoch tried,⁸ totiž z veľkokrížnikov a rytierov a k rytierom budú prijatí všetci tí, ktorí sa o to pred inými zaslúžia jedným osobitne statočným skutkom, oproti tomu veľkokríže sú určené iba pre tých, ktorí spoja svoju statočnosť s rozumným (*velením*) a toto šťastlivé spojenie bude mať osožný účinok na úspech jedného alebo iného vojnového podujatia.

7

Veľkokríže budú mať podobu zlatého, bielo smaltovaného osemhrotého kríža,⁹ ktorého stredový štítok na jednej strane poniesie iniciály mien nás a našej úprimne milovanej manželky, cisárskeho a kráľovského apoštolského majestátu a lásky, vsadené do vavrínového venca, na druhej strane ale bude predstavený rakúsky arcivojvodský erb

s opisom „FORTITUDINI“ („*Za statočnosť*“), a nosiť sa bude v podobe šerpy zľava doprava¹⁰ na ohnivo červenej stuhe širokej na šírku dlane opatrenej v strede jedným bielym pruhom, rytier oproti tomu bude nosiť rovnaký, ale menší kríž na dva prsty širokej stuhe totožnej farby upevnený na hrudi v gombíkovej dierke kabátca alebo vesty.

8

Aby ale vynikajúce zásluhy našich generálov a ostatných dôstojníkov neboli rozpoznateľné iba prostredníctvom týchto verejných a očami viditeľných vyznamenaní, ale zároveň aj príplatkom, budú teda zaopatrení aj prostredníctvom lepšieho príjmu k ich platu a preto pre 20 veľkokrížnikov stanovujeme ročný dôchodok vo výške 1 500 zlatých, okrem toho pre 100 rytierov stanovujeme ročný dôchodok 600 zlatých a ešte pre ďalších 100 rytierov stanovujeme ročný dôchodok 400 zlatých takým spôsobom, aby ho mohli užívať odo dňa ich menovania, ale ostatní členovia radu v prípade, že všetky dôchodky už boli prepožičané a vznikne uprázdnené miesto, dostanú dôchodok podľa ich poradia v rade a bude sa to týkať predovšetkým tých rytierov, ktorí doposiaľ mali dôchodok 400 zlatých, tí dostanú dôchodok 600 zlatých, oproti tomu tí, ktorí ešte nemali vôbec žiaden dôchodok, dostanú dôchodok 400 zlatých podľa poradia svojho vstupu (*do radu*).

9

Kvôli tomu my spolu s našou úprimne milovanou manželkou, cisárskym a kráľovským apoštolským majestátom a láskou poukazujeme tomuto Vojenskému radu Márie Terézie ročný príjem 150 000 zlatých, ktoré môžu byť nateraz dostatočné pre zriadenie pokladnice radu a na zaplatenie dôchodkov, ako aj všetkých zvyšných nevyhnutných výdavkov radu.

10

Počet členov radu, ktorí užívajú dôchodky, bude odtiaľ presne stanovený týmto spôsobom a bude sa vzťahovať iba na nami udelené dôchodky, ale v žiadnom prípade (*sa nebude vzťahovať*) na prepožičanie radu, keďže prijatých môže byť toľko veľkokrížnikov a rytierov, koľko sa toho ukáže byť hodných.

11

Pre prijatie do radu sú vopred nevyhnutné tri základné veci, a to: prvou je dostatočným spôsobom opísaný statočný čin, ktorý prinesie právo na získanie radu, druhou je, že opis bude podložený dostatočnými dôkazmi a konečne treťou je, že kapitula radu vykoná neustranné preskúmanie nielen samotných dôkazov, ale aj povahu opísaného skutku, (*aby sa rozhodlo*) či si zaslúži veľký alebo malý kríž.

12

Preto v záležitosti opisu a overenia činu naša úprimne milovaná manželka, cisársko-kráľovský apoštolský majestát a láska vydala náležitý príkaz určený jej armádam a dala na vedomie, že žiadnemu vyššiemu dôstojníkovi od najvyššieho po najnižšieho, ktorý sa nazdáva, že prostredníctvom osobitného skutku bude hoden nového radu, nemožno brániť priniesť nevyhnutné dôkazy, zakázať alebo klásť čo i najmenšie prekážky, ale naopak, má sa mu poskytnúť všetka pomoc, aby mohol priniesť primerané dôkazy, a my tento príkaz ešte raz opakujeme a potvrdzujeme.

13

Keďže ale vojenské skutky sa najčastejšie udejú pred mnohými očami, treba dbať na mieru v počte svedeckých výpovedí, a tiež je potrebné vziať do úvahy rozdiely v posudzovaných skutkoch a bude sa prihliadať predovšetkým na to, či generál alebo vyšší dôstojník, ktorý pri vykonaní skutku mal príležitosť vyznamenať sa svojou chrabrosťou a svojim rozvážnym konaním, bol pod cudzím velením alebo či mal vlastné velenie.

V prvom prípade je potrebné predovšetkým vyžiadať svedectvo od veliaceho dôstojníka a okrem opisu skutkov od veliaceho dôstojníka aj podpismi a pečatami potvrdené písomné svedectvá od piatich iných vyšších dôstojníkov, a ak by sa ich nedostávalo, ako svedkami namiesto každého jedného dôstojníka budú dvaja poddôstojníci alebo vojaci.

14

Ale ak veliaci dôstojník o udalosti nebude vedieť alebo ak bude neprítomný a zaneprázdnený alebo ak samotný kandidát na rad mal vlastné velenie, v takom prípade požadujeme svedectvo a podpisy od šiestich vyšších dôstojníkov, alebo za každého jedného dôstojníka, ktorý chýba do uvedeného počtu, od dvoch poddôstojníkov alebo vojakov, ktorí boli prítomní v akcii.

15

Ale ak sa stane, že nebude k dispozícii predpísaný počet svedkov, okolnosti skutku budú musieť byť zaznamenané podrobnejšie, a tí, ktorí videli akciu na vlastné oči, podpíšu svoje svedecké výpovede.

16

Horeuvedeným spôsobom vyhotovené osvedčenia a overenia rytierskych skutkov budú potom zapečatené a zaslané nami splnomocnenému veľkokrížníkovi, aby tieto mohli byť náležite preskúmané na kapitule radu.

17

Pretože sa niekedy stane prípad, že niektorí z našich generálov alebo dôstojníkov sa nachádzajú v armádach našich spojencov a zúčastnia sa tamojších vojenských výprav, tak by bolo nespravodlivé, ak by boli zbavení príležitosti k získaniu tohto radu. Preto ak títo (*generáli a dôstojníci*) dostanú príležitosť, aby v spojeneckej armáde preukázali statočný a dôvtipný skutok a jeho opis pošlú podľa horeuvedených požiadaviek, uskutoční sa kapitula radu rovnakým spôsobom ako pri skutku vykonanom pri našej armáde, aby sa preskúmali okolnosti a rozhodlo sa, či kandidát na rad, ak toho bude hoden, bude bezpodmienečne prijatý.

18

Ďalej vo veci inštrukcií a nariadení podľa ktorých sa bude riadiť kapitula nášho Vojenského radu Márie Terézie, je naša milostivá vôľa taká, aby do každej jednej kapituly boli povolaní všetci veľkokrížnici a rytieri radu nachádzajúci sa pri našej armáde; ale v prípade ak ich pri armáde nie je viac prítomných, tak tí, ktorí od nás dostanú poverenie predsedáť kapitule, majú prihliadať na to, aby sa okrem nich samotných kapituly zúčastnilo prinajmenšom šesť veľkokrížnikov alebo rytierov.

19

Keď potom nastane stanovený deň a hodina kapituly a zídu sa všetci zavolaní členovia radu, tak predsedajúci veľkokrížnik bude prostredníctvom jednej osoby z vojenskej kancelárie predčítať podpísané svedectvá a potvrdenia, pokiaľ by už predtým nekolovali medzi členmi radu kvôli úspore času, a to podľa poradia rozličného vojenského stavu svedkov, aby každý jeden z prítomných mohol ihneď vidieť a spoznať zásluhy kandidáta, či sa svojim preukázaným skutkom kvalifikuje do radu a najmä či pri svedectvách boli dodržané všetky nevyhnutné náležitosti autenticity.

20

Hoci nemáme žiadne pochybnosti o tom, že tí veľkokrížnici a rytieri z ktorých bude zložená kapitula, potom ako sa sami stali hodnými radu prostredníctvom svojich skutkov, budú najvhodnejšími (*osobami*) na to, aby posúdili zásluhy iných, predsa len nepovažujeme za zbytočné ešte raz zrozumiteľne vysvetliť našej kapitule radu základnú a jedinečnú podstatu tohoto nášho vojenského radu; a pretože je takmer nemožné v jednom podrobnom popise uviesť rozmanité vojnové skutky, ktoré sa vyskytnú pri rozličných príležitostiach a na všelijaký spôsob, prajeme si tu a teraz ustanoviť iba isté základné pravidlá, ktoré môžu kapitule slúžiť ako usmernenie, a ktoré môžu použiť ako meradlo. Je pravda, že všetky podujatia generality a dôstojníkov prispievajúce k povýšeniu našej služby sú prirodzeným následkom ich povinností; ale povinnosť a statočnosť vojakov má tiež takrečeno svoje stupne, ktoré robia jeden skutok viac

alebo menej záslužným, buď sa blíži k dokonalosti alebo je od nej vzdialený, a k tomu potom cieľi aj samotný zámer tohto radu, aby sa v praxi postavila povinnosť a služobná horlivosť vojakov na čo najvyšší stupeň a podnietila vykonanie mimoriadnych skutkov tých, ktorí sa v opačnom prípade budú uspokojovať dostatočným vykonávaním svojich povinností iba podľa všeobecnej predstavy. Preto sa pre tento rad nehľadá úmera medzi skutkom a odmenou zaň, ktorá sa dá vymerať na geometrický spôsob. Pretože ak sa bude chápať povinnosť bojovníka tak prísne, nebude konať vojenské skutky alebo bude schopný robiť iba veľmi malé skutky, ktoré nebudú hodné tohto radu, horlivosť v službe vychladne a následne sa stratí veľký konečný cieľ, ktorý sme predstavili ustanovením tohto radu.

21

Pretože je však ťažké za všetkých okolností dôkladne preskúmať podobné fakty a posúdiť ich správnu hodnotu, bude dostatočné, ak sa v takých prípadoch bude postupovať so všetkou možnou a rozumnou opatrnosťou, a preto sme pre nevyhnutné potreby našu kapitulu radu vybavili jednou nezmeniteľnou očividnou zásadou, že všetky také skutky, ktoré by mohli byť opomenuté bez potvrdenia, ale budú vykonané, sú hodné radu, napríklad: ak dôstojník zaútočí bez osobitného rozkazu¹¹ a vykoná všetky akcie oduševnene ale tiež preukáže osobnú odvahu; ak svojim príkladom povzbudí podriadené mužstvo prekročiť hradby, batériu alebo inak obsadené miesto; ak postrehne otvor medzi nepriateľskými jednotkami a túto výhodu bez čakania na rozkaz využije na prospech našej služby; ak sa dobrovoľne prihlási k nebezpečnému podujatiu a bude mať v ňom úspech; ak v boji na svojom krídle, so svojou brigádou, rotou alebo zo svojho vlastného popudu vykoná pohyb, z ktorého bude mať osobitný úžitok teleso alebo azda aj celá armáda; ak pripraví realizovateľný vojenský projekt alebo učiní iný akýkoľvek nový objav, ktorého realizácia prinesie skutočný úžitok atď., v dôsledku čoho bude mať každý jeden dôstojník v armáde a pri všetkých vojenských telesách povolené od svojho veliaceho generála alebo štábného dôstojníka, aby mohol získať príležitosť podniknúť čosi prospešného proti nepriateľovi a tým získať vyznamenanie.

22

Vo všetkých podobných prípadoch, ktoré nie je ľahko predvídať, ani všetky zaradom vymenovať, sa môže vyžadovať iba malý kríž, oproti tomu s veľkým krížom je potrebné počínať si veľmi šetrne, a iba v takom prípade ak sa v tom istom skutku spojí odvaha s mimoriadne rozumným počínaním. Takýmto spôsobom s pomocou týchto dvoch základných pravidiel, ktoré vyjadrujú podstatu samotného radu, sa môžu preskúmať všetky statočné skutky, aby mohla byť zachovaná okrasa radu¹² vo svojej hodnote a lesku.

23

Ďalej sa ale stáva, že pri dokazovaní rytierskych skutkov môžu vzniknúť rozličné rozpaky, z veľkej časti kvôli ich autenticite a čiastočne aj kvôli sporným svedectvám. A preto kvôli vyvarovaniu sa neporiadku bude kapitula radu vo všetkých prípadoch dodržiavať pravidlo a bude preverovať dokazovanie rytierskeho skutku podľa časovej postupnosti v akej sa udial, a to predpísaným spôsobom, aby sa celkom uistili o jeho legalite a pravdivosti, aby sa nikto nemohol sťažovať na zaujatosť a na nespravodlivosť.

Okrem toho si milostivo prajeme, aby sa v každom prípade s jedným ako aj s druhým postupovalo rovnako, bez ohľadu na osobu, bez náklonnosti alebo nepriazni a prístup (*do radu*) bude otvorený každému, kto bude hoden radu prostredníctvom nových skutkov a nebude žiadnou hanbou, ak ešte nebude okrášlený týmto významenaním; sme totiž omnoho viac presvedčení, že statočný dôstojník zdvojnásobí svoju horlivosť, aby nakoniec získal poctu ktorá je určená iba za znamenité zásluhy. A v tom práve spočíva zásadná kvalita tohoto radu, ktorá, ak sa bude zachovávať očividne presne a v súlade s našim zámerom, sľubuje najväčší úžitok pre našu službu.

24

Tieto úvahy nemôžeme dosť často opakovať, a preto milostivo odporúčame našej kapitule radu, aby pri skúmaní vojenských skutkov tiež postupovala so všetkou možnou opatrnosťou a so všetkou rozumnou prísnosťou, dodržiavala úplnú mlčanlivosť o všetkom, čo sa prihodí počas kapitulného zhromaždenia, aby sa ani v najmenšom neodchýlila od vyššie uvedených pravidiel, predovšetkým ale aby sa čo najobzretnejšie skúmali kompletne, autentické a platné svedectvá a voči nikomu sa nepreukazoval osobitný ohľad a obzvlášť nie na priateľstvo, ale jedine a iba na česť tohto radu a na povýšenie našej služby, ktorá bude skutočným a jediným hlavným cieľom, zásadou; pretože nehľadáme jeho znamenitú rýdzosť v množstve rytierov, ale hľadáme ho v odmene vojenskej statočnosti tak, aby si každý pri zazretí tohto vyznamenania okamžite mohol učiniť neomylný záver, že ho jeho držiteľ musel nadobudnúť za mimoriadne statočný vojenský skutok, výsada, ktorej hodnota je ešte zvýšená prostredníctvom všeobecnej úcty, ktorá z nej vyplýva, a ktorá bude vzbudzovať záujem všetkých vojenských osôb bez ohľadu na ich vysokú alebo nízku hodnosť, pretože pre každého, ozdobeného krížom radu je to mimoriadna výsada, ktorá sa neudelí nikomu bez priameho preskúmania a následne jedine iba v dôsledku ozajstných a preskúmaných zásluh.

25

Ak sa vykoná všetko, čo bolo povedané vyššie, naša kapitula radu azda bude schopná zo všetkých a z každého jedného existujúceho vojenského skutku vyvodit' závery a teda vedieť, či môže právom požadovať rad za preukázané zásluhy, či sa nám má

dať rada, aby bol kandidát prijatý a okamžite nosiť veľký alebo malý kríž, alebo či si skutok nezaslúži pozornosť.

26

Preto každý z prítomných veľkokrížnikov a rytierov počnúc od najmladšieho až po najstaršieho dá písomne zaprotokolovať svoj názor na zásluhy uvedené vo svedectvách a na platnosť overení.

27

Predsedajúci kapituly ďalej pozbiera hlasy, učiní rozhodnutie podľa ich väčšiny a zašle nám dobrozdanie kapituly spolu s originálmi svedectiev, ich overením a protokolom, v ktorom bude zaznamenaný každý jeden názor, aby sme o tom mohli urobiť náš veľmajstrovský konečný záver a návrh kapituly buď potvrdili alebo pozmenili alebo vydali iné rozkazy, ktoré sú ako konečné rozhodnutia vyhradené pre nás vo funkcii veľmajstra, pretože kapitula oproti tomu slúži iba na ich prípravu a (*sama*) nemôže nič rozhodnúť.

28

Vydáme príkaz, aby kapitule vždy predsedal jeden z veľkokrížnikov, ktorý je prítomný pri vojsku; považujeme zároveň za potrebné, aby rečená kapitula radu neprestávala vo svojej činnosti a v prípade indispozície alebo prekážky bude plnou mocou určené zastúpenie a toto zastupovanie bude stanovené vždy písomne a vzťahovať sa nebude na nikoho iného než na veľkokrížnika, a to vždy na najstaršieho, ak nebude neprítomný alebo nebude zaneprázdnený.

29

V tomto prípade my ako veľmajster potvrdíme závery kapituly a promócie kandidátov radu vydaním vlastnoručne podpísanej listiny a naša milostivá vôľa je, aby títo kandidáti boli uistení slávnostným spôsobom o našej veľmajstrovej milosti. Preto každý kto od nás dostane splnomocnenie na predsedanie kapitule alebo kto dostane splnomocnenie ako náhradník, dá kandidátom na známosť prostredníctvom osobitného oznámenia ich nastávajúcu rytiersku promóciu a pritom uvedie deň takisto ako aj hodinu, kedy sa bude konať táto slávnostná akcia.

30

Potom sa deň vopred dá na známosť počas vyhlásenia strážneho hesla, že sme určili generálov a dôstojníkov, ktorí budú uvedení menami, a ktorí budú kvôli ich rozumnému a statočnému správaniu sa hodni, aby boli prijatí do radu sčasti ako veľkokrížníci a sčasti ako rytieri, a že na základe nášho milostivého rozkazu sa v nasledujúci

deň v hlavnom stane v určenom čase uskutoční promócia, na ktorej bude nielen generalita, ale aj štábni a vyšší dôstojníci a títo budú prítomní na slávnostnom prijatí do radu.

31

Potom na nasledujúci deň splnomocnený veľkokrížnik dá na známosť zhromaždeniu prostredníctvom krátkeho prejavu naše veľmajstrovské rozhodnutie s ohľadom na osobitné zásluhy kandidátov a na záver za zvukov trúb a bubnov odovzdá insígnie radu veľkokrížnikom na šerpe ale ostatným rytierom do gombíkovej dierky kabáta alebo vesty a prečíta nasledujúcu formuláciu: „Z najvyššieho cisárskeho veľmajstrovského rozkazu prijímate z mojich rúk insígniu Vojenského radu Márie Terézie. Táto slúži ako dôkaz vašich skutkov a prijatia do tohto radu, ktorý je zasvätený statočnosti a rozumnosti. Slúžite tým k pocte Bohu v službách najjasnejšieho arcidomu a obrane vlasti.“ Potom kandidátov zo všetkých strán objímu s prianím šťastia, nato sa rovnako navzájom objímu všetci veľkokrížnici a rytieri.

32

Čo sa ale týka tých kandidátov radu ktorí, sa nenachádzajú pri armáde ale z rozkazu alebo z iných závažných dôvodov nie sú prítomní v hlavnom stane a preto nemôžu osobne prijať svoju insígniu radu z rúk predsedajúceho veľkokrížnika, tak milostivo nariaďujeme, aby sa v prejave na zhromaždení ešte pred aktom prijatia zmienili ich mená s tým, že im insígniu radu odovzdá buď v ich blízkosti sa nachádzajúci veľkokrížnik alebo v prípade, že by to nebolo možné kvôli väčšej vzdialenosti, insígnia sa mu doručí prostredníctvom osobitného listu od predsedajúceho veľkokrížnika.

33

Potom po dokončení aktu prijatia každý jeden veľkokrížnik a rytier dostane od kancelárie radu bezplatne svoj promočný patent, ale neprítomným ho doručia prostredníctvom ich zástupcov alebo doručovateľov.¹³

34

Kvôli stanoveniu poradia medzi členmi radu si raz a navždy milostivo prajeme, aby bez ohľadu na vytvorených veľkokrížnikov a rytierov pri prvej promócií 7. marca 1758, aj bez ohľadu na to, že boli prvými, a bez ohľadu na to, aby poradie v rade zaujali podľa svojich vojenských hodností, v budúcnosti neplatilo žiadne takéto poradie, ale podobne ako veľkokrížnici predchádzajú rytierom, obidvaja musia v rade zaujať poradie výlučne podľa dátumu vykonania ich rytierskeho skutku a bude sa vychádzať z jednotlivých promócií, ktoré sa konajú v chronologickej postupnosti podľa času vykonania ich rytierskych skutkov.

Oproti tomu členovia radu s rovnakým časom budú mať prednosť podľa ich vojenského postavenia a v prípade, ak sa stretnú viacerí s rovnakými vojenskými postaveniami, budú mať prednosť v závislosti od ich služobných rokov a v prípade rovnosti potom podľa svojich hodností. Z toho istého potom vyplýva, že tí noví veľkokrížnici, ktorí predtým boli rytiermi, predídu v poradí aj ostatných veľkokrížnikov z rovnakej promócie, pretože táto postupnosť je ustanovená v samotnej povahe radu a nemá slúžiť iba na jeho trvácnosť a ozdobu, ale tiež potvrdí presné dodržiavanie pevne stanoveného základného pravidla, ktoré sme určili od začiatku, a to, že pri prepožičiavaní tohto rytierskeho radu sa má prihliadať jedine a vždy na vojenské zásluhy v závislosti od času, kedy ich kandidát vykonal.

35

Pretože medzi veľkokrížníkmi a rytiermi pri všetkých príležitostiach, kedy sa objavia ako členovia radu, bude ich poradie stanovené podľa nášho teraz vysvetleného nariadenia, ďalej si tiež prajeme a dávame do úplnej pozornosti členom nášho radu, že ak budú rytieri ako aj veľkokrížnici na našom panovníckom dvore žiadať o audienciu nás alebo našu úprimne milovanú manželku, cisársko-kráľovský apoštolský majestáť a lásku, v takom prípade dostanú túto poctu bez predchádzajúceho ohlásenia sa u vrchného komorníka, a to na hrade v retirade,¹⁴ oproti tomu v Schönbrunne v zrkadlovej sieni. Rovnakým spôsobom budú mať veľkokrížnici kedykoľvek, rytieri však iba v deň každoročného sviatku radu, ako aj pri ich príchode alebo odchode slobodný prístup do tajnej¹⁵ radnej siene kvôli pobožkaniu ruky.

Neskôr budú mať všetci a každý jeden veľkokrížník a rytier tohoto vojenského radu rovnako ako generáli výsadu prístupu nielen na dvorské sviatky a do obvyklých apartmánov, ale aj do takzvaných hracích alebo malých apartmánov.

36

A podobne kríž radu všetkým veľkokrížníkom a rytierom, ktorí budú menovaní do radu, samozrejme prinesie rytiersky stav v prípade, ak ho ešte nemajú,¹⁶ a naša úprimne milovaná manželka, cisársky a kráľovský majestáť a láska, vydá presný rozkaz pre všetky úrady dedičných krajín, aby každý uznával tento rytiersky stav a členom radu bez výnimky primeraným spôsobom uznali toto spoločenské postavenie.

37

Ale okrem toho sa jednako tým veľkokrížníkom a rytierom, ktorí si to želajú, bezplatne udelí panský stav, čiže baronát a vyhotoví sa príslušná listina.¹⁷

38

Na základe takej úvahy aj naša úprimne milovaná manželka, cisársky a kráľovský majestáť a láska, ďalej prikáže úradom v dedičných krajinách, aby tieto nezabudli veľ-

kokrížnikom a rytierom pri všetkej prípadnej korešpondencii a iných príležitostiach uviesť ich príslušnú radovú titulatúru.

39

Podobne potom aj samotní veľkokrížnici a rytieri majú právo uvádzať si svoje hodnosti v rade a pripojiť kríž radu ku svojim erbom alebo na svoje pečate a pečatidlá.

40

Pretože ide o taký rad, ktorý sa dá získať iba prostredníctvom výnimočného skutku a vojenských zásluh, žiaden iný rad sa nesmie považovať za vyšší od neho; preto sme správne z pravidiel Radu Zlatého rúna – totiž, že sa popri ňom samotnom nesmie nosiť insígnia žiadneho iného radu – urobili výnimku¹⁸ jedine a iba s ohľadom na Vojenský rad Márie Terézie a v dôsledku toho milostivo nariaďujeme, aby sa toto vyznamenanie nosilo popri a súčasne so zlatým rúnom; oproti tomu však žiaden rytiersky rad¹⁹ cudzej mocnosti, práve tak ako pri zlatom rúne, nesmie nájsť svoje miesto ani pri Vojenskom rade Márie Terézie.

41

Mimochodom každý jeden veľkokrížnik a rytier bude mať povolené zaopatriť si na svoje vlastné náklady viaceré kríže radu, ale zakaždým o tom musí dať predbežnú správu kancelárovi radu.

42

Keď jeden alebo viacerí z našich veľkokrížnikov a rytierov katolíckeho vierovyznania príde o život v bitke a boji alebo zomrie iným spôsobom, tak sa pre neho usporiada osobitná zádušná omša v augustiniánskom dvorskom kostole, ale po ňom zachované insígnie radu dedičia alebo tí, ktorým sa dostanú do rúk, ich doručia alebo pošlú kancelárovi radu.

43

Ďalej láskavo nariaďujeme, aby po úmrtí takého veľkokrížnika a rytiera polovica užítvaného dôchodku zostala po ňom pozostalej vdove po dobu jej života a vyplácala sa z pokladnice radu.

44

Potom si tiež prajeme, aby sa uznalo za potrebné tento rytiersky rad opatriť kancelárom a naša milostivá vôľa je, aby kancelária radu bola vždy súčasne spravovaná a vedená dvorským a štátnym kancelárom.

45

Vždy keď odteraz vytvoríme veľkokrížnikov alebo rytierov, kancelár radu bude mať prejav na zhromaždení, ktoré sa bude konať po vzore prvého slávnostného prijatia a tu pod číslom 1 pripojeného ceremoniálu,²⁰ zabezpečí nám pre každého kandidáta insígniu radu, aj nám vo všeobecnosti podá ústnu alebo písomnú správu o všetkom, čo sa týka radu.

46

Z tohto dôvodu nariaďujeme, aby všetky nám predkladané svedectvá a prípisy v záležitostiach radu, takisto ako kapitulske správy a posudky, boli priložené a doručené nášmu kancelárovi radu.

47

Kancelárovi radu budú podriadení úradníci radu, totiž pokladník a zapisovateľ, ktorých vždy budeme menovať my a náš nasledovník ako veľmajster na návrh kancelára radu. Ich práce budú nasledovné:

48

Pokladník radu nemá na starosti iba prípravu insígnií radu a ich odovzdanie kancelárovi radu pri slávnostných prijatiach, ktoré vykonáme my osobne, ale aj zúčtovať radu ročne pridelených 150 000 zlatých, vyplácať dôchodky rytierom a platy úradníkom radu a takisto pripraviť ročné vyúčtovanie o týchto ako aj iných výdavkoch radu.

49

Zapisovateľ radu bude viesť protokol a bude do neho zaznamenávať všetky pozoruhodné záležitosti radu, ktoré uvedie na príslušné miesto podľa časovej postupnosti, vyhotoví naše reskripty a príkazy kapitule radu rovnako ako naše patenty vystavené pre nami menovaných veľkokrížnikov a rytierov, okrem toho pri každej promócií vyhotoví zoznamy kandidátov radu podľa ich hodnosti v rade, takisto bude registrovať a v osobitných fascikloch v archíve radu bude zachovávať aj svedectvá kandidátov na rad a tiež zvyšné písomnosti týkajúce sa radu a vôbec bude zabezpečovať odpisy všetkých expedovaných písomností prostredníctvom k tomu ustanoveného kancelárskeho pomocníka.

50

A nakoniec kvôli zvečneniu pamäti založenia tohoto radu milostivo nariaďujeme, aby sa sviatok radu slávnostne konal každoročne 15. októbra, na sviatok svätej Terézie a síce v mierových časoch na našom panovníckom dvore podľa tu pod číslom 2 pripojeného ceremoniálu²¹ a v časoch vojny v hlavnom stane armády.

Keďže my teraz očakávame nielen od našich veľkokrížnikov, ale aj od všetkých ostatných milostivo ustanovených rytierov radu, že budú ustavične a neporušiteľne dodržiavať nami stanovené regule a stanovy radu, a tým sa dosiahne onen konečný cieľ, ktorý sme vytýčili pri zriadení tohoto radu, čiže masové prijímanie vojakov; preto teda našim veľkokrížnikom a rytierom prikazujeme, aby presne dodržiavali uvedené stanovy a zároveň nášmu kancelárovi radu kladieme za povinnosť, aby ustavične starostlivo dbal o to, aby sa týmito ustanoveniami radu vo všetkých ich článkoch bez výnimky povinne poslušne riadili nielen členovia radu, ale aj všetky ostatné k radu prináležiace osoby.

Túto listinu s aktuálnymi stanovami sme vlastnoručne podpísali a privesili sme na ňu našu veľkú pečať radu. Dané v našom cisárskom rezidenčnom meste Viedni 12. decembra roku 1758.

František
gróf Kaunitz-Rittberg

Na základe osobitného príkazu posvätného cisárskeho Veličenstva
Christian August Beck

Preložil Igor Graus.

Edičná poznámka prekladateľa: V pôvodnom texte stanov nie je text dôsledne delený do článkov a často obsahuje presahy s číslovaním až v polovici vety (napríklad: „Kvôli tomu my spolu s našou úprimne milovanou manželkou, cisárskym a kráľovským apoštolským majestátom a láskou poukazujeme 9 tomuto Vojenskému radu Márie Terézie ročný príjem...“). Kvôli lepšej orientácii sme čísla článkov umiestnili jednotne pred ich začiatok. V nemeckom texte stanov bolo použitých viacero latinských a francúzskych slov (napríklad *eo ipso*, *sub volanti*, *Ingenieurs*, *Chifre*, *Grands – croix*, *Chevaliers*, *Echarpe*, *Epoque* a podobne), tieto sme kvôli plynulosti textu preložili do slovenského jazyka a z rovnakého dôvodu sme text na niektorých miestach doplnili slovami v zátvorkách.

Edícia: *Statuten des Löblichen Militarischen Maria Theresia Ordens*. Wien: Johann Thomas Trattner, kaiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändler, 1759, 44 s.; slovenský preklad GRAUS, Igor: Stanovy habsburského Vojenského radu Márie Terézie z roku 1757. In: *Vojenská história*, roč. 23, 2019, č. 3, s. 132-143.

Literatúra: GRAUS, Igor: *Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenání do roku 1815*. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie. Bratislava : Veda, 2017.

- 1 V prípade tohto vyznamenania sa prejavilo pragmatické myslenie ruských cárov – preambula jeho stanov obsahovala jedinú vetu a celé stanovky mali iba 20 stručných článkov, pričom sa v nich uvádzalo všetko podstatné bez zbytočného slovného balastu. Stanovky sa po prvý raz zmenili až v roku 1782, keď boli doplnené o 7 článkov a za vlády Mikuláša I. v roku 1833 sa celkový počet článkov zvýšil na 133. Definitívnu podobu dal stanovám Mikuláš II. v roku 1913. Stanovky mali 197 článkov, pričom viaceré články obsahovali niekoľko desiatok až stovku ďalších ustanovení.
- 2 *Statuten des Löblichen Militarischen Maria Theresia Ordens*. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Trattnern, kaiserl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändler, 1759.
- 3 V tomto prípade nejde o vyjadrenie citu voči manželke, ale o typickú barokovú floskulu používanú príslušníkmi aristokracie v písomnom a verbálnom prejave v rodinnom alebo príbuzenskom prostredí.
- 4 Nešlo o rytiersky rád v dnešnom ponímaní, teda o združenie duchovných alebo laických rytierov, ale o osobitnú formu vyznamenania vo faleristickom ponímaní, čiže o zásluhný rád prepožičiavaný za vojenské zásluhy.
- 5 Rád mal nieť pôvodne pomenovanie Čestný vojenský rád. V prípade pomenovania Vojenský rád Márie Terézie adjektívum „vojenský“ neplní iba funkciu bežného prívlastku v charakteristike radu, ale je zároveň neoddeliteľnou súčasťou jeho samotného pomenovania. Preto sa vždy musí hovoriť o „Vojenskom rade Márie Terézie“ a nie o „vojenskom Rade Márie Terézie“.
- 6 Termín promócia v tomto prípade označuje slávnostný obrad prepožičania insígnií radu.
- 7 Hoci nešlo o štandardnú rytiersku spoločnosť, stanovky hovorili o členoch a o ich prijatí. Je to jeden z reliktov rytierstva a rytierskych rádov, ktoré v stanovách moderných vyznamenaní prežívali ešte aj v 20. storočí.
- 8 Návrh na zriadenie radu z rokov 1749 – 1750 počítal s tromi triedami, nakoniec však rád mal iba dve triedy – veľkokríž a rytiersky kríž. Keďže uhorský Rád Svätého Štefana založený v roku 1764 mal tri triedy, v roku 1765 Mária Terézia na základe podnetu od Jozefa II. rozhodla o rozšírení počtu tried Vojenského radu Márie Terézie na tri, a to vložením komandérskeho kríža medzi veľkokríž a rytiersky kríž. K veľkokrížu bola pripojená aj sekundárna insígnia v podobe hviezdy. Je zaujímavé, že táto skutočnosť nenašla svoj odraz v žiadnom vydaní stanov radu po roku 1765 – či už išlo o formu samostatnej tlače, stanov publikovaných v zbierkach právnych noriem alebo v osobitných publikáciách venovaných radu. Až do konca existencie radu sa publikoval vždy len pôvodný text stanov z roku 1759 a dodatky z rokov 1810, 1878, 1886, 1895 a 1910 (teda s výnimkou úpravy tried radu z roku 1765, ktorá nebola nikdy publikovaná) nezasahovali do pôvodného textu, ale tvorili iba jeho prílohy.
- 9 Podľa pôvodného návrhu mala mať insígnia podobu štandardného osemhrotého kríža, nakoniec však dostala podobu tlapovitého kríža s vlnkovitým zakončením ramien, pre ktorý sa v odbornej literatúre ujalo pomenovanie tereziánsky kríž.
- 10 Myslí sa z pravého pleca k ľavému boku.
- 11 V roku 1878 cisár František Jozef I. určil, že nezávislá vojenská aktivita v rozpore s udeleným rozkazom sa napriek jej pozitívnemu výsledku nebude považovať za skutok hodný prepožičania radu.
- 12 Pod termínom okrasa radu sa myslí jeho insígnia.

- 13 Kuriéri s vojenskou poštou.
- 14 Pomenovanie retirada niesla prvá miestnosť nasledujúca po radnej sieni a na rozdiel od nej už mala súkromný charakter a verejný vstup do nej za bežných okolností nebol možný.
- 15 Pod termínom tajná radná sieň sa rozumie malá radná sieň.
- 16 Na rozdiel od iných habsburských vyznamenaní v prípade Vojenského radu Márie Terézie nešlo o osobné, ale o dedičné šľachtictvo. Šľachtická hierarchia v Uhorsku však nepoznala titul rytiera, preto sa nositeľom insígnií radu z Uhorska udeľovalo iba obyčajné šľachtictvo.
- 17 Panský stav, čiže stav slobodných pánov sa uznával iba v rakúskych dedičných krajinách monarchie, v Uhorsku mu zodpovedal baronát (barónstvo). V tejto súvislosti je potrebné upresniť, že bezplatné bolo iba povýšenie do šľachtického stavu, ale za vydanie nobilitačnej listiny sa muselo zaplatiť ako za každý iný úradný úkon. O aké rozdielne sumy išlo, môžeme posúdiť na základe panovníkovho rozhodnutia o výške poplatkov z roku 1840. Poplatok za nobilitáciu obyčajným šľachtictvom predstavoval 1 050 zlatých, za rytierstvo sa platilo 1 575 zlatých a za baronát 3 150 zlatých. Oproti tomu poplatok za vydanie listiny pre obyčajného šľachtica bol 120 zlatých, pre rytiera 150 zlatých a pre baróna 170 zlatých.
- 18 Išlo o tzv. nekompatibilitu rytierskych rádov, čiže rytierskych združení. Uvedené opatrenie bránilo jednej osobe, aby sa stala členom viacerých rytierskych združení cudzích panovníkov, v ktorých mu museli prisaháť poslušnosť a konať v súlade s jeho politickými cieľmi. V prípade vyznamenaní toto opatrenie nemalo žiaden zmysel, pretože už išlo iba o hmotné symboly odmeny, z ktorých nevyplývali žiadne spojenecké a politické záväzky. Rad Zlatého rúna mal pôvodne od roku 1430 charakter laického rytierskeho rádu, ale od roku 1559 sa premenil na pseudorád, čiže na inštitút s formálnou podobou rytierskeho združenia, ale bez reálnych rozhodovacích právomocí a bez výkonu spoločných aktivít, ktorého zmyslom bolo už len poskytovanie najvyšších formálnych pôct – stal sa vyznamenaním. Aj v tomto prípade išlo o jeden z dlhodobo prežívajúcich reliktov rytierstva a rytierskych rádov.
- 19 Pod termínom rytiersky rad sa v tomto prípade rozumie vyznamenanie.
- 20 Príloha opisuje priebeh slávnostného obradu prepožičania štyroch insígnií radu v podobe veľkokríža (vojvoda Karol Lotrinský, poľný maršal Leopold Daun, generál jazdy František Nádašdy a poľný podmaršal Andrej Hadik) a štrnástich rytierskych krížov dňa 7. marca 1758 a obsahuje aj schému rozostavenia jednotlivých účastníkov obradu. Karol Lotrinský však insígnie Vojenského radu Márie Terézie a Radu Zlatého rúna v dôsledku rešpektovania tzv. nekompatibility vrátil 4. mája 1761, kedy sa stal veľmajstrom rádu Nemeckých rytierov.
- 21 Príloha stanovuje rozostavenie a presné poradie jednotlivých osôb (od pážat a komorníkov cez nositeľov insígnií radu až po samotného veľmajstra a cudzích vyslancov prítomných na panovníckom dvore) v slávnostnom sprievode do kaplnky na omšu počas každoročného sviatku radu.

30 **Povýšenie Františka Nádašdyho na poľného maršala**

5. mája 1758

František Nádašdy (Nádasdy, 1708 – 1783) pochádzal zo starého uhorského aristokratického rodu, ktorého viacerí príslušníci sa už od stredoveku vyznamenali vo vojenskej službe. Roku 1727 vstúpil do armády, a to do najstaršieho pravidelného husárskeho pluku, ktorý už roku 1688 sformoval Ján Pálfi (Pálffy). V tomto pluku bojoval v rokoch 1731 – 1732 na Korzike a nasledujúce dva roky na talianskom bojisku, pričom rýchlo postupoval po rebríčku hodností. Roku 1736 sa vo veku 28 rokov stal plukovníkom a veliteľom Dežöfiho (Dessóffy) husárskeho pluku, s ktorým v rokoch 1737 – 1738 úspešne operoval na Balkáne proti Osmanskej ríši. Krátko po vypuknutí vojny o habsburské dedičstvo Mária Terézia roku 1741 povýšila 33-ročného Nádašdyho do prvej generálskej hodnosti, o necelé tri roky sa stal podmaršalom, roku 1754 generálom jazdectva a veliteľom Budínskeho hradu. Najslávnejším, no zároveň aj konečným vojvodcovským obdobím Františka Nádašdyho bola sedemročná, čiže tretia sliezska vojna (1756 – 1763). Po víťaznej bitke pri Kolíne (18. júna 1757) bol zriadený Vojenský rad Márie Terézie, najvyššie vojenské vyznamenanie monarchie. Na prvej slávnostnej promócií 7. marca 1758 vo Viedni panovníčka osobne dekorovala veľkokrížom radu troch vojvodcov – svojho švagra maršala Karola Lotrinského, maršala Leopolda Dauna a generála jazdectva Františka Nádašdyho, ktorý sa tak stal prvým uhorským nositeľom tohto vyznamenania. Zlom v Nádašdyho kariére nastal po bitke pri Leuthene (dnes Lutynia), kde 5. decembra 1757 pruský kráľ Fridrich II. rozdrvil na čele 35-tisícového vojska 65-tisícovú rakúsku armádu. Hlavnú vinu na porážke mal hlavný veliteľ habsburskej armády Karol Lotrinský, ktorého taktické zámery a veliteľské schopnosti Nádašdy kritizoval už na bojovej porade pred bitkou. Konflikt medzi oboma vojvodcami vyvrcholil, keď Karol Lotrinský odmietol poslať posily Nádašdymu, ktorý na pravom krídle čelil pruskému útoku. Po prehratej bitke Mária Terézia odvolala svojho švagra z funkcie hlavného veliteľa, rovnaký osud však postihol aj Nádašdyho, ktorý ďalšie roky života strávil ako bán v Chorvátsku. Panovníčka ho síce nasledujúci rok povýšila na poľného maršala, no v armáde ho už nepoverila žiadnou funkciou. Je pritom zaujímavé, že dekrét z 5. mája 1758 o povýšení Nádašdyho na poľného maršala, ktorý publikujeme, bol oficiálne zverejnený až o päť mesiacov neskôr.

Kráľovná Mária Terézia, z milosti Božej cisárovná rímska, kráľovná Germánie, Uhorska, Čiech, Dalmácie, Chorvátska, Slavónska, arcivojvodkyňa Rakúska, vojvodkyňa Burgundska, Horného i Dolného Sliezska, Štajerska, Korutánska a Kranjska, markgrófka Svätej rímskej ríše, Moravy, Burgau, Hornej i Dolnej

Lužice, grófka Habsburgu, Flanderska, Tirolska a Gorlice, vojvodkyňa Lotrinska a Baaru, veľkovevodkyňa Toskánska atď., adresujeme bez výnimky každému jednému a všetkým našim generálom jazdeckta, poľným zbrojmajstrom, podmaršalom, generálom poľným strážmajstrom, plukovníkom, podplukovníkom, hlavným strážmajstrom,¹ ritmajstrom,² stotníkom,³ poručíkom, práporčíkom⁴ a ostatným veliteľom, ako aj vo všeobecnosti všetkým našim jazdeckým a peším vojenským ľuďom (*vojakom*), nech by patrili k akémukoľvek národu, boli by akejkoľvek hodnosti, stavu alebo postavenia vo vojenskej službe pre nás, vyjadrujeme našu cisársku kráľovskú milosť a prajeme všetko dobré a týmto najmilostivejšie dávame na známosť, že nášho riadneho tajného radcu, chorvátskeho bána, generála jazdeckta a povereného plukovníka grófa Františka Nádašdyho, vzhľadom na jeho vojenskú udatnú a užitočnú službu nášmu Rakúskemu domu vykonávanú po dlhý čas s neúnavnou horlivosťou, a to so stálou vernosťou a oddanou úctou, popri tom preukázuc vo všetkých prípadoch bojové hrdinstvo, vynikajúce vojenské skúsenosti a ďalšie chvályhodné vlastnosti, ako aj našu osobitnú dôveru, týmto povyšujeme a vymenúvame za riadneho cisárskeho poľného maršala. Preto vám všetkým a každému osobitne prikazujeme, aby ste spomínaného grófa Františka Nádašdyho uznávali za nášho riadneho cisárskeho poľného maršala, a aby ste to, čo z jemu zvereného úradu a veliteľského postu z času na čas nariadi či prikáže, alebo na čo vás vyzve, presne a vždy bez otáľania splnili a tak sa k nemu správali a vystupovali, ako sa to na verných a ctených generálov jazdeckta, poľných zbrojmajstrov, podmaršalov, generálov poľných strážmajstrov, plukovníkov, podplukovníkov, hlavných strážmajstrov, ritmajstrov, stotníkov, poručíkov, práporčíkov a ostatných veliteľov, ako aj celý náš jazdecký a peší vojenský ľud patrí, a podľa starého vojenského spôsobu sa podriadite a očakávame od vás, že splníte náš najmilostivejší rozkaz, našu vôľu a úmysel.

Dané v našom sídelnom meste Viedni 5. mája 1758, v osemnástom roku nášho panovania.

Mária Terézia, v. r.

Gróf Jozef von Harrach⁵, v. r.

Na rozkaz Jej svätej cisársko-kráľovskej Výsosti

Gróf Wilhelm Reinhart von Neipperg, v. r.,

Barón J. F. von Plöckner, v. r.

Preložil Vladimír Segeš.

Edícia: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1, 1888, s. 483-485.

Literatúra: DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír: Vojvodcovia. 111 osobností vojenských dejín Slovenska. Praha : Ottovo nakladateľství, 2012, s. 315-317.

* * *

- 1 Hlavný strážmajster (Obristwachtmeister) – dôstojnícka hodnosť zodpovedajúca neskoršej i dnešnej hodnosti majora.
- 2 Ritmajster (Rittmeister) – kapitán jazdectva.
- 3 Stotník (Hauptmann) – kapitán pechoty.
- 4 Práporčík či zástavník (Fähnrich) – najnižšia dôstojnícka hodnosť pri pechote; v jazdectve sa označoval ako kornet.
- 5 Johann Joseph Philipp Harrach (1678 – 1764) – gróf, cisársky generál a od roku 1723 poľný maršal, v rokoch 1739 – 1762 prezident Dvorskej vojnovnej rady vo Viedni.

*Poľný maršal František Nádašdy
bol prvým uhorským nositeľom Vojenského radu Márie Terézie*

31 Odsúdenie na telesný trest a nútenú vojenskú službu

6. marca 1759

Trest núteného vstupu do armády bol vítanou pomocou stolíc pri naplňaní odvodových kvót. V čase, kedy ľudia do armády dobrovoľne veľmi nevstupovali, ho mohli využiť ako alternatívu k iným trestom. Zvyklo sa tak postupovať najmä vtedy, ak sa obvinený dopustil zločinu nejakým spôsobom súvisiaceho s vojskom. Rozhodla sa tak postupovať aj Liptovská stolica v prípade dvoch delikventov z Vavrišova. Ján Opálený, ktorý v krčme neúmyselne zabil puškou Jána Košťanicu dostal trest dvesto palíc a Ondrej Črenko, ktorý spomínanú nabitú pušku zobral istému vojakovi, bol odsúdený na sto palíc a službu v armáde.

Jak z dobrowolneho Jana Opaleny a Ondrega Csrenko ginačeg wo Vavrissove meskagicych, a wčilek zde pristogicych Rabou wiznanja, tak tež y zo swedectwi swedkou da se znat, že w pomínuly 27. den predessleho mesycze Februariaria, roku bežiceho, tenže Jano Opaleny a Ondreg Csrenko, Flintu od wogaka wo Vavrissove na Executii gsuceho wezmuce, z takowou ač prawe skrz tohože wogaka napomenuty, že totižto takowa Flinta nabitá gest aby mezy Ludom (čo z wiznanja tohože wogaka da se znat) aneb y w Izbe nestrjelali, wssak nic meneg na takowe napomenutja nepamatujicze, do Krčmi tamže wo Vavrissove gsuceg wessli, a Jano Opaleny tuže Flintu do ruk wezmuce a postawiwsse se proti Janowi Kosstancizowi, proti nemu witrčyce sbrog natjahol¹ na tolko, že wistreliwssse, predoznameneho Jana Kosstancizu hnedky do smrti zastrelil. Pre ktery učinok swog ač prawe temer by zaslužil, aby na hrdle trestany bol, wssak nic meneg ponewadž nge len z wlasneho wiznanja, ale y zo swedomja swedkou, da se znat, že tenže Jano Opaleny z wiss dočtenemu Janowi Kosstancizowi w rodine a pokrwnosti bywsse, žiaden hnew proti nemu nemal, a když Flinta od wogaka skrz Ondrega Čsrenko wzata bola, prach ručničany² Na panwiczy³ sneg skrz tohože wogaka won wisipany bol, a tak se asnad nenazdawal, žeby takowa Flinta wistrelit mohla, ktomu tež zwiss dočtene Tohože wogaka napomenutja, ktery welmy malo gazikom slowenskym howoril, a snad uplne ani nepochopil a gako se da znat zbrogi nerozumel; z kterych pričín učinek gehu za umislnuo mordarstwuy počituwat se nemuže, protože pre dalssu gehu wistrahu, a ginssich na prikklad odsudzuge sa na dwesto meru Korbačou, z kterych po try utorky gedenkaždy raz (a to dnessny den po prwe) zde w mikulassy⁴ osemdesat znesge a witrpi.

Ondreg pak Csrenko, z ktereho nauky Flinta predoznamena, ba ano y skrz neho do krčmi predoznameneg prinesena bola, a skrz tu pričínu k smrti zwiss dočteneho

Jana Kosstanicu zawdana gest, protož pod sto palicz totižto po dwa utorky po pade-siat, a potomně aby do wogny na službu Bez Basnosti Kralowskeg dany bol odsuzuge se.

Uloženie: Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Liptovská župa I., Criminalia, k. 1127, fasc. VII, n. 10, fol. 70-76.

Edične spracoval Miroslav Nemeč.

Text je publikovaný v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; ee – é; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š; rz – r, ř; z – z, ž.

Literatúra: NEMEC, Miroslav: *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdництва na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019, s. 92.

* * *

- 1 Sbrog natjahol – nabil pušku.
- 2 Prach ručničany – strelný prach.
- 3 Panwicza – panvička, súčasť spúšťového mechanizmu kresadlového zámku.
- 4 Mikulass – Svätý Mikuláš, dnes Liptovský Mikuláš.

Palicovanie na dereži bolo častým trestom pre poddaných

32 Prípád Juraja Sosnu, ktorý sa po pokuse o vraždu dobrovoľne pridal k vojsku

11. apríla 1760

Vstup do armády mohol byť častokrát poslednou záchranou pre ľudí, ktorí sa dopustili vážneho zločinu. Poznajúc situáciu s odvodovými kvótami, sa delikventi radšej dobrovoľne prihlásili k vojsku, aby sa tak vyhli prísnemu, spravidla hrdelnému trestu. Svedectvom toho je aj prípad Juraja Sosnu, zvaného aj Buša z Hýb, ktorý v domnienke, že nožom zabil údajného milenca svojej manželky, sa ihneď po skutku utekal prihlásiť richtárovi s tým, že sa hlási za vojaka. Výpoveď menovaného a rozsudok nad ním je jednak svedectvom zaujímavej a nevšednej žiarlivostnej kauzy a jednak prísneho trestu stopäťdesiat palíc. Zároveň je aj cenným jazykovým svedectvom zapísaným v súvekom liptovskom nárečí.

Benevola Fassio Georgii Sosna aliter Bussa.¹

Juro Bussa dobrovolne wyznawa. Že tohto bežyciho 1760ho Roku, Dne 18ho Febr. a sice w tu noc z 18ho Dna, na 19. den Februaria, pigice Fatens² na Palenčeneg krčme, z Jurom Sopko palenku, kdy se hognegi napil neweduce dobre o sebe prissel gest domou. Kdežto na dwere dobywagice se, kdy mu tohože domu (w kterem totiž Fatens Hospodu swu mal) Gazda Misso Rakowge dwere otewrel, a dnuka Fatentem pustyl, Fatens do komory, w kterege geho žena spawala, k tegze swogeg žene, Žofii Hassko wegduce, kdy tam hwizdal, a krikal, skrze predepsanu swogu ženu napomenuty biwsse aby negarazduwal,³ že dost ked gedem (rozumegice predepsaneho Missa Rakowge) w Izbe garazduge, na čo hladyce Fatens domniwagice se, žeby predepsany Gazda, z Fatensowu ženu nečo zleho chtel by mat, a žeby gako predessle Fatens od swogeg ženy slyssal, že gu na zly telesny kurowsky skutok nawazal, y w ten čas z geho ženu tenže Misso Rakowge nečo chtel bol myty, pryssel gest do Izby ku Gazdowy, w kterege Izby Fatensou Test⁴ Jano Hosstok zo swogima dwuma Dgewognimy Dceramy Margenou a Ewou, spaly su, a čo do tegže Izby prygduce, pod pec na Murik sadnul, a Gazdowy pryčinu že se k geho žene mal wymluwal, geho kurwačom nazywagice, na čo hladyac Gazda ze sweho Mysta, kde sedel a nebo ležel, Fatens ponewadž tma bola newge, skočyce Fatentem uchytil a na zem hodyl, nad nim klačyce a geho ruky wysse Laktou, pry plecach držyce, k tomu koncy že Fatentem na wognu da, w tom Fatens Nuož swuog z Posseu, ktere pry sebe mal, wymnuce do tohože Missa Rakowge wsstichnul, a kdy se popustyl, Fatens domniwagice se že Myssa Rakowge do Smrty zaklal, (ponewadž že tym umislom aby ho do Smrty zaklal Nuož do neho byl wss-

tichnul) k Panu Richtarowy Hybskemu, hned w tu hodynu nočnu gest prysseł, dobrowolne oznamyce, že Myssa Rakowge zaklal, a že do wogny chce gyst, pryčinu toho, že čloweka zaklal dawagice, že z geho ženou chce psit, a že ho do wogny chce dat.

Deliberatum est⁵

Yako z vlastniho Gyura Busse wyznany, tak y zo wsseckich okolostajnostich, obzwasste pak, ze sameho Michaela Raka temer na Smrt ranenya, da se zretedlne znat, že tenže Gyuro Bussa Michaela Raka ukrutnym a nemilosrdnim spusobem chtel gest zamordowat a usmrtyt, takže nahodou tolko se stalo, že Michael Rak, pre takowe ranenia nezemrel, ktomu tež Pozorugice y na to, že tenže Gyuro Bussa, gako se to gak ze žaloby Jana Ruffaya a Gyura Szopko, tak tež y z vlastniho tohože Gyura Busse wyznani da znat, y před tym zlobiwi bywsse čloweka zastrelit, aneb roztyat, za malo sobe wažit na tolko že na maleg wecy se y Jana Ruffaia Smrt minula, zteg přičiny gak proto, aby tenže Gyuro Bussa nelen ksweho na buducne žiwota polepseni ale tež y proto, aby ginssy mnozy od wsseligakich zlych skutkuw bazny trestany, zdesseny byly, prisuzuge se na 150 Palic zneseny, takže se tomuše Gyurowi Bussa dnessny den magi dat a na nem hnedky 80siat, na buduci pak patek to gest 18ho mensis Aprilis 1760 ma 70 Palic udereny znyest a wytrpet. A ponewadž od tak zlobiweho Čloweka bazen by byla, žeby snad skrz tu w Mestečku a neb Chotary Hybskem tohože Gyura Busse Prebiwany wetče na nekom Nesstestia, zteg přičiny ma na wognu oddan byt, gestliby ale do wogni prigati nebol, tehda se za wipowedeného z Mesta a z Chotara Hybskeho wyhlassa, a tak proscribege.

Uloženie: Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Liptovský Mikuláš, fond Mestečko Hybe, k. 9, 13/1760-III.

Edične spracoval Miroslav Nemeč.

Text je publikovaný v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; ee – é; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š; rz – r, ř; z – z, ž.

Literatúra: NEMEC, Miroslav: Mravnostná kriminalita v liptovských mestách v 18. storočí. In: BOJKOVÁ, Alžbeta (ed.): *Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska*. Košice : UPJŠ, 2012, s. 389-399.

* * *

- 1 Benevola Fassio Georgii Sosna aliter Bussa – Dobrovoľné vyznanie Juraja Sosnu, inak Bušu.
- 2 Fatens – svedok.
- 3 Garazdovať – šarapať, vystrájať.
- 4 Test – otec manželky, svokor.
- 5 Deliberatum est – Je rozhodnuté (čiže rozsudok).

33 Prostého vojaka povinnost

1760

Habsburské armádné velenie bralo do úvahy národnostné zloženie jednotlivých plukov. Aj vojenské nariadenia ho istým spôsobom rešpektovali. Veliacou rečou v armáde bola síce od roku 1750 (v husárskych plukoch od roku 1754) povinne nemčina, ale v praxi viacerí dôstojníci i poddôstojníci velili mužstvu aj po maďarsky či slovensky. Každý poddôstojník musel ovládať aspoň služobnú nemčinu. Rešpektovanie viacetníckeho zloženia habsburskej armády v 18. storočí sa pregnantne odráža predovšetkým v súdobých vojenských predpisoch, vydávaných či písaných už nielen v nemčine, ale aj v iných jazykových mutáciách. Popri prvom preklade do maďarčiny z roku 1746 (pozri dokument č. 22 Hadi exercitium) možno medzi nimi nájsť aj dva predpisy preložené do slovenčiny. Nachádzajú sa v rukopisnej zbierke vojenských predpisov z rokov 1759 – 1760 uložených v Krajinskej Széchényiho knižnici v Budapešti.

Obidva uvedené rukopisné doklady z druhej polovice 18. storočia sú dôležité a zaujímavé tak zo slovenského, ako aj z maďarského hľadiska. Ide o paralelnú, nie však celkom identickú slovenskú a maďarskú verziu vojenských predpisov preložených z nemeckého jazyka. Slovenskej verejnosti sú doposiaľ nevelmi známe, pritom ide o zatiaľ vôbec prvé vojenské predpisy v slovenčine. Prvým je 20-stránkový všeobecný predpis, ktorý má názov *Sprosteho vojaka povinnost – Közkatona kötelelége*. Je datovaný rokom 1760. Druhý predpis nesie názov *Woganske Artykule – Katonai artikulások* (pozri nasledujúci dokument č. 34). Vojenský predpis o základných povinnostiach radových vojakov obsahuje viaceré ustanovenia týkajúce sa subordinácie, výkonu vojenskej a strážnej služby, vzdávania pocty a správania sa v boji. Súčasne však poskytuje možnosť detailnejšie spoznať vtedajšiu vojenskú každodennosť, lebo uvádza aj mnohé ustanovenia o povinnostiach a správaní sa vojakov.

V texte sú badateľné jednak nárečové prvky a jednak aj to, že prekladateľ či pisár síce vedel po slovensky, no pravdepodobne nebol slovenského pôvodu, na čo poukazujú gramatické chyby, ktorých by sa Slovák nedopustil. Hoci mnohé odborné názvy nesú neklamný vplyv nemeckej predlohy (a čiastočne azda aj maďarského prekladu), z hľadiska vývinu slovenskej vojenskej terminológie a slovenského jazyka majú predpisy unikátny význam.

Sprosteho¹ wogaka powinost

Každemu statečnim wogakom potrebnó gest podle ustawenich artikul pokračowat a gich swato zaderžitij, pri kterich tež na wiru swu, nagwicz pak ale o prisahu, sprawitedlnosty, poñizenosty a ucztiwosty ke krale sweho častokrate se rozpamati ma, ktera

članka z wnyternosti o woganskem stawe gest, a od negnjssimu do negwissiho za-
deržen musi biti.

Pritom tež wzdiczki ze swogmi kamaradmi z kompagni², anebo z czelim regimen-
tem³ zastawagiczima, rownasobnim spusobem, gak z pechotu, z kogniczki⁴, gránicz⁵
a z trupami pomahagiczima, w pokogi a w dobrim rozswassenjm žiti a k bitki a k wa-
denj priczinu nech neda.

To se tež rozumi na nassich kraganuw a ginich czizich, mezi kterich gednoho kaž-
deho podle gehu hodnostj ucztitj ma, a žadnemu negakau neucztiwost preukazatova-
tj, aby sebe na misto chñewu lasku obdržitj mohl.

Čzistotně se deržovat musi se wogak negwjcz usilovat, poněvač čzistota nelen
powinost gest, ale k zachañenj swe zdrawi potrebno gest; s teg přičzini kazdi deñ
rucze swe s midlem umitj, własi swe wičesati podle regimentsku formu poprawowat
a častokrat s horbudrom⁶ posipat a rozčzesat; nagmenje kazdi tigden dwarazi bielu
kosselu na sebe wzit a toliko razi se oholitj a fuzi podle prikazu nositi, nochtj na ru-
kach gak na nohach kazdi tigden obstrihati; swug mundér⁷ kazdeho dne s keffki wi-
keffat⁸, wikloppat a take weczj, čo to potrebugu, s otrubami a s kregdu⁹ čzistit a wi-
prassit; strewicze kazdi deñ premenjiti, wimazowat a čzernjt.

Kdiž se mundér rozpara nebo rozterchne, musi on to hnedki zassit a wiflakowat¹⁰,
gakož tež petžétki¹¹ se swoge ssati wičzistiti, s gednim slowem ssecko čo na sebe ma,
mosi mu pekne a dobre pristat, negwicz musi on holsbindlik¹² dobre a zesno nosit,
tak že by mu kraglik od kosseli¹³ pod ñem nēwistal.

Kosselni rukawe musa pod kaputownjm rukawami neco witachnuti bit, a no-
hawicze tak pritachnuti mit, abi zadne falti neurobili.

Patrontass¹⁴ a remenji mosi on wzdiczki w dobrem ustawem¹⁵, perwni poli-
rowanj¹⁶ a remeñje wzdiczki obieleñj mit.

Na munitzio y na zbrog ma wogak nagwic pozorowatj, ponewač skerzewa tich
nepritel premožen býwa, za to mu prinaleži gak zbrog tak municzio w takowim
ustawem wzdiczki mit, abj on se s nich w každim okamženjm poslužiti mohl, k tomu
gesste s tim kremenjem, čo guss na flintě¹⁷ ma, gesste nekterich s olowom obtachnu-
tich hotowi miti musi, gakož j kugelzihor¹⁸ j parohači¹⁹.

Na patroni prerobenj musi on tenki, a ne hrubi papir wzit.

Schaft²⁰ od flintě mosi wzdiczki čista a hlatki byt.

We wsseckim swogim čziñenim mosi on woganskau statečnost doukazati a gro-
bianstvo zanechat, abj gednemu do woganskich ssat prewlečzenimu zedlakowi po-
dobni ne bjł; s teho winachazi, abi kazdi pohnutj, chođeñj a mluweñy gehu rozum-
ne a ne roztopassne, nerozumne, anebo djetjenstwe *!!*²¹ bjli.

Na uliczi nema tobak kurit, gest, pit anebo blazniwe žartowat, kričit, skakat añj
behat.

Budto w sluzbi nebo kdikolwek opitj se nesmi.

Se swoge každodenni porczij²² ma on tak zachazat, a nelen za kazdodenni gidel do kamaradschafftē platit, ale y za ssati pranj, a na ginssich malich k čistote protrebnych weczach penjize zassanowat, a ne premarnjit, nebo dokoncze skerz herdla hanjati; dluch zrobit anebo druhemu peňize požičat gest welicze zakazeny !/²³, gakož tež o penjize hrat.

Po pocztivosti zadost sam musi ho we wsseczkich čiňenich wizdwichnut a na to prinest, že by on zkerz jeho hodnost, poslussnost a frisskosti w zlužbi na dalegssi promoti se rekomendowal²⁴.

Kdiž by pri armade chľeb, peňez nebo mundir chibilo, nema on za to chnedki dudatj²⁵ anebo se zarmutit, ale hradne²⁶ w sebe podweriti, ze mu to wssetko zbitečne wjnahradno bude, že len za kratki čas terwati može, a len z uskostiech, w kterich se armada nagde, se stalo, a k tomu gehu powinnost chce, že on gak dobreho, tak y zleho uterpit musi.

Kazdimu wogakowi powinnost gest, na to se usilowat, abj wedel wzecki officiri od regimentē, obswasstne ale od compagni, pritom taki generaluw, rozlicne²⁷ pak negwissiho comandanta generala gmenowal, aj gich poznal.

Kdiž wogak o něco prosit chce, negaku žalobu ma, po spatki navracenj se mel-dowat, nebo cokolwek gingssiho predňesti chce, tak igde k swogimu kapralowi²⁸ od kapralsagu²⁹, a ked walakde igde nebo někam prigde, tež k aufpassungskapralowi³⁰.

Pak ale na sweho kaprala žalobu by mal, tak igde k feldwablowi³¹, a potim k zastawňikovi, kdiz ale takowi wogak naprotiva officira nebo kapitana swho negaku žalobu by mal, tak igde k nim, a tak potim dalegc, ked on o swoge satisfacti od spotku do hore prosil a neobdrzj.

Gakož taki gehu powinnost gest každeho swogich pretstawenich od kaprala az do negwissiho officira gak se sweči pocztivit³².

Kdizby se onemocnil, budto gakokolwek tak mosi on to hnet oznamit, poňewač častokrat takoveg maličkeg nemoczi, s malima (*liekmi*) lachko pomocti se može, kdiz se ale nemocz pohorssi a zastaruge, ne tak lachko liky !/ osožiti možu.

Pred kazdim swim pretstawenj m na ulicze stretjczihow powinen gest klobuk spusobne s lewu ruku sderchnuti³³, anebo na cassketnj blech³⁴ ruku kladati, a kdjbi to geden general, stobs nebo oberofficier³⁵ anebo regiments-adjutant byl, musi gemu front urobit zostat stat, az wedle něho preissli, wigimage kdiz by w glide³⁶ stál, nebo issel by se zbrogem; nic meňegc tento front urobeny nema tak frissko byt, gak na exercierplaczi³⁷; kdiz ale něco nese a gednu ruku slowodno !/ ma, tak negni potrebno front urobit, ale klobuk gest powinen snimat, anebo na casquetownim bleh ruku kladat.

Kdibi on pod dwerach anebo pod braňe stal, nesweči se mu pred officierem se naspak tjachnut anebo schowat, hradne ma wen icti otdať a se ukazat, poňewač se na wogaka nesweči, žeby se on pred swogim pretstawenim schowal anebo utekal.

Kazdi wogak gest podlužen pred schildwachtem³⁸ iducze klobuk sterchnuti anebo na casquetowni blech ruku kladat, poňewač takowe schildwachti wzdicki gsu ucztiwos-

ti hodni. Kedby on s ferkertschuldert zbrogem³⁹ issel a negakeho generala stobs- nebo oberofficira stretnul, netreba scharf schuldert⁴⁰ wzit, ale zbrog dobre pritachnut a tak w poratky wedle neho preiczt.

[...]

Prinde-li k negakem bataglie⁴¹, scharmitzli⁴², k schturmi⁴³, anebo gineg takoweg priležitoste, tak mosi on na nic ginssiho nežli o wipelnostj swoge powinostj se starat, žeby on to gako statečni a potztiwi wogak co neglepssi dokonawati mohl.

Czo ale w tom zaleži, žeby on od začatki až do konczy tichem byl, na comendo⁴⁴ slowo pozor dal, wssecko to, čo mu swug pretstawenj rozkaže, bez negmenssi protjwnosti čo nagskoreg zopelnit, pri tom ale se wzdicki na sweho pred a wedle stogiciho muža deržati a schlistowati⁴⁵, a to preto, poňewač shromažděna a schlistowana mocz negsilnegssa gest a od nepritelske cavallerie nic protiwneho bati (*sa ne*)ma.

[...]

Kdiz by se negakā wogskā znenadale rozderchnul a do neporadnosti prissel, tak ma geden kazdi tam patrici chlap, ked figator⁴⁶ bige, tam behat a w chitrosti se richtowat.

Za ostatni mosi on swug touffany⁴⁷ w swogich officiroch mjt a se na nich (*s*)polehat, a se ničda od sweho kamarada odterchnut a hnetky couraž⁴⁸ nestratjt, barz by ay widel geden nebo druhi batallion⁴⁹ nebo regiment reterirowat⁵⁰, poňewač taki reterirovaný se mnoho razi podle rozkazj stanu, a to naschwal, aby nepritela do klitky⁵¹ tahalj.

A barz by ay geden regiment naosay se reterirovat mosel, tak zato esšte wžecko prehrano negni, a prawe dedy (!)⁵² moze si geden w poratky stogici a naproti nepritela marssrugici⁵³ batallion anebo regiment chwalu a poctiwost⁵⁴ robit a wssecko zasek naprawit, čo predessli regiment skazil, poňewač takowi rozpalenj nepritel dedi negwic w neporadnosti awanžiruge⁵⁵ a skerz malimi w poratki naproty němu awanžirugicimi ludmi premohan biwa.

Nepritelskim blesirowanjm⁵⁶ anebo chicenim⁵⁷ negakeg ubliženj nech se nestane.⁵⁸

Kdiz by wogak od nepritela chiceni bil, nema on tam sluzbu wzit, ale wzdicki o swoge prisahi se rozpamatowat, swogimu czisarowi wěrne zostat, a pritom gistě wěrit že mu za negaki čas ay w chicenosti munder, peněž a chleb chibit nebude, a ze se wssecki spusoby wihledati bude gemu geho chicenosti terpezliwe čijnjtj.

Konecz.

Uloženie: Krajinská Széchényiho knižnica v Budapešti, rukopisné oddelenie (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára), sign. Quart. Hung. 271, s. 61-71.

Edične spracoval: Vladimír Segeš.

Text v súdobej slovenčine publikujeme v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla

číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; čz – č; ee – é; ch – ch, h; i – i, í, y, ý; j – j, í; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š, ž; z – s, z, ž. Podľa pôvodiny však dodržiavame písanie grafém d, ě, i, í, j, ñ, ř, t, y, ý, ž, a to aj tam, kde sa v súčasnej slovenčine nepoužívajú.

Literatúra: SEGEŠ, Vladimír: Armáda – pilier moci Márie Terézie. In: *Varia Theresiana. Aspekty tereziánskeho obdobia v Uhorskom kráľovstve*. Bratislava – Komárno : MV SR, 2016, s. 20-44; SEGEŠ, Vladimír: Habsburská armáda za Márie Terézie. In: Dudeková, Gabriela – Mannová, Elena a kol.: *Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi : Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie : Pocta Vojtechovi Danglovi*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2017, s. 17-34.

* * *

- 1 Sprosty – prostý, jednoduchý, radový vojak.
- 2 Kompánia – starší slovenský názov pre stotinu, čiže z dnešného hľadiska rotu.
- 3 Regiment – starší slovenský názov pre pluk.
- 4 Kogniczki (koníčky) – jazdectvo.
- 5 Gránicz – hraničiari.
- 6 Horbudr (z nem der Haarpuder) – púder na vlasy.
- 7 Mundér – mundúr, uniforma.
- 8 Wikeffat – vykefovať.
- 9 Kregda – krieda.
- 10 Wiflakowat – zaplátať.
- 11 Petžetka – pečiatka, v tomto prípade škvrna, špina.
- 12 Holsbindlik – golier, nákrčník.
- 13 Kraglik od kosseli – golier košele.
- 14 Patrontass – sumka na náboje.
- 15 Ustaw – stav.
- 16 Polirowanj – vyleštený.
- 17 Flinta – puška.
- 18 Kugelzihor – pravdepodobne vytahovač či vývrtka guliek.
- 19 Parohači – pravdepodobne bodák.
- 20 Schaft – pažba.
- 21 Myslí sa detinský.
- 22 Porczij – porcia, prídel.
- 23 Myslí sa zakázaný.
- 24 w zlužbi na dalegssi promoři se rekomendowal – aby bol odporúčaný na ďalší postup vo vojenskej službe.
- 25 Dudatj – hundrať, nadávať, ponosovať sa.
- 26 Hradne – hrdo.
- 27 Rozlične – najmä, hlavne, osobitne.
- 28 Kapral – kaprál, desiatnik.
- 29 Kapralsag – kaprálšág, kaprálstvo, čiže družstvo.
- 30 Aufpassungskapral – dozorný desiatnik.
- 31 Feldwabl – feldvébel, strážmajster, šikovateľ.

- 32 Pocziwit – uctievať, dávať česť.
- 33 Sđerchnuti – strhnúť, sňať, dať dolu.
- 34 Cassketnj blech – plechový odznak na kaškete, čiže ľahkej vysokej vojenskej čiapke či prilbe s menším šiltom.
- 35 Stobs nebo oberoffcier – štábny alebo vyšší dôstojník, čiže plukovník, podplukovník a major.
- 36 Glid (z nem. das Glied) – rad, šík.
- 37 Exercierplacz – cvičisko.
- 38 Schildwacht – ozbrojená (čestná) stráž, vojenský strážny post.
- 39 Ferkertschuldert zbrog – (poloha) na ramene zbraň.
- 40 Scharf schuldert wzit – sňať zbraň (z ramena).
- 41 Bataglia – bitka, boj.
- 42 Scharmitzl (z nem. das Scharmützel) – šarvátka, bojová potýčka.
- 43 Schturm, (z nem. der Sturm) – útok.
- 44 Comendo – rozkaz.
- 45 Schlistowati (z nem. schließen) – zomknúť sa.
- 46 Figator – bubeník, tambor.
- 47 Touffany – dúfanie, nádejanie (sa).
- 48 Couraž – guráž, odhodlanie, odvaha.
- 49 Batallion – batalión, prápor.
- 50 Reterirowat – ustupovať, utekať.
- 51 Klitka – klieťka, v tomto prípade pasca.
- 52 Dedy – vtedy.
- 53 Marssrugici – pchodujúci, postupujúci.
- 54 Poctiwost – poctivosť, v tomto prípade úcta, česť.
- 55 Awanžiruge – útočí, postupuje vpred.
- 56 Blesirowanj – zranenie.
- 57 Chiceni, chicenost – zajatie.
- 58 Pri porovnaní s paralelným maďarským textom možno vidieť, že veta nie je dokončená, takže nemá plnohodnotný význam.

V rukopisej zbirke vojenských predpisov z rokov 1759 – 1760 uloženej v Krajinskej Széchényiho knižnici v Budapešti sa nachádzajú aj dva predpisy v paralelnom maďarskom a slovenskom preklade. Prvým je všeobecný predpis z roku 1760, ktorý má názov *Sprosteho vojaka povinnost – Közkatona kötelessége* (pozri predchádzajúci dokument č. 33). Druhý predpis s maďarským názvom *Maria Theresia Hadi Artickulusai*, čiže Vojenské články Márie Terézie, obsahuje paralelný text v slovenskom a maďarskom preklade: *Woganske Artykule – Katonai artikulusok*. Predpis má 49 článkov, čiže paragrafov, a hoci nie je priamo datovaný, z kontextu vyplýva, že vznikol taktiež v 60. rokoch 18. storočia. *Woganske Artykule* sa začínajú článkom o povinnosti každého vojaka zložiť prísahu panovníčke. Potom takmer každý artikul obsahuje výklad, ako aj vysvetlenie či sankciu. A tak sa celý predpis hemží ustanoveniami o tom, že dotýčný previnilec má bez milosti stratiť život alebo byť prísne potrestaný. Obdobne ako pri predchádzajúcom dokumente o povinnostiach radového vojaka aj v tomto texte sú badateľné nárečové prvky, ako aj to, že prekladateľ či pisár síce vedel po slovensky, no pravdepodobne nebol slovenského pôvodu, na čo poukazujú gramatické chyby, ktorých by sa Slovák nedopustil. Zdá sa, že autorom slovenského prekladu tohto a predchádzajúceho dokumentu – napriek tomu, že sa nachádzajú v jednom kódexe – nebola identická osoba, rukopis pisára je však totožný. Z obsahového i významového hľadiska je zaujímavé a prospešné porovnanie uvádzaných článkov s článkami v tlačenom reglemente z roku 1786 (pozri dokument č. 51).

Wogánske Artykule

Perwni artikul: Ponegperw muři nass wogenski lid nam, Rimskeg Čisarovneg wdowy¹ a českeg ý uherskeg kragini koronowaneg kralowneg, Rakuskeg arczikněžně etc.², gako ý nassemu spolupanowagicimu Rimskeg Czisarowi Josephowj, teho gmena druhimu, a celeg Rimskeg Rižj //, slubiti a prisahati, že chce a budě nam werně a ochotně služiti; pritom wsseckim skerzewa nas predstawenim Generalum, Obersterum³, Stabs a ginim Officirum⁴ ý Unterofficirum⁵, pri a proti nepřiteluw poslusni býti, gako ý wssetko, čo onj rozkazati budu, tak gak se na skutečnich Wogakuw pri-naleži, werně a hotowe wipelnjti. Kdo bj ale naproti tomu činjil, ten ma bez wsseckeg milosti swug žiwot stratyt.

Wernost a powinnost, o kterege se w pritomim artikuli zminka činj, nestahuge se len na ti službi, ktere običagne wogaka prisluchagu, gakožto rit⁶, warta⁷, com(m)

ando⁸, ale ŷ takowi, kteri on skerze negakeg remesla, k neglepssimu učinku sweg negwissy wrchnosti wikonati moŷe, a nema se ŷaden pod weliku pokutu od takowich neobičegñich službach ztahowati a protiwni byt.

2. Geden kazdi wogak ma se od bezboŷnich rečach a skutkach zderŷowati a premoŷenŷ nepriteluw od Panuboha ŷadati; kdiz by se pak k službe Boŷi znamenŷ dawal, ma geden kazdi pritomni byti a službu Boŷi nezamesskati, kterŷ bŷ pak proti Panu Bohu se ruhal anebo ruhawě činil, ten ma podle prawa na těle anebo ŷ na ŷiwote potrestan byt.

Naproti ten artikul ruhagi y ti, kteri slowodno wericich a ginssy zakazane kñihi čitagi, protoss magu y takowi prestupñŷci čo negtwrdssy potrestan bŷiti.

3. Kdokolwek by negakeg rozbrog a burku učinil, anebo s tim zachazal, a preswecenŷ byl, ten ma bez wseckeg milosti ŷiwot swog stratjt.

Takowi rozbrog se stane, kdiz wiceg anebo meñeg se schazagj a naproti negwisseg werchnostj, protj pretstaweñjch, proti sluzby nebo običegne weczj rozlične mercha rečzi mluwa a takowi suđenŷ prednesice, skerzewa ktereg mnohim wssecka chud' odpadnul bŷ a zle misslinky prechazali; dalegc, kdizbŷ walakdo arestantj wislowodit čhtěl, pri exekucij o milostj wolal, anebo takowu dokoncze skazitj chtel i tim spůsobem se teŷ za rozbrog poklada, kdiz wice nežli čtiri k pretstaweniho officira se stŷezowati igdu i ne ginač, kdiz walakdo se swogem predstawenj odporně mluwi anebo krici, obswlasstně pak kdiz se to w pritomnosti mnozich staně.

4. Kterikolwek negakowi rečzi, z kterich bŷ rozbrog, larma⁹ a neposlusnost se statŷ mohl, premluwi, ten ma wedle sweho prowiñeny na tele nebo na ŷiwotě potrestán bitŷ.

Zde se rozuměgŷ wsseci Slowa a Pisma, skerze kterich by se negakeg rozbrog stati mohl.

5. Kteri bŷ z nepritelem porozumněñŷ mal a wsseci zradnicŷ a k tomu pomocznici magu bez milostj obesenŷ bitj, podobnim spůsobem se ma ŷ tomu stati kdori bŷ bogowati nechťel, a ten oficer, kderi bŷ takoweho hned na miste neprobodnul nebo (*ne*)zastrelil, ma swag pocziwost stratit.

6. Kdo bŷ falessně prisahal, ze bŷ skerzewa toho negakej statek wibrat chcel, ten ma s welikeg Pokutj potrestan bŷt, kteru on s ffalessni prisahanŷ druhimu dotachnut chcel, podobneg Pokuti se podtahuge ŷ ten, kteri druhého na falessne prisahanŷ nawede.

7. Kdobykolwek ruku na Wartu zdwihnul, ten ma swug ŷiwotu stratit.

W tomto artikuli nerozuměgi se len tito, kteri na Wartu, ssildwachtu¹⁰ nebo sawaguardiu¹¹ ruku zdwihnu nebo ssablu řahagu; ale ŷ ti kteri naloŷeniho Aresstu¹² neprigimagu, bud' gim ten Aresst s ludmi, nebo len s rozkazem naloŷenŷ; podobnim spůsobem se prestupuge teho artikula, kdiz bŷ někdo, čo guŷss w arestě postawen gest, z ohledu teho, abŷ se wislowodit mohl, se silu se protiwil;

Gakož y tež kdiz by Aresstant Aresstu wilamal anebo na utekaňy gužss hotowi byl; tak moze ten gužss naozaň utěkagici bez zamesskany hnedtki – ututekat chtegici ale len tehdi, kdiz ginssi spusob k geho zaderženy negni – zastrelen byt.

8. Kdo by na patrol¹³ zbroj chitil ten ma život stratit.

Patrol a Rund¹⁴ gest podobnim spusobem Warta, magi se s prestupnikem tak zachazati, gak w predesslim Artikule stogi.

9. Geden každi ma Schildwacht a Warty pocziwit, kdoby naproti tomu chibil, ma hodne potrestan bit.

Misel tohoto Artikula se tam wstahuge, aby geden každi Schildwachtu, Warty, Patrol, Rund aň Salwaguardiu ucziwil a we waźnosti držel, protož nech se žaden (*ne*) opovaži, na zawolaně Schildwachtě proti rozkazem činjt, anebo gé protiwně a odporne odpowedět, nebo pred ně do bitki se dopustit a Larmu nebo krik začat.

10. Kdoby w poli, anebo w garnisoně¹⁵ na Schildwachtě usnul, nebož(e) perwe nezli by ho odmeňjli¹⁶ odessel, ten ma rozstrelen bit.

Schildwachtu gsú oči gedneg pewnosti nebo armadje, pretož gest ay neodpowedela¹⁷ wecz, kdiz skerz netbanliwosti gedneho Čzloweka, czela města nebo armadia pocziwost¹⁸, statek y krw by stratit mal.

Kdizby ale geden Schildwacht skerzewa nemoc nebo ňeduźiwosti wiczeg stati nemohl, anebo ze zapoměny unterofficira odmenyeny nebil, tak ma negblissi Schildwacht, nebo ked Warta bliska gest, na tuto zawolat, aby ho odmeňyli.

Pritom ma geden kazdi Schildwacht ked Losung¹⁹ dostaňe, tuto dobre zachowat a nezapoměti a kdo by pri wisitirowany²⁰, nebo prichazeny Patroli neboz Rundi fallessni Losung od sebe dawal, ten ma oblesowan²¹ a potrestan byti.

W nebezpečnstwi proti nepritelum ale, kde by aň weliki nestěti powstati mohl, podle priležitosti esstě ostregsi potrestan nebo aň pred Kriegsrechtem²² postawen byt. Naposledi pak taki Schildwacht bez pritomnosti Aufführera²³ nech se neda odmenyti.

11. Podobnu pokutu magu snesti aň ti officiri nebo unterofficiri, ktori pri wisitirowany Warty pritomni negsu.

Tento artikul se stahuje na gedneho kazdeho na warte stogiciho Com(m)endant²⁴, kteri by od swoge Warty odessel a mnoho watssu pokutu zasluzj takowi Com(m)endant poněwač se na neho wssecko spoleha. Pre tu pricinu nema on dalegc nezli swogj Schildwachtu wistaweni gsu odeict. Kdiby aň General nebo ten, čo Inspectiu ma, tam issel, krome kdibi mu od tichto obswlasstně rozkazen bilo.

Podobnu pokutu zasluzi takowi Com(m)endant, kteri by pri wisitirki spal a skerzewa to do sbrog neissel.

12. Kdo by opiani na Warty prissel, ten ma ze železami a podle priležitosti y na pocziwosti a žiwotě potrestan bit.

Tento artikul ne len samu Warty obsahuge, ale každu službu; kdo by pak z opilstwa negaku službu zamesskal, ten ma ze železach potrestan biti. Kedby ale skerzewa opilstwa

w larmě a w gineg nepritelskeg nebezbeczenstwi, k sweho zbroga nebo do swe Companji prijeti nemohl, ma twerdssi a podle prilezitosti na pocziwosti y na žiwotě potrestan bit.

13. Kdo by Wartu zamesskal, ten ma ze železach a z aresstu pri wodě y chlebe, a podle priležitosti esstě dwrdssi potrestan byt.

Pod tim se wiznamenawa, ze by zaden swogu poradnu Wartu nebo ginu službu nezamesskal, protoz kdiž by on z negakey poważitedlneg pricini Wartu odprawiti ne mohl, tak ma on to zawčasem meldowati²⁵.

Podobnim spusobem nech se zaden od Warti nebo od ginsseho zlužbe neodtahu-ge, bez dowoleny nebo Rozkazu a odmenyeny oddat²⁶ odeiti.

Ktery, kdiž by se w nepritelskeg nebezbeczenstwi stali, podle prilezitostě y na žiwotě potrestan magu bit.

W tomto artikuli se tež rozkaže, že zaden kdokolwek by to bilo, bez Dowoleny od sweho predstavineho někoho ginsseho na miste sebe do zlužby isti nebo odtachnut nech neda.

14. Po odsazeni Warti²⁷ nema žaden s krikem s klopanym, nebo strilanym Lar-mu a burku činjt, pod pokuti na tele y na žiwotě.

W tomuto artikuli gest zakaz aby zaden w pritomnosti sweho predstaveneho, pri negakeg ubeti (?)²⁸, pred shromažděnem Wogskem, nebo kde se krigsrecht terzi²⁹, hněwu z sablu witahat, geden takowi ma podle pak predepisaneg pokuti potrestan byt, kdibi se ay žadna sskoda (*ne*)stala.

Dalec pak po oblesowaňy z warti nebo z komendi, gako y tež pri armadě nebo pewnosti žaden nema swug zbrog wipalit.

15. Kdižby negakeg com(m)endant některu pewnost, ktora by se gesstě branjti mohla, poddal, ten ma na žiwotě potrestan byti; z obečnych pak wogakuw, jestli by na tom přičina byli, ma (*každý*) desaty zemrjt, ostatní pak ale ginim časem na neg(*ne*) bespečnegssich // mistach posilanj byti.³⁰

Sice pak se nemože swlastne naridjt, w čom by ostatni obráněny powstali, poněwač na rozličnich spusobach a priležitostach zaleži, totissto ku prikladu, gaki to pewnost byl, nebo nedostatek Wogska, Municzie nebo Prowiant, gako y ginssi přiči-ni wicz i nicmeňeg takowi wimluwenki³¹ negsu Com(m)endantowi dosti, ked to len s celeg Garnisone(m) doswečit ne može.

Dalec, to nelen Com(m)endanta dotegše³², ale y wssecki officiri s garnisone(m) a negni gim ta wimluwka, dosti že museli Com(m)endantowi postichnuti, poněwač ked zmerkugu, že by Comendat ten pewnost bez nebespečenstwi a uskosti ode(*v*) sdat chtěl, tak ho magu s teho odmluwiti, gemu se w tom protiwit a ked neginač do Aresstu wzit, a to misto nebo pewnost čo neylepssi obranýti.

16. Kdyby komendant w oblehnute pewnosti, některeho officira, anebo gineho Wogaka o poddany³³ tohoze města mluwiti slissel, anebo ginač wyrozuměl, tak gest podlužen takoweho z prostred giňich wykorenyti.

Tento artikul ma s predesslim společnost, a pod timto slowawami ze ginich sprostred ginich_wikorenýt se rozumi, ze ten Com(m)endant, takoweho officira nebo Wogaka, kderi od odeslanj pewnosti neco mluwi, protý prowineny od Kriegsrecht nebo Standrecht³⁴ odsudjt, anebo hned na mistě zam³⁵ zabiti moze.

17. Ten Oficier nebo Unterofficier, kteri w poli, w logri³⁶, w garnisone na Ssanczi³⁷ Wartu ma, nech takowi welmi dobre zaopatri, pod straczenj hordla ý životě.

W tomuto artikuli se rozumi ý Warta pri Arestantach, za kterich Comendant od te Warti odpowedět mosi; s gednim slowem wssecki službě gakikolwek bý býli, magi sa dobre wikonawati.

18 Kdibi cełe wogska aneb kompagnýe w bogi proti nepritelum swe powinosti neučinjli, oficier, kteri bý tomu přičina býl, ma swug poctiwost a život stratiti.

19. Čo se pak obečnich wogakuw dotýče, ma každi desatý z nich obesený býti; ostatni pak na negnebezpečnegssych mistach odeslaný býti, a dotud' negakeg znameňý na sebe nositý, skorz kterege se od ginich rozesnagi, pokud' skorz chwalidetelneg činěny tu hambu ze sebe nezmažu.

Powinostj wikladaný negni tu wiceg podrebno, poněwač guss w prisahi dosti wiđitedelna gest.

20. Kdibý Wogska a Compagný pole³⁸ a schantzy zanechali, krome kdiž bý w negwetssý uskostý býli a pomocz neufalý, magi podle predesslim artikulam potrestan býti.

W takoweg pripadnostě musi guss widedlna³⁹ skaza a nu(d)ze wogska byt, a gestě grundowne doswečzen býti.

21. Gestlý bý celé wogska a Compagnýi zrebelowali a odstupili, magi se w ssest týdnach tri kratě citirowatý⁴⁰, a gim pardon slubit ý zaderžiti tak, žeby bezpečně prigiti, a se wimluwiti mohli; gestli neprigdu, kterikolwek z nich chicený a ulapeny bude, ma obesený býti, tý ale co se nawratýa a wimluwagi, magi slowodne prepustěni býť, ostatni pak magi se za sselmare⁴¹ wiwolati, ze bý gich geden kazdi zabiti mohl.

22. W potikanj a w bitke s nepritelem nech se zaden do Lupeže a kradeže nedawa perwe, nežli mu dowoleno nebude, kdo ginač učiný, teho ma swug officir pod straceny swoge hodnosti na mistě prebodnuti a zabity.

23. Kteribýkolwek Wogak utekal nebo ginač uskočil⁴², ten ma obesen býti a wssecke statki, co w nassich kraginach ma, magi Confiscirowané byti.

Ta pokuta nerozumi se len na takoweho, kteri by k druhimu potentatowi ussel, ale podle priležitosti ý na teho, čo uteče a pri druhim Regimentě sluzbu bere, nebo udekagice wiceg sluzbu ne wezme.

Kde se pretce podle rozličnost pripadnostach s potrestaným, po widanich rozkazach držowati načim.

24. Žaden kdokolwek bý byl nechť do anebo z pewnosti, ze ssancuw a linji neprechazi, krome skrze običegně mista, a braný pod straceni hrdla a života.

Na proty teho artikula hressa ý ti, kteri kasarni a kwartieri prelamagu, nebož prez muri a strechi prechazagi, poněwac se gisté suditi može, že se to pre mrcha mislinki stane, a takowe prechodi pre te přičini wichledagi, abý newideni a nesmerkowani⁴³ prechazati mohli; preto každi Schildwach(*t*), kdiž takoweho uhlida, može ho zaa-restowat, nebo zastrelit.

25. Zbogstwý a zbognictwý ma s koleša lamaným potrestan byti.

Zbogstwi se stane, kdiž se někoho na slowodneg Cesti napadne, a s bitku ý tes-skim horsšeným obkradne nebo oblupi, nebo tak nazwane pocestne ubrati nasilu odegme, nebo se silu zle weci za dobrich premeňiti chce.

Pomocníci w takowich magu podobnu pokutu snesti, tato pokuta nebude žad-nim spusobem polachčena, kdiž bý se aý ti odberane weci spatek nawratili, anebo ý len maleg weci byli, poněwac tosti gest, že se to na slowodneg Cestě stalo, a pokog w kragine russen gest.

Podobně se za sbogstwi wiklada, kdiž se nepritelskim obiwatelum swewolne a bez rozkazu takowe weci dělaji.

26. Wssetke nasilne kriwdý magu na životě potrestan býti.

Tento artikul obsahuje rozlične nasilý, kteri se proti obiwateli, kupci a ginsse ta-kowi, ý na nepritelskich bez rozkazu, nebo naproti Salwaguardij wikonawagi, buďto takowe Salwaguardie z komendirowanich wogaku nebo zabraňitedlnich Listach.

27. Podobnu pokutu magu snesti ý ti, kteri ginich na to nawedu.

Zde se tež rozuměgi officiri, unterofficiri, kteri takowe nasilne weci prehlednu.

28. Každi mordár⁴⁴, kteri druhého čloweka swewolne zabige, ma swug život stratyt. Ačkolwek zde wimerana pokuta, se len na takoweho stahuge, kteri swewolne a samochtice mordarstwi spacha; wssak nic meněgc ý ten, kteri by z nepozornosti anebo z neopaternosti sweg zbrogi druhého o ziwote pripravil, s áresstem, a podle prowiněny (gako kdibý on ten obswlasstně rozkazani zaopaternost nezachowawal) gesstě y twrdssi potrestan býl.

29. Wssecki na smrt odsuđeny, magu podle ňynegssiho pod 31-ho Decembra 1768 roku publicirowaniho Prawi potrestan byt.

Kdo pred nepritelem swug powinost newikonawa, a preto negohawnegssi skutek spacha, ten strati swug poctiwost a život.

Wssecki druhi prowiněny magu podle predepsaneho Prawi potrestan byti.

30. Kradež a zlodegstwi w polý, w garnisoni a w quartelých gest welice zakazano.

A negmenssi kracztwi magu po nawratěny kraděnich wecach, podle prowiněny prinagmeněg s twrdim aresstom, nebo prez pruti behaný potrestan být.

Tento ohawni prowiněny, hoc bý se to w nasseg nebo w nepritelskeg zemi stalo, ma podle Prawi co negtwrdssi podtrestan býti.

Ale w nepritelskeg zemi poručeni lupost⁴⁵, žadnim spusobem za zlodegstwi se (*ne*)pocita. přitom treba wedět, ze ten takowi, kteri zloděga skriwa, ý ten, čo něco na-

gde a nemelduge, nebo (*ne*)nawrati, se taki (*za*) zloděge pocita, a podle teho artikula potrestan biwa.

31. Kdokolwek artillériu, municziu, zbrogni Domi⁴⁶, prowiantске wozi by obkradnul, ten ma na hordla y žiwotě potrestan byt.

Pripomenuta pokuta nagde mista pri tich negmenssich kraděstwich, a tu se počitagi y ti, kteri Regimentsky nebo Compagniski peňjze utratya y predagu; gednim slowem wsseci těj, kteri kragine skerz kratstwi skodu robja anebo takowi peníze, ktorich pod pecet⁴⁷ magu, na gegich osoch⁴⁸ stroga, a s nymi oklamost činja.

32. Kdiž geden kamarad druheho okradne, anebo sluzebnik gehu pana, ten ma oběsen byt.

Ten artikul se stahuge y na to, kdiz geden druhimu swug bajt⁴⁹, nebo od nepritela chiceneho se silu, nebo s oklam(*an*)osti wezme; kdiz by se ale w tom negaka uminka stala, tak ma to od officiroch rozsudeně byt.

33. Kteribykolwek officier nebo unteroficier něco zбогñickeg prigal, ma gako zбогñik potrestan byt.

Kteri by w takowich wecach len skerz perstach hlednul anebo dopustil, ma tež podle toho artikula potrestan byt.

34. Kdoby swewolne w nasseg nebo nepritelskeg zemi bez rozkaz(*u*) oheň naložil, ma ohnem potrestan byt.

To slowo swewolne tosti⁵⁰ wisnamenawa, že tu negni rečz o takowim ohnem, kteri by z nenadaňjim wissel, nic meněg ne každi w te pripadnosti bezwinni a pokuti byti može, nebo y ten, kteri z neopaternosti takowim ohne(*m*) pricina gest, ma wzdički podle wuli pretstawenich twrdo pokutowani byt.

35. Žaden officier (*ne*)ma swogimu wogakowi peňez, nebo oblek zadržat, kdo naprotě tomu čině, ten ma hodnostě, ctě y žiwot stratit.

Zde se rozumi, aby se zaden wogak neopowažil na sweho officira žalowat prwe nezli naozaj ugisten gest, že mu tito patrnosti gisté padli.

36. Kteribykolwek kapitan mustrung⁵¹ oklamal, ten ma gako nepoctiwi člowek swug hodnost stratit a gako zradce potrestan byt.

Zde se wirozumi, abě se zaden (*ne*)opowažil pri mustrungu w počtech anebo w ginich negmenssi falessness učiňyt, a nebo proty potztiwosti chodiciho užitek hledat. Ku prikladu nepritomnich w sstandě⁵² zadržat, s dowolenim prepustenich⁵³, a ten čas, ked odeslli a naspak prissli, zatagiti a takowe wice (!)⁵⁴.

Ktereg takowe Weci nelen na kapitana, ale y na každeho pretstaweniho se rozuměgi.

37. Wsseci chicenj⁵⁵, gakož taki nepritelom odebrani artilleria, zbrog a municio, koně, prowiant, (*bubny*), zastawi, kancelarske pisme a woganska kassa, a tim podobni weci, magu pod welikeg pokuti generalstwi odesdane byt.

38. Kazdi wogak ma na swug zbrog a municzio dobre pozor dawat a pod welikeg pokuti do zalohu dawat nebo dokonce predat nech se neopowazi.

Poněwač zbrog a municzio takowe prostretke gsu, skrz kterich nepřitel premožen biwa; tehdi gest welmi welki prehresseny, ked wogak takowe weci kazdeho času w dobrim ustawu⁵⁶ a pri rukach nema.

39. Žaden duel a na [...] ⁵⁷ potrestan býti.

Sekundanti ale magu podobnu pokutu sněsti.

40. Kdobykoľwek druhemu s neuctiwimi a ohawnimi slowami ublizil, ma tež podle Duel Mandanta⁵⁸ potrestan býti.

41. Pod welikeg pokuti, nech zaden swemu gospodarowi kriwdu (*ne*)učiňi.

Tuto wssecki Excessi a wistupki⁵⁹ pod gakimkolwek gmenem se rozuměgi, a žaden (*ne*)ma wiceg od sweho hospodara žadati, nezli čo mu patř; pritom ma se kazdi usilowati, ze by s nim w dobrim snassaným žiwiti mohl.

42. Zaden (*ne*)ma w dabori⁶⁰ nebo w garnisoně bez Dowoleny od swoge Compagni odeit, meněg gesstě, brez noc wisostawati, pod straceni hrdla y žiwotě.

Taka Sskoda gest ktera s nepřitornosti powstala nebo powstati mohla. Kdiž wetssi nebo menssi gest, tak ý wetssi nebo menssi potrestaný místo nagde.

43. Kteri kdiz se s trubami nebo s bubni običegně znamenya dawa, okrem welikeg přičini, pri swoge Compaynie pritomni nebude; ten ma se železami, nebo podle přiležitosti na tele ý žiwotě potrestan byti.

W tom se tež podle spusobi držati načim.

44. Czielowstwi //, kurewstwi a proti přirozený nečistota ma podle Rimskeg řiži // obicegniho prawa potrestan být.

Kurwi, frajerki a konkubini nemagi se aný w poli aný w garnisoně držet, a gsu podle wimeraneg pokuti zakazane.⁶¹

45. Domi, planki, ploti a owoczni stromi nemagi se bez dowoleny skaziti a odlomiti.

Skrz to se wsseci weci rozuměgi ktere običegne k telessneg potrebi služiti možu, podobnim spusobem se stahuge tento artikul na nepřitelskeg zemi.

46. Kdo by swewolne hole, luký, zahradi a pole kazil, ma podle učiňený sskodi potrestan být.

Podobne pak ý w přitelskeg tak ý w nepřitelskeg zemi tento artikul se rozumi, y na wssecki žiwnosti, gakimkolwek gmenem.

47. Žaden od negwissiho do negmenssiho nema naproti tichto Artikulach hrube hressiciho zlocinca wedomne nebo lestiwe prigimat aniže skřiwat, pod straceni sweg hodnosti nebo život(a).

48. Kdiž by buduće potřebno býlo w tichto artikulach neco přemeňiti nebo přiložiti, tak ma se to perwe s trubami, s bubnami nebo ginač wyhlasiti, a potim tak pewno a werne držati, gako by to w tich artikulach guss stalo.

49. Aby pak tito artikuli každemu zname ý wedomé býli, tak magi Regimentum a Compagnigm tolikorazi gako gindě prepisan gest, Rekrutum ale pri gegich prichodi k regimentu hnedký skrz auditora nebo ginssiho přečítani, tim ale čo nemecki neweda, w gegich prirozený Gaziky wikladan byt.

Konecz

Uloženie: Krajinská Széchényiho knižnica v Budapešti, rukopisné oddelenie (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára), sign. Quart. Hung. 271, s. 73-84.

Edične spracoval: Vladimír Segeš.

Text v súdobej slovenčine publikujeme v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; čz – č; d – d, t; ee – é; ch – ch, h; i – i, í, y, ý; j – j, i, í; y – y, i, j; ß – s; ss – š, ž; v – v, u; w – v; z – dz, s, z, ž. Podľa pôvodiny však dodržiavame písanie verzál, ako aj grafém đ, ě, í, í, j, ň, ř, t, y, ý, ý, ž, a to aj tam, kde sa v súčasnej slovenčine nepoužívajú.

Literatúra: SEGEŠ, Vladimír: Armáda – pilier moci Márie Terézie. In: *Varia Theresiana. Aspekty tereziánskeho obdobia v Uhorskom kráľovstve*. Bratislava – Komárno : MV SR, 2016, s. 20-44; SEGEŠ, Vladimír: Habsburská armáda za Márie Terézie. In: Dudeková, Gabriela – Mannová, Elena a kol.: *Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi : Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie : Pocta Vojtechovi Danglovi*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2017, s. 17-34.

* * *

- 1 Mária Terézia odovdela v roku 1765; to znamená, že zápis či prepis tohto dokumentu do predmetnej rukopisnej zbierky sa mohol uskutočniť až po tomto dátume, a nie roku 1760, ako je uvedené v katalógovom zázname.
- 2 Etc. – latinská skratka et cetera, a tak ďalej.
- 3 Obersster – plukovník.
- 4 V uvedenom období štábnymi (čiže vyššími) dôstojníkmi boli plukovník, podplukovník a major; ostatnými (čiže nižšími) dôstojníkmi boli kapitán, kapitán-poručík, nadporučík a podporučík (predtým zástavník v pechote a kornet v jazdectve); od roku 1763 bola zavedená hodnosť kadeta, ktorá mala charakter dôstojníckeho zástupcu či čakateľa.
- 5 Poddôstojníkmi boli feldvébel či strážmajster, fírer či ľudovo fíra (čiže čatár) a kaprál (čiže desiatnik).
- 6 Rit – jazdenie na koni.
- 7 Warta – stráž, hliadka.
- 8 Commando – povel, velenie, veliaca činnosť, v tomto prípade vykonávanie povelov či rozkazov.
- 9 Larma (maď. lárma) – lomoz, krik, rámus.
- 10 Ssildwacht (nem. die Schildwacht) – vojenská ozbrojená stráž či hliadka, ako aj vojak na stráži či na hliadke.
- 11 Salwaguardia – strážna kontrola, resp. kontrolná stráž.

- 12 Aresst – árešt, väznica, trestnica.
- 13 Patrol – patrola, kontrola, hliadka.
- 14 Rund – dôstojnícka kontrola či kontrolná hliadka.
- 15 Garnison – garnizón, kasáreň, posádka.
- 16 Odmeňjli – vymenili, vystriedali, stiahli (zo stráže).
- 17 Neodpowedela – nezodpovedná.
- 18 Poctiwost – česť.
- 19 Losung – heslo.
- 20 Wisitirowanÿ, wisitirka – vizitácia, kontrola.
- 21 Oblesowan – stiahnutý, odvolaný, vystriedaný (zo stráže či z hliadky).
- 22 Kriegsrecht – vojnový či vojenský súd, resp. vojnové právo.
- 23 Aufführer – závodný, čiže spravidla poddôstojník, ktorý odvádza vojakov do a zo stráže.
- 24 Commendant, comendant – veliteľ.
- 25 Meldowati – hlásiť, nahlásiť.
- 26 Oddat – odtiaľ.
- 27 Po odsazeni Warti – po nástupe do stráže, čiže vo výkone stráže.
- 28 Ubeti (?) – zle čitateľné, neisté slovo, ktoré sa nedá presne identifikovať.
- 29 Terzi – drží, koná sa.
- 30 Trest decimácie mužstva sa spomína aj v 19. článku, no v praxi habsburskej armády v 18. storočí nie je známy prípad jeho aplikácie.
- 31 Wimluwenka, wimluwka – ospravedlnenie, výhovorka.
- 32 Dotegše – dotýka sa.
- 33 Poddany – poddanie či vzdanie sa, čiže kapitulácia.
- 34 Standrecht – stanný, čiže štatariálny súd, resp. vo všeobecnosti stanné právo.
- 35 Zam – sám.
- 36 Logr, loger (nem. das Lager) – (vojenský) lágér, tábor.
- 37 Schantze, ssance – šance, šiance, valy.
- 38 Pole – myslí sa bojové pole, čiže bojisko.
- 39 Widedlna – viditeľná, očividná.
- 40 Citirowatÿ – predvolať (na raport).
- 41 Sselmar – šelmár, nemecký výraz šelma (der Schelm), ktorý prešiel aj do súdobej slovenčiny, mal pôvodne negatívnu konotáciu, označoval zlého úlisného a ľstivého človeka, čiže podliaka.
- 42 Uskočil – zbehol.
- 43 Nesmerkowani – nezbadaní, nepovšimnutí.
- 44 Mordár – vrah, zabijak.
- 45 Lupost – lup, lúpež, koristenie, rabovanie.
- 46 Zbrogni Dom – arzenál, sklad zbraní.
- 47 Pecet – pečať.
- 48 Osoch – osoh, úžitok, pozitok.
- 49 Bajt – tento výraz sa v slovenčine nedá identifikovať, z kontextu a porovnania však vyplýva, že ide o koristiť.
- 50 Tosti – dosť.
- 51 Mustrung (nem. Musterung) – muštrácia, muštrunk, čiže kontrola a prehliadka vojakov, ich početného stavu, bojovej pripravenosti, vyzbrojenia a vystrojenia.
- 52 Sstand (nem. der Stand) – stav, v tomto prípade aj výkaz, evidencia.

35 Dobrovoľné zmrzačenie zo strachu pred vojenskou službou

26. mája 1762

Služba v armáde bola v 18. storočí ešte stále spravidla doživotnou záležitosťou, preto sa ľudia do vojska veľmi nehrnuli. Stolice a obce, ktoré museli dodávať vojakov pre armádu habsburskej monarchie, sa tak uchýľovali k rôznym taktikám náboru, pričom mnohé z nich mali charakter nedobrovoľnosti. Do vojska sa tak mohli dostať príslušníci nežiaducich skupín obyvateľstva, ako napríklad príslušníci rómskeho etnika. Stalo sa tak aj v nasledujúcom prípade, keď sa istý muž rozhodol radšej naveky zmrzačiť, ako by mal narukovať do armády.

Ze roku bežičiho po Fassiangach ostatnich w tu strelu w Dowalowe biwsse lapeny skrze Richtara Dowalowskeho a ginich tam obiwatelou sucich, a tamže do Richtarskeho Domu wowedeny, kdessto w yzbe pri stolice uzrice fatens¹ sekeru, takowu hnedki w Pritomnocy wsseckich tich ktery ho ta wowedly Uchitil, a na Praweg ruce dwa Prsty sy otyal, steg pričiny, že ho Richtar zastrassil, a Powedel mu abi utiekol, že ho do wogny wezmu.

Uloženie: Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Liptovská župa I., Criminalia, k. 1128, fasc. VIII, n. 7, fol. 50.

Edične spracoval Miroslav Nemeč.

Text je publikovaný v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; ee – é; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š; rz – r, ř; z – z, ž.

Literatúra: CHURÝ, Slavko: Pohľad na trestné písomnosti Liptovskej stolice z rokov 1703 – 1848. In: *Slovenská archivistika*, 17, 1982, č. 1, s. 124; NEMEC, Miroslav: *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019, s. 148.

* * *

1 Fatens – svedok.

36 **Stážnosť poddaných Zvolenskej Slatiny na počínanie vojska**

1764

Poddaní z mestečka Zvolenská (vtedy Veľká) Slatina sa v liste adresovanom Zvolenskej stolici sťažujú na správanie príslušníkov nemeckého vojska, ktorí ich zaťažujú nadmernými povoznými povinnosťami, odháňajú im dobytok a spôsobujú rôzne krivdy. Prosia vrchnosť o pomoc, lebo ďalej nie sú v stave znášať takúto záťaž. List v reči ľudu je svedectvom svojvôle vojska.

Illustrissimi, magnifici, generosi ac nobilissimi domini,
domini nobis gratiosissimi!¹

Obec naše uboha Slatinska rozvažujice a na vahu jakoby beruce krivdy a natisky veľike, ktere každého temer dne zakusovati musi, poniženu tuto instancii illustrissimis, magnificis, generosis ac nobilissimis dominationibus vestris² podati chtela. Nebo zajiste my nevolni lide, pri cesty orsackej³ bydlici, od rozličnych vojakuv sem i tam se premavajicich, tak velice sužovani byvame, že nebudeli illustrissimarum, generosarum dominationum vestrarum⁴ obzvláštny rešpekt na ubohu obec naši, sotvy kteri obstati moci budeme. K tomu odvašky mnohe Nemcom davati musime, či mimo rozkazu pana služneho, čo i pominulych dni sme zakusili, kdy statek náš nekterych Nemcov od Bystrice⁵ se navracejicich a nam nemalu škodu činicich, až do Lučenca musel odvažati a kdyby pan Winkler ten samy statek nebyl peněžite odmenil, až do Dindeša,⁶ nebo i dale byli by zahrnane. Teto tehdy a tem podobne krivdy rozvažujice my ubohi lide, kterych již dosti maličko jest, illustrissimas, generosissimas dominationes vestras⁷ ponižene prosime, aby pro mileho pana Boha odplatu, obzvláštny rešpekt a starost na ubohu obec naši Slatinsku miti račili, v pameti dobrej majice i plaču bosku, kteru sme pominuleho leta zakusili. Nebo jestli jinače peč a starost o nas ubohych lidi nebude, do konca obstati moci nebudeme. Tej sme však nadeji, že tato naše ponižena prosba apud illustrissimas ac generosissimas dominationes vestras⁸ sve misto nalezne.

Illustrissimarum ac generosissimarum dominationum vestrarum humillimi clientes judex, jurati cum comunitate opidi Nagy-Szalatna.⁹

Uloženie: Originál listu sa nachádza v *Štátnom archíve* Banskej Bystrici, fond Víglašské panstvo, lad. III, r. 1764.

Citované podľa HORVÁTH, Pavol (ed.): *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955, s. 134-135, č. 83. Editor v súlade s dobovým úzom 50. rokov 20. storočia pri edícii textov súvekej slovenčiny zo 16. – 19. storočia uplatnil transkripčnú metódu, čiže nahradil starú ortografu písmenami, aké sa používali vo vtedajšom pravopise. Zámerom bolo podstatné zjednodušenie a ľahšie čítanie vydávaných textov.

* * *

- 1 Najosvietenejší, veľkomožní, urodzení a vznešení páni, páni nám najmilostivejší.
- 2 Vaším najosvietenejším, veľkomožným, urodzeným a vznešeným panstvám.
- 3 Cesta orsacká (z maď.) – krajinská cesta.
- 4 Vašich najosvietenejších urodzených panstiev.
- 5 Ide o Banskú Bystricu.
- 6 Dindeš – správne Gyöngyös v dnešnom Maďarsku.
- 7 Vaše najosvietenejšie a najurodzenejšie panstvá.
- 8 U vašich najosvietenejších a najurodzenejších panstiev.
- 9 Vašich najosvietenejších a najurodzenejších panstiev najponíženejší poddaní, richtár, prísazní a celé mestečko Veľká Slatina.

37 Nariadenie Márie Terézie o zamedzení poddanských vzbúr v Uhorsku

14. júna 1766

K zlepšeniu hospodárskej situácie v Uhorsku mali napomôcť aj zvýšené výbery daní. Mária Terézia sa snažila do procesu zvyšovania odvodu daní zaviesť jednotný systém, ktorý by rozsah dávok a povinností vymedzoval v určitom pomere k veľkosti pôdy, ktorú mal poddaný v užívaní. Ešte pred vydaním tereziánskeho urbára v roku 1767, pristúpil viedenský dvor k vydaniu čiastkových urbárov v rokoch 1765 a 1766 pre zadunajské stolice. Viaceré ustanovenia nových urbárskych predpisov boli však všeobecne a nejasne formulované, preto si ich zemepáni vysvetľovali rozličným spôsobom. Zvýšenie poddanských povinností vyvolalo na mnohých panstvách nepokoje a otvorené rebélie, v dôsledku toho Mária Terézia vydala 14. júna 1766 patent na elimináciu poddanských rebélií. Z hľadiska porozumenia nariadenia medzi slovenským pospolitým ľudom bolo nariadenie preložené aj do slovenčiny, takže dokument je zároveň zaujímavým svedectvom o podobe vtedajšieho úradného slovenského jazyka, ktorý obsahuje viacero bohemizmov.

My, Maria Terezia, z boží milosti rímska cisárovná vdova, uherskej, českej, dalmatskej a chorvátskej etc.¹ krajín kráľovná apoštolská, arciknežna rakuská etc.

Na známosť dáváme všem, kterýmkoli věděti prináleží, že poněvác jsme slyšeli a vyrozuměli, že některých gruntovnych pánův² poddaní poddanské povinnosti a služby jak v obecných robotách, tak i v jiných podlužných dankách³ náležitě a svým pořádkem a časem nevybavuju, neb tedyž zanedbávaju a vynechávaju, nýbrž že některí od jiných opovážlivější z pochybného domnění a zlého predsevzeti v jedno se scházaju a aby svým gruntovnym pánům poslušní nebyli, vespolek jeden druhého pozbuzuju, jiní ale rozličné, i obecnému škodlivé a trestaní hodné vystupky pachaju. Ačkoli pak milostivě žádáme, aby poddaní od všelikého nepravného od svých pánův podle ustanoveného práva utiskání a sužování skrz stoličný urad na všecek způsob se zastávali a bránili, ku kterému konci a cíli i urbare, neboližto pořádek, podle kterého poddani v dávání dankův a vybavování jiných svým gruntovnym pánům podlužných povinností pokračovati maju, náležitě sporadati, sporádané při nejvyšší královské naše prohlídání nám poslati a tak svým časem skrze stolice jak gruntovnym pánům, tak i jejich poddaným vydati dobrotivě žádáme a rozkazujeme. Však nicmeněj daleko jest od misii⁴ naší královské, aby jsme s tym(i) poddaným(i), který pro tvrdé

pánův svých gruntovných ze sebu zacházení a panských oficírův výstupky a ukrutnost žaloby své (pomoci hledajice) ponížene oznamuju, cestu k zlým, kvaltovným⁵ a neporádným roztržitostem neb účinkom otevrelí; nýbrž aby se radnej všecky věci v tichostí, svým porádkem konali, ku pravému a slušnému koncu a cíli uvedli a uvedené ze všech stran pilně zachovávali, chceme a rozkazujeme. A protož jestli by se který z poddaných i přítomne patenty a královské naše prisné rozkazy všem na vědomost vydané a vyhlášené nešlechetnu opovážlivostu vytržený byvše prestupiti opovážil a predepsaných a tym podobných neporádných výstupkův a zlých účinkův napozatym nejakým způsobem se dopustil, má věděti: že hodné karhani a podle větší neb menší viny a výstupku na pět, deset rokův neb do věčitého rabství odsudený a pro velikost prohešení i ukrutnu smrti trestaný bude. K vám tehdy všeckých městeček a osad neb dědin richtári a přísazni vespolek obecné a celému v tejto stolici prebývajícímu poddanstvu vzláštně tyto patenty a prisné naše královské rozkazy na přirozený váš jazýk, aby se totižto některý z nevědomostu vymluvati nemohel, vyložene dobrotivě dáváme a spolu ostro prikazujeme, aby ste jak úradu stoličného (který vás opět v spravdivých a slušných příhodách vašich zastáváti a brániti povinnen jest) ve všech příležitostech a prácách, v kterých krom toho podle práva a od nás udělenej sobě moci pokračuje a i pro vaše samých dobré a obecný užitek všecko sporáduje, slušnu uctivost a poslušnost tak pánům gruntovným poddanost vždycky proukazovali, které ste posavad povinnosti a služby odbavovali, i dotud, pokud straniva toho náš dobrotivý rozkaz neprinde, konali, v pokoji a tichosti zustávali a od všeckého zaujimaní a vystupkův se varovali a všelikých kvaltův zdržovali, znamenité pak, aby ste oficírův a drabantův panských, obzvláštne když tito v svej povinnosti a v svém obecném uradě pocházejú, v posměch a potupu neměli, tym meně ruce na nich zdvíhali a jim se protivili. Jináč náš hněv královský a predjmenovaných pokut ostrost a ukrutnost skrz náhle vas ulapení zajisté skusíte.

Dáno v arcíknižetském městě našem Vidni v Rakusích dne čtrnáctého měsíce červena roku Páně tisícého sedmistého šestdesátého šestého, krajín našich uherskej, českej a jinšich roku dvacátého šestého.

Maria Theresia m. p.⁶

Gróf Ferenc Eszterházy⁷ m. p.

Josef Jablancy m. p.

L. S.⁸

Citované podľa GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vyd. SAV, 1955, s. 180-181, č. 103. Editorka v súlade s dobovým úzom 50. rokov 20. storočia pri edícii textov súvekej slovenčiny zo 16. – 19. storočia uplatnila

transkripčnú metódu, čiže nahradila starú ortografiu písmenami, aké sa používali vo vtedajšom pravopise. Zámerom bolo podstatné zjednodušenie a ľahšie čítanie vydávaných textov.

* * *

- 1 Etc. – latinská skratka et cetera, čiže a tak ďalej.
- 2 Gruntovny pan – zemepán.
- 3 Danky – dane.
- 4 Misia (z lat.) – poslanie, úloha.
- 5 Kvaltovný (z nem. Gewalt) – násilný.
- 6 M. p. – skratka manu propria, čiže vlastnou rukou.
- 7 František Esterházi (Eszterházy, 1715 – 1785) – gróf, príslušník významného uhorského magnátskeho rodu; roku 1762 sa stal uhorským kancelárom, v rokoch 1773 – 1783 bol hlavným dvormajstrom a v rokoch 1783 – 1785 chorvátskym bánom. Roku 1771 mu bol udelený Rad zlatého rúna.
- 8 L. S. – skratka Locum Sigilli, čiže miesto pečate.

*Vdova Mária Terézia
s najstarším synom Jozefom II.*

38 Stanovy hessenského Radu Pour la vertu militaire

1769

Knieža a landgróf Fridrich II. Hessensko-Kasselský roku 1769 založil záslužný Rad Pour la vertu militaire (Za vojenskú cnosť). Insígnie v jedinej triede boli určené pre dôstojníkov všetkých hodností bez rozdielu vierovyznania. Rad mal pomerne jednoduché stanovy so šiestimi článkami, ktoré neurčovali presné kritériá podmieňujúce získanie insígnií radu. O vyznamenanie sa nemohlo žiadať a jeho udelenie zostávalo plne v kompetencii kniežata.

My, Fridrich z Božej milosti landgróf z Hessenu, knieža z Herffeldu, knieža z Katzenelnbogen, Dietzu, Ziegenhaynu, Riddy, Schaumburgu a Hanau atď., rytier kráľovského britského Radu modrého podväzku atď., týmto dávame na vedomie, že z mimoriadnej náklonnosti k vojenskému stavu a po milostivom uvážení sme našli ono vyznamenanie, ktoré bude vyhovovať vo všetkých ohľadoch, a to rad, Pour la vertu militaire, na povzbudenie a odmenu oných, ktorí sa zaslúžili skrz cnosť, statočnosť, dobré správanie a obzvlášť každému jednému vojakovi príslušné vlastnosti, viditeľné vyznamenanie založili, súčasne k nemu ale pevne stanovujeme isté základné pravidlá, podľa ktorých sa jeden každý, ktorý príde do tohto radu, bude riadiť: tak stanovujeme, nariaďujeme a prikazujeme týmto.

1. Aby pri vojenskom stave, ktorá sa pri tomto kniežacom dome od dávna tešil mimoriadnej pozornosti, tento rad usporiadaný nami samotnými teraz a na večné časy zotrval, a tiež, aby sa tiež všetci budúci nasledovníci vo vláde tým riadili a pripomínali, a tiež zo všetkých svojich síl sa ho úprimne usilovali udržiavať.

2. Tento rad ale nemôže získať nikto, kto by neslúžil vo vojenskom stave v našich službách, a to počnúc hodnosťou generála až po zástavníka, bez rozdielu vierovyznania (hoci v mierových časoch iba po štábneho dôstojníka), a to jeden každý kvôli svojej neohrozenosti v boji alebo ak pri akcii prijal účasť na zvlášť statočnom skutku. Oproti tomu sa samo sebou rozumie, že ak dôstojník tento rad získa za svoje dobré správanie, tomuže za nemiestne správanie bude odobratý.

3. Tento rad bude, ako vidieť na pripojenej medirytine, pozostávať z osemhrotého zlatého kríža s broskyňovo červeným smaltom a prevýšený našou kniežacou korunou, pričom na hornom ramene budú naše iniciály a na troch ostatných sa bude nachádzať nápis VIRTUTI¹ a bude na nebovo modrej stuhe so striebornými oboma okrajmi, tá bude zavesená okolo krku, aby ležal na hrudi a nikdy sa neodloží.

4. Tento rad bude ozdobou, ale nikomu nesmie byť umožnené, aby ho požadoval alebo, aby ho pre seba požadoval prostredníctvom iného, na to máme právo jedine my.

5. Dedičia po zosnulom rytierovi sú povinní kríž radu spolu so stanovami zaslať späť v lehote do troch mesiacov, a to radovej kancelárii na adresu radového radcu.

6. Vyhradzuje si rozšírenie týchto stanov a dávame ich každému jednému rytierovi, aby ich nasledoval vo všetkých bodoch a dodržiaval stanovený postup. Listinu sme opatrili našim vlastnoručným podpisom a pritlačenou tajnou kniežacou pečaťou.

Dané v našej rezidencii v meste Kassel 25. februára 1769.

Fridrich, zemský pán z Hessenu

Preložil Igor Graus.

Edícia: SCHULZE, Heinrich: *Chronik sämtlicher bekannten Ritter-Orden und Ehrenzeichen, welche von Souverainen und Regierungen verliehen werden, nebst Abbildungen und Decorationen.* Berlin : W. Moeser und Kühn, 1853, s. 536-553; slovenský preklad GRAUS, Igor: Stanovy habsburského Vojenského radu Márie Terézie z roku 1757. In: *Vojenská história*, roč. 23, 2019, č. 3, s. 154-155.

Literatúra: GRAUS, Igor: *Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenání do roku 1815.* Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie. Bratislava : Veda, 2017.

* * *

1 VIRTUTI – statočnosť.

Protokol mestečka Brezová pod Bradlom je napísaný v slovenskom jazyku a obsahuje nepravidelné záznamy z rokov 1770 – 1823. Písali ho miestni notári a okrem udalostí týkajúcich sa mestečka a jeho obyvateľov zaznamenávali v ňom aj vojenské konflikty európskych mocností a vojny, ktoré v tom období viedla monarchia. Pozoruhodné sú aj zmienky o povinnosti mestečka udržiavať budovu štábu i posádku dislokovaného vojska a byt plukovníka. Nepozornosťou vojenského zásobovača (markytána) vypukol roku 1776 požiar, pri ktorom zhorela nielen časť mestečka, ale aj vojenský sklad so stanmi, uniformami a výzbrojou v hodnote osemtisíc zlatých. Po tejto katastrofe sa oddiel presunul do Topolčian. Po vypuknutí vojny s revolučným Francúzskom v apríli 1792 uhorský snem odsúhlasil navýšenie stavu vojsk o šesťtisíc regrútov a v rámci tzv. repartície pripadlo na mestečko Brezovú a Košariská spolu šesť regrútov. Mestečko síce požadovaný počet mladencov na odvod do Nitry vypravilo, ale len jeden z nich bol uznaný za schopného. Keďže požadovaná kvóta nebola naplnená, okresný slúžny Buday rozhodol, že sám vyberie v Brezovej vhodných regrútov z tých rodín, ktoré majú dvoch a viac synov.

Roku 1770

Za richtarstvi opatrneho muže Martini Stefo v roku temto vydate su urbare od Jej Jasnosti Marii Theresii kralovnej uherskej všem poddanym v krajine tejto uherskej zusta-
vajicim, v kterychžto urbaroch vysvetluje se jakova povinnost to jest cens¹ pansky a ro-
botu poddani panom svym vybavuvati maju.

V roce temto začala se znamenita vojna mezi potentiu moskovicku² a turecku, kte-
ra vojna uplnych pet roku s velikym krvi prolitim trvala.³ Potentia ale moskovicka nad
Turkem zvitezila, ponevač ty nektere krajinky jeho sobe podmanila a privlastnila.

Roku 1775

Za richtarstvi opatrneho muže Georgii Holubec v roku temto velika tercha na obec
prišla ponevač qvartir⁴ stobsky⁵ a obrstersky⁶ spravuvati se mosel, kdežto 15. maja pan
obrster Fachner s menším stobom pomimo teho dvesto rumunskych koni na Brezo-
vu primaširovalo, kterežto vojsko ano i kone rumunske cely rok na Brezovej zustali.

Roku 1776

Za richtarstvi opatrneho muže Martini Velba v roku temto skrzeva neopatrnost vojan-
skeho aneb stobskeho marketana⁷ ohen vypuknul a v malem okamženi všetky grunty

ano i chalupy na prostrednem rade pritem fara, škola obecna sypka do plamena pošlo. Kdežto sami tesare od spravuvani fary prijali od roboty florenov 150 pomimo toho jednu bečku⁸ piva od spravuvani školy prijali tesare florenov 20 od spravuvani obecnej sypky kde sa oves pro vojsko zdržuje prijali tesare florenov 40.

V tejto sypky časa toho když ten veliky ohen pronikel byli zložene vojanske cely mundur zbroj a všelike vojanske veci ktere snadno jednych osem tisíc zlatych koštuvalli tyto všetky veci do plamena vyšli ponevač sypka tato až do gruntu do zeme zhorela a tak po ohni temto pan obrster Fachner slavneho regimenta Maximilianskeho z malim stobom vymaširuvail do qvortira do velkych Topolčan a mestečko Brezova od vojska do času oslobodene bylo.

Roku 1778

Za richtarstvi opatrneho muže Martini Stefo začala se znamenita vojna mezi potentiu Mariu Theresiu kralovnu uhersku a mezi Friderikom kralom pruskym⁹ takže jedna každa potentia tato veliky počet vojska do pola proti sebe postavila mezitim ridenim Božim vojna tato prestala potentie tito pokoj mezi sebu dokonali.

Roku 1792

Pred korunovanim nejjasnejšiho již v Panu zesnuleho cisaře Leopolda druhého shromáždeni slavni stavové uherski v slobodnom a kralovskom meste Budine slibili rekrutuv z uherskej krajiny 6 000 na kteryžto počet vedle repartitie¹⁰ stolic a obci padla na brezovske mestečko spolu i s Košariskami rekrutuv šest jejichžto Martin Šaško jakožto prisazny a notar 25. aprila vozili do Nitry k assentirovani.¹¹

Z techto jen jeden tak rečeny Surak assentirovany a do domu nazpět odeslany byl.

Odkud restantia rekrutuv dostaveni zustala predešla a tak v dostaveni takovych pan služny tohto processu¹² Buday Pál ten poradek učinil, aby se každý otec a matka majice dvoch synuv a nebo vic samotnych dostavili pred neho pri tej príležitosti když panska stolica zde na Brezowej držana byla.

Uloženie: Archív Mestského úradu v Brezovej pod Bradlom. Prothocolum Privilegiati Oppidi Brezova, s 4-7.

Edične pripravil Ivan Mrva.

* * *

1 Cens – census, čiže časť poddanských dávok. Podľa urbáru Márie Terézie z roku 1767 predpísaný census domkárom, teda poddaným a želiarom s vlastným domom predstavoval jeden zlatý ročne v dvoch splátkach.

- 2 Potentia moskovicka – doslova moskovská mocnosť, čiže Ruské impérium.
- 3 Išlo o rusko-osmanskú vojnu v rokoch 1768 – 1774.
- 4 Qvartir, qvortir – ubytovanie, príbytok.
- 5 Stob, stobsky – štáb, štábny.
- 6 Obrstersky, od nem. Oberst – plukovnícky.
- 7 Marketan – markytán, čiže vojenský zásobovač a predajca.
- 8 Bečka – ľudovo a nárečovo sud.
- 9 Išlo o vojnu o bavorské dedičstvo v rokoch 1778 – 1779.
- 10 Repartícia – rozvrhnutie povinnosti dodať regrútov, čiže nováčikov do vojska.
- 11 Assentirovanie, asentirka – odvod brancov.
- 12 Processus – obvod v rámci stolice.

Fridrich II. (sediaci v kruhu dôstojníkov) bol najväčším rivalom Márie Terézie. Vojnu o tzv. bavorské dedičstvo zaznamenala aj kronika Brezovej pod Bradlom.

40 Výsluchy poddaných v prípade napomáhania vojenským dezertérom

25. – 28. septembra 1773

Aj v 18. storočí sa obyvatelia Uhorska mohli stretávať s dezertérmi z habsburskej armády. Stoličnej vrchnosti sa tak pravidelne zasielali zoznamy zutekaných vojakov s ich opismi. Obyvatelia, ktorí by na týchto vojakov narazili, boli povinní ich nahlásiť. Nie všetci tak ale urobili. Dôvody boli rôzne. Mohlo ísť napríklad o ich príbuzných alebo s nimi mohli vymieňať vojenské oblečenie a vybavenie za civilné šaty. V nasledujúcom dokumente možno prostredníctvom výpovedí svedkov sledovať presun skupiny dezertérov cez Liptovskú stolicu.

(Výsluch Miša Bíroša z Važca)

Otkial si?

S Vascza.

Ako tya sowu?

Misso Biross.

Prečo tya okuwaly?

Pre utyekajou vojakou ze som ich nye osnamiu.

Kolko tich vojakou bolo?

Traja.

Či si vedyeu že su vojaczy?

Vegyeu som.

Zdaliss volaktori snich tvoje rodina nye bola?

Nye bol any geden.

Čo si sa snimy zovarau?

Opituvau som sa kgye idu na čo mi nič nye odpoveddali. potom pak pitaly odomnya obživenja Kterim moja žena do Dediny po obživenja chodila a donesla im mlyeko.

Čo si sa viczey snimi zovarau?

R.¹ K mojej zene sa prihovorili, abi im daake ssaty donesla, kterim y gedni belase nohavicze a gedni gatty do nyesla, sa ktere ssaty daly mojeg ženye dwoje nohavicz dwe ssably, dwa lajbliky.

Wigyel li si kedy twoja žena stim mlyekom a timi ssatamy s Domu prissla?

R. Wigyeu som.

Kgye si tye belase nohavicze wsal?

R. Kupiu som tuna S. Mikulassy² sukno a dal som si pred 5. rokmi vo vasczy ssity. Ktere mi ssiu Michal Jaczko.

Akye to nohavicze boly?

R. Belasye sbielimi ssnuramy.

Kye si tye nohawicze Laybliky a ssable podyeu?

Moja Žena do truhli žeczko skovala any nykomu nye dala kreme vojaczy v mojom dome vihledavaly.

Kgye si sa snimi sissjeu?

Na mojej Lucze.

Či sa dliho bavili na tey lucze ty vojaczy?

Za pol druhej hodini.

Prečo si Richtarowi nye osnamiu?

Že som doma nye bol ale na lucze.

Prečo si tye ssaty Richtarovi nye dal?

Preto som nye osnamiu Richtarowi, že som mojej ženye povedal, aby si stimi ssatami urobila čo kcze.

(Vysluch Zuzany Hybanovej z Važca)

Otkyal si?

S Vascza.

Ako tya zowu?

Susanna Hybban.

Prečo ty sem dovedly?
Pre tich vojakou utyekajou že som ich nykomu nyeosnamila.

Kgye si sa s timi vojakmi zissla?
Na mojej Lucze.

Čo si sa s nimi zovarala?
Ony sa prihovorili komnye a pitaly ma aby som im volake ssaty donesla, kterim som i gedni nohavicze belasje sbjelou ssnurou a gedni gatti mojho muža donesla.

Kgye si tye nohavicze wsala?
Moj Brat Pauko kteri ge posut na vandroucze mi daruwal.

Čo ty za tye nohavicze a gaty dali?
Dali my dvoje nohavicz dvoje laibliki dwe ssable.

Kdye si podyela tye ssatty a tye veczy?
Do mojej Truhli som samkla any som nykomu nye osnamila len kedy vojaczy wihladavali.

Zdaliss twój muž vedyeu o tich ssatach?
Prjam po odchogye tich vojakou som mu osnamila.

Prečo si Richtarowi nye osnamila?
Zakasali mi ti vojaczy aby som nikomu nye osnamila.

(Výsluch Ondreja Gajdoša z Kráľovej Lehoty)

Ako ty zowu?
R. Ondreg Gajdoss.

Otkjal si?
R. S Kralowjey Lehotti.

Prečo si okuwani?
R. Preto že som vojakou nye osnamiu čo utjekali.

Kolko tich vojakou bolo?
R. Traja.

Oktorom csasej utyeba boli?

R. Miesicze Juliuse pred s. Jakubom.³

Kgye utyeba tam boli?

R. Na ssope.

Či sa dliho tam u tyeba bavili?

R. Povedali mi domaczy že gedenu den a gednu noc ponevač som ga Rusomberku ten čas bol.

Zdaliss da ktori stich vojakou twoj žwagor aneb dajaka Rogyina bola?

R. Georgius Raičik moj žwagor ge ponevač wlasnu geho sestru mam.

Či si sa snimi zovaryl?

R. Zovaryl, povedal som im že zle urobili že utyekagu.

Či si sa dliho bawil snimi?

R. Najvice sa ½ hodyni.

Či si im dal gest u tyeba?

R. Powedala Catrena Gajdoss moja Maty: Sestra moja hana Gajdoss: Nyevesta moja Dora Vitkowje a Hana Razgowa tež nyewesta moja ktere wssecky vedely že utyekaju a sami mi povedali že im dali gesty.

Čy si vojenske ssaty od volaktereho snich premeniu?

R. So zadnim som nye premeniu any som zadnemu nijake ssaty nye dau.

Či si sbroj od nich nye vsal?

R. Nye wsau som, ale som trety den ssablu w senye na ssope nassieu.

Čy si ich nye odprovaczau?

Nykgye.

O ktorom čase odissli od tjeba?

Druhi den okolo zedmej večernyey.

Prečo si Richtarowi nye osnámiau že takich vojakou utyeba maž?

R. Preto že Nyeskoro bolo kegy som ga večer s Rusomberku prissjeu. y ony pram večer odissly.

Prečo si tu ssablu, čo si w trety den nassjeu Panu s: Dvorskemu⁴ nye Donyesol?
Pretto aby sa nye zwedelo skovou a samknu som gu do truhle y len wtedy som gu
viddal kedy vojaczy gu umnya vihledawali.

(Výslych Kataríny Gajdošovej z Kráľovej Lehoty)

Odkyal si?

R. S Kralouskey Lehotty.

Ako tya zovu?

R. Catrena Gaidoss.

Kolko rokou mass?

R. Prinaymenyej 55.

Prečo tya dovedly?

R. Že umnya ti utyekaja vojaczy nr 3. boli.

Či si vedela že sa utyekaja? Či sa dlho bavili utyeba? Kgye boli utyeba skovany

R. Vedela som lebo som mojho sina šwagra posnala, kteri umnya so swogimy
2. towarissy gednu nocz a gednu den se bavily a w ssope skowany byli.

Či si wogenske ssaty od nich nye premenila a druhge in nye dala?

R. Žadne ssaty som any nyedala any od nich nye wsala.

Či sbroy mali kedy utyeba boly?

R. Gednu ssablu малы kteru do sena skovaly a tu ssablu moy sin trety den wtom
sene nassjeu.

Či si um dala gesty utyeba?

R. Dala som im halussky.

Či tye druge ženy čo sa styebou dowegyenje vedeli otich vojakoch že sa utyekaja?
Vedely ponevač sem im priam osnamila, ay mojmu sinowi ket s Ružomberku
prissieu.

Prečo si Richtarowi nye osnamila že takich vojakou u seba mass?

Ga som nyevedela že ge prikas Kralousky aby takich lapaly ponevač do richtara
nye chodim a muža nye mam čo by my bol osnamiu. Sin pak muog na ten čas w
Russomberku bol.

(Výsluch Hany Gajdošovej z Kráľovej Lehoty)

Odkyaly si?

R. S Kralovej Lehotty.

Ako tya zovu?

R. Hanna Gaidoss.

Prečo tya sem dovedly?

Na swedomja ma dovedly o tich utyekajou vojakou.

Či si vedela onich že sa utyekaja?

R. Vedela som lebo mi moga maty povedala že na ssope gsu.

Dlho bavili ti utyekaja na tom ssope?

R. Gednu nocz a gednen den.

(Výsluch Dory Vítkovej z Kráľovej Lehoty)

Odkyal si?

S Kralovej Lehoti.

Ako tya zovu?

Dora Vitkowje.

Prečo tya sem dovedly?

Že som vedela že ti vojaczky wnassom dome boly čo utyekaly.

(Výsluch Anny Raškovej z Kráľovej Lehoty)

Odkyal si?

S Kralovej Lehotty.

Ako tya zovu?

Anna Razkovje.

Prečo tya sem dovedly?

Pretich utyekajou.

Či si vedela že gsu utyekaja?

Vedela som.

Prečo si Richtarovi nye osnamila?

R. Lebo ty utyekaga zaksowali nam aby sme nykomu nye osnamily.

(Výsluch Ondreja Bartoša z Ivachnowej)

Ako tya zowu?

Ondreg Bartoss.

Otkjaly sy?

S Ivachnoweg.

Prečo tya okuwaly?

Že ty wojaczy u mnya byly čo utyekaly?

Kgye u tyeba boli?

W mojom ssope.

Či ty oznamily kedy na ssop⁵ wysly?

R. Domou priducze zlužebna moja Dyeuka Marjena Vissnich my osnamila že na mojom ssope gsu.

Či si sa snimi zowarau?

Ga pod ssopom biwsse so seme som kričau kdo že to na ktere slowa moj brat wojak sa mi ohlasiu.

Čo si sa snimi wten čas rozprawau?

Na ten čas nič ponevač som prjam wtedi do pola kosity ssiel.

Kedy si spola ssieu, čo si sa sowarau?

Poveddali mi že swoju Rogyinu prissy nasstivity kterim som potom i po kusu chleba dal.

Čo si im esste wjacz dal?

Mojmu bratowi 2 kossele som dal kteri tye 2 kossele swoim kamaratom dal, swoje pak kossele tam nychaly.

Či si sa dliho baviu s nimi?

Pred večerom som prisseau a kegy sa zmrakalo ony odissly.

Či maly sbroy kedy u tyeba byly?

R. Nye mali žadnu.

Či boli vo vojenskich žatach u tyeba?

R. Geden mau vojenske nohavicze, druhy pak platyenge ssati mali.

Prečo si Richtarovi nye osnamiu že takich vojakou u seba baž?

R. Preto že som sa nye nasdau že takuto galibu budem maty.

Uloženie: Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Liptovská župa I., Criminalia, k. 1130, fasc. X, n. 22, fol. 13-22.

Edične spracoval Miroslav Nemeč.

Text je publikovaný v upravenom diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta g ako j; c – c, k; cz – c, č; ee – é; gy – ě; y – y, i, j; w – v; v – v, u; ss – š; rz – r, ř; z – z, ž; ž – š.

Literatúra: NEMEC, Miroslav: *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019, s. 148-149.

* * *

- 1 R. (z lat. *responsio*) – odpoveď.
- 2 S. Mikulass – Svätý Mikuláš, dnes Liptovský Mikuláš.
- 3 Sviatok sv. Jakuba – 25. júla.
- 4 Pan s. Dworsky – slúžnodvorský, slúžny, čiže stoličný úradník.
- 5 Ssop – šopa, senník, kôlna, povala.

41 Oznámenie vrchnosti Oravskej stolice o vzbure poddaných

13. apríla 1774

Poddaní z Oravskej stolice odmietali prijať urbárske povinnosti stanovené podľa tereziánskej urbárskej reformy z roku 1767, keďže v niektorých prípadoch išlo o zvýšenie poddanských povinností. Odpor oravských poddaných vyústil do otvorenej vzbury. Ani po zaistení vodcov vzbury sa nepodarilo celkom zlomiť odpor oravských poddaných. Stoličná vrchnosť sa preto snažila obnoviť poriadok privolaním vojenskej asistencie, o čom informovala uhorského miestodržiteľa a miestodržiteľskú radu.

Najjasnejší kráľovský miestodržiteľský knieža, slávna uhorsko-kráľovská miestodržiteľská rada, najláskavejší pane a najmilostivejší a vysoko vážení páni!

Najpokornejšie oznamujeme, že sme urobili opatrenia, aby láskavé a milostivé nariadenia Vašej kráľovskej jasnosti a slávnej kráľovskej miestodržiteľskej rady zo dňa 24. marca boli uvedené v náležitú platnosť, aby vojenská asistencia pochytila aj ostatných spomedzi tunajšieho ľudu, ktorí sa tvrdošijne bránili prijať pre nich také výhodné urbariálne dohody, najmä však predákov a podnecovateľov, ktorých menoval zaistený (*dolno*)lehotský richtár. Náš pán prvý podžupan má požiadať najosvietenejšieho pána plukovníka uhorského pešieho útvaru slávneho pluku Samuela Gyulayho,¹ aby poslal stotinu vojska, ktorá by vkročila na územie stolice z dvoch strán. Po vzájomnom nadviazaní a udržiavaní stykov však nech sa pán podžupan s povereným vojenským hodnostárom dohodne na dni a čase, kedy sa má nariadiť nenápadné zaistenie previnilcov. Ich postup pokorne oznámime vašej kráľovskej jasnosti a slávnej kráľovskej miestodržiteľskej rade. Čo najpokornejšie sa porúčame Vašej nekonečnej milosti a vysokej priazni a ostávame s prejavom hlbkej úcty.

Vašej kráľovskej jasnosti a slávnej uhorsko-kráľovskej miestodržiteľskej rade najpokornejší, najposlušnejší a najoddanejší služobníci, stavy Oravskej stolice

Uloženie: Latinský originál úradného hlásenia sa nachádza v Maďarskom národnom archíve (MNL) v Budapešti, archív uhorskej miestodržiteľskej rady, Departamentum urbariale, 1774, no. 2.

Citované podľa GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vyd. SAV, 1955, s. 192-193, č. 109.

Literatúra: HORVÁTH, Pavol: Úteky poddaných z Oravy v prvej polovici 18. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 3, 1955, č. 2, s. 191-205; HORVÁTH, Pavol: *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava : SAV, 1963.

* * *

- 1 Samuel Gyulay (1723 – 1802) – príslušník uhorského grófskeho rodu, dôstojník, od roku 1761 generál a od roku 1773 majiteľ (32.) uhorského pešieho pluku.

42 Rozsudok stoličného súdu nad účastníkmi oravskej vzbury

27. januára 1775

Vodcov a účastníkov oravských poddanských nepokojov (pozri dokument číslo 41) postavili pred stoličný súd, ktorý richtára z Lehôtky exemplárne potrestal na palicovanie 50 údermi, istého Mateja Macaka na 80 palíc, ostatných vinníkov odsúdil spravidla na ťažké roboty vo vojenských pevnostiach.

R o z s u d o k

Vzhľadom na onen poburujúci, ba priamo povstalecký čin, ktorého sa dopustili poddaní oravského panstva prostredníctvom svojich úradných osôb, predákov a pisárov, boli títo poddaní podľa milostivého a láskavého nariadenia najvyššej kráľovskej miestodržiteľskej rady zo dňa 27. decembra 1773 predvolaní na deň 18. januára nového roku pred generálne zhromaždenie tejto stolice zvolané do mestečka Kubína,¹ aby sa im oznámili najmilostivejšie kráľovské rozkazy podľa najláskavejšieho cisársko-kráľovského rozhodnutia o prijatí platných urbariálnych dohôd, aby boli prísne napomenutí k povinnej poslušnosti a povinnosti a aby tí, ktorí nechcú prísť k rozumu, ako aj ich vodcovia a pôvodcovia odporu boli aj telesnými trestami privedení k mieru a pokoju.

Keď sa títo poddaní nijakými dôkazmi nedali pohnúť k prijatiu vyššie uvedených dohôd a keď medzi inými istý Martin Chomistka, richtár usadlosti Lehôtka,² z toho dôvodu, že mnohé usadlosti znášali k nemu peniaze na nejakú zbierku, bol považovaný za podnecovateľa a poburovateľa iných, podľa vyššie spomenutého príkazu najvyššej kráľovskej miestodržiteľskej rady o telesných trestoch bol vyvedený, aby mu na odstrašenie iných vymerali 50 úderov palicou. Tí istí poddaní oravského panstva svojím krikom a revom roznieťli vzburu, takže stoličné stavy, hoci boli sprevádzané asi šesnástimi ozbrojenými hajdúchmi, predsa len neboli schopné postaviť sa na odpor takému veľkému počtu zbiehajúceho sa a búriaceho ľudu, vykonanie stanoveného trestu museli zastaviť a od palicovania usvedčeného vinníka upustiť.

Aby však všetci, o ktorých sa zistilo, že boli prítomní pri tomto buričskom a povstaleckom zhľuku ľudu, nemohli byť nesprávne obviňovaní z rovnakého a takého istého prejavu neposlušnosti a vzdoru, zaviedlo sa vyšetrovanie najprv proti tým, ktorí boli poprednými podnecovateľmi tejto veľkej vzbury, aby neostal nepomstý tento zločin, celú krajinu tak veľmi pohoršujúci, ktorým sa uvedení poddaní s nehanebnou

ľahkovážnosťou celkom zjavne a verejne postavili na odpor celej stoličnej vrchnosti a úradom, privedúc do veľkého zmätku i verejnú autoritu (od ktorej závisí každý spôsob riadne vedenej správy) a tak aby sa príliš odvážny ľud nepúšťal do takýchto a prípadne aj do väčších výčinov.

So zachovaním a dodržaním náležitých zvyklostí aj proti ostatným páchatelom tohto veľkého výčinu (medzi ktorých treba zarátať aj Mateja Kavjáka, obyvateľa slanického,³ dosiaľ pre nedostatok dôkazov prepusteného) a s použitím láskavého cisársko-kráľovského výnosu z r. 1766, Ján Vajda, obyvateľ hruštínsky,⁴ okrem výpovedí zaznačených pod č. 5 a 6 na základe svedectva mnohých príslušníkov stoličných stavov, prizeraúcich sa na tento čin, a usvedčený z podnecovania ku vzbure, podobne aj Matej Jančuha, obyvateľ dediny Habovky,⁵ usvedčený výpoveďou zavedenou pod č. 6 a 7, ako aj Matej Poško, obyvateľ a richtár slanický, usvedčený výpoveďou pod č. 9, lepšie povedané vlastným priznaním, odsudzujú sa na jednoročnú robotu na ktorejkoľvek pevnosti určenej najvyššou kráľovskou radou.

Matej Macak, iným menom Pätejský, na základe výpovedí pod č. 9 a 10 uznaný za vinného, odsudzuje sa na 80 úderov palicou, ktoré mu treba vymerať na dva razy v priebehu štyroch týždňov, a medzitým na uväznenie vo verejnom žalári. Naproti tomu Matej Hadobúš, obyvateľ brezovický,⁶ pre nedostatok obžalobných dôkazov sa oslobodzuje.

Dané z príležitosti súdnej stolice konanej 27. januára 1775 v mestečku Kubíne.

V tom istom roku, ako bolo zavedené súdne vyšetrovanie ľudu, ktorý sa vzbúril proti urodzenému Jeremiášovi Klinovskému a Jurajovi Dľholúckemu.

Uloženie: Latinský originál rozsudku sa nachádza v archíve Slovenského národného múzea v Martine, Processus urbarialis dominii Arva, 1777, fasc. 79, no. 4, fol. 821-823.

Citované podľa GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vyd. SAV, 1955, s. 193-194, č. 110.

Literatúra: HORVÁTH, Pavol: Úteky poddaných z Oravy v prvej polovici 18. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 3, 1955, č. 2, s. 191-205; HORVÁTH, Pavol: *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava : SAV, 1963.

* * *

1 Kubín – dnes Dolný Kubín.

2 Lehôtka – dnes Dolná Lehota, okres Dolný Kubín.

43 O šikovnosti Cigánov vo vojenskej službe

1775 – 1776

Spišský učenec a šľachtic Samuel Augustini ab Hortis (1729 – 1792) uverejňoval v rokoch 1775 – 1776 v časopise *Kaiserlich Königlich allergnädigste privilegierte Anzeigen aus sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländer* na pokračovanie prácu venovanú Cigánom v Uhorsku. Celkovo vyšlo 39 pokračovaní jeho monografie, ktorá azda práve preto ostala ako celok nepovšimnutá. V práci postavenej na viacerých prameňoch širokospektrálne priblížil rozmanité aspekty života cigánskeho etnika. Jednou časťou bola aj kapitola nazvaná *Von der Zigeuner Geschicklichkeit in Kriegsdiensten*, čiže O šikovnosti Cigánov vo vojenskej službe, ktorá obsahuje rad zaujímavých i raritných informácií.

Na vojenskú službu je bezpochyby najvhodnejší taký človek ktorý má silné telo a trup, čulé, pohyblivé a zároveň také otužilé, že znáša hlad, horúčavu, mráz a vzdoruje všetkým ťažkostiam. A práve takto je uspôsobené telo Cigánov. Keď ale má byť vo vojenskej službe užitočný a prospešný, musí sa odučiť od zlých návykov a nesprávneho spôsobu myslenia. Veď čo si možno sľubovať od vojaka, pre ktorého česť a popta má rovnaký význam, ktorý nevie nič o odvahe, srdnatosti, vernosti a ktorý pri najmenšom náznaku nebezpečenstva ujde a všetko vzdá preniknutý strachom a hrôzou. A čo je z takého, ktorý má sklon k podvádzaniu a nečinnosti a ktorý podlieha ľahkomyselnosti a pochabosti. Vojak s takýmito vlastnosťami, napriek telu schopnému na vojenskú službu, nemôže byť vo vojne užitočný na nič, iba na rabovanie. Nemôže mať stráž na dôležitých miestach, nemožno ho postaviť do bojového šíka a využiť pri ďalších akciách. Kým si teda Cigán zachová svoj vlastný charakter, je ako vojak málo platný, aj keď jeho postave a telesným vlastnostiam nemožno nič vyčítať. Keď sa dobrým výcvikom a školením zbaví týchto vlastností a nadobudne lásku ku pravde, správnej ctižiadostivosti, poslušnosti a usilovnosti, potom bude z neho najlepší vojak. Toto všetko nie je iba predpokladom, ale vyskúšanou vecou, ktorá sa potvrdila v ich službách našej najmilostivejšej kráľovnej. Keď ale chceme Cigána prevychovať, musíme ho vytrhnúť z jeho prostredia tak, aby nemal nijaké styky so svojim ľudom. V opačnom prípade sa nezmení a keď je v spoločnosti svojich súkmeňovcov, robí ako vojak samé vylomeniny.

Cigáni boli neraz zapletení do Zápoľského rebélie a pri tejto príležitosti zložili často skúšku zo svojho cigánskeho vojenského umenia. Roku 1557 bol František Perényi pre nedostatok riadnych vojakov, ktorí chránili vonkajšie opevnenie vtedy ešte pevného hradu Veľká Ida¹, nútený na podporu regulárneho vojska zohnať na ochranu

vnútornej pevnosti Cigánov z celého okolia. Perényi ozbrojil svojich nových pomocníkov, dal im pušný prach a olovo a ukázal im miesto, ktoré majú brániť. Stručne ich poučil ako si majú počínať a vyzval ich k statočnosti a neochvejnosti. A tak sa všetko zdalo byť správne a v poriadku. Cigáni sa vrhli do úkrytov, lebo si mysleli, že tam budú pred nepriateľom v bezpečí. Cisárske jednotky sa blížili k pevnosti a robili prípravy na jej obliehanie a zaujatie. Ozaj na ňu aj zaútočili. Ich protivníci, skrytí v úkrytoch sa v prvom ohni držali tak udatné a vrhli na obliehateľov taký oheň, že títo boli nútení pred rojnicou Cigánov ustúpiť. Len čo sa obliehatelia stiahli, vyliezli Cigáni hrdlo a plní radosti nad víťazstvom z úkrytov a na plné hrdlá kričali: „Zlomte si väzy a ďakujte Bohu, že už nemáme ani prach ani olovo, lebo ani jeden z vás by neušiel z tohto miesta živý.“

Keď toto utekajúci počuli a zazreli cigánsku rojnicu, ako plná vzdoru vylieza z úkrytov, okamžite zastali, obrátili sa a hnali ich šablami a päšťami naspäť do úkrytov, zaútočili na nich a za niekoľko minút celkom rozbili toto čierne vojsko pozostávajúce z viac ako tisíc ľudí. Takto nepremyslenou prenáhlenosťou premárnili víťazstvo, ktoré už mali v rukách a zapríčinili si takú porážku, že na ňu dodnes spomínajú s hrôzou a hnevom.²

Okrem príhody, ktorú sme opísali jestvuje viac správ, ktoré svedčia o tom, že tento ľud bol v bojoch Jána Zápoľského a jeho prívržencov poverovaný vykonať rôzne podujatia. Konrád Spervogel uvádza vo svojom Denníku³, že levočský kapitán Černaho (*Tschernaho, asi z Čiernej*), v nedeľu pred Filipom a Jakubom vyslal niekoľko jazdcov do Spišskej Novej Vsi⁴, kde boli usídlení Cigáni. Zajali štyroch statných Cigánov a niekoľko chlapcov a odviekli ich do Levoče. Ostatní sa zachránili útekou do lesov.⁵ Tí štyria boli mučení a priznali, že asi stovku z nich vyslal Ján Zápoľský podpáliť a na popol obrátiť mestá na Hornej zemi a to Košice, Levoču, Bardejov, Prešov a Sabinov. Priznali sa tiež, že niekoľkí z nich prišli do Levoče v sobotu preoblečení za pastierov oviec, ponúkali na predaj vlnu a založili na viacerých miestach mesta oheň. Autor ale ďalej predpokladá, že ich priznanie bolo vynútené mučením, lebo keď ich vodili ulicami mesta nevedeli, kde podľa výpovede oheň založili.

Dvaja Cigáni boli pánom z Černaho odsúdení na kôl a vo štvrtok bol tento rozsudok aj vykonaný. Priznali sa aj k rôznym vraždám a tiež k tomu, že im Ján Zápoľský dal listiny na 13 spišských miest, ktoré im zaistili bezpečnosť a dávali im povolenie usadiť sa, stanovať a na danom mieste sa zdržiavať tak dlho, ako im to bude vyhovovať. Nakoniec bol jeden z nich nastoknutý na kôl pri ceste do Kežmarku, druhý pri ceste so Spišskej Novej Vsi. Ostatných dvoch nastokli na kôl v piatok, jedného pri ceste do Spišského Podhradia, druhého do Sp. Štvrtka. Treba pripomenúť, že všetko k čomu sa pôvodne priznali, nakoniec popreli. Preto možno pochybovať o tom, či rozsudok bol správny, alebo nie. Zodpovedný za to je pán z Černaho, lebo Levočania nemajú nič do činenia s týmito biednymi hriešnikmi. Na mučenie a smrť ich dopre-

vádzali jazdci a chodci s bubnami a píšťalami. Tollkoto o tom správa Konráda Spervogla. S tým vcelku súhlasí aj to, čo o tom zaznamenal Ján Brechenzweig vo svojom Haterhaufen, z ktorého odcitujeme niekoľko slov: „Roku 1534 chytili pri Spišskej Novej Vsi štyroch Cigánov, ostatní ušli; títo po mučení priznali, že obdržali od Jána Zápoľského peniaze, aby podpálili Levoču a ostatné mestá a boli za to nastoknutí na kôl. Roku 1543 chytili Cigána, ktorý vo Veľkej ukradol z farského dvora koňa a vraj tiež založil oheň. Keď ho chceli vešať, majstrovsky ušiel katovi. Roku 1543, 2. júna chytili vtáčka, ktorý ušiel z Veľkej, spolu s ďalšími piatimi ho mučili a na tretí deň poviesili.“

Zahraniční spisovatelia zaznamenali, k čomu sa za Tökölyho povstania roku 1676 dali Cigáni zneužiť. Ortelius o tom píše nasledovné. „V Potoku vznikol nepozornosťou Cigánov požiar, v ktorom ľahlo popolom nielen mestečko ležiace pri pevnosti, ale aj pekný Brudendorf (?). Na to chytili a uväznili sedem Cigánov a francúzskeho inžiniera menom Pierre Duroa, ktorý s nimi kočoval už deväť rokov. Tento mal pri sebe nákresy hlavných pevností rímskej ríše a všetkých cisárskych dedičných zemí s vyznačením najslabšie situovaných miest.“⁶

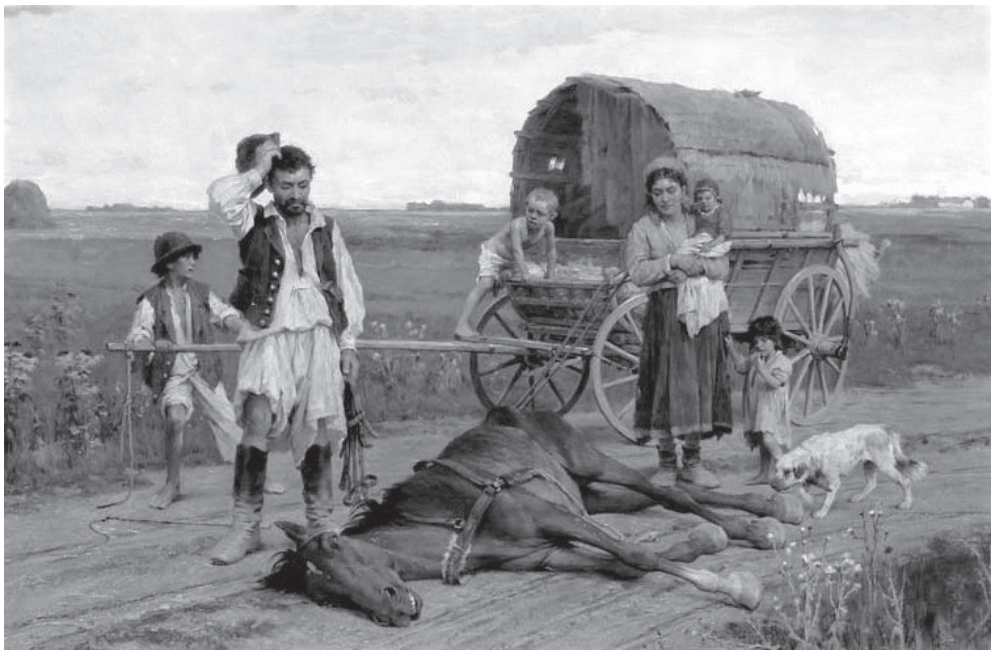
S týmto údajom celkom súhlasí to, čo nachádzame v Hungarii Andreja Stubelsa, alebo v Novom úplnom opise celého Uhorského kráľovstva na str. 748, kde sa uvádza: „Roku 1676 v júni podpálili Cigáni toto mesto spolu s kostolom. Nachádzal sa medzi nimi aj francúzsky inžinier Pierre Durois, ktorý bol s nimi deväť rokov a mal čulé styky s Francúzskom. Chytili ho cisárovi vojaci spolu s nákresmi bežných všetkých hornouhorských a ríšskych miest.“ Z toho vidieť, na aké služby sa používali Cigáni pri vnútorných nepokojoch, čiže na podpaľačstvo, lúpeže a rôzne pustošenie. Aj Turci ich brali medzi Sejenov, Serdenistov a Nefersov, čiže medzi pozháňaný ľud pozostávajúci z Turkov, kresťanov, Amautov, Cigánov a ďalších biednikov, ktorí sú málokedy v táboroch a najčastejšie ich stretnete potulovať sa.

Nechýbajú ani správy,⁷ že ich podozrievali zo zrady a špionáže a že slúžili ako tajní prenášači listov, ako aj o tom, že vyzrádzali Turkom plány kresťanov na útoky. V Crusiových Svévskych Annáloch sa dočítame, že vo wurtenberskom kniežatstve netrpeli Cigánov preto, že častejšie zradili tamojšie knieža Eberhardta egyptskému sultánovi. Keď roku 1602 obliehal mesto Bistricu v Sedmohradsku cisársky vojvodca Baska, preniesol jeden Cigán tajne list pre obliehaných do mesta.

Citované podľa Samuel Augustini ab Hortis: *Cigáni v Uhorsku. O dnešnom stave, zvláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku*. Štúdia a preklad Viera Urbancová. Bratislava : Štúdio -dd-, 1995, s. 49-51.

* * *

- 1 Velká Ida – obec v Abovskej stolici, v súčasnosti v okrese Košice – okolie, kaštieľ patrila rodine Čákiovcov. Je známa aj najväčším židovským koncilom, ktorý sa tam konal v roku 1650.
- 2 Táto udalosť je podrobne opísaná v latinskom diele TURÓCZI, P. Ladislao: *Ungaria suis cum regibus compendio data*. Tyrnaviae 1768, s. 265-266.
- 3 SPERVOGEL, Conradi: *Diarium* (Denník); rukopis, údaj k roku 1534, s. 300.
- 4 Spišská Nová Ves – jedno z trinástich cisársko-kráľovských spišských miest a leží asi hodinu od slobodného kráľovského mesta Levoča.
- 5 V uvádzaných lesoch tečie rieka Hornád, pri ktorej sa ukryli utekajúci Cigáni.
- 6 ORTELII, S.: *Redivivi et continuati. Wunderbarer Adlerschwung*, 1676 s. 313.
- 7 AVENTINUS, Johannes: *Annales Bojorum*, Lib. VII, s. 509. „Zo skúsenosti som vedel, že to boli zradcovia a špehovia.“

Romantizujúce zobrazenie biednych putujúcich Cigánov od Györgya Vastagha

5. decembra 1778

Poddaný Ondrej Chvalík zo Svätého Ondreja (dnes časť obce Brusno) prosí v liste adresovanom Zvolenskej stolici o zníženie stoličných dávok, keďže jeho syna, ktorý sa oňho staral, lapili za vojaka a sám je vo veľkej biede. List je zaujímavým svedectvom o odvádzaní vojakov lapačkami.

Slavna stolica, vysoce urozeni pani, pani nam milostivi a laskavi!

Ponižene padam pred vysoce urozene milosti vaše a slavnu stolicu, aby račili tuto moju maličku prozbu vyslyšeti, ponevač ja v mem starem veku i z moju manželku postaveny a juž viecej k žobrote než k jinším pracam nakloneny, tak že sem mal ufani, že mna muj syn bude opatrovat v mej starosti a nevladnosti, ktereho mojeho syna obyvatele svatoondrejski včilejší čas na vojnu chytili a dali, v kterom stave vojenskom i ja sem sam bol, když i v ten čas tak vojakou davali jako včilek, jak to mužú dosvečit i naši obyvatele svatoondrejski. Tak i muj otec v tom stave vojenskom zustaval, a preto ja utikam se pred vysoce urozene milosti vaše a slavnu stolicu, aby račili na mna mizerneho a bidneho poddaneho milosrdne vzhlednuti a mne v davkach obecnych nejake uleveni a polachčeni učiniti, za kteru milosrdnu lasku budem pana Boha prosit za šťastlive a dluhe panovani. Vysoce urozenym milostam vašim

poniženy poddany Ondrej Chvalik,
obyvatel svatoondrejsky.

Uloženie: Odpis listu sa nachádza v Štátnom archíve Banská Bystrica, fond Zvolenská župa, Protocolorum Instantiarum 1778 – 1785, A/1X.

Citované podľa HORVÁTH, Pavol (ed.): *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955, s. 209-210, č. 137. Editor v súlade s dobovým úzom 50. rokov 20. storočia pri edícii textov súvekej slovenčiny zo 16. – 19. storočia uplatnil transkripčnú metódu, čiže nahradil starú ortografiu písmenami, aké sa používali vo vtedajšom pravopise. Zámerom bolo podstatné zjednodušenie a ľahšie čítanie vydávaných textov.

45 **Stážnosť obyvateľov Bartošovej Lehôtky na vojenské tarchy**

december 1778

Po vypuknutí vojny o bavorské dedičstvo v roku 1778 sa začal organizovať nábor regrútov a zintenzívnili sa presuny vojska a zásob cez územie dnešného Slovenska k hraniciam Sliezska. Mnohé aj chudobné obce v dôsledku vojnového zaťaženia utrpeli škody, ako vyplýva zo slovensky písanej sťažnosti obce Bartošova Lehôtka z decembra 1778.

Welikomożni, wisoce Urození Pany Pani Sláwneg Stolicie Tykowskej,¹ Pány Officiry a Riditely, Pany Tituluw Swogich Neghodnegssy k nam úbohim poddanim Swogim welice Milosrdny a Laskawy.

Mnoho krate predkladaly sme guż nass chotarik pred Slawnu Stolicu, že gak maly plany a neurodny gest a skrz privaly a powodne czastegše skazeny gest, gak Luky tak y Role ano y Stromowiska Pri Wode Rudneg, ketry dobre znamy gest mnohim Panom Officirom Stolicznim Tituluw Swogich Neghodnegssim zktereho any żaden swoge wiżiweny do roka nemużeme Matyi gestli sa len z krwopotnou pracu ze Sweta neopatrimo, nebo mnoho krate semeno sen nam nenawrati gako y tohoto roku obwzlasstne jarina na nisst suca bola len sama burina a wsseligaka necistota, tak že gestly takowe Transeny woganske² dluksseg budu sem tam chodity a gakowe dowczilegsska sme skusily, nebudeme dostatečny gim z gednu Portiu³ Owsa slużyty.

Po druhe: Z odwasska⁴my (gako mi mala dedinka) pomewačz welmi čzasto ydu z Turčzanskeg do Zwolenskeg guż ze Zwolenskeg do Turčzanskeg wogansky, rownim spusbom dostatečny bity nemużeme, nebo ginde sa nepristawugu okrem u nas, lebo na Jastraby, any z druhimy wecmy o ktere mnohi prenasledugu Wislużyty dostatečni nemużeme bity ponewačz mi žadneho dedinskeho duchodku nemame, gakowe magu ginsse osadi, ktere magu swoge Mlini, gestly nam Slawna Stolica druhe Osadi na Pomoc neda začzo ponizene zadame.

Czo mi zretedlne z Quietanteg preukazati mużeme.

Po Trety Pechota welmy nas prensleduge, gako y predessly Mesic kdiż Massirowaly havjari⁵ naspatek z Jablonkova musely sme wistawiti chleba ssest sto aj sstiri Portie id est⁶ 604. Na druhi den kdiż Massirowaly na druhu Statiu musely sme gim zlożyty za chljeb fl.⁷ 11 x 8 to gest gedenczt zlati osem grajczary, ktery nemużeme wedet na gaki Spusb, Ponewacz u nas ne Rostakowaly,⁸ ale w ten den do Opatovjecz Massiro-

waly, ktery nam assignatiu⁹ žadnu neukazaly, čzo wiceg Richtara y druhich sstir(*och*) Gazdow Poudjeraly, tak že na Pozatim Richtar any sa ukazaty nesmel. Rownim Spu-
sobem Mesice tohto maly Regrutow z Regimentu Esterhaziho Pechurow¹⁰ po dwa
dni po dve Nocy ay okrem Officirow Nro 387. To gest dne 6. a dne 7. X(*decem*)
bra kterich wsseckich Samotna nassa chudobna a mala Osadka z chlebom widrżet
musela, ano aj Potrebu k masu, kteru si gaku roskazaly dodaty a sprawity musela.
Pritom po dwa dni po dve noci 30 chlapow na varte¹¹ staty musely. A tak my ubohi
poddany nemagice se komu ginemu Utikaty zohnutimy Kolenmy k noham Gegich
Pretitulowanim Milostam padagici pre Milosrdenstwi Boha wsemohucioho poniżene
žadame, po tichto uskostech nam napomocu račžily byly a nam w gakoweg kolwek
weci nektere Polehcżeni Učžinity račžily. Načžo kdiž my Laskawu Resolutiu¹² oče-
kawame.

Zustawame Slawneg Stolicy wżdicky negposlussnegssi poddani wssecka chudoba
a Obecz Bartoss Lehoczka. 1778

Uloženie: Štátny archív Nitra, Tekovská župa, kongregačné písomnosti, šk. 130, fasc.12, č. 39.

Pripravil Ivan Mrva.

Text publikujeme v diplomatickom prepise, kde sa spravidla číta c – c, k; cz – c, č; ee – é; g
– j; i – i, y, ý; j – i; rz – r, ř; ss – š; v – v, u; w – v; y – y, i, j; z – z, ž. V hranatých zátvorkách
bodkami vyznačujeme chýbajúci text, respektíve, ak sa dá, rekonštruujeme text na poškodených
stranách rukopisu; v okrúhlych zátvorkách zasa kurzívou doplníme slová vynechané a dôležité
z hľadiska pochopenia textu.

* * *

- 1 Stolica Tykovska – Tekovská stolica.
- 2 Transeny woganske – vojenské transporty.
- 3 Predpísané porcie odvádzané vojsku sa delili na ústne, stanovené podľa počtu vojakov, a kon-
ské, podľa počtu koní, pričom kvantitatívne boli hierarchicky odstupňované podľa hodností.
- 4 Odwassky – odvážanie, čiže poskytovanie prepravných povozov pre vojsko.
- 5 Havjari – baníci.
- 6 Id est (lat.) – to jest.
- 7 Fl. – florén, čiže zlatý.
- 8 Rostakowaly – oddychovali.
- 9 Assignatia – písomné potvrdenie či písomný príkaz.
- 10 Pechur – pešiak.
- 11 Varta – stráž.
- 12 Resolutia – uznesenie, rozhodnutie.

46 List poddaných z Ostrej Lúky o veľkom vojenskom zatažení s prosbou o zníženie daní

24. februára 1779

Poddaní z Ostrej Lúky prosia v liste adresovanom Zvolenskej stolici o zníženie daní, keďže musia znášať veľké náklady na vojsko a po uhynutí dobytku trpia veľkou biedou. V liste presne špecifikujú, aké dávky a koľko peňazí museli poskytnúť pre vojsko.

Slavna stolica, pani nam milostiví a laskavi!

Dobre znamo bude celej slavnej stolici, jakove od mesice toliko novembra nakladke na vojsko, skrz nas obyvateľov ostroluckych vynaložene jsu, totiž že na vojsko ve Zvolene ležice ovsa kil¹ 32 ^{1/2}, žita pak kil 8, na Dobronivu ovsa kil 24, žita pak kil 6, do Moravy ovsa kil 65 již skutečne jsme vydali, za furu pak tohože ovsa, ktery do Moravy odvažany jest, ponejprve fl.² 23 dn.³ 75, po druhýkrat fl. 21 dn. 50, nyni pak po tretikrat toliko od kil deset aj pol fl. 22 dolu složiti jsme museli, ponevač jak osada naša skrz dúl, v kterem pred dvuma rokmi s. v. rožny dobytok naš, z vecej stranky všecek byl vykapal, do tak bidneho a politovani hodnyho losu jestit vnese-na, že mnozi, sotvi pre domaci potrebu, sobe vyživnost vyziskati mužú. Pred slavnu tehdy stolicu jakožto ochrancuv našich utikati se prinuceni jsme, ponižene prosice, aby na naš politivani hodny stau milostivym okem vzhlednuti a skrz defalkuvani⁴ z porcionalskej sumy, co ještě roku predešleho nam prislibeno bylo a skrz umenšeni vojenskych nakladkuv polehčeni učiniti račili. Sic jinac jestli slavna stolica, skrz laskavu rezoluciu svu, k polehčeni našemu, milostivy prostredek nam neproukaže, do tak miserneho losu uvedeni budeme, že ani k službe kralovskej, ani slavnej stolici, ani panstvu našemu spusobni byti moci nebudeme. Za co když i dalej k noham slavnej stolici padajice ponižene prosime, zustavame slavnej stolici poniženi služebnici

richtar, prisažni a jini obyvatele osady Ostroluckej.

Uloženie: Odpis listu sa nachádza v Štátnom archíve Banská Bystrica, fond Zvolenská župa, Protocollum Instantiarum 1778 – 1785, A/1X.

Citované podľa HORVÁTH, Pavol (ed.): *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955, s. 211, č. 139. Editor v súlade s dobovým úzom 50. rokov 20. storočia pri edícii textov súvekej

slovenčiny zo 16. – 19. storočia uplatnil transkripčnú metódu, čiže nahradil starú ortografiu písmenami, aké sa používali vo vtedajšom pravopise. Zámerom bolo podstatné zjednodušenie a ľahšie čítanie vydávaných textov.

* * *

- 1 Kila – stará hmotnostná miera, ktorej hodnota predstavovala okolo 25 kg.
- 2 Fl. – skratka pre florén, čiže zlatý.
- 3 Dn. – skratka pre denár.
- 4 Defalkuvani (z lat.) – zníženie.

Lekár talianskeho pôvodu Giovanni Alessandro Brambilla (1728 – 1800) pôsobil ako vojenský chirurg v habsburskej cisárskej armáde. Vyštudoval chirurgiu na univerzite v Padove, v rokoch 1752 – 1757 bol chirurgom pešieho pluku v Hagenbachu. Počas sedemročnej vojny pôsobil ako chirurg v pluku maršala Franza Moritza von Lacy. Roku 1764 sa stal osobným lekárom cisára Jozefa II. V roku 1778 získal titul vrchného štábného chirurga, čiže protochirurga prvej triedy. Roku 1785 sa stal riaditeľom Lekársko-chirurgickej akadémie *Josephinum* vo Viedni, ktorá nasledujúci rok dostala práva univerzity. Popri odbornej praxi bol aj publikačne činný a vydal viacero odborných diel z oblasti vojenskej chirurgie. Jedným z nich bola príručka *Instruction für bey den Kaiserl. Königl. Armeen, und in den Feldspitälern angestellten Feld-Chirurgen* – Inštrukcia pre ustanovených chirurgov poľných nemocníc Cisárskej a kráľovskej armády, vydaná roku 1779 vo Viedni.

Prvá kapitola

§ 2. V armáde sú ustanovení dvaja poľní štábni chirurgovia, z ktorých sa jeden neustále nachádza na pravom a druhý na ľavom krídle. Pretože každý pluk nie je vybavený dostatočným množstvom obväzov a nástrojov, ktoré je ťažko prenášať a nevie sa vopred, ktorý pluk sa môže dostať pod silnú paľbu. Preto každý z týchto dvoch, na pravom a ľavom krídle stojacich poľných štábných chirurgov, musí byť zaopatrený jedným vozom s obväzmi, svojimi nástrojmi a všetkými chirurgickými potrebami, aby v prípade boja mohol všade vykonať svoje povinnosti. Ku každému vozovi s obväzmi je pridelený lekárnický tovariš, ktorý je podriadený štábnemu chirurgovi. Každý z uvedených dvoch štábných chirurgov, popri svojich bežných nástrojoch musí mať od eráru truhlicu s nástrojmi, pre prípad, ak sa jedna poškodí, aby mal poruke druhú.

V prípade väčšieho bojového stretu vždy zostane ďaleko pozadu veľká batožina, pri ktorej sa nachádza aj veľká poľná lekáreň. Preto je potrebné, aby sa pre prípad nebezpečenstva vždy na voze s obväzmi nachádzala malá lekárnická truhlica s dostatočným množstvom liekov, osobitne s octom, hojivou vodou¹ a rôznymi stipticiami² i lepivými náplastami.

§ 3. Počas boja musí byť poľný štábný chirurg so svojím vozom s obväzmi, nástrojmi a pridelenými chirurgmi za frontom, Ak je to možné, musí sa zdržiavať na bezpečnom mieste, ale nie veľmi vzdialenom mieste od bojiska, aby mohol pomôcť

zraneným. Poľný štábný chirurg je zaviazaný, položiť ruku na ťažko zranených. Keď okolnosti dovoľia, nemusí mať sám starosť o to, aby plukovní alebo iní chirurgovia vykonávali často zbytočne ťažké operácie, ako amputácie a podobne na bojisku. Svoju pozornosť musí zamerať na to, aby sa zranení podľa pravých pravidiel umenia takýmto spôsobom ošetrili, aby sa ich už aj tak utrpené bolesti výrazne neznásobovali. Rovnako, keď sa minú obvazy a nevyhnutnosť si to vyžaduje, môže si pomôcť aj košľami zranených. Po skončení bojov sa vždy nariadi vyhľadať na bojisku zranených a zhromaždiť ich, kde musí poľný štábný chirurg hľadať ich rozmiestnenie.

Od štábného chirurga až po ostatných chirurgov sa vyžaduje, že všetci bez výnimky musia nosiť predpísané uniformy, aby ich každý mohol rozoznať.

§ 4. Ťažko zranení sa transportujú zvyčajne na vozoch, ktoré zabezpečí hlavný vojenský komisariát na vopred určené miesto.

Poľní štábní chirurgovia, ako aj plukovní chirurgovia sa musia postarať, aby ťažko zranení vzhľadom na ich stav a poranenia, boli uložení na vozy, aby nedostali počas cesty ešte väčšie bolesti. Vozy nemusia ísť veľkou rýchlosťou, ale po najlepšej ceste na miesto, ktoré je pre zranených určené. Počas transportu nemusia robiť veľké pochyby. Sú povinní zranených denne prevážovať a postarať sa o ich stravovanie.

Miesta pre zranených musia byť vopred určené v okolí. Zranení musia ležať vo väčších vzdialenostiach od seba. Dôležité je oddeliť pacientov s internými chorobami, ktoré chirurgovia poznajú zo skúseností, od ostatných, lebo nezdravé miesto nielen predlžuje liečenie, ale ho často marí. Keď sú zranení trpiaci horúčkou alebo inými vnútornými hnisavými chorobami pomiešaní navzájom, potom aj ľahko zranení môžu dostať nemocničnú horúčku, na ktorú zomierajú.

§ 5. Zranení môžu v lete ležať v stodolách alebo aj v obilnici, aby mali po celý čas vzduch, lebo čerstvý vzduch nie je v žiadnom prípade škodlivý, ako mnohí predpokladajú. Skúsenosti dokázali, že uzatvorený vyparený vzduch je preto škodlivý a dokonca aj môže spôsobiť smrť, lebo vydychanie mnohými ľuďmi a k tomu prichádzajúce vyparovanie z hnisavých rán môže nakaziť ovzdušie.

Keď nie sú k dispozícii stodoly a obilnice, alebo v zime a chladnom počasí sa nedajú použiť, zranených musia uložiť vo veľkých zámkoch alebo kláštoroch, ktoré sú zabraté veliteľmi a poskytnuté miestnou vrchnosťou. V týchto uzavretých miestnostiach musia zranení, podľa možnosti, ležať čo najďalej od seba. Osobitná pozornosť sa musí venovať častému vetraniu počas dňa.

Samotné vydymenie aromatickými látkami nepostačuje na vyčistenie vzduchu, zabránenie prístupu čerstvého vzduchu vychádza z nesprávnej obavy, lebo sa nimi takto nepresiaknu deky, obvazy a uteráky. Vydymenie zlepšuje vzduch a zmierňuje zápach, ale neodstráni hnisavé častice z izbového vzduchu, ktoré sa udeje len opakovaným vetraním, čím sa obnoví všetok vzduch. Uzatvorený a nakazený vzduch môže zraneným škodiť, ale čerstvý, ktorého vetranie sa má robiť mierne a postupne, vytvorí

zranenému osvieženie. Keď to dovoľí počasie, okná môžu byť otvorené po celý deň. V zime majú byť otvorené len pred obedom. V regulovaných nemocniciach sa môže vetrať cez umelú ventiláciu, komíny a pece, ktoré majú otvory, ktoré pomáhajú vetrať výpary.

Ak to pomery dovoľujú, nemocnice sa nemajú zakladať na vlhkých miestach, kde sú studne hlboké len niekoľko stôp, v blízkosti zapáchajúcich močiarov a stojatých vôd, kde sa častejšie vyskytuje hnisavá horúčka a skorbut, než na suchých miestach. Ak sa tomu nedá predísť, tak sa musí častejšie cez deň vetrať otvorením okien a čistiť uzavretý nemocničný vzduch, lebo vlhký vzduch okolia nie je natoľko škodlivý, ako uzatvorený hnis v nemocnici.

Polný štábný chirurg je povinný, aby sa osobitne ťažko zranení, a tí, ktorí majú silné hnisanie, ak si to situácia vyžaduje, vymeniť dvakrát za deň obvazy, lebo nielen krv, ale aj hnis z rán, ktorými je pokrytá, prispieva k hnisavým výparom a nakazí vzduch a na ranách spôsobuje väčšie hnisanie. Keď nie je k dispozícii dostatok obvazov, musia sa použité obvazy znovu vyprať, a ak ani tieto obvazy nie sú postačujúce k preväzom alebo je nedostatok liekov, musí sa to ohlásiť štábnym chirurgom, aby mohli uskutočniť opatrenia. Ako sa majú chovať v prípade nedostatku obvazov je vysvetlené v nasledujúcej kapitole. Akonáhle sú ranení prevezení na určené miesto, musí tam veliaci štábný alebo plukovný chirurg ihneď vyplniť hlásenie podľa formuláru A. a poslať vrchnému štábnemu chirurgovi, následne musí posilať hlásenie každých 14 dní.

[...]

Tretia kapitola

Prijímanie a rozdelenie podchirurgov

§ 1. Podľa reskriptu z 11. júna 1778 do nemocníc nemôžu byť prijatí žiadni chirurgovia, ktorí nie sú aprobovaní viedenskou alebo inou rakúskou dedičnou cisárskou a kráľovskou univerzitou alebo jedným profesorom chirurgie týchto univerzít, potom vrchným štábnym chirurgom alebo ustanoveným poľným štábnym chirurgom, až potom môžu byť komisariátom odvedení.

§ 2. Nemocniční chirurgovia, ktorí podliehajú poľnému štábnemu chirurgovi, sú zadelení do troch osobitných tried: vrchní chirurgovia, poľní podfelčiar a praktikanti. Za vrchných chirurgov sa vyberajú šikovné osoby, totiž také, ktoré ukončili na viedenskej univerzite alebo inej lekárskej fakulte rakúskej dedičnej univerzite examen magistrale rigorosum³ a preukázali v mnohých skúškach svoju šikovnosť a osobitnú služobnú horlivosť. Ďalej majú skúsenosti vrátane chirurgických operácií, liečeni vonkajších a vnútorných chorôb. V prípade nedostatku štábných a plukovných chirurgov vedú samostatne zaopatrúť a vyšetriť chorých a zranených a dobre predpisovať lieky, aby mohli ordinovať ako štábni lekári alebo ako štábni chirurgovia.

Výber uchádzača na miesto hlavného chirurga je v právomoci hlavného štábného chirurga. Musí absolvovať atestáciu vyhotovenú kvalifikovanými odborníkmi, bez ktorej ho vojenský komisariát, podľa reskriptu z 22. mája 1778, nemôže odvieť ako vrchného chirurga. Dostávajú mesačne 20 zlatých a jednu porciu chleba gratis.

§ 3. Keď chýbajú hlavní chirurgovia, môže štábný chirurg vybrať najlepšieho z podchirurgov na skúšku ako hlavného chirurga. Ak ho uzná za schopného, oznámi to hlavnému štábnemu chirurgovi, od ktorého dostane požadovanú atestáciu. Ak by sa medzi predpokladanými nenašla žiadna schopná osoba, musí sa hlavný štábný chirurg postarať a vybrať dobré osoby z iných plukov a prideliť do nemocníc, kde im určia službu a kde zároveň vyučujú neskúsených.

Druhá trieda pozostáva z podchirurgov, to znamená z osôb, ktoré majú dobré skúsenosti z anatómie a chirurgie a dostatok vedomostí o liečení vnútorných chorôb. Pretože ešte nie sú dosť skúsení, môže sa im zveriť liečenie niektorých ľahších chorôb a ľahko zranených. Mesačne dostávajú 15 zlatých a jednu porciu chleba gratis.

§ 4. Do tretej triedy patria praktikanti, ktorí síce majú len plytké znalosti, ktoré sa vyžadujú od skutočného chirurga, ale musia vedieť toľko, aby počas služby u podchirurga v prípade nevyhnutnosti nepochybili. Preto sa neprijímajú takí, ktorí nemajú žiadne vedomosti o chirurgickom umení. V nemocnici sa pokladajú za druhú triedu podchirurgov. Dostávajú mesačne 12 zlatých a musia – aby si lepšie osvojili chirurgické umenie – hlavnému chirurgovi, ktorého menuje hlavný štábný chirurg, zaplatiť mesačne dva zlaté. Vďaka týmto súkromným kurzom, ktoré zahŕňajú anatómiu a chirurgiu, môžu lepšie vykonávať službu. Keď štábný chirurg zistí, že sa usilovnosťou a snahou zlepšili, môže ich vyskúšať a odvieť ako podchirurgov. V prípade, že sú ľahostajní, majú zlý prístup alebo nijakú schopnosť naučiť sa umenie, budú prepustení, čo sa musí oznámiť hlavnému štábnemu chirurgovi.

§ 5. Všetky tieto triedy chirurgov sú podriadené poľnému štábnemu chirurgovi, praktikanti podchirurgom, potom praktikanti a podchirurgovia hlavnému chirurgovi. Všetci majú za úlohu s tou istou horlivosťou plniť svoje povinnosti, aby chorí – pokiaľ sa dá – boli dobre ošetrení.

[...]

Vybral a preložil Viliam Čičaj.

Literatúra: BRAMBILLA, Giovanni Alessandro. *Instruction für bey den Kaiserl. Königl. Armeen, und in den Feldspitälern angestellten Feld-Chirurgen*. Wien : Trattner, 1779, s. 4-6, 14-15; dostupné: <https://books.google.sk/books?id=C49DAAAaAAJ&pg=PA1&lpg=PA1&dq=BRAMBILLA,+Giovanni+Alessandro.+Instruction+f%C3%BCr+bey+den+Kaiserl.+K%C3%B6nigl.+Armeen,+und+in+den+Feldspit%C3%A4lern+angestellten+Feld-Chirurgen&source=bl&ots=aDwjWU5q9o&sig=ACfU3U2aFxxJdT0SE3G3ypvTrtFcYrChEQ&hl=sk&>

sa=X&ved=2ahUKEwjU69np8e7kAhVyu3EKHQZPDncQ6AEwC3oECAkQAQ#v=onepa-ge&q=BRAMBILLA%2C%20Giovanni%20Alessandro.%20Instruction%20f%C3%BCr%20bey%20den%20Kaiserl.%20K%C3%B6nigl.%20Armeen%2C%20und%20in%20den%20Feldspit%C3%A4lern%20angestellten%20Feld-Chirurgen&f=false

* * *

- 1 V nemeckom texte je použitý latinský výraz *acquis vulnerariis*.
- 2 Pod latinským výrazom *stipticiis* sa pravdepodobne myslí panellus stipticus, čiže huba pňovka obyčajná, ktorá zastavuje krvácanie.
- 3 Examen magistrale rigorosum – rigorózne skúšky.

Činnosť vojenských chirurgov a felčiarov v poli na súdobej rytine z 18. storočia

V rokoch 1782 – 1785 sa uskutočnilo prvé, tzv. jozefínske vojenské mapovanie územia habsburskej monarchie. Prácu vojenskej kartografickej komisie viedol plukovník Andreas von Neu. Mapovanie realizovali skupiny vojenských kartografov rakúskeho generálneho štábu, sústredených z celej monarchie, za aktívnej pomoci dôstojníkov útvarov a jednotiek dislokovaných v danom regióne, ako aj stoličných úradníkov, ktorí poznajú pomery stolíc, poskytovali vojenským kartografom cenné informácie. V komisii aktívne pôsobil aj vtedajší kadet Ján Lipský. Výsledkom ich spoločného úsilia boli farebné, ručne kreslené a legendou vybavené mapové listy. Mapovanie bolo ukončené v auguste 1785 a jeho náklady vyčísľili na 107 527 zlatých. Všetky mapy spolu s vojenskými opisami krajiny boli uložené do trezorov vtedajšieho generálneho štábu rakúskej armády vo Viedni. Dlhý čas patrili medzi tajné dokumenty, neskôr sa stali súčasťou fondov Vojnového archívu Rakúskeho štátneho archívu, (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv) vo Viedni. V predložennom výbere prezentujeme opisy vybraných miest na Slovensku. Tieto opisy sú významným súvekým svedectvom o charaktere daných lokalít.

Banská Bystrica, mesto

Vzdialenosť do: Podlavice $\frac{3}{4}$ hod., Skubín $\frac{3}{4}$ hod., Tajov 1 $\frac{3}{4}$ hod., Sásová $\frac{3}{4}$ hod., Rudlová $\frac{1}{2}$ hod., Nemce 1 $\frac{1}{4}$ hod., Kynceľová 1 hod., Majer $\frac{3}{4}$ hod.

Pevné stavby: Väčšia časť mesta je postavená z murovaných stavieb. V meste je veľká zlievareň a hámre na spracovanie medi a železa. Ďalej je tu biskupské sídlo, biskupský sídelný chrám, jezuitský kostol, špitálsky kostol, Kostol sv. Alžbety, evanjelický kostol a stoličný dom.

Vodstvo: V bezprostrednej blízkosti mesta preteká Hron; jeho voda však nie je pitná pre veľké množstvo splavovaných drevitých triesok. Dno má veľa kameňov, je široký 60 až 70 krokov, pri veľkých vodách má rýchly a dravý prietok, ale pri nízkej vode je možné jeho tok prechádzať koňmo na viacerých miestach.

Lesy: Pri Kalvárii sa nachádza malá hôrka.

Lúky a močiare: Tunajšie lúky sú suché.

Cesty a hradské: V čase sucha sú cesty dobré. Poštová hradská je v dobrom stave.

Okolité vrchy: (*Mesto*) leží v plytkej doline a dominujú mu okolité kopce.

Poznámky: Povyše a poníže mesta ústia do Hrona: Senický potok, Bystrica a Malachovský potok.

Bratislava. Hrad, Hradný vrch, Podhradie a Zukermandel¹

Vzdialenosť: Prievoz 1 ¼ hod., Ivanka pri Dunaji 3 ¼ hod., Vajnory 2 ¾ hod., Rača 2 hod., Lamač 2 hod., Dúbravka 2 ¼ hod., Devín 2 ¾ hod., Petržalka ½ hod., Vrakuňa 2 ¼ hod.

Pevné stavby: Celé mesto je pevne vybudované z kameňa, hrad je obohnaný vysokými múrmi.

Vodstvo: Mesto leží tesne pri toku Dunaja, ktorý má pri Lietajúcom moste² najužšiu šírku 120 krokov³. Ostatne, tento tok má rozličnú šírku od 120 do 450 siah až k tým miestam po prúde, kde jeho tok rozdeľujú viaceré menšie ostrovy a pieskové lavice. Preto jeho hlavný tok netečie vždy v tom istom koryte, lebo voda rieky zvykne od brehov kedykoľvek odomielať kusy zeminy, ktoré znovu ukladá na iných miestach. Hĺbka rieky je rôzna. Hlavný tok rieky nemožno prechádzať na nijakom inom mieste mimo Lietajúceho mosta. Za pretrvávajúceho sucha takmer úplne vysychá takzvané Novozámocké rameno,⁴ kedy sa tu naspäť zostalá voda drží len v priehlbínach a mlákach. Podobné vlastnosti má aj ďalšie rameno nazývané Warting,⁵ pričom však obe ramená majú piesčité a kamenité dno a možno ich v letných obdobiach prechádzať s povozmi na všetkých vyznačených miestach.

Iné rozdvojené ramená nachádzajúce sa vyššie smerom na Wolfsthal a Devín vysychajú taktiež v letnom období takmer úplne, majú však ílovité dná, a preto sú aj počas sucha neprejazdné s povozmi. Novozámocké rameno možno za veľkej vody prechádzať len po dvoch, tu sa nachádzajúcich mostoch, a to pri Prievoze a pri Vrakuňi. Cez Páleniskové rameno premáva prievoz, ale cez ďalšie menšie rameno na ostrov nazývaný Vlčie hrdlo je postavený drevený most, po ktorom nemožno prechádzať nijakým spôsobom v čase vysokej hladiny vody v Dunaji. Ostatne voda je pitná pre ľudí i zvieratá.

Lesy: Medzi mestom, Račou a Lamačom sa nachádzajú lesné porasty, ktoré tvoria vysokokmenné, husto rastúce buky. Cesty nimi prechádzajúce sú len zlými zväznými cestami na drevo alebo lesnými cestami, mimo ktorých možno tieto lesy prechádzať len pešo a jednotlivo. Smerom na rovinu majú tieto cesty zlé prejazdné vlastnosti v dôsledku stekajúcej prívalovej vody a prehádzaných kameňov, takže samotné sú schodné aj na vytýčených trasách len koňmo alebo na malých, v tomto pohorí používaných povozoch.

Lúky a močiare: Všetky lúky a pasienky⁶ smerom na Ivanku pri Dunaji, Vajnory a Raču sú hlavne na jar počas vyliatia sa Dunaja a prívalových vôd z okolitých hôr silne zaplavované, vzápätí však znovu úplne vysychajú. Potom sú však znovu bezvýznamné, ale v čase suchého leta ich možno prechádzať všetkými smermi.

Cesty a hradske: Na Prievoz vedie až po most dláždená hradská,⁷ ale odtiaľ má cesta takmer všade ílovitý povrch a má dobré vlastnosti. Na Ivanku pri Dunaji vedie dláždená a po oboch stranách priekopami vybavená hradská. Cesta na Ivanku pri

Dunaji má priebežne takmer všade ílovitý povrch, ale s dobrými vlastnosťami. Ale pri veľmi veľkom vyliatí sa vôd nie je prejazdna cez lúky Tehelného poľa⁸. Vtedy sa musí odbočiť z Vajnorskej dláždenej hradskej cez suché lúky na Ivanskú hradskú, a po nej potom do Bratislavy. Na Raču podobne vedie priebežne dobrá dláždená hradská, ktorá je vybavená potrebnými mostami. Podobné vlastnosti má aj hradská vedúca na Lamač. Na Dúbravku vedie už spomenutá Lamačská cesta, je však možné sem prísť aj cez malú, neďaleko Dunaja ležiacu dedinku Karlovu Ves. Táto cesta má priebežne takmer všade ílovitý povrch s dobrými vlastnosťami. Trasa cesty na Devín vedie tesne popri Dunaji, má čiastočne hlinitý podklad, na väčšine úsekov však má kamenitý povrch. Táto cesta vedie zo strany od Dunaja vo veľmi strmom brehu. V dôsledku toho je veľmi zväžna a úzka a jej stav je veľmi zhoršovaný tu takmer všade sa nachádzajúcimi kameňolomami. Preto je táto cesta nazývaná aj Devínskym chodníkom, lebo má šírku len jedných vozových koľají. V Petržalke má dláždená hradská veľmi dobré prejazdne vlastnosti. Cesta vedúca na Vrakuňu má priebežne takmer všade piesčitý podklad a má dobré prejazdne vlastnosti.

Okolité vrchy: Návršie, na ktorom stojí hrad dominuje mestu, samotnému Dunaju a celému kraju smerom na Raču. Ďalej je to vrch Kalvárie a ďalšie vrchy. Najvyšším vrchom v tunajšom kraji je lesom zarastený vrch, nazývaný Kramer.

Košice, hlavné mesto⁹

Vzdialenosť do: Ťahanovce 1 ¼ hod., Bankov 1 ¼ hod., Myslava 1 hod., Barca 1 ¼ hod., Vyšné Opátske 1 hod., Košická Nová Ves 1 hod., Beniakovce 1 ¾ hod., Valkovce 2 ¾ hod., Budimír 3 hod., Kavečany 1 ¾ hod., Tepličany 2 ½ hod.

Pevné stavby: (*Košice*) sú vlastne už zaniknutou pevnosťou, ktorá je schopná klásť nepriateľským útokom ešte silný odpor.

Vodstvo: Rieka Hornád pretekajúca v blízkosti mesta tu má šírku 50 až 60 krokov a zvyčajnú hĺbku od 2 do 3 aj 4 stôp; má nerovnako vysoké brehy s priebežným pieskovitým a kamenistým dnom. Mlynský náhon pretekajúci predmestím má šírku približne 20 krokov a je 5 až 6 stôp hlboký. Rieka (*Hornád*) má rýchly tok a takmer každú jar zaplavuje okolie horného i dolného predmestia, ale častejšie aj samotné predmestia, čo sa často stáva počas dlhšie trvajúcich dažďov. Najväčšie záplavy trvajú 2 až 3 dni.

Lúky a močiare: Lúky sú suché.

Cesty a hradské: Poštové a krajinské hradské sú v obdobiach dlhotrvajúcich dažďov a záplav ťažko priechodné a v tomto čase sú vlastne neprejazdne. Podobné vlastnosti majú aj ostatné dedinské cesty, ktoré sa však udržiavajú stále v dobrom stave.

Okolité vrchy: (*Mestu*) dominuje vŕšok, na ktorom sú postavené tehelne.

Kremnica, mesto

Vzdialenosť: Tajov 3 ¼ hod., Krahule ¾ hod., Horný Turček 1 ¾ hod., Kremnické Bane 1 ¾ hod., Kunešov 1 ¼ hod., Lúčky ½ hod.

Pevné stavby: Mesto je celkom pevne vybudované a je obohnané (*mestským*) múrom. Sú tu 3 kostoly, mincovňa a jeden mlyn na papier. Mimo mesta je postavených aj veľa malých domov z dreva.

Vodstvo: Z Turčianskych hôr vedie k tunajším stupám a banským podnikom jarok – tok (*turčekovský vodovod*)¹⁰. Je tu tiež Bystrický potok, ktorý poháňa jeden mlyn. Tieto toky sú však bezvýznamné.

Lesy: Rastú tu zmiešané lesy s krovinami, sú však priechodné zväčša pešo.

Lúky a močiare: Lúky sú tu zväčša suché.

Cesty a hradské: Odtiaľto vychádza obchodná hradská cez Sv. Kríž do Banskej Štiavnice, ďalšia hradská vedie do Turčianskej župy cez Kremnické Bane. Pod mestom odbočuje jedna do Banskej Bystrice cez Bystrickú dolinu, ktorá však nie je viac prejazdná s povozmi; ďalšia cesta vedie cez hostinec Polhora, ale táto cesta je vybudovaná len k samotnému hostincu, ďalej do vrchov pre výšku pohoria je možné ísť len na koni alebo pešo. Jedna cesta cez Sklené vedie do Nitrianskej župy.

Okolité vrchy: Mesto leží na úpäť vysokých vrchov a je nimi dominované zo všetkých strán.

Poznámky: Hrad postavený na brale je obohnaný múrmi a bastiónmi; svojho času ho prepadli Tatári¹¹.

Levoča, mesto

Vzdialenosť: Hostinec 1 ½ hod., Spišský Štvrtok 2 ½ hod., Dravce 2 hod., Dlhé Stráže 1 ¾ hod., Vlkovce 2 ¼ hod., Tvarožná 3 hod., Dvorce 1 ¾ hod., Uloža 1 ½ hod.

Pevné stavby: Toto kráľovské mesto leží na mierne zvýšenom teréne, priekopa, dvojité hradby a brány na severnej a západnej strane sú veľmi schátralé a miestami sú aj skutočne zrútené. Okrem týchto oboch brán, ktoré sú zabezpečené padacími mrežami a výsuvnými mostami, sa môže do mesta ešte pešo vchádzať malou bráňkou; domy sú bezmála všetky murované, kostol je obohnaný múrom, na námestí stojí radnica, stará väznica. Najpozoruhodnejšími pevnými stavbami v meste sú kláštor, konvent, jezuitský a minoritský kláštor. Ostatné stavby sú postavené z dreva, na Mariánskej hore je postavená murovaná kaplnka a pustovňa¹².

Vodstvo: Malý potok prameniaci v horách a nesúci názov Levočský potok, preteká medzi strmými brehmi, a nemožno ho všade prechádzať. Rôzne mosty cez tunajšie priekopy sú postavené z dreva.

Lesy: Hustými lesmi na okolí mesta, nemožno nikde prechádzať na koni, mimo tunajších (*na mape*) vyznačených ciest.

Cesty a hradské: Mestom prechádzajúca Poštová a Krajinská hradská, ako aj všetky ostatné cesty, sú v čase mokra barinaté a zle prejazdne. Cesta prechádzajúca cez pohorie, čo sa týka hlavne tej, ktorá prechádza cez Verner Berg, sa môže zdolávať len na koni. Aby sa ale prepravili aj povozy, musí sa ísť cez Dvorce a cez chrbát vrchu Lichten, aby sa tak došlo k Verneru. Potom je treba použiť cestu cez Cattce Wald, Jankowetz a Wiesen Berg. Tunajším cestným závozom miestami je možné vyhnúť sa obchádzkou cez polia.

Nitra, hrad a majetok Párovce¹³

Vzdialenosť do: Chrenová ¼ hod., Dolná Malanta-Majer 1 ¼ hod., Pohranice 2 hod., Nitrianske Hrnčiarovce 1 hod., Zoborský kláštor 1 hod., Dražovce 1 ½ hod., Mlynárce ¾ hod., Močenok 4 hod.

Pevné stavby: Mesto sa člení na Horné a Dolné mesto. Horné mesto sa rozkladá na skalnatom brale a celé pozostáva z dobre vymurovaných domov. Pri ňom stojí pevný hrad s bastiónmi, z ktorého možno ostreľovať celé mesto. Dolné mesto tiež čiastočne pozostáva z murovaných domov.

Vodstvo: Povedľa pretekajúca Nitra má niekoľko murovaných a drevených mostov.

Lúky a močiare: Za mokrého počasia vyzerajú lúky ako jednoliate jazero a trvá 4 až 6 týždňov, kým je možné nimi prechádzať.

Cesty a hradské: Cesty – najmä tá vydláždená – sú za suchého počasia dobré.

Okolité vrchy: Mestu dominuje kopec, na ktorom stojí hrad. Je tu ešte kopec Kalvária s kláštorom nazarénov¹⁴.

Poznámky: Za kráľa Štefana bol na hrade väznený Vazul¹⁵.

Prešov, mesto

Vzdialenosť do: Ľubotice 1 hod., Nižná Šebastová 1 ¼ hod., Fintice 2 hod., Gregorovce 2 hod., Veľký Šariš 1 ½ hod., Malý Šariš 1 hod., Kojatice 2 hod.

Pevné stavby: Kostoly, kláštory, ako aj ďalšie mestské stavby sú pevne vybudované z kameňa.

Vodstvo: Rieka Torysa je 15 až 20 krokov široká a 2 až 3 stopy hlboká, má kamenisté dno a strmé brehy, a preto ju možno s povozmi a koňmi prechádzať len po mostoch zakreslených na mape. Voda rieky je pitná.

Lúky a močiare: Lúky sú močaristé, ale v suchom lete vysychajú.

Cesty a hradské: Poštová hradská, ktorá smeruje do Poľska, je za dobrého počasia prejazdna všetkými druhmi vozatajstva, ale v čase dlhšie trvajúceho dažďa je pre strmé stúpanie do kopcov a kvôli klzkému povrchu veľmi ťažko prejazdna. Cesta na Veľký Šariš je dobrá, ostatné cesty vedúce do hôr sú prejazdne len s ľahkým vozatajstvom.

Okolité vrchy: Kopec Šibeň kontroluje celé mesto a okolie.

Trenčín, mesto s predmestím, hradom a dedinou Hony¹⁶

Vzdialenosť do: Soblahov 1 ¼ hod., **Kubrá** ¾ hod., **Žabinec** 1/8 hod.

Pevné stavby: (*Mesto*) má pomerne pevne postavené domy, a je ohradené (*mestským*) múrom. Na kopci stojí starý hrad so starými šancami.

Vodstvo: Pri Biskupiciach sa nachádza jeden most. Na hrade je 95 siah hlboká studňa, vysekaná do skaly tureckými zajatcami. Rieka Váh sa často vylieva z brehov.

Okolité vrchy: (*Mesto*) leží na úpäť kopca.

Poznámky: (*Trenčín*) jestvoval už v časoch, keď Rimania ovládali Panóniu. Stolica tiež odvodila svoj názov od mena hradu; jeho vežu pomenovali podľa rímskeho vojenského veliteľa Terentia.¹⁷ Matúš tu odolal obliehaniu Karola,¹⁸ naposledy ho museli obrancovia brániť sedem rokov proti Rákocimu.¹⁹ Pôvodné mesto údajne stálo na kopci vzdialenom asi 3 000 krokov severným smerom v doline Váhu.²⁰

Trnava, mesto

Vzdialenosť do: Špačince 1 ¾ hod., Bohdanovce nad Parnou 1 ½ hod., Šelpice 1 ¾ hod., Suchá nad Parnou 2 hod., Ružindol 1 ¾ hod., Biely Kostol 1 ¼ hod., Hrnčiarovce nad Parnou 1 hod., Zeleneč 1 ¾ hod., Modranka ¾ hod., Potsky Meierhof 1 ¾ hod., Zavar 2 hod., Horné a Dolné Lovčice 2 hod., Horné a Dolné Brestovany 2 hod., Bučany 1 ¾ hod., Malženice 2 ¾ hod.

Pevné stavby: Mesto je pevne obohnané dobrými, vysokými múrmi s dvoma bránami. V samotnom meste sa nachádzajú okrem pevne postavených verejných stavieb aj katedrálny dóm, bývalá cisársko-kráľovská jozefínska základina a univerzitné budovy. Ďalej sú tu kostoly, školské budovy, mestské kasárne, konvikt, seminár, kláštor uršulínok, paulínov, klarisiek, františkánov a Kláštor sv. Kríža, nemocnice, radnica a mestská veža. Na predmestí je niekoľko záhradných domov ohradených múrmi a ešte aj dobre postavená pálenica.

Vodstvo: Okolo (*mesta*) preteká Trnávka. Mlynský náhon tečie cez mesto a pri mestskom múre poháňa mlyn. (*Trnávka*) má dobrú vodu a v dôsledku svojho hlbokého koryta ju mimo mostov nie je možné nikde inde prechádzať.

Lúky a močiare: Lúky sú suché.

Cesty a hradské: Poštová hradská, ktorá tadiaľto prechádza z Bratislavy cez Hlohovec do Košíc, tu má postavenú poštovú stanicu. Odtiaľto vychádzajú dve dobre udržiavané hradské: prvá smeruje cez Modranku na Sereď a ďalej na Nitru, druhá vedie cez Šelpice a Trstín na Moravu. Pri posledne menovanej dedine sa rozdeľuje; prvá smeruje do Skalice, druhá do Holíča. Z Trnavy vychádza tiež jedna vedľajšia hradská a vedie cez Malženice ďalej na Nové Mesto nad Váhom popri Váhu. Všetky tieto cesty a hradské sú dobré, okrem obdobia veľmi daždivého počasia.

Okolité vrchy: Mesto môže byť ostreľované len z tunajších poľných strání; miesto kde stojí katedrálny dóm leží o niečo vyššie. V roku 1706 sa tu uskutočnili mierové rokovania.²¹

Žilina, mesto

Vzdialenosť do: Budatín ¼ hod., Strážov ¾ hod., Závodie 1/2 hod., Bytčica 1 ¼ hod., Soľný sklad ½ hod., Rosina 1 ¼ hod.

Pevné stavby: Stojí tu farský kostol, jezuitský kostol a kláštor, františkánsky kláštor a kostol, a veľa obytných domov obyvateľov, postavených mimo mesta.

Vodstvo: Váh ako široká splavná rieka tu má veľmi nízke brehy. Rieka každú jar vystupuje zo svojich brehov, nenarobí však žiadne väčšie škody, len zo svojich brehov odtrháva kusy zeminu a často mení svoj tok.

Lesy: Kopce na druhej strane Váhu sú miestami zarastené vysokokmennými stromami, ktoré sú miestami prerastené nízkym chrastím.

Lúky a močiare: Tunajšie lúky nie sú močaristé ani bažinaté.

Cesty a hradské: Poštová hradská smerom na Budatín ako aj k Soľnému skladu²² je veľmi dobrá a vysypaná pieskom. Podobne dobrá je aj hradská vedúca na Strážov a Bytčicu. Smerom na Závodie vedie riadna cesta, ktorá je piesčitá a dobrá; smerom na Rosinu má cesta hlinistý povrch a za premenlivého počasia je veľmi zlá, ale ináč je vcelku dobrá.

Okolité vrchy: Mestu dominujú kopce na druhej strane Váhu: samotné mesto sa rozkladá na miernom návrší smerom k rieke.

Citované (vrátane poznámok) podľa KLEIN, Bohuš: *Sídla na Slovensku obývané nemeckým obyvateľstvom na vojenských mapách v druhej polovici 18. storočia*. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2008, s. 37-41 (Bratislava), 84-85 (Kremnica), 146-148 (Levoča). ISBN 978-80-8060-223-9; KLEIN, Bohuš: *Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia: Bedeutende Städte der Slowakei auf den geheimen Landkarten des 18. Jahrhunderts*. Bratislava : Veda, 2003, s. 55 (Banská Bystrica), 61-62 (Košice), 72-73 (Nitra), 92 (Prešov), 99-100 (Trenčín), 112-113 (Trnava), 139 (Žilina). ISBN 80-224-0668-6.

Literatúra: viď nižšie uvedené príslušné poznámky.

V opisoch boli použité súdobé viedenské dĺžkové miery: palec (Zoll) – 2,634 cm; stopa (Schuh, Fuß) – 31,608 cm; krok (Schritt) – cca 0,75 m; siaha (Klafter) – 1,896 m; hodina (Stunde) – cca 3 800 m; míľa (Meile) – 7 585 m.

* * *

- 1 Zuckermandel – stredoveké osídlenie a zástavba na južnom svahu hradného kopca, siahajúce až k toku Dunaja, ktoré bolo majetkom hradného panstva a právne sa zjednotilo s mestom až roku 1851. HORVÁTH, Vladimír: *Bratislavský topografický lexikón*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 227; FILO, R. – PÖSS, O. – ŠILBERSKÝ, A.: *Premeny Zuckermadla: Wandel am*

Zuckermann dl: A Zuckermann dl váltózsai. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2006.

- 2 Fliegende Brücke (Lietajúci most) – princíp tohto mosta spočíval v sústave riečnych člnkov ukotvených na ostrove a vlastnej kompy v prúde toku Dunaja. Člnky navzájom spojené lanami alebo reťazami smerovali vlastnú kompu na pravý alebo ľavý breh rieky. Nástupište na kompu Lietajúceho mosta sa nachádzalo približne pri vyústení Mostovej ulice na nábrežie Dunaja. HORVÁTH, ref. 1, s. 230; HOLČÍK, Štefan: Lietajúci most... *Bratislavské noviny*, roč. 2, č. 4, 1999, s. 7.
- 3 V originálnom nemeckom texte je chybný údaj o najužšom mieste toku Dunaja. Namiesto uvedených 120 krokov (90 m) by malo byť správne 120 siah, teda cca 230 m. Napriek zmenenému korytu za viac ako dvesto rokov je splavný tok Dunaja v týchto miestach len o niekoľko metrov širší pri moste a Vajanského nábreží v Bratislave.
- 4 Neuhäusler Arm (Novozámocké rameno) – zaniknuté rameno, ktoré sa od hlavného toku Dunaja odpájalo v južnej časti dnešného Námestia Ludovíta Štúra a pokračovalo Vajanského nábrežím, Dostojevského radom a Svätoplukovou ulicou, kde sa napájalo na Mlynské rameno. Názov dostalo podľa toho, že sa po ňom dopravoval kamenný stavebný materiál na výstavbu protitureckej pevnosti v Nových Zámkoch, pričom tento názov prevzal celý tok dnešného Malého Dunaja. Pôvodný názov (Neuhäusler Arm) pretrval do konca 19. storočia a až v 20. storočí sa presadil súčasný názov Malý Dunaj od Bratislavy až po svoje ústie do Dunaja pri Komárne.
- 5 Warting – zaniknuté rameno Dunaja, pôvodne časť Páleniskového ramena, ktoré zaniklo pri regulácii Dunaja v 19. storočí. HORVÁTH, ref. 1, s. 97.
- 6 V nemeckom origináli sa vyskytuje pre pasienky zastaraný termín Hudweyn, Hudweiden, ktoré predstavovali zväčša obecné (mestské) pasienky s pašou pre dobytok a ťažné zvieratá. Tieto pastviny využívalo aj prechádzajúce vojsko, preto ich kvalita bola dôležitou vojenskou logistickou veličinou, ktorá mala svoje opodstatnenie v opisoch vojenského mapovania.
- 7 Ide o jednoznačný dôkaz o dláždení ciest už v 2. polovici 18. storočia (gemaurte StraÙe) v bezprostrednom okolí dôležitých miest.
- 8 Tehelné pole (Ziegelöffen) bolo pôvodne pasienkovým záhonom s niekoľkými tehelňami, hájom a lúkami, ktorými pretekali dunajské ramená, hlavne Mlynské rameno s mlyni. HORVÁTH, ref. 1, s. 218.
- 9 Košice sa označovali v priebehu 16. – 18. storočia ako hlavné mesto Horného Uhorska, pretože boli administratívno-správnym, hospodárskym a vojenským strediskom celého severovýchodného Uhorska. Sídlili tam: hlavný hornouhorský kapitanát, Spišská komora, oblastná správa tridsiatkových úradov a ďalšie úrady.
- 10 Turčekovský vodovod je dnes technickou pamiatkou a významným vodným dielom stredovekej Kremnice, ktorým baníci v 15. storočí previedli vodu na pohon baníckych zariadení z povodia Váhu do povodia Hrona. Má dĺžku takmer 20 km a dodnes jeho voda slúži na výrobu elektrickej energie v podzemných elektrárnach.
- 11 Kremnický hrad prepadli pomocné oddiely krymských Tatárov v službách Osmanskej ríše v apríli 1605. vyplenili aj predmestia Kremnice, spustošili banské zariadenia a do zajatia odvliekli veľa obyvateľov.
- 12 Ku kaplnke a pustomni na Mariánskej hore (Maria Berg) bližšie pozri CHALUPECKÝ, Ivan: *Mariánska hora v Levoči.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2006.
- 13 Párovce (Barocza) boli do roku 1886 samostatnou obcou, v súčasnosti je to mestská časť Nit-

- ry, predovšetkým sídlisko, ktoré bolo nanovo vybudované v 60. rokoch 20. storočia. Medzi panelákmi stojí ranorománsky kostol sv. Štefana, ktorého počiatky siahajú až do 10. storočia.
- 14 Nitriansky biskup Ján Gusztiny (1712 – 1777) dal v roku 1765 postaviť pri chráme Matky Božej kláštor pre rehoľu nazarénov s 8 celami. Nazaréni odišli v roku 1777, neskôr slúžil pre kňazov piaristov. Keď v roku 1925 prišli verbisti, kláštor nadstavili o jedno poschodie.
 - 15 Vazul (Vasil?), mladší brat Ladislava Lysého, držiteľ nitrianskeho údela, bol na hrade väznený a niekedy v rokoch 1037 – 1038 oslepený. V pozadí jeho osudu pravdepodobne stáli dynastické rozpory v rode Arpádovcov, lebo podľa vtedy ešte zaužívaného starešinského práva sa mohol uchádzať o uhorský kráľovský trón. Bližšie pozri MARSINA, Richard: Údelné vojvodstvo na Slovensku. In: *Zborník SNM 8 – História* 27 (1987), s. 206-208.
 - 16 Dlhé Hony (Huna) – dnes mestská časť Trenčína.
 - 17 Terentia – historizujúci údaj bez opory v prameňoch. Tu ide o Veľkú alebo Matúšovu vežu, dominantu hradu.
 - 18 Uhorský kráľ Karol Róbert (1301 – 1342) obliehal Trenčiansky hrad od 4. 4. do 8. 8. 1321. Uzavreli sa v ňom najvernejší stúpenci Matúša Čáka, ktorý zomrel ešte pred obliehaním hradu (13. 3. 1321). Bližšie pozri MARSINA, Richard: Trenčín a Matúš Čák. In: *Vlastivedný časopis*, roč. 31, 1982, č. 4, s. 152-156.
 - 19 Ide o nepresný údaj, keďže vojská Františka Rákociho blokovali hrad a mesto 4 roky, a to od roku 1704 do roku 1708, v ktorom mesto vyhorelo. Bližšie pozri MRVA, Ivan: Habsburgovci a protihabsburské povstania na Slovensku. In: *Slovensko a Habsburská monarchia v 16. – 17. storočí*. Bratislava : Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut – FF UK v Bratislave, 1994, s. 36-49.
 - 20 Historickú relevantnosť tohto údajaja preukázal až archeologický výskum realizovaný Archeologickým ústavom SAV v Nitre v rokoch 1995 – 1996. Bližšie pozri HANULIAK, Milan: Skalka nad Váhom a jej význam v dejinách trenčianskeho mikroregiónu. In: *Slovenská archeológia*, roč. 46, 1998, s. 309-331.
 - 21 František II. Rákoci a kráľ Jozef I. uzavreli v trnavskej katedrále 13. 4. 1706 dvojtyždňové prímerie. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : Slov. pedagog. nakl., 1997, s. 19; HORVÁTH, ref. 1.
 - 22 Soľný sklad stál v 18. storočí na ľavom brehu Váhu oproti manufaktúrnej súkenke v Rosinke, ktorá bola vtedy na pravom brehu Váhu. Nový soľný sklad postavili v 19. storočí pod Dubňom oproti Závažiu. Pozri SIKORA, Stanislav: Hospodárenie mesta Žilina v rokoch 1631 – 1734. In: *Žilina, dejiny a prítomnosť*. Martin : Osveta, 1975, s. 88.

49 Patent Jozefa II. o zrušení nevoľníctva v Uhorsku

22. augusta 1785

Cisár Jozef II. (1780 – 1790) rozsiahlou reformnou činnosťou podstatne zasiahol do politického, hospodárskeho a sociálneho života Uhorska. V duchu zásad osvietenského absolutizmu sa snažil zreformovať a zmodernizovať habsburskú monarchiu. Medzi jeho najvýznamnejšie reformy hospodársko-sociálneho charakteru patrí zrušenie nevoľníctva, a to patentom z 22. augusta 1785. Týmto patentom sa zrušila dovtedajšia pripútanosť poddaných k pôde, takže pri dodržaní istých podmienok sa mohli slobodne sťahovať, dávať deti na remeslo alebo štúdiá, nakladať so svojim hnutelným majetkom. Zrušenie nevoľníctva však nezasahovalo do podstaty vzťahu medzi zemepánom a poddaným. Patent o zrušení nevoľníctva bol publikovaný nielen v nemčine a latinčine, ale aj v príslušných národných jazykoch, a teda aj v súvekej slovenčine, o čom svedčí aj nasledujúci dokument.

My, Joseph Druhy, z bozskeg milosti wywoleni rimský cisár, wźdicky rozmnożytel rysse, německeg, uherskeg, českeg, dalmatinskeg, horwátskeg, sklawonskeg kráginne král apostolsky; prwny wudce rakusky, wudce burgundsky, a take lotharinsky, weliky wudce hetrursky, weliky kniže sedmohradsky; wudce mediolánsky, mantuansky, parmensky, grof habspursky, flandricky, tyrolsky etc. Skrze toto pysmo gednomu každemu, kterému slussy, na wědomost davame: od počátku panovaný nassého, wssecke nasse predsewzety a otcowské pečovány, newystávagucu starost, a wssecke nasse praci, gedine k tomu koncu gsmé obrátili, aby gsmé prospěch wssickného, nassemu wladárstvy poddaného lidu, bez rozdílnostry stawu, aneb uradu, a bez vsseckeg nerownostry mezy národem, aneb naboženstvým, podle wlády nasseg wywyssiti a nepominutedlně ustanowiti mohli. Ponewač ale uznávame, že k obsachnuty tohoto predsewzety polepsseny sedlackého dila, a powzbudeny k práci a pilnostry negwic dopomahagi, teto ale wecy se prve obsáhnuti nedagí, nežbych swobodnost osobská, ktera každému cžloveku podle narozeny wlastna gest, a kterou gednomu každemu urad obecny nechati powinen gest, pro sedlakoch obecne ustanowená, a wlastnost wěcách, gak daleko ona podle práwa sedlákum slussna gest, bezpečna a ustawične nebyla, k tomu tehdy cýlu nasledugíce wěci obecne a pro wědomost gedného každého na vssech mistech rozhlásiti žádame, a prikazugeme.

První. Staw podaných jobbagyský¹, skrz který sedlákowe až do nyneýssyho času zostawati, a gakošto gedineg zeme priwázany biti musseli, na buduci čas zdwihugeme, a nechceme, aby pozatým slowo jobbagy w predešlým rozumu wimluwené bylo,

z tegto příčiny vssicknich sedlákoch bez rozdilnosty gegich národu, aneb naboženstwý gakosto osoby swobodného bydleny wiwolávame, a prikazugeme, aby wssudy za takich drženi byli; ponewač toto prawo prirozené a obecni prospech prikazuge, a žáda; z kterého tehdy se rozumí, že každé práwo weđený (proces), ktere pro wihledáwany sweg swobodnosti nekdo by westi chtel, buducim časem místo míti nemuže.

Druhý. Žádáme, aby každému sedlákowi swobodne bylo, podle libosty sweg do stawu manželského, ačkoli bez priwolený pana zemanského, wstúpiti, umeny literne se učiti, w kunstoch, aneb remeslách se cwičiti, a tito wssudy prowoditi.

Tretí. Žádna osoba sedlácka, buď to gého syn, cera, aneb giny k gého čeledy příslussícy k panskeg služby prinucen byti nemuže; ale gednemu každému swobodna wule buďe takowe služby na sebe wzíti, aneb ne, a pro ročny plat s panem smluwu udělati.

Štvrtí. Každý sedlák weci swe pohnutedlne, aneb skrz vlastnú prácu zýskané, podle hodného ssačowány zemech, lukách, mlinuw, winohradoch podle vlastneg libosty prodati, darowaty, proméniti, založiti, ditkam, aneb giným krewnim pratélum poručiti, aneb komukolwek zanechati muže, vssak s timto spusobem, aby prawo dawnejsy; pana zemanského nigak porussené nebylo: to se ale take rozumí, že ty bremeny, a powinnosty, které prwé prodáváč, aneb zanechatel tichto gruntuw snassiti powiňen byl rowním spusobem na toho, ktere gich kupil, aneb ginák obsáhnul, prechodegi, krome kdiž by tito powinnosti od pána ginim spusobem wikupene byli.

Patí. Aby bezpečnost sedlákum we wecach, ktere gim vlastne gsu, na vždicky trwáca byla, milostiwe ustanowugeme, že by ony aneb gich potomkowé ze sedláckého bidla, aneb ze swého giného gruntu bez dostatečneg příčiny, a bez wedomy sweg stolicy odloženi, aneb ginač bezpokogeni nebyli, ale w pokognem prebiwánym zustáwali, a proti sweg wúle z gedneg stolicy do druheg prenesseny byti nemohli.

Šesti. Čzo giné w tihto punktuw zgewne ne wiložené powinnosty dotika, sedlakove se podle starodawnem predpíssány, a običegi držeti magi; gesti by ale nekteere prenasledowány snessli byli, sláwna stolica gim fiskalsku pomoc dati, gich pod ochránu swú vziti, a kriwdi gim udelané trestati powinnena bude.

Kdiž predpowedene weci pro sedlakoch ustanowiti, a milostiwe oznamiti dáwame, ufame tess za gisted, že ony (sedlaci) rownim spusobem otcowskeg nasseg wule dosti učinity, a skrz bedliwost swu, a pilnu opatrnost gazdowstwa sedlackého, obecný prospech gako y vlastne swe, a ditkach swich stessty wiwissiti se usyłowati budu. Psané v nasem prwnowucewskem meste we Widne w Rakussách. Dne dwa a dwacátého měsýce augusta; roku tisyc, sedem sto, osemdeset patého. Králowstwich nassich: rymsekeho geden a dwacátého, uherského a čzeského patého.

Josephus m.p.²

Comes Franciscus Eszterházy³ m.p.

L.S.⁴ Josephus Méhessy m.p.

Veliteľ vojenskej asistencie, vyslanej proti poddaným z Černovej, Ludrovej, Bieleho Potoka a Vlkolínca, na základe rozkazu generála z Košíc, ponechal v týchto osadách z pôvodných 210 vojakov len sto mužov. Kráľovský komisár banskobystričského dištriktu Ladislav Prónay následne požiadal Miestodržiteľskú radu, aby bol v tejto oblasti ponechaný celý nakomandovaný vojenský oddiel, keďže osady už dlhší čas veľmi húževnato zotrvali na svojich požiadavkách a vznikla obava, že sa k nim môžu pridať i poddaní zo susedných obcí.

Slávna kráľovská miestodržiteľská rada!

Vracajúc Vám prípis zaslaný mi 5. t. m. (*júla 1786*), v ktorom najvyššie vojenské veliteľstvo oznámilo kráľovskej miestodržiteľskej rade správu, podanú vysokováženým kapitánom von Rosenauom¹ vo veci štyroch osád Černovej, Ludrovej, Bieleho Potoka a Vlkolínca, mám česť poslušne hlásiť toto:

Dňa 15. t. m. vtiahol vysokovážený kapitán Cottini² do Ružomberka s 210 mužmi Daltonského pluku.³ Sotva sa tu však objavil, prišiel od vysoko váženého brigádného generála z Košíc tu v odpise pripojený rozkaz, aby na základe správ vysokováženého kapitána Rosenaua, podľa ktorých sa vraj situácia zapríčinená roľníckymi nepokojmi veľmi zmenila, ponechalo sa tam iba 100 mužov i s veliteľstvom predošlej vojenskej moci. Vysokovážený kapitán Cottini s ostatnými vojakmi sa má však ihneď vydať na spiatočný pochod.

Je možné, že vysokovážený kapitán Rosenau predpokladal zlepšenie situácie z okolnosti, že osady Ludrová, Biely Potok a Vlkolinec medzitým pripustili vymeriavanie pozemkov, hoci sa predtým všetky štyri osady stavali na odpor. Mohli však vedieť, že vojenský zákrok nebol vyžiadaný ani nariadený a nedošlo k nemu len pre tvrdohlavosť a neposlušnosť, ktorú prejavili pri vymeriavaní pozemkov, ale preto, že v tejto svojej starej opakovanej tvrdošijnosti a neposlušnosti tak voči stolici, ako aj voči zemepanskej vrchnosti zotrvali už po roky.

Aký výsledok možno očakávať, keď zo sotva nasadeného mužstva má polovica čoskoro odtiahnuť? Odbojnici by sa tým len utvrdili vo svojej predstave, ktorú v sebe neustále prechovávajú, ako by jeho veličenstvo nič nevedelo o celom konaní, s ktorým sa proti nim doteraz postupovalo, a tým viac by potom v neposlušnosti zotrvali. Tiež susedné obce, ktoré tejto udalosti venujú veľkú pozornosť, mohli by sa ľahko

podnietiť k podobnej neprístoynosti. Preto som napísal vysokováženému kapitánovi Cottinimu, že pokladám za prospešnejšie, aby sa celé vojsko – z ktorého som bol medzitým nútený vyslať tridsať mužov na zabezpečenie kráľovských pokladníc v (*Liptovskom*) Hrádku pred zbojníkmi potulujúcimi sa v kraji – ponechalo, v uvedených nepokojných osadách, primerane pomerom ubytovalo a podľa vyššieho nariadenia zo dňa 23. mája pod č. 22508 mne zaslaného, ponechalo tam dovtedy, až sa nepokojní obyvatelia utíšia a vrátia k poslušnosti. Ostávam so všetkou úctou slávnej kráľovskej miestodržiteľskej rade

ponížene najposlušnejší barón Ladislav Prónay⁴

Banská Bystrica, 23. júla 1786

Uloženie: Nemecký originál hlásenia sa nachádza v Maďarskom národnom archíve (MNL) v Budapešti, archív uhorskej miestodržiteľskej rady, Departamentum publicopoliticum, 1786, no. 229, fol. 88-90.

Citované podľa GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vyd. SAV, 1955, s. 209-210, č. 119.

* * *

- 1 Údaje o spomínanom dôstojníkovi sa nepodarilo zistiť.
- 2 Spomínaného dôstojníka sa nepodarilo identifikovať.
- 3 V prípade uvádzaného Daltonského pluku ide o nejasný údaj.
- 4 Ladislav Prónay (1735 – 1808), barón, príslušník šľachtického rodu z Turca bol stoličným hodnostárom viacerých stolíc, za Jozefa II. zastával funkciu kráľovského komisára banskobystrického dištriktu, do ktorého patrili Zvolenská, Hontianska, Liptovská, Gemerská a Oravská stolica.

51 **Vojenské články a prísaha podľa najnovšieho reglementu** 1786

Franz Moritz Lacy či Lascy (1725 – 1801) patril medzi najschopnejších habsburských vojvodcov. Úspešne bojoval na talianskych, sliezskych a nizozemských bojiskách, preslávil sa najmä v sedemročnej vojne. Vo veku 31 rokov bol roku 1756 povýšený do prvej generálskej hodnosti (generálstrážmajstra), o dva roky neskôr bol povýšený na poľného podmaršala, roku 1759 sa stal generálom poľným zbrojmajstrom a roku 1766 ako 41-ročný získal najvyššiu hodnosť poľného maršala. Roku 1766 sa stal prezidentom Dvorskej vojnovnej rady, v tejto funkcii realizoval viaceré opatrenia na modernizáciu a skvalitnenie habsburskej armády. Roku 1788 rezignoval na tento najvyšší vojenský post v dôsledku neúspechov habsburskej armády v protiosmanskej vojne. Výsledkom Lacyho organizačných i vojensko-teoretických schopností bolo aj vydanie viacerých vojenských reglementov. Jedným z nich bol napríklad *Neuestes Reglement für die sämtliche Kaiserlich-Königliche Kavallerie...* (*Najnovší predpis pre celé cisársko-kráľovské jazdec-tvo...*) roku 1786, ktorý okrem iného v desiatom odseku obsahuje vojenské články, čiže ustanovenia, ktoré musia vojaci dodržiavať, ako aj spôsob a formu vykonania vojenskej prísahy. V súlade s duchom doby v nej rezonuje zbožnosť a vernosť panovníkom.

Odsek desiaty

Vojenské články vrátane prísahy

Na začiatku majú vojaci zložiť sľub nám, vdove rímskej cisárovnej, kráľovnej Uhorska a českých krajín, arcivojvodkyne Rakúska, atď., a tiež nášmu spoluvládcovi rímskemu cisárovi Jozefovi II., a prisahať: že budú verme slúžiť nám, nami menovaným generálom, plukovníkom, štábnym a vyšším dôstojníkom, poddôstojníkom, budú ich poslúchať v boji proti nepriateľovi, že presne vykonajú to, čo im títo prikážu, ako sa na čestných vojakov patrí. Kto to neuposlúchne, alebo bude konať opak, ten bude bez milosti potrestaný stratou života.

Vernosť a poslušnosť, o ktorých sa píše v tomto článku, sa vzťahuje nielen na povinnosti prísne vojenské, ako jazda, stráž, velenie, plnenie rozkazov atď., ale aj na také služby, ktoré sa vykonávaním remesla môžu priamo pričiniť k dobru a na prospech suveréna (*teda panovníka či nadriadeného*), pričom dotyčný sa nesmie brániť vykonať takéto mimoriadne služby pod hrozbou primeraného trestu.

2. Každý vojak sa má zdržať bezbožných slov a činov, má sa modliť k Bohu s prosbou o pomoc pri porazení nepriateľa, a ak mu prikážu zúčastniť sa bohoslužby, má sa na nej zúčastniť a nemá ju zmeškať. Ak by však niekto mal rozprávať alebo konať

takým spôsobom, že zneuctuje Boha, má byť potrestaný buď telesne alebo smrťou podľa práva.

V rozpore s týmto článkom konajú aj takí, ktorí z podnetu voľnomyšlienkarov čítajú voľnomyšlienkárske a iné zakázané knihy, a preto majú byť aj tí, ktorí sa dopustia tohto priestupku, najprísnejšie potrestaní.

3. Kto sa podieľa na vzbure, alebo mu bude dokázané, že bol v styku s buričmi, má byť nemilosrdne potrestaný trestom smrti.

Tohto hriechu sa dopúšťa ten, kto sa spoločne s mnohými alebo len s niekoľkými zúčastňuje stretnutí a na nich vedie škodlivé reči proti samotnému panovníkovi, proti nadriadeným, proti (*vojenskej*) službe alebo všeobecne, prípadne ten, kto vyslovuje také úsudky, ktoré v nich (*čiže u panovníka a nadriadených*) vyvolajú nepriaznivý dojem; ďalej (*sa tohto hriechu dopúšťa*) ten, kto sa pokúša prepustiť na slobodu zajatcov, ten, kto počas exekúcie kričí o milosť, alebo sa dokonca tomuto trestu pokúša uniknúť. Za vzburu sa považuje aj to, ak viac ako štyria idú k nadriadenému, aby sa na niečo sťažovali, rovnako aj to, ak sa niekto rozpráva búrlivým tónom s nadriadeným, a to zvlášť vtedy, ak sa to deje v prítomnosti viacerých osôb.

4. Kto vysloví slová, z ktorých by mohla vypuknúť vzburá, má byť ihneď po tomto skutku potrestaný na tele a na živote.

Týmto sa rozumejú všetky slová alebo listy či písomnosti, ktoré by mohli vyvolať nepokoje.

5. Ten, kto korešponduje s nepriateľom, ako aj všetci iní zradcovia a ich pomocníci majú byť bez milosti obesení. Tento trest má postihnúť aj toho, kto odmietne bojovať (*so zbraňou*), a dôstojník, ktorý v takomto prípade sám ihneď neusmrtí svojho podriadeného, má byť zbavený svojej cti.

Tu je reč o takej zradcovskej korešpondencii s nepriateľom a jeho spojencami, keď niekto písomne, ústne, prostredníctvom ďalšej osoby, znakov, alebo iným spôsobom týmto (*nepriateľom*) oznamuje správy, ktoré môžu spôsobiť škody našej strane, ak trebárs pošle náčrt pevnosti, krajiny, alebo tabuľky s informáciami o služobnom zásobovaní potravinami a podobne, alebo ich odovzdá nepriateľskému vyslancovi; avšak aj korešpondencia o zvyčajných veciach bez predchádzajúceho súhlasu je prísne zakázaná; listy adresované nepriateľovi, ako aj listy od neho prichádzajúce sa musia náležite predložiť (*nadriadeným*). Za zradu, v závislosti od okolností buď ťažkú alebo menej významnú, sa rovnako považuje to, ak niekto rozširuje nesprávne noviny (*a správy*), ktoré môžu spôsobiť váhavosť či bojzlosť vlastných vojakov a obyvateľov krajiny. Za trestné sa vždy považuje dokonca aj to, ak niekto rozširuje také správy, ktoré sú síce pravdivé, avšak zlé (*čiže škodlivé*); tí, ktorí v tejto zrade napomáhajú, a tiež tí, ktorí o tom majú vedomosť, avšak neoznámia to, sa dopúšťajú zločinu a následne podliehajú trestu.

Čo sa týka bodu o tom, že sa niekto zdráha bojovať (*so zbraňou*), potrestaný bude nielen ten, kto tak spraví zo vzdoru alebo tvrdohlavosti, ale aj ten, kto sa pri nepria-

teľskom útoku z bojzľivosti otočí chrbtom, či sa nebudaj dá na útek, prevíňuje sa proti zloženej prísaha, a ak okrem tohto koná ako zlodej, ktorý svojmu pánovi kradne jeho živobytie.

V tomto prípade musí nasledovať udelenie trestu v neprítomnosti, zväziac okolnosť, že v opačnom prípade by to mohlo mať za následok úpadok armády a celej krajiny; pod hrozbou nevyhnutnej straty vlastnej cti má dôstojník povinnosť okamžite usmrtiť takéhoto zradného podriadeného.

6. Tomu, kto zloží krivú prísahu s cieľom obohatiť sa, má byť uložený vysoký trest; kto však skladá krivú prísahu či výpoveď v malicherných záležitostiach s cieľom obviniť niekoho iného, tomu má byť uložený rovnaký trest, ktorý by hrozil krivo obvinenému. Tomu, kto ľstivo a vedome nahovára iného ku krivej prísaha, má byť uložený rovnaký trest.

7. Ten, kto napadne či siahne rukou na stráž, má byť potrestaný smrťou. Týka sa to nielen tých, ktorí zaútočia na príslušníkov stráže, vojenskej ozbrojenej stráže či hliadky alebo na Salva Gardiu¹, ale aj tých, ktorí odmietajú prijať trest zatknutia a bránia sa jeho výkonu, uloženého mužstvom alebo rozkazom nadriadeného; rovnako sa prevíní aj ten, kto už je potrestaný uväznením, a v úmysle utiecť sa dopustí násilnosti, ako aj uväznený, ktorý z väzenia utiekol alebo sa o to pokúsil. Platí trest zastrelením, kdekoľvek sa predposledný z uvedených prípadov uskutoční, v poslednom z uvedených prípadov sa má zastrelenie vykonať len vtedy, ak väzňa (*na úteku*) už žiadnym spôsobom nemožno zastaviť.

8. Kto vyťahne zbraň na patrolujúcu hliadku, má byť potrestaný zabitím.

Hliadka alebo dôstojník kontrolujúci hliadku alebo stráž sa takisto považuje za stráž, a platí to, čo je napísané v predchádzajúcom článku.

9. Každý musí náležite rešpektovať ozbrojenú stráž alebo dáku inú stráž či hliadku, kto tak neučiní, má byť prísne potrestaný.

Zmysel tohto článku spočíva v tom, že každý má s úctou pozdraviť hliadku, strážnu hliadku, dôstojnícku kontrolu alebo Salva Gardiu, a nie neslušne či neúctivo; preto nech si nikto nedovolí konať v rozpore s výzvou hliadky či kontroly, aby nikto drzo či neúctivo hliadke neodpovedal, aby pred hliadkou nikto nezačal s bitkou, ani nevykrikoval.

10. Ten, kto počas stráže zaspí, buď v poli alebo v garnizóne, alebo opustí svoje stanovisko predtým, ako ho niekto vystrieda, má byť zastrelený.

Stráž či hliadka predstavuje oči pevnosti a armády, preto je celkom nezodpovedné, ak by v dôsledku nepozornosti jedného človeka mali byť pripravené o česť, majetok a krv či už celé mesto alebo celá armáda.

Ak by stráž nedokázala stáť (*v službe*), azda v dôsledku telesnej únavy, alebo ak by pre zľudlivosť nižších dôstojníkov nebola vymenená v stanovenom čase, vtedy má táto stráž vyzvať najbližšiu vojenskú hliadku alebo hliadku Corps de Garde², ak je

v blízkosti, aby sa uskutočnila výmena stráží. Nasledujúca stráž, ktorá od odchádzajúcej preberá slovo alebo heslo, si ho má dobre zapamätať, a ak by pri vizitácii počas obhliadky a kontroly dôstojníka alebo hliadky povedala nesprávne slovo alebo heslo, má byť ihneď vystriedaná a prísne potrestaná; naopak, v prípade ohrozenia nepriateľom, keď hrozí veľké nešťastie, treba tento prečin hodnotiť ešte prísnejšie; ba dokonca súdiť ho podľa vojnového práva. Mimochodom, ani ozbrojená stráž či hliadka sa bez prítomnosti závodného nemôže nechať vystriedať pod hrozbou prísneho trestu.

11. To isté postihne dôstojníka alebo poddôstojníka, ktorý sa nedostaví na vizitáciu či kontrolu stráží.

Tento článok sa vzťahuje aj na toho veliteľa stráže, ktorý sa vzdiali od svojej stráže alebo veliteľského stanoviska, a je ešte väčším priestupkom, ktorý treba potrestať rovnako ako ktorýkoľvek iný, pretože sa na neho ako veliteľa všetci spoliehajú v otázke bezpečnosti, pričom treba poznamenať, že nesmie opustiť vyznačené stanoviska, keď z neho odchádza generalita alebo osoba konajúca inšpekciu; a môže tak spraviť jedine vtedy, ak mu to títo dajú k tomu výslovný rozkaz. Takisto nech je postihnutý týmto trestom vtedy, ak ho počas vizitácie či kontroly nájdu spať, alebo ak nedrží v ruke zbraň.

12. Ten, kto príde na stráž opitý, má byť potrestaný železom a trstenicou, a podľa okolností aj na cti a na živote.

Tento trest sa týka nielen stráže, ale aj každého, kto vykonáva panskú službu; ak teda niečo ujde pozornosti niekoho pre opitosť, má byť potrestaný železom a trstenicou, kto však pre opitosť nie je schopný doručiť svojej jednotke, stotine alebo švadróne správu o poplachu alebo nebezpečenstve nepriateľského útoku, má byť potrestaný prísnejšie, podľa povahy prečinu na cti a na živote.

13. Kto zmešká príchod na stráž, má byť potrestaný železom a trstenicou, má byť o vode a chlebe, a podľa možnosti nech je potrestaný aj prísnejšie.

Týmto treba rozumieť, že nikto nesmie zmeškať svoju strážnu pohotovosť alebo inú panskú službu, teda, ak zo závažného dôvodu nie je schopný nastúpiť na určenú strážnu službu; v tom prípade na to musí včas upozorniť; ďalej, že nikto sa nesmie bez povolenia vzdialiť z miesta stráže alebo inej panskej služby, alebo ak ju opustí celkom bez vystriedania či rozkazu; v prípade, ak jestvuje nebezpečenstvo zo strany nepriateľa, toto (*previnenie*) sa bude trestať v závislosti od okolností aj trestom smrti. Tento článok súčasne nariaďuje, že nikto, a nech je to ktokoľvek, nesmie bez povolenia svojho nadriadeného poveriť inú osobu, aby namiesto neho vykonala strážnu službu, alebo ju z tejto služby odvolať.

14. Pod hrozbou telesného trestu alebo trestu smrti nesmie nikto zo stráže vyvolať poplach krikom, lomozom, alebo strelbou.

Tento zákaz znamená, že v prítomnosti nadriadeného na strážni alebo iných zhromaždených vojenských jednotiek, a taktiež na mieste, kde platí stanné vojen-

ské právo, nesmú nechať odísť vojaka rozhnevaného natoľko, aby v pomätení mysle vytasil šabľu, a bude mu uložený predpísaný trest, aj vtedy, ak z toho nevznikne škoda.

Ďalej platí, že nikto z odchádzajúcej stráže alebo velenia, ako aj z odchádzajúcej armády a takisto aj z posádky v pevnosti nesmie strieľať zo zbrane ani sa hádať.

15. Veliteľ, ktorý vydá svoje postavenie (*teda pevnosť či mesto nepriateľovi*) bez najmohutnejšieho odporu, má byť potrestaný na živote, a z radových vojakov, ak nesú na tom vinu, má byť zabitý každý desiaty, ostatní majú byť za trest v iný čas odvelení na najnebezpečnejšie posty.

Síce nie je možné určiť, čo znamená najmohutnejší odpor, pretože to závisí od rôznych okolností, teda konkrétne stav a povaha pevnosti, početná sila posádky a zásoba vojenského materiálu a proviantu, ako aj od iných faktorov.

Samotné svedectvo veliteľa v tomto prípade nijako nepostačuje, musí sa totiž legitímovať osvedčením celej svojej posádky. Okrem toho sa tým rozumie nielen veliteľ, ale rovnako aj ostatní dôstojníci, pričom v ich prípade sa neberie do úvahy ospravedlnenie, že musia poslúchať veliteľa, ak títo bez uskutočnenia porady, počas ktorej by veliteľa odhovárali, protirečili mu či dokonca by ho zajali s cieľom brániť všetkými prostriedkami svoje postavenie (*aby tak znemožnili kapituláciu*).

16. Ak veliteľ bude počuť rozprávať jedného zo svojich dôstojníkov alebo vojakov o vydaní postavenia, ktoré čelí (*nepriateľskému útoku*), alebo sa o tom dozvie iným spôsobom, má povinnosť ho eliminovať.

Tento článok súvisí s predchádzajúcim, pričom pod výrazom eliminovať načim rozumieť to, že ak veliteľ bude počuť, že dôstojník alebo vojaci čosi hovoria o vydaní postavenia (*nepriateľovi*), v závislosti od povahy situácie ich nechá súdiť podľa vojnového alebo stanného práva, alebo ich sám okamžite usmrtí.

17. Dôstojník alebo poddôstojník, ktorý plní stráž rovnako v poli, tábore, posádke, ako aj na valoch a šanciach či inom mieste, má ju vykonávať svedomite pod hrozbou trestu na tele a živote. Tento článok zahŕňa aj stráže tam, kde sú väzni, za ktorých ručia, a vzťahuje sa vôbec na všetky (*vojenské*) služby akéhokoľvek charakteru, ktoré majú byť vykonávané svedomite.

18. Ak sa celé jednotky, stotiny alebo švadróny dostanú do bojového stretu (*s nepriateľom*) a nesplnia si svoju povinnosť, dôstojník, ktorý je za to zodpovedný, stratí česť a život.

19. Čo sa týka radových vojakov, ak sú vinní, každý desiaty z nich má byť popravený a zvyšní majú byť odvelení na najnebezpečnejšie posty, kde majú nosiť dáke označenie, ktoré ich bude odlišovať od iných vojakov a to tak dlho, až kým chvályhodným správaním nezmyjú škvrnu hanby.

Nie je potrebné vysvetľovať, čím sa previnili, pretože (*ich povinnosti*) sú podrobne uvedené v prísaha, ktorú zložili.

20. Práporý a jednotky, ktoré opustia poľné valy a reduty³, majú byť potrestané rovnako, s výnimkou prípadov, keď by sa ocitli v krajnej núdzi a nemali by nádej na únik (*z obklúčenia*).

Okolnosti, ktoré svedčia o krajnej núdzi, musia byť podrobne dokázané.

21. Ak sa zrady dopustia celé jednotky, majú byť v priebehu 6 týždňov trikrát predvolané, súčasne im však musí byť poskytnutý sprievod pre ich bezpečnosť, aby sa mohli ospravedlniť a obhájiť. Ak sa nedostavia na predvolanie, každý zo zatknutých má byť popravený. Avšak tí, ktorí sa náležite obhája, majú byť prepustení na slobodu, a takisto aj ostatní majú byť oslobodení.

22. Ak nastane bitka alebo bojový stret (*s nepriateľom*), nikto nesmie plieniť predtým, než na to bude vydaný rozkaz. Kto bude konať v rozpore s tým, toho jeho dôstojník okamžite zbaví cti a usmrtí.

23. Prebehľáci a iní (*dezertéri*), ktorí utečú, majú byť popravení a ich vlastníctvo na území našich korunných krajín im bude skonfiškované.

Tento trest sa vzťahuje nielen na tých, ktorí prebehnú do služieb iných pánov, ale v závislosti od okolností aj na tých, ktorí sa budú (*bez súhlasu*) zdržiavať v inom plukom, prípadne dezertujú bez toho, aby opäť vstúpili do vojenskej služby, pričom výmer trestu bude závisieť od konkrétneho prípadu a pri jeho výmere je potrebné sledovať vydané (*úradné*) obežníky.

24. Pod hrozbou trestu na tele a na živote nesmie nikto – nech je to ktokoľvek – vychádzať a vchádzať z a do obranných postavení či pevností inak, než zvyčajnými bránami a na zvyčajných miestach.

Za priestupok proti tomuto článku sa považuje aj to, ak niekto unikne z kasárne alebo z (*vojenskej*) ubytovne, alebo prelezie cez múr či vyjde na strechu, pretože sa dá predpokladať, že tak učinil zo zlých pohnútok, a pretože sa takéto prechody vyhľadávajú s tým cieľom, aby (*dotyčného*) nikto nespozoroval, preto sa má stráž snažiť vziať takéhoto previnilca do väzby, a ak sa jej to nepodarí, zastreliť ho.

25. Pouličná či pocestná lúpež sa má trestať lámaním kolesom. K pouličnej lúpeži dochádza vtedy, ak niekto niekoho násilne prepadne na ulici, údermi alebo pod vážnymi hrozbami ho okradne alebo chce okradnúť, ak si niekto vynucuje zaplatenie tzv. holdovacieho príspevku na rytiera, alebo ak niekto násilne požaduje výmenu niečoho zlého za niečo lepšie; pomocníci (*v tomto konaní*) majú byť potrestaní rovnako, a tento trest nebude zmiernený ani vtedy, ak sa ukradnuté alebo vynútením získané veci vrátia (*pôvodnému majiteľovi*), a to aj vtedy, ak je ich hodnota nízka, pretože postačuje už okolnosť, že niekto ide na cestu či ulicu s týmto úmyslom, čím porušuje mier v krajine. Za pouličnú lúpež sa považuje aj to, ak sa svojvoľne a bez rozkazu postupuje takýmto spôsobom voči obyvateľstvu na nepriateľskom území.

26. Každý prejav verejného násillia sa má potrestať smrťou.

Tento článok sa vzťahuje na všetky prejavy násilia, páchaného na obyvateľoch, obchodníkoch a podobne, ba dokonca aj na Salva Gardiu, ak sú títo nakomandovaní vojaci vybavení ochrannými listami.

27. Rovnaký trest má postihnúť tých, ktorí dotyčného navádzajú na tento čin.

Týmto sa rozumejú aj vyšší a nižší dôstojníci, ktorí k tomu dávajú súhlas tým, že to prehliadajú.

28. Všetci vrahovia majú byť potrestaní stratou života.

Aj keď uvedený trest sa vzťahuje len na úmyselné zabitie, trest odňatia slobody prípadne, v závislosti od okolností (ak sa napríklad neriadi príkazom, aby postupoval s náležitou opatrnosťou) aj prísnejší trest, a týka sa aj toho, kto z nepozornosti alebo v dôsledku zanedbania starostlivosti o svoju zbraň spôsobí smrť iného.

29. Všetky prípady trestných či kriminálnych činov majú byť potrestané podľa všeobecného Trestného súdneho poriadku z 31. decembra 1768.

Kto si voči nepriateľovi nesplní svoju povinnosť, a tým sa dopustí podlého skutku, bude zbavený svojej cti a príde o život; všetci ďalší spoluvinníci budú potrestaní v súlade so všeobecným súdnym poriadkom.

30. Krádeže – tak v poli, ako aj v kasárňach – sú prísne zakázané; menšie krádeže majú byť po oznámení potrestané podľa povahy zločinu a jeho okolností, a to prinajmenšom prísnyim väzením alebo behom uličkou⁴.

Bez ohľadu na to, či sa tento ohavný zločin uskutoční v spriaznenej, alebo nepriateľskej krajine, bude prísne potrestaný podľa práva; pretože plienenie podľa rozkazu nemožno v nijakom prípade chápať ako povolenie na krádeže.

Tu treba poznamenať, že ten, kto prechováva ukradnutý majetok, ako aj ten, kto niečo nájde a neoznámí to, sa považuje za zlodeja.

31. Ten, kto okráda delostrelectvo, kto kradne muníciu, strelné zbrane, vykráda zbrojnice alebo sklady s náradím, ako aj vozy so zásobami potravín, má byť potrestaný na tele a na živote.

Tento trest sa vzťahuje aj na najmenšie delikty, a zahŕňa tiež tých, ktorí siahnu na pokladnicu pluku, stotiny alebo švadróny, alebo spreneveria takéto (*spoločné*) peniaze v hre, a vôbec všetkých, ktorí okrádajú verejné zdroje, použijú im zverenú peniaze na vlastný úžitok a tým sa dopustia podvodu.

32. Kamarát, ktorý okradne druhého, a služobník, ktorý okradne svojho pána, má byť po preukázaní viny popravený.

Do tohto ustanovenia patrí aj to, že nikto nesmie druhému odcudzovať jeho korisť, ani zobrať zajatcom majetok násilím; o pochybnostiach či omyloch, ku ktorým by mohlo v takýchto prípadoch prísť, rozhodne nadriadený.

33. Dôstojník, ktorý sa podieľa na pouličnej či pocestnej lúpeži alebo krádeži, má byť potrestaný rovnako ako pouličný lupič a zlodej.

Trest sa vzťahuje aj na toho, kto tieto krádeže a lúpeže úmyselne prehliada a povoľuje ich.

34. Kto v priateľskej alebo nepriateľskej krajine spôsobí požiar úmyselne, má byť potrestaný ohňom.

Slovo úmyselne už dostatočne poukazuje na to, že nejde o vznietenie ohňa spôsobené neúmyselne. Potrestať sa však nemá každý; no ten, kto spôsobí požiar z neopatrnosti alebo z nepozornosti, si zaslúži samostatný trest primeraný okolnostiam.

35. Žiaden dôstojník nesmie svojim vojakom odopierať žold, výplatu, stravu a podobne.

Kto bude konať v rozpore s tým, má byť potrestaný stratou hodnosti, trestom na tele a živote.

Tu treba poznamenať, že vojak si v nijakom prípade nesmie dovoliť obviniť dôstojníka z toho, že mu upiera tieto veci predtým, ako sa celkom uistí o oprávnenosti (*svojho obvinenia*).

36. Kapitán (*pechoty*) alebo rittmajster (*jazdectva*), ktorý sa dopustí podvodu pri muštrácii⁵ má byť ako nečestný vojak zbavený hodnosti a byť potrestaný ako krivoprisažník.

Tu treba poznamenať, že žiaden vojak sa v nijakom prípade nesmie dopustiť čo i len najmenšieho podvodu, či už ide o muštráciu a veci účtovné alebo iné, a zabezpečiť si výhodu, ktorá je v rozpore s jeho ctou a povinnosťami, ako napríklad uvádzaním (*vo výkazoch*) chýbajúcich či nezvestných, zamlčaním tých, ktorí sú na dovolenke, alebo aj nepravdivým uvedením času, keď títo odišli alebo sa vrátili a podobne; a to sa týka nielen kapitána a rittmajstra, ale aj kohokoľvek iného.

37. Všetci zajatci, ako aj ukoristené delostrelectvo, strelné zbrane, munícia, kone, proviant, bubny, štandardy či vlajky a zástavy, kancelárske veci, vojenské pokladnice a podobne majú byť pod hrozbou prísneho trestu odvezené ku generalite.

38. Pod hrozbou vysokého trestu má každý bojovník strážiť svoju zbraň a muníciu a dbať o ne, nesmie ich založiť či dokonca predať.

Keďže zbraň a munícia sú prostriedkami, ktorými treba poraziť nepriateľa, je veľkým zločinom, ak ich vojak stále neudržiava v dobrom stave a nemá ich v ruke.

39. Zvádzanie duelov nie je povolené, a tí, ktorí sa voči zákazu previnia, majú byť podľa ustanovení duelového mandátu popravení mečom, prípadne, v závislosti od okolností, majú byť zbavení svojej hodnosti a byť po dlhé roky uväznení v pevnostnom žalári a aj inak prísne potrestaní, a tí, čo sa nechali použiť ako sekundanti, majú byť obdobne potrestaní.

40. Kto niekoho karhá a nadáva mu, má byť takisto potrestaný podľa ustanovení duelového mandátu.

41. Pod hrozbou vysokého trestu nesmie nikto použiť násilie voči svojmu hostiteľovi.

Pod týmto sa rozumejú všetky priestupky vo všetkých formách; nikto nesmie od svojho hostiteľa požadovať viac, ako mu prináleží, ďalej sa má vždy usilovať žiť s ním (*hostiteľom*) v zhode a súlade.

42. Pod hrozbou trestu telesného a smrti sa nikto ani v poli ani v posádke nesmie bez povolenie vzdialiť od svojej jednotky, takisto ani v noci.

Potrebanie je miernejšie alebo prísnejšie v závislosti od toho, či škoda, ktorá takouto neprítomnosťou bola alebo mohla byť spôsobená, je malá alebo veľká.

43. Ten, kto bez pádneho dôvodu nie je pri svojej jednotke v chvíli, keď zaznie signál trúbením alebo bubnovaním, má byť potrestaný železom a trstenicou, a v závislosti od závažnosti má byť potrestaný na tele alebo na živote.

Tu treba taktiež zväziť jestvujúce okolnosti.

44. Cudzoložstvo, smilstvo, kurvenie sa a necudnosť v rozpore s prírodou majú byť potrestané v súlade s kriminálnym súdnym poriadkom.

Pod hrozbou primeraného trestu nemožno ani v poli ani v kasárňach vydržiavať milenky ani konkubíny.

45. Bez rozkazu nemožno zbierať či zvaliť ani poškodiť domy, drevené ploty, ohrady a úrodné stromy.

Týmto sa rozumejú všetky hodnoty, ktoré slúžia na úžitok všetkým, a rovnako tak sa tento zákaz vzťahuje aj na územie nepriateľských krajín.

46. Kto úmyselne nivočí polia, lúky a záhrady, má byť ľubovoľne potrestaný.

Toto ustanovenie sa vzťahuje na všetky druhy potravín, a to v priateľských aj nepriateľských krajinách.

47. Nikto, nech je to ktokoľvek, či už vyššie alebo nižšie postavený, nesmie ľstivo a vedome prijať a ukrývať páchatela, ktorý sa previnili proti týmto vojenským článkom alebo iným, hrubým spôsobom, pod trestom ponížujúceho zbavenia hodnosti alebo dokonca pod trestom na tele a živote.

48. Nakoľko je prospešné, aby sa pre plnenie týchto článkov aj čosi spravilo a aby sa ich dodržiavaním prispelo k zmene, má byť ich znenie oznámené verejne za zvuku trúb a bubnov, a okrem toho aj dodržiavať to, čo je v týchto článkoch uvedené.

49. V záujme oboznámenia sa so znením týchto článkov všetkými, majú byť verejne prečítané plukom, stotinám alebo švadrónam, a to tak často, ako to určí ďalší predpis, pričom regrútom ihneď po ich príchode do pluku ich má prečítať auditor⁶ alebo niekto iný; vzápätí potom majú byť (*tieto články*) podrobne vysvetlené všetkým, ktorí nie sú Nemcami, v ich (*rodnom*) jazyku.

Vojenská prísaha

Po prečítaní vojenských článkov, a potom keď prisahajúci (*vojaci*) vztýčia palec, ukazovák a prostredník, auditor, alebo iný na to určený človek, predčítava text nasledovnej prísahy, ktorú po ňom každý (*vojak*) nahlas opakuje:

Týmto osobne sľubujeme a prisaháme najvyššiemu a všemohúcemu Bohu, že našej najjasnejšej a najmocnejšej kniežacej panovníčke, panej Márii Terézii, cisárovnej vdove, uhorskej a českej kráľovnej, rakúskej arcivojvodkyni, našej najmilostivejšej panej, ako aj nášmu najjasnejšiemu a najmocnejšiemu, neporaziteľnému kniežaťu a pánovi, pánovi Jozefovi II., rímskemu cisárovi a spoluvládcovi, rovnako tak aj Rímskej ríši, ďalej cisárskymi a kráľovskými Výsostami nám predurčeným všetkým generálom⁷ a dôstojníkom, ktorí nám v ich mene teraz rozkazujú i v budúcnosti budú rozkazovať, obzvlášť nášmu plukovníkovi, jeho podplukovníkom a hlavným strážmajstrom,⁸ ako aj všetkým vyšším dôstojníkom⁹ a poddôstojníkom¹⁰, budeme zachovávať vernosť a poslušnosť, budeme si ich vážiť a ctiť, ich rozkazy a zákazy verne dodržíme, a to vo dne i v noci, na ťaženiach, za pochodu a na stráži, v bitkách, za útokov, v potýčkach s nepriateľom, za dobývania (*pevností*) a pri všetkých iných príležitostiach tak na vode, ako i na zemi; ak sa prihodí alebo ak si to služba ich cisársko-kráľovským Výsostiam vyžiada, budeme preukazovať udatnosť a poslušnosť ako sa na čestných a poctivých vojakov patrí, a tak aj budeme konať; všetky body a klauzule vojenských článkov potvrdené ich cisárskymi a kráľovskými Výsostami v každom čase náležite zachováme; proti každému nepriateľovi ich cisárskych a kráľovských Výsostí vždy, keď to bude potrebné, budeme čestne, udatne a zmužilo bojovať a biť sa, a nikdy s nimi (*nepriateľmi*) nebudeme korešpondovať ani hľadať čo i len najmenšie porozumenie; nikdy sa od nášho regimentu¹¹ ani kompánie,¹² jednotky alebo od zástavy či štandardy neodlúčime, ani ich neopustíme, ale s nimi chceme žiť a umierať; tak nech nám pomáha Boh a Sväté Evanjelium. Amen.

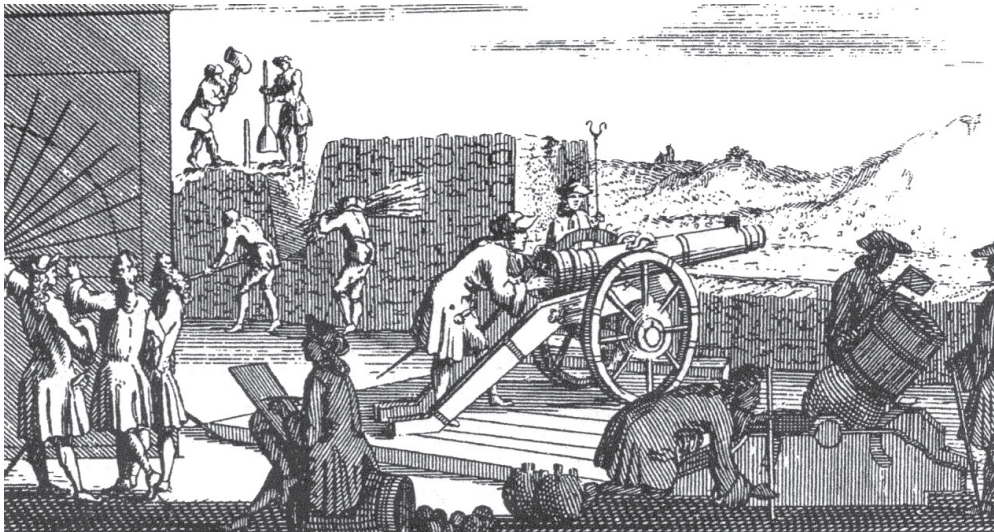
Preložil Vladimír Segeš.

Literatúra: *Neuestes Reglement für die sämtliche Kaiserlich-Königliche Kavallerie entworfen unter der Aufsicht des Kaiserlich Königlichen General-Feldmarschalls Grafen von Lascy und nach einem authentischen Manuscript abgedruckt.* Berlin : Johann Friedrich Unger, 1786, s. 132-133. Identické vydanie z roku 1796 vo Frankfurte a v Lipsku dostupné na https://books.google.sk/books?id=qLuiWMD93WoC&pg=PA302&clpg=PA302&dq=Neuestes+Reglement+f%C3%BCr+die+s%C3%A4mtliche+Kaiserlich+K%C3%B6nigliche+Kavallerie&source=bl&ots=79-49wBTRTC&sig=ACfU3U0aQCe5cw3o150c0BX6N_MhlfWXg&hl=sk&sa=X&ved=2ahU-KEwih5uiP96TkAhUFJIAKHUpuBhoQ6AEwAHoECAkQAQ#v=onepage&q=Neuestes%20Reglement%20f%C3%BCr%20die%20s%C3%A4mtliche%20Kaiserlich%20-K%C3%B6nigliche%20Kavallerie&f=false

A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Budapest : Zrínyi katonai kiadó, 1974, s. 318-320.

* * *

- 1 Salva Gardia (Salva Guardia) – strážna kontrola, resp. kontrolná stráž.
- 2 Corps de Garde – gardový zbor, čiže kyrysníci cisárskej gardy.
- 3 Reduta – malá uzavretá drevozemná pevnosť či citadela uzavretá valom s priekopou.
- 4 Beh uličkou (nem. Gassenlaufen) – starý vojenský trest, v rámci ktorého dotýčný previnilec musel utekať či prejsť naprieč dvomi radmi vojakov, ktorí ho mlátili spravidla palicami alebo nabíjakmi.
- 5 Muštrácia, muštrunk (nem. die Musterung) – kontrola a prehliadka vojakov, ich početného stavu, bojovej pripravenosti, vyzbrojenia a vystrojenia.
- 6 Auditor – vojenský vyšetrovací sudca v hodnosti dôstojníka, ktorý zabezpečoval výkon spravodlivosti v rámci pluku.
- 7 V rámci generality habsburskej armády sa v 18. storočí rozlišovali tieto hodnosti (zdola nahor): generálstrážmajster (neskôr generálmajor), poľný podmaršal, tretí stupeň tvorili generál jazdectva alebo generál poľný zbrojmajster, najvyššou hodnosťou bol poľný maršal.
- 8 Plukovník, podplukovník a hlavný strážmajster (neskorší major) patrili medzi veliacich dôstojníkov, z dnešného hľadiska štábných dôstojníkov.
- 9 Ako vyšší dôstojníci (Oberoffizieren) sa v tomto prípade označovali dôstojníci tzv. Primaplana (čiže prvej strany zoznamu), a to kapitán či stotník (Hauptmann) v pechote, ritmajster čiže kapitán (Rittmeister) v jazdectve, poručík (Lieutenant), práporčík (Fähnrich) v pechote a kornet (Kornet) v jazdectve.
- 10 Poddôstojníci (Unteroffizieren) boli feldvébel (Feldwebel) či strážmajster (Wachtmeister), čatár (Führer), kaprál čiže desiatnik (Korporal). Frajter čiže slobodník (Gefreiter) bol rovnako ako radový vojak (Gemeine) príslušníkom mužstva.
- 11 Regiment – starší slovenský názov pre pluk.
- 12 Kompánia – starší slovenský názov pre stotinu, čiže z dnešného hľadiska rotu.

Súdobé znázornenie vojenskej každodennosti v pevnosti v 18. storočí

52 **Vojenská pieseň o vojne proti Osmanom** **v rokoch 1787 – 1790**

1789

Vojenské ľudové piesne reflektovali mnohé reálie z vojnového života. Reagovali na konkrétne vojnové udalosti a ich aktérov. Získali si veľkú popularitu a odovzdávali sa z generácie na generáciu, takže aj dnes sú svojským odrazom vojnových čias v ľudovej slovesnosti i tradícii. Takýmto príkladom je aj pieseň z vojny proti Osmanom, ktorá vypukla medzi Ruskom a Osmanskou ríšou a do ktorej sa vzápätí zapojila aj habsburská monarchia. Vojna sa skončila uzavretím prímeria v Ďurdeve roku 1790 a definitívne mierovou zmluvou uzavretou 4. augusta 1791 v Sistove. Autorom textu piesne z tejto protiosmanskej vojny bol pravdepodobne slovenský kazateľ Pavel Tešlár, ktorý pôsobil v rokoch 1785 – 1790 v Banskej Štiavnici. Jej melódia bola prevzatá z českej piesne z obdobia sedemročnej vojny (1757). Báseň je písaná v združených veršoch v ľudovom štýle blízkom krakoviakom, jej tón je ľahký, vtipný, zábavný a súčasne recitatívny.

Píseň vojenská

Herská Katarína¹
skrže Potemkina²
začala boj nový
naproti Turkovi.

K té vojne pozvala,
na pomoc volala
kamaráta svého,
Jozefa Druhého.³

On jej službu skázal,
vojsku jít rozkázal:
vojsko sa šikuje,
dolu maširuje.

Prišiel do Zemlína,⁴
čo tam za novina?

Násyp kopati dal,
Turkúm Šabac⁵ odňal.

Na vše strany hledel,
svým strážným povědel:
Jakže pozor dáte?
Turek je v Banáte!⁶

Do Banátu prišiel,
Turka v horách našel:
Dolu, milý brachu,
dám ti šabli, prachu!

Jozef s vojskem stojí
vždy hotový k boji,
částka pak se brání,
v díre veteráni.

I Turci tam stáli,
jak hrušky padali,
nemohli jít dále
pre naše vatrále.⁷

Pricházela zima,
stal se mezi nima
rozbroj Aziatú⁸ –
ušli ven z Banátu.

Ej, postoj, vezíri,⁹
s tvojíma rytíři:
dám vám gulu jednu,
že vám líca zblednú.

Potom Hadík vůdce¹⁰
přišel k vojsku prudce,
pro nemoc zas odšel
a Turek nepřišel.

Krajínko Moldava,¹¹
Koburk¹² je tvá stáva,
Chocím¹³ také Jasy¹⁴
on dobyl v té časy.

Otec vojska Laudon,¹⁵
nedal snadno pardón:
Dubinu a Novy¹⁶
odňal on Turkovi.

O Berbír¹⁷ se snažil,
tak Turkúm zapražil,

že pevnost' nechali
a paty pobrali.

Po tom strašnom šturci¹⁸
přišli znovu Turci
hojne do Banátu –
Klerfi¹⁹ dobyl je tu.

Těž Koburk procítíl
a Turkúm posvítíl
dvakrát, jako čteme,
ven z Olaskej zeme.²⁰

Pri Fokšane²¹ páčil,
a Turkú preč vzdálil,
pri Rimníku²² více
porazil tisíce.

Suvarov²³ s Koburkem
vítězil nad Turkem,
vezíre vyhnali,
tábory mu vzali!

Laudon strašne hrmí
na Belehrad strmý,
vypral Turka venku,
hral na strunu tenkú.

Tak Koburka štěstí
bude boje vésti,
zmužilost Laudona,
to vojnu dokoná.

Citované podľa BRTÁŇ, Rudo (ed.). *Historické spevy a piesne*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 192-194, 244-245.

Edícia: KOLLÁR, Ján. *Národné zpievanky* 1, 1834, č. 14k, s. 38; *Národné zpievanky* 1, 1953, č. 29, s. 92-95; *Nový i starý kalendár*. Banská Štiavnica 1789.

- 1 Katarína II. Veľká, ruská cárovná (1762 – 1796), ktorej vojská bojovali od roku 1787 spolu s habsburskou armádou vo vojne proti Osmanom.
- 2 Grigorij A. Potemkin (1739 – 1791), ruský politik, poľný maršal, hlavný veliteľ ruskej armády vo vojne proti Osmanom.
- 3 Vojna sa spočiatku vyvíjala v neprospech habsburskej armády, preto Jozef II. svojou osobnou účasťou na čele vojska chcel zvýšiť podlomenú bojovú morálku; začiatkom roku 1789 sa však jeho zdravotný stav rapídne zhoršil, takže vo funkcii hlavného veliteľa vojska ho vystriedal 78-ročný maršal Andrej Hadik.
- 4 Do Zemlína – do Zemunu, dnes mestská štvrť v Belehrade na pravom brehu Dunaja.
- 5 Šabac – v súčasnosti mesto v západnom Srbsku, nachádza sa na hranici centrálneho Srbska a Vojvodiny, v historickom regióne Mačva.
- 6 Banát – historické územie ohraničené riekami Mureš, Tisa, Dunaj a na východe pohorím Južných Karpát; dnes rozdelené medzi rumunské župy Timiș a Caraș-Severin a východnú časť Vojvodiny v Srbsku.
- 7 Vatrále – pôvodne osekance, hrubé palice opálené na vatre.
- 8 Aziati – Turci a Tatári z Ázie.
- 9 Vezír – najvyšší sultánov pomocník a radca.
- 10 Hadík vúdce – Andrej Hadik (1711 – 1790), uhorský gróf, generál a poľný maršal slovenského pôvodu; pozri dokument číslo 23.
- 11 Moldava – Moldavsko, v súčasnosti Moldavská republika.
- 12 Koburk – Josias Friedrich Sasko-Koburský (Coburg) (1737 – 1815), princ, rakúsky poľný maršal, vyznamenal sa v sedemročnej vojne, v spomínanej protiosmanskej vojne a za koalíčných vojen.
- 13 Chocím – Chotyn (ukr. Hotin, Chotyn, rus. Chotin, poľ. Chocim) mesto na pravom brehu Dnestra, v severozápadnom cípe historickej Besarábie, v súčasnosti patrí Ukrajine.
- 14 Jasy – od 16. storočia do roku 1861 hlavné mesto Moldavského kniežatstva, dnes Jașy v severovýchodnom Rumunsku.
- 15 Laudon – Ernst Gideon von Laudon (1717 – 1790), legendárny rakúsky vojvodca, generál a od roku 1778 poľný maršal, preslávil sa vo vojnách s Pruskom a za protiosmanskej vojny na Balkáne; na jeho počesť vznikla aj česká ľudová pieseň Generál Laudon jede přes věsnici...
- 16 Dubinu a Novy – mestá Dubicu a Novi v Bosne dobyl od Osmanov maršal Laudon v roku 1788.
- 17 Berbír – Gradiška, oblasť a mesto v severozápadnej časti Srbska, ako aj pevnosť, ktorú postavili Osmanmi na severnej obrannej línii Bosnianskeho ejaletu.
- 18 Šturc – hrmot, krik.
- 19 Klerfi – Clerfait, Franz Sebastian Karl de Croix (1733 – 1798), gróf, generál habsburskej armády, roku 1789 ako veliteľ zboru porazil Osmanov v bitke pri Toplici, za čo bol povýšený na podmaršala.
- 20 Olaska zem – Valaško.
- 21 Pri Fokšane – ide o mesto Focșani v rumunskom Moldavsku, pri ktorom 1. augusta 1789 zvíťazili nad Osmanmi rusko-rakúske vojská.
- 22 Rimník – Ramnikul, mesto na rovnomennej rieke Rimnik vo Valašsku (dnes Rumunsko), kde utrpeli Osmanmi 22. septembra 1789 zdrvivú porážku od spojenej rakúsko-ruskej armády pod velením Suvorova a Koburga.
- 23 Suvarov – Alexander Vasiljevič Suvorov (1730 – 1800), ruský vojvodca a stratég, vyznamenal sa hlavne v protiosmanských a koalíčných vojnách.

53 **Prošba o odpustenie a vrátenie daní**

9. apríla 1790

Poddaní z dediny Velbachy¹ v liste adresovanom Spišskej stolici prosia, aby im v nasledujúcich rokoch bola odpustená či presnejšie odrátaná suma peňazí, ktorú už museli zaplatiť v rámci daní na zásobovanie vojska. Odôvodňujú to tým, že ich zničil požiar a sú vo veľkej biede. List je zaujímavým jazykovým svedectvom, keďže je písaný v spišskom dialekte súdobej slovenčiny. Šiesti poddaní sa ku svojim menám podpísali krížikom, čo znamená, že boli negramotní.

Slavna Spišska stolica!

Ponižene prepytujeme slavnú stolicu my nižej podepsane obyvatele a pohorenci velbaske, že sme sa opovažili z tymto našim psanim turbovat. Unižene prosime, keby nas račili v našej žiadosti vyslyšet.

Ponevač že sme vyrozumeli z kurentovaného listu od slavnej stolici, že toto iste zarno zesypane na magazin kralovsky ma byt prijate na prvšim kompute všetko. Než ale my jako pohorelci pre tu príčinu inštujeme pred slavnú stolicu, že z veliku čežobu a uskostu boli sme prinutene na ten isty magazin kralovsky za zarno penezi zložit, jako jeden každý z nas zložil r. fl.² 19. A my vydano mame od slavnej stolici, že sme oslobodeni od porcii za tri roky, čo nam len ešče druhý rok zhadza. A tak jestli by byla miloserdna laska slavnej stolici a snat by nam predmenovanu sumu navratili, nebo my dobre o tym zname, že když nam tri roky vyndu, tehda musime v cale z druhyma porciu platit. A te iste penezi nam velice potrebne by byly, ponevač že ani ovsu, ani jarcu na siace nemame. Čo ufame, že tej lasky milosrdnej otcovskej obdržime od slavnej stolici v tym pod ochranu sa poručame slavnej stolici

Datum Velbach die 9. Aprilis 1790

Joan. Brajerčik +
Joan. Fayd +
Macko Uhrin +
Martin Gardoš +
Joanni Hovančik +
Martin Fayd +

Adresa: Ad inclytum comitatum Scepusiensem.³

Uloženie: Originál listu sa nachádza v Štátnom archíve Levoča, fond Spišská župa, Acta anni 1790, no. 291.

Citované podľa HORVÁTH, Pavol (ed.): *Listy poddaných z rokov 1538 – 1848*. Bratislava 1955, s. 253-254, č. 173. Editor v súlade s dobovým úzom 50. rokov 20. storočia pri edícii textov súvekej slovenčiny zo 16. – 19. storočia uplatnil transkripčnú metódu, čiže nahradil starú ortografiu písmenami, aké sa používali vo vtedajšom pravopise. Zámerom bolo podstatné zjednodušenie a ľahšie čítanie vydávaných textov.

* * *

- 1 Velbachy – dnes Bystrany, okres Spišská Nová Ves.
- 2 Fl. – skratka za rýnsky florén, čiže zlatý.
- 3 Ad inclytum comitatum Scepusiensem – Slávnej Spišskej stolici.

Zrušenie nevoľníctva Jozefom II. roku 1785 (pozri dokument číslo 49) vyvolalo protichodné reakcie v uhorskej spoločnosti. Zemepáni sa postavili proti zrušeniu nevoľníctva a huckali poddaných proti panovníkovi. Viedenský dvor sa zasa snažil využiť protipanskú náladu poddaných vo svoj prospech. Letáky, ktoré v tomto období rozširovali prívrženci viedenského dvora, plasticky odzrkadľujú nálady poddaných, zároveň však prezrádzajú aj snahu idealizovať panovníka. Svedectvom toho je aj nasledujúci preklad pamfletu v maďarčine s viacerými expresívnymi výrazmi, ktorý sa šíril v severovýchodných stolicach krajiny. Okrem iného obsahoval aj výzvu roľníkom, aby nevykonávali robotu na panskom, aby sa organizovali do ozbrojených oddielov a podporovali cisárske vojsko.

Ó, úbohí roľníci, ktorí ste od počiatku videli a znášali veľa útrap, počujte, čo vám vravím. Zmilujte sa sami nad sebou, veď všetci vidíme, že páni chcú z nás urobiť ťažný dobytok, aby sme každý týždeň šesť dní znášali panské jarmo.

Aj to chcú, aby naša krv bola rovnakej ceny ako krv ich psov a sviň, aby nás mohli iba z pôžitku mučiť, biť a zabíjať, lebo vravia, že aj tak stojíme peniaze ako sviňa, a preto môžu s nami zaobchádzať ako so sviňou. Keď chcú, môžu nás predať, keď chcú, môžu nás zabiť, ako sviňu. Chcú, aby aj kráľ tak robil, aby im povolil moc nad nami a aby prisahal na to, že ich v tom nebude rušiť.

Nuž či máme prijať toto hovädské jarmo? Nuž či sme my svine, či máme toľko cti ako sviňa, či nemáme aj my ľudskú krv, že by ju niekto len tak z pôžitku prelieval, a či nepozostáva vojsko z našich synov, ktorí kráľovi verne slúžia, či kráľa a jeho vojakov nevydržiavame my, či preto nezasluhujeme, aby každý z nás mal aspoň po políčku v tejto krajine?

Tak skutočne – – – keby sme sa boli narodili zo svinskej matere, ešte aj pes by štekal „blázon je roľník“; ešte aj žaba by bola šľachetnejším tvorom ako my.

Hor sa teda, celá sedlač, zmiluj sa nad sebou, pozdvihni palicu, železné vidly, sekeru proti ukrutným, darmožráčskym, ťarbavým a zdráhavým pánom, ktorí pustošia krajinu a olupujú kráľa. Svrone jedným srdcom ako tátoš¹ zavolaj:

1. Pridržiavame sa všetkých nariadení nášho cisára a kráľa Jozefa II., nedovolíme z nich niečo ani o vlások zrušiť, lebo všetky boli posvätné, spravodlivé a užitočné, ako by mu ich bol sám Boh vnukol. A keby ti niekto za to ublížil alebo výčitky robil, hneď ho zabi a roľníka, ktorý by takéhoto ani po smrti nemlátil, zabi tiež, lebo si zaslúži smrť.

2. Nech sa z dvora každého zemepána do týždňa odpracú všetci čeladníci, kuchári, sluhovia, kočiši, bíreši a drabant; zemepán nech si ich neláka, ale sám nech ich pošle, lebo ináč miestni roľníci majú zemepána a celú jeho domácnosť povraždiť a takú panské misy vylizujúcu čeliadku hromadne poviazať a zaživa upáliť ako kedysi bosorky. V ktorej obci by toto roľníci neurobili, ani sa nenazdajú, kedy sa na nich vyrútíme a dorúbeme ešte aj deti takýchto roľníkov, ktorí chcú zahynúť.

3. Zemepáni, podžupani, slúžni nielenže si úrady nesmú podržať, ale nesmú nosiť ani titul týchto hodností, lebo sami si zapríčinia vlastnú skazu. Z čertovej matere zrodení a panské misy vylizujúci hajdúsi, choďte domov, aj vy ste roľníci, držte teda s roľníkmi, ak nie, za nohy vás повеšiame a ku každému postavíme sedem pánov, ktorí kliešťami budú z vás mäso trhať.

4. Nech ani jediný roľník nejde na panskú robotu, ak mu je život drahý. Ak by ho hnali; nech toho, kto ho ženie, zabije a ak by si sám nevedel s ním poradiť, ostatná sedlač nech je mu nápomocná. Ak by sa niekde našli zbabelí roľníci, odpravíme ich, lebo za pozemky už nebudeme slúžiť pánom, ale ako v iných krajinách len kráľovi budeme platiť dane a jemu slúžiť.

5. Preto za kráľa si zvolíme toho, proti ktorému (*páni*) rebelovali pre pravdy (*cisára*) Jozefa, na ktorého otca, matku a celý rod nadávali a čo všetko robili naši bez zákona žijúci urodzení páni, teda zvolíme brata nášho milovaného Jozefa, Petra Leopolda II. Nech žije najjasnejší Peter Leopold II., uhorský kráľ! Nie je to ten kráľ, ktorého chcú urodzení páni. Preto my im ukážeme.

6. Roľníci všetkých obcí nech majú polnicu a prápor z čiernej juchtoviny obrúbený červenou stuhou. Na zástavke vlepenej do stredu prápora nech je nápis: Najjasnejší Peter Leopold II. je naším kráľom. Aj meno obce má tam byť uvedené. Len čo by niekde v krajine došlo k najmenšej zrážke, alebo by sa o takej počulo, nech nastúpi každý roľník, ktorý len vládze, ozbrojený, nech zatrúbi, zdvihne prápor, vyjde do poľa, poráža dobytok, čapuje víno, nech pije a hubí pánov v celej krajine.

Či sa máme báť vojska? Vôbec nie, veď pozostáva z našich synov. Najjasnejší Peter Leopold nám neublíži, lebo my sme sa neprevinili proti nemu, ale šľachtici sa prehrešili proti nám, a to smrteľne. Nuž či by sme sa báli šľachticov? Aj vysloviť je to odporné.

Stojme pevne ako kamenný múr, vyzývajme na pomoc meno božie, vyslobodí nás z veľkej biedy.

Už nie je potrebné zvolať snem, lebo už máme kráľa. Ak by však bolo treba ho zvolať, len s našim vedomím, lebo ak nie, urobíme si doma taký snem, akého ešte nebolo. Na snem nech ide iba ten, kto sa postaví za kráľa.

Dve obzvlášť neopomenuteľné veci:

Že náš Jozef nedovolil pánom šľachticom, aby roľníkov ťahali, vláčili a mučili a roľníci nedôstojne žili a že im ukázal, že naši páni šľachtici nie sú takí svätí (ako sa

o nich v zákonníku píše), že temnica nie je len pre roľníka, ale že aj oni si ju zaslúžia – toto všetko oni nadmieru hanili; my však mu dajme za to zaslúženú pochvalu. Na pamiatku tejto oprávnenej chvály nech postaví vo všetkých päťdesiatich dvoch stoliciach krajiny päťdesiatdva mramorových stĺpov. Dovtedy, kým sa tak stane, nech miestni roľníci postaví na kraji obce drevený stĺp, na ktorý nech pripevnia papier s nápisom: Stĺp, postavený na chválu zosnulého Jozefa II. Ak by boli miestni roľníci natoľko zbabelí, že by sa to neopovážili urobiť, z takých roľníkov sami urobíme na kraji dediny kopec na chválu Jozefa II.

Aj iný stĺp nech postaví hneď vedľa stĺpa Jozefovho, na ktorom má byť tento nápis: Najjasnejší Peter Lepopold II., kráľ uhorský, náš kráľ a náš otec.

Nech sa len opováži niekto tieto stĺpy vyrúbať! Všetci uvidia!

Dané v Uhorsku roku 1790.

Tento leták rozširujte všade,² aby úbohá, mnoho utrápená a skúšaná a nad svojím biednym stavom nariekajúca sedlač vedela, čoho sa má držať a bola svorná v tejto krajine. Nebojme sa.

Keď chceš vedieť, leták písalo viac ako osemdesiat roľníkov. Odnes ho domov, odovzdaj ho richtárovi roľníkov, nech im ho prečíta a potom nech koluje z dediny do dediny až po Viedeň.

Citované podľa GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vyd. SAV, 1955, s. 231-233, č. 133.

Literatúra: Maďarský text letáku MARCZALI, H.: *Az 1790/1-diki országyűlés I.* Budapest 1907, s. 230-234. Výňatok z letáku preložil Ján Botto v štúdiu Uhorskej revolucionárske pohyby z časov Jozefa II. a Leopolda II. In: *Slovenské pohľady* 1905, s. 422.

* * *

1 Tátoš – knaz pohanských Maďarov.

2 Na Slovensku rozširovali leták najmä v Zemplínskej a Abovskej stolici.

Karl Ludwig O’Cahill (1746 – medzi 1804 – 1809) nemecký podplukovník v Bádensku, bol autorom viacerých prác z oblasti vojenstva. Zaujímavé je jeho dielo *Taktischer Versuch über die Bildung einer guten Armee* (Taktický experiment o budovaní dobrej armády), ktoré vyšlo tlačou roku 1791 v Karlsruhe. Hovorí sa v ňom o budovaní ideálnej armády, popisuje sa v ňom taktika, výcvik a organizácia pechoty, jazdeckta, delostrelectva, vojenského inžinierstva, zdravotníctva a zabezpečenie vojenských vyslúžilcov. Vybrané pasáže sú venované jednak kritériám výberu do pechoty a jednak žoldu, stravovaniu a ubytovaniu vojakov.

Prvá kapitola

Budovanie pechoty, z akého druhu mužov pozostáva a ako musia byť vycvičení.

Dobří, zdraví, silní, rázni, štyri až deväť cólov vysokí¹ a dobre urastení muži majú byť zaradení do pechoty. Ani vo výnimočných prípadoch či pri veľkom nedostatku regrútov, by nemali mať nižšiu postavu ako štyri cóly. Najmladší vojak, ktorý bol zverbovaný, by mal mať najmenej 18 a najstarší najviac 48 rokov. Toto by mal byť skutočný vek vojaka. Žiadneho chlapca pod 18 rokov by nemali prijať, lebo jeho telo je v tomto veku slabé na znášanie námahy, jeho rozum je detský, ľahkomyselný a pochybý. Mládenec od osemnástich rokov prestáva byť dieťaťom. Jeho schopnosti sa rozvíjajú a cíti telesnú silu, nervová sústava naberá stálosť a odolnosť. V tomto kvitnúcom veku sa môže mládež ku všetkému vychovávať a vycvičiť. Znamenite sa môže navrstvovaná láska k vlasti znásobiť až k ctižiadostivému ohňu cti a slávy. Samozrejme, že toto je pravá cesta ako vychovať a stimulovať ich k šľachetným činom.

Ak pozostáva pechota armády z takýchto mužov, musia sa usilovne neustále pripravovať a zlepšovať. Toto sa nemôže udiať len tak, že vládca štátu a provincií, rozdelí krajinu na kantóny a okresy. Každý pluk bude mať svoj kantón a môže získať z vlastných rodákov regrútov. Zároveň určí, aby poľnohospodárstvo a mešťanstvo netrpelo nedostatkom robotníkov, umelcov a remeselníkov. Potom susediace krajiny, osobitne tie, ktoré majú menej vojska, musia zariadiť verbovanie a takto doplniť počet armády cudzincami. Títo cudzinci sú panovníkmi zvyčajne vysoko hodnotení. Rovnako získa dostatočný počet vojakov, lebo za peniazmi a nádejou dostať chlieb je Talianovi rovnako ľahostajné slúžiť v Prusku, Dánovi vo Francúzsku a Uhrovi vo Švédsku. Živobytie, zaopatrenie a odmena umožnia cudzincom ľahko zabudnúť na ich vlasť, ale povzbudí ich verne a statočne slúžiť druhému kniežaťu.

Neustále udržiavanie aktivity musí byť podmienkou vybudovania dobrej pechoty, jej zocelenia a prípravy na použitie vo vojne.

V dobre disciplinovanej armáde sa nesmie premeškať výcvik a manévrovanie. Vojakov nikdy nemožno ponechať zaháľať. Nielen sporadicky, ale denne musia usilovne cvičiť. Osobitne na jar a jeseň, aby sa naučili rýchlo zhromažďovať a nastupovať. Generálny pochod sa má vyhlásiť často v rôznych časoch, keď to vojaci najmenej predpokladajú. Pechota musí vyraziť so všetkým a v plnej poľnej výstroji a niekoľko hodín pochodovať. Pri takýchto presunoch zároveň musia postaviť stany, poľné stráže a požiarnu službu.

Aby sa jednotky zocelili, osobitne pechota, musia ich po celý čas služby istú dobu nechať táboriť. V táboroch sa naučia všetko, čo budú v poli potrebovať a vedieť. Denne musia manévrovať krížom cez polia a zlý terén, robiť náročné pochody, preplávať, klást' a prekonávať vodné toky, potoky, priekopy a oplotenia. Vojakov treba viesť cez malé lesíky, húštiny a lesy. Občas im prikázať, aby vytasili šable a presekali sa cez krovie a iné prekážky. Musia stavať aj lodné mosty na prekonávanie riek. Podobné mosty stavajú a kladú aj španielski jazdci. Toto všetko musí prebiehať vo veľkom poriadku a tichosti. Vojak nesmie pri všetkých týchto manévroch otvoriť ústa. Počas pobytu v tábore si zvykne na ťažkú ručnú prácu. Pešiaka treba nechať celý deň pracovať s lopatou a sekerou. Nakoniec musí vybudované súčasti opevnenia, ktoré postavil dobyť, obsadiť a zničiť, aby bol neustále zamestnaný a cvičený. Inokedy je potrebné vojakov nechať postaviť vozovú hradbu, ťahať delá a vozy s pušným prachom. Týmto spôsobom sa im ukáže, aké podmienky a okolnosti ich čakajú vo vojne. Keď nechajú jednotky vybudovať palisády, zhotoviť prútené zátarasy a postaviť útočné rebríky, tak porozumejú všetkému, čo majú v poli vedieť a vykonať. Ich myseľ všetko pochopí, telo sa posilní a zvykne si na prácu.

[...]

Okrem toho z času na čas by mal dôstojník oboznámiť obyčajných vojakov s hrdinskými činmi národa a armády. Takto sa mu vleje chuť a odvaha napodobniť ich. Panovníci by mali myslieť na to, aby sa pre vojenské jednotky dvakrát mesačne pripravili prednášky o hrdinských činoch ich generálov. Úspech bude väčší, lebo skoro všetci sa budú chcieť naučiť kráčať v ich stopách.

[...]

Druhá kapitola

Žold a kasárne pechoty

Ak má byť pešiak tak vycvičený, ako sme uviedli v predchádzajúcej kapitole, tak musí byť postarané o jeho živobytie a zvýšenie žoldu. Inak by nebol v stave vydržať dlhú námahu. Čím je telo viac namáhané, tým potrebuje viac stravy. Nemožno v žiadnom prípade požadovať, aby vojaci dostávali žold, vďaka ktorému by sa mohli

stať primäkkými, nedbalými, zoženštenými alebo rozkošníkymi. Je potrebné vojakovi dať toľko, aby sa mohol dvakrát denne poriadne najesť. Sedliakom, remeselníkom a nádenníkom sa dostáva toľko, aby sa dosýta najedli. Prečo potom dobrý vojak, obranca vlasti má trpieť hladom? Je predpoklad, že ak sa žold vojskám zvýši o tretinu, dá sa im okrem chleba aj pinta² piva alebo cyderu³ a vo vinárskych krajinách pol pinty vína, tak môžu dobre prežívať. Ak sa nemôže žold zvýšiť, treba dať vojakom prinajmenšom mäso a nápoje. Zvýšenie žoldu bude samozrejme pre panovníkov znamenať aj zvýšenie štátnych výdavkov, čo však môžu inými úsporami ľahko nahradiť. Vojak musí mať silu, ale bez piva a vína ju nikdy nezíska. Voda nedáva žiadnu silu, čo vidno na Turkoch, ktorí bez ohľadu na ich vhodnú postavu, majú slabé, dengľavé a chorobám náchylné telo. Víno by moslimov viac posilňovalo a určite by bolo pre nich aj zdravšie.

V skutočnosti je to pre veľkého panovníka len maličkosť poskytnúť vojakom denne na stravu jeden a pol funta⁴ chleba, šesť grajciarov a más piva alebo pol pinty vína, či tri grajciare v peniazoch, funt mäsa, jeden a pol funta chleba, pintu piva alebo pol pinty vína.

[...]

Teraz o ubytovaní vojska v kasárňach. Tieto musia byť postavené a zariadené tak, aby v nej vojak našiel potrebné pohodlie. Izby musia byť osobitne svetlé a strednej veľkosti tak, že sa v nich dá umiestniť šesť postelí, v ktorých môže ležať dvanásť vojakov. V izbe nesmie byť ubytovaných osemnásť, dvadsať alebo dvadsaťštyri mužov, ako je to vidno v Rakúsku a Francúzsku. Je to silným zvykom aj v Španielsku. To je dôvod nielen viacerých sporov a hádok, ale aj zo zdravotného hľadiska je to škodlivé.

[...]

Dvaja muži musia vždy spolu ležať v jednej posteli a nie traja ako vo Francúzsku. Je nemožné, aby traja muži často v jednej úzkej posteli si odpočinuli a pozbierali nové sily. Najlepšie na tom je španielsky vojak, ktorý leží sám v posteli.

[...]

Z kasární sa musia odstrániť všetky mníšske a kláštorné regule, ktoré v cisárskej armáde čiastočne stále platia a vojakov trápia a trýznia. Vojak musí byť šťastný a povedať, keď príde do svojej izby: tu som doma, môžem si odpočínúť, fajčiť tabak, spievať, písať, smiať sa a žartovať.

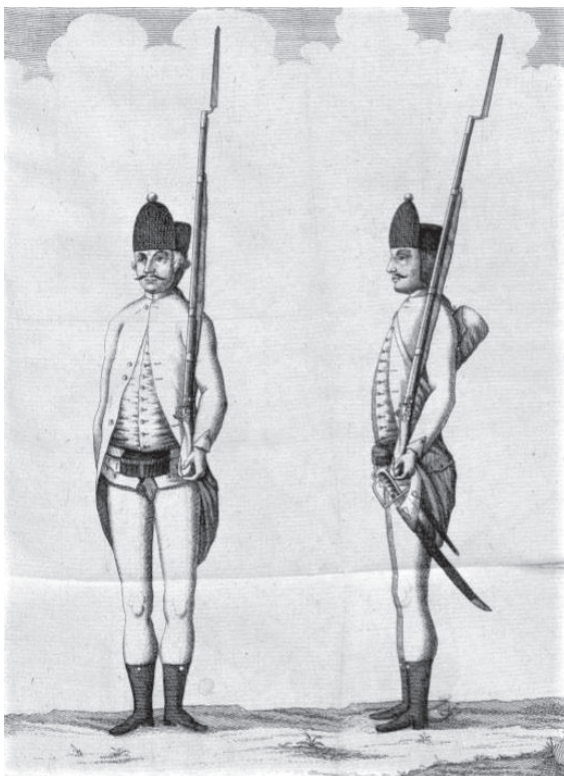
[...]

Vybral a preložil Viliam Čičaj.

Literatúra: O'CAHILL, Karl Ludwig: *Taktischer Versuch über die Bildung einer guten Armee*. Karlsruhe : Macklot, 1791.

* * *

- 1 Ide nepochybne o omyl autora, lebo ak jeden cól (palec) v Bádensku v roku 1810 bol 0,03 metra, tak štyri až deväť cólový vojak by meral od 12 centimetrov do 27 centimetrov. Aj v prípade, ak by išlo o stopu (nem. Schuh, Fuss), čiže zhruba 30 centimetrov, tak by výška vojaka bola v rozpätí od 1,2 metra do 2,7 metra.
- 2 Pinta (media, mass, bind) – stará objemová miera, v novoveku mala v závislosti od regiónu objem od 1,67 litra do 1,83 litra.
- 3 Cyder – jablčkové víno z čerstvo lisovaných jabĺk.
- 4 Funt či libra – stará jednotka hmotnosti, ktorej hodnota sa pohybovala okolo 0,56 kg.

*Ilustrácia z diela Karla Ludwiga O’Cahilla
predstavujúca dobrého vojaka*

Chronologický prehľad najdôležitejších udalostí

- 1713, 18. marec** – v Liptovskom Mikuláši popravili zbojníckeho kapitána Juraja Jánošíka.
- 1714, 6. marec** – mierovou zmluvou v Rastatte sa skončila vojna o španielske dedičstvo, kráľ Karol III. sa zriekol nárokov na španielsky trón, za čo získal Neapolské kráľovstvo, Sardíniu, Miláno a Belgicko.
- 1714, 8. september** – kráľ Karol III. zvolal do Bratislavy snem, na ktorom bola vytvorená komisia na riešenie náboženských záležitostí a udelená amnestia protihabsburským povstalcom, ktorí sa vrátili do vlasti.
- 1716, 5. august** – cisársky veliteľ Eugen Savojský porazil v Srbsku pri Petrovaradíne 60-tisícovú armádu osmanského veľkovezíra Aliho, ktorý v boji padol.
- 1716, 13. október** – cisárske vojská pod velením Eugena Savojského po 164 rokoch osmanskej okupácie znovu získali Temešvár, Osmani kapitulovali pod podmienkou slobodného odchodu z pevnosti.
- 1717** – vo Viedni a Bruseli boli založené vojenské inžinierske školy.
- 1717, 17. august** – po mesačnom obliehaní sa cisárskym vojskám vzdala osmanská posádka Belehradu; v zostave vojsk, ktoré vybojovali bitku pri Belehrade, boli aj jednotky naverbované na území Uhorska.
- 1717, 10. október** – František II. Rákoci so spoločníkmi prišiel do Turecka z Francúzska, ktoré musel opustiť po zlepšení vzťahov medzi habsburskou monarchiou a Francúzskom.
- 1717, október** – v Košiciach popravili kuruckého generála Urbana Celdera, ktorý sa v roku 1714 pokúsil zorganizovať nové vojenské vystúpenie proti kráľovi.
- 1718, 21. júl** – v srbskom Požarevaci vyslanci kráľa Karola III., Benátok a osmanského sultána uzavreli mier na 25 rokov, ktorý posunul hranice habsburskej monarchie do Valašska a severného Srbska.
- 1724, 20. január** – kráľ Karol III. zriadil Uhorskú miestodržiteľskú radu so sídlom v Bratislave ako výkonný orgán panovníka pre vnútornú správu Uhorska; jej najdôležitejšou úlohou bolo vydržiavanie a dopĺňovanie vojska.
- 1727** – v Pešti bola postavená prvá moderná vojenská invalidovňa habsburskej armády.
- 1729, 30. november** – skončilo sa zasadnutie uhorského snemu, na ktorom bola tiež zrušená bezplatná práca poddaných na opevneniach a vojakom sa zakázalo vlastníť krčmy a výseky.
- 1733, 1. február** – po smrti poľského kráľa Augusta II. Saského sa začala vojna o tzv. poľské dedičstvo, ktorá trvala až do roku 1735.

- 1736, **2. máj** – kráľ Karol III. sa ako spojenec Ruska zapojil do vojny proti Osmanskej ríši.
- 1737, **11. júl** – v spojení s ruskou cárovnou Annou začal kráľ Karol III. vojenské operácie proti Osmanom.
- 1739, **18. september** – vyslanci Karola III. a osmanského sultána Mahnuda I. uzavreli v Belehrade mier; habsburská monarchia sa musela vzdať takmer všetkých ziskov z Požarevackého mieru, okrem územia na sever od Dunaja a Sávy a Temešského banátu.
- 1740, **16. december** – začiatok vojny o tzv. habsburské dedičstvo – pruský kráľ Fridrich II. vpadol do Sliezska, ktoré žiadal za uznanie nástupníckych práv Márie Terézie.
- 1741, **26. január** – krajinský sudca Ján Pálfi vyzval obežníkom stolice, aby šľachta vyťahla do boja proti blížiacim sa pruským vojskám.
- 1741, **10. apríl** – pruský kráľ Fridrich II. porazil pri poľských Molviciach rakúske vojská a obsadil Sliezsko.
- 1741, **14. máj** – kráľovná Mária Terézia zvolala do Bratislavy snem, na ktorom boli potvrdené výsady šľachty a odsúhlasená mimoriadna vojenská pomoc proti Prusom.
- 1741, **11. september** – na základe uznesenia bratislavského snemu dodalo Uhorsko 40-tisíc mužov do vojska Márie Terézie.
- 1742, **12. február** – rakúske a uhorské vojská obsadili Mníchov, sídlo švagra Márie Terézie, nemeckého cisára Karola VII.
- 1742, **22. apríl** – habsburská ríša a Francúzsko uzavreli dohodu o postavení zajatcov – zaviazali sa počas vojny dodržiavať zaužívané zvyklosti, vojnové práva zajatcov a stanovili aj ceny výkupného podľa vojenskej hodnosti zajatca.
- 1742, **11. jún** – vyslanci kráľovnej Márie Terézie a pruského kráľa Fridricha II. podpísali vo Vratislave predbežnú mierovú dohodu, na základe ktorej sa panovníčka zriekla väčšiny Sliezska.
- 1742, **28. júla** – v Berlíne podpísali konečnú mierovú dohodu medzi Pruskom a Rakúskom.
- 1744, **15. august** – do Čiech vpadla v troch prúdoch pruská armáda v sile asi 70-tisíc mužov – začala sa druhá sliezska vojna.
- 1744, **september** – pruský kráľ Fridrich II. obsadil Prahu; keďže rakúske vojská sa vyhýbali rozhodujúcej bitke a Fridrich II. nechcel riskovať prezimovanie na území Čiech, koncom novembra vyprázdnil Prahu a stiahol sa do Sliezska.
- 1745, **22. apríl** – bavorský kráľ Maximilián III. Jozef uzavrel vo Füssene mier s kráľovnou Máriou Teréziou a uznal jej nástupnícke práva v habsburskej monarchii.
- 1745, **december** – kráľovná Mária Terézia a pruský kráľ Fridrich II. uzavreli v Drážďanoch mierovú zmluvu, ktorá potvrdila rakúsku stratu Sliezska; Fridrich II. uznal Františka I. za nemeckého cisára a Máriu Teréziu za cisárovnú-kráľovnu.

- 1748, 18. október** – v Aachene bola podpísaná mierová zmluva, ktorá ukončila vojnu o tzv. habsburské dedičstvo; Mária Terézia sa vzdala Sliezska a Parmy, ale získala späť Belgicko a uznanie nástupníckych práv.
- 1750, 28. marec** – kráľovná Mária Terézia zaviedla všeobecný invalidný systém, čím sa výrazne zlepšila starostlivosť o vojenských invalidov; v invalidovniach dostávali bezplatné ubytovanie, stravovanie a lekárske ošetrovanie.
- 1751, 1. november** – kráľovná Mária Terézia vydala nový vojenský poriadok Regulumentum militare o rozmiestnení a vydržiavaní vojska; zrušili sa aj bezplatné pozožnícke práce poddaných pre vojsko.
- 1752, 14. júl** – kráľovná Mária Terézia vydala nariadenie, ktoré zakazovalo súboje.
- 1756, 1. máj** – vyslanci kráľovnej Márie Terézie a francúzskeho kráľa Ľudovíta XV. uzavreli vo Versailles dohodu proti pruskému kráľovi Fridrichovi II.
- 1756, 29. august** – pruský kráľ Fridrich II. obsadil Sasko a Dráždany – začiatok sedemročnej vojny medzi európskymi mocnosťami, ktorej príčinou bola snaha Márie Terézie získať späť Sliezsko.
- 1757, 18. jún** – v bitke pri Kolíne habsburské vojsko pod velením maršala Leopolda Dauna porazilo oddiely pruského kráľa Fridricha II., ktoré sa stiahli z Čiech do Saska; pri príležitosti tohto víťazstva panovníčka založila vojenský Rad Márie Terézie.
- 1757, 16. október** – veliteľ cisárskych oddielov, husársky generál Andrej Hadik, nečakane zaútočil na Berlín a dobyl ho s minimálnymi stratami.
- 1757, 5. december** – v bitke pri Leuthene pruské vojsko Fridricha II. na hlavu porazilo habsburskú armádu pod velením Karola Lotrinského.
- 1758, 14. október** – pri sliezskom Hohenkirche porazili habsburské vojská pruskú armádu kráľa Fridricha II.
- 1759, 13. august** – spojenecké rakúske a ruské vojská porazili pri Kunersdorfe vojsko pruského kráľa Fridricha II.
- 1760, 11. september** – kráľovná Mária Terézia založila uhorskú šľachtickú telesnú gardu pod velením grófa Leopolda Pálfiho v počte 120 mužov.
- 1763, 15. február** – v loveckom zámočku v Hubertsburgu vyslanci kráľovnej Márie Terézie a pruského kráľa Fridricha II. uzavreli mier, ktorým sa skončila sedemročná vojna.
- 1772, 5. august** – zástupcovia habsburskej monarchie, Pruska a Ruska podpísali v Petrohrade dohodu o prvom rozdelení Poľska; Mária Terézia získala územie Haliče s 3 miliónmi obyvateľov.
- 1772, 1. september** – uhorské a rakúske oddiely pod velením poľného maršala Andreja Hadika začali obsadzovať Halič; Andrej Hadik bol v rokoch 1772 – 1774 aj správcom Haliče a Vladimíra.
- 1772, 5. november** – kráľovná Mária Terézia pripojila k Uhorsku 13 spišských miest zálohovaných Poľsku ešte v roku 1412.

- 1774, **22. júl** – poľný maršal Andrej Hadik bol vymenovaný za prezidenta Dvorskej vojnovnej rady vo Viedni.
- 1778, **13. marec** – medzi Pruskom a habsburskou ríšou vypukla vojna o bavorské dedičstvo.
- 1779, **13. máj** – vyslanci kráľovnej Márie Terézie a pruského kráľa Fridricha II. uzavreli v Těšíne mierovú dohodu.
- 1779 – kráľovná Mária Terézia nariadila odsun cisárskej vojenskej posádky z Trenčína a Trenčianskeho hradu.
- 1783 – cisárska posádka definitívne opustila Trenčiansky hrad.
- 1785, **august** – ukončilo sa prvé vojenské mapovanie realizované v mierke 1 : 28 000; osemfarebné mapy zobrazovali všetky vojensky dôležité objekty v celom Uhorsku, územie Slovenska bolo zmapované na približne tristo listoch.
- 1787, **14. máj** – ruská cárovná Katarína II. sa dohodla s Jozefom II. na spoločnom vojenskom postupe proti Osmanskej ríši.
- 1788, **9. február** – Rakúsko vyhlásilo vojnu Osmanskej ríši; cisárska armáda utrpela v bojoch veľké straty kvôli neschopnosti velenia, neadekvátnu vojenskú stratégiu a epidémii; z územia Uhorska bolo odvedených 42 000 vojakov.
- 1789, **1. august** – rusko-rakúske vojská zvíťazili v bitke pri meste Focşani nad osmanskými jednotkami.
- 1789, **7. október** – cisárske vojská dobyli pod velením generála E. G. Laudona od Osmanov Belehrad.
- 1790, **12. marec** – vo Viedni zomrel vojvodca poľný maršal Andrej Hadik – prezident Dvorskej vojnovnej rady vo Viedni (1774 – 1790), podieľal sa na reformách habsburskej armády, bojoval vo vojnách s Osmanskou ríšou, Pruskom a Francúzskom, ako druhý v Uhorsku bol vyznamenaný Radom Márie Terézie.
- 1790, **august** – v Spišskej stolici sa našli letáky, ktoré propagovali Francúzsku revolúciu.
- 1792, **20. apríl** – Francúzsko vyhlásilo vojnu Rakúsku, vojaci naverbovaní v slovenských stoliciach bojovali predovšetkým v Porýní, v okolí Štrasburgu a v habsburskom Nizozemsku.

Prehľad vládcov, najvyšších uhorských hodnostárov a pápežov

Uhorskí a českí králi a rímsko-nemeckí cisári

Karol III. 1711 – 1740, korunovaný 22. 5. 1712, zároveň český kráľ (ako Karol II.), španielsky protikráľ (ako Karol III.) a rímsko-nemecký cisár (ako Karol VI.) (* 1685 † 1740)

Mária Terézia 1740 – 1780, korunovaná 25. 6. 1741, zároveň česká kráľovná a rakúska arcivojvodkyňa (* 1717 † 1780)

František I. Lotrinský 1745 – 1765 rímsko-nemecký cisár (* 1708 † 1765)

Jozef II. 1780 – 1790, zároveň český kráľ a rímsko-nemecký cisár (1765 – 1790) (* 1741 † 1790)

Leopold II. 1790 – 1792, zároveň český kráľ a rímsko-nemecký cisár (*1747 – † 1792)

Poľskí králi

August II. Saský 1709 – 1733

Stanislav I. Łeszczyński 1733 – 1734

August III. Saský 1733 – 1763

Stanislav II. August (IV.) Poniatowski 1764 – 1795

Osmanskí sultáni

Ahmed III. 1703 – 1730

Mahmud I. 1730 – 1754

Osman III. 1754 – 1757

Mustafa III. 1757 – 1773

Abdülhamid I. 1773 – 1789

Selim III. 1789 - 1807

Uhorskí palatíni (miestodržiteľia)

Pavol Esterházi (Esterházy) 1681 – 1713

Mikuláš Pálfi (Pálffy) 1714 – 1732

František Štefan Lotrinský 1732 – 1741

Ján Pálfi (Pálffy) 1741 – 1751

Eudovít Batáni (Batthyány) 1751 – 1765

Albert Kazimír Saský 1765 – 1781

Alexander Leopold Habsbursko-lotrinský 1790 – 1795

Ostrihomskí arcibiskupi

Kristián August Saský 1707 – 1725

Imrich Esterházi (Esterházy) 1725 – 1745

Mikuláš Čáki (Csáky) 1751 – 1757

František Barkóci (Barkóczy) 1761 – 1765

Jozef Batáni (Batthyány) 1776 – 1799

Pápeži

Klement XI. 1700 – 1721

Inocent XIII. 1721 – 1724

Benedikt XIII. 1724 – 1730

Klement XII. 1730 – 1740

Benedikt XIV. 1740 – 1758

Klement XIII. 1758 – 1769

Klement XIV. 1769 – 1774

Pius VI. 1775 – 1799

Funkčné (hodnostné) označenia v habsburskej armáde v 18. storočí

generalita	
General-Feldmarschall	generál poľný maršal
General der Cavallerie	generál jazdectva
Feldzeugmeister	(generál) poľný zbrojmajster
Feldmarschall-Lieutenant	poľný podmaršal
General-Quartiermeister	generálny ubytovateľ (náčelník generálneho štábu)
General-Wachtmeister	generálstrážmajster (generálmajor)
veliaci (štábni) dôstojníci pluku	
Obrist	plukovník
Obristlieutenant	podplukovník
Obristwachtmeister	hlavný strážmajster (major)
príslušníci štábu pluku	
Regimentsquartiermeister	plukovný ubytovateľ (logista)
Regimentsschultheiß	plukovný auditor (sudca)
Regimentschirurg	plukovný chirurg (jazdectvo)
Regimentskaplan	plukovný kaplán
Regimentsschreiber	plukovný pisár
Wachtmeisterlieutenant	adjutant (pobočník veliteľa pluku)
Proviantmeister	proviantný majster
Wagenmeister	vozmajster
Profos	profos (väzenský dozorca)
dôstojníci Prima-plana (prvej strany zoznamu)	
Hauptmann	stotník, kapitán (pechota)
Rittmeister	ritmajster, kapitán (jazdectvo)
Lieutenant	poručík
Fähnrich / Kornet	práporčík (pechota) / kornet (jazdectvo)
poddôstojníci a mužstvo	
Feldweibel / Wachtmeister	feldveibel, strážmajster
Fourier	furier (ubytovací a zásobovací poddôstojník)
Führer	fírer, fíra (čatár)
Feldscher	felčiar (ránhojič)
Musterschreiber	pisár
Korporal	kaprál (desiatnik)
Spielmann – Pauker, Tambour, Pfeiffer	hudobník – bubeník, tambor, píšťalkár
Gefreiter	frajter (slobodník)
Gemeine	vojak

Použité a odporúčané pramene, edície a literatúra

- A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Budapest : Zrínyi katonai kiadó, 1974.
- A Hadtörténelmi Levéltár Képeskönyve. Budapest : Petit Real Könyvkiadó, 2000.
- BADA, Michal: Slovenské dejiny II (1526 – 1780). Bratislava : Literárne informačné centrum, 2017.
- BÁNKÚTY, Imre: A Szatmári béke. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1981.
- BAYERLE, Gustav: Pashas, begs and effendis. A historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire. Istanbul : The Isis Press, 1997.
- BOGDÁN, István: Magyarországi őr-, ténfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest : Akadémiai Kiadó 1991.
- BRAMBILLA, Giovanni Alessandro: Instruction für bey den Kaiserl. Königl. Armeen, und in den Feldspitälern angestellten Feld-Chirurgen. Wien : Trattner, 1779.
- BRTÁŇ, Rudo (ed.). Historické spevy a piesne. Bratislava : Tatran, 1978.
- Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár. 1657 – 1740. törvénycikkek. Budapest 1900.
- DANGL, Vojtech: Bitky a bojiská v našich dejinách. Bratislava : Perfekt, 2017.
- DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír: Vojenské dejiny Slovenska III. 1711 – 1914. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1996.
- DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír: Vojvodcovia. 111 osobností vojenských dejín Slovenska. Praha : Ottovo nakladateľství, 2012.
- Dejiny Slovenska II. (1526 – 1848). Hl. red.: Cambel, Samuel. Bratislava : Veda, 1987.
- DIBALA, Ján: Kurucký vojak Juraj Jánošík. In: Segeš, Vladimír – Šedová, Božena (eds.): Neďaleko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej. Trenčianska Turná – Bratislava : Obec Trenč. Turná – Vojenský historický ústav, 2008, s. 181-191.
- Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998.
- FALLENBÜCHL, Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526 – 1848. Budapest : Maecenas Könyvkiadó, 1988.
- GÁCSOVÁ, Alžbeta (ed.): Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113 – 1848). Bratislava : Vyd. SAV, 1955.
- GOSIOROVSKÝ, Ivan: Vojenská prísaha (história a súčasnosť). In: Vojenská história, roč. 5, 2001, č. 1, s. 86-95.
- GRAUS, Igor: Pro virtute et merito. Vznik a vývoj vyznamenání do roku 1815. Panovnícke, dynastické, pontifikálne, záslužné a dámske rady a dekorácie. Bratislava : Veda, 2017.
- Hádi exercitium vagy-is Gyalog regimentnek gyakorlási, mel Kewenhiller fő generalis alkotmányából Magyar-Tiszt-Uraimék kedvéért nyelvünkre fordítatt: úgy némel mathematica observatiókkal megvilágosított Nemes Hazájának javát Kivánó Kováts János Mathematicus által. Posenban : Royer Maradékinál [1746].

- Historický slovník slovenského jazyka I – VII. Bratislava : Veda, 1991 – 2008.
- HORVÁTH, Csaba: A magyar katonai eskü története. Budapest : Honvéd Kiadó, 1998.
- HORVÁTH, Pavol (ed.): Listy poddaných z rokov 1538 – 1848. Bratislava 1955.
- HORVÁTH, Pavol: Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia. Bratislava : SAV, 1963.
- HORVÁTH, Pavol: Úteky poddaných z Oravy v prvej polovici 18. storočia. In: Historický časopis, roč. 3, 1955, č. 2, s. 191-205.
- Illustrierte Geschichte der k. k. österreichischen Armee in ihrer allgemeinen und speciellen cultur-historischen Bedeutung von der Begründung und Entwicklung an bis zur Gegenwart. 1. Band. Wien 1888.
- KLUBERT, Tomáš: Armáda habsburskej monarchie na začiatku 18. storočia. In: Kurucké vojny a ich odkaz v histórii, kultúre a umení : Kurucké války a jejich odkaz v historii, kultúre a umění. Dolný Kubín – Český Těšín 2012, s. 21-40.
- KLUBERT, Tomáš: Siegbert Heister a Ján Pálfi – víťazi trencianskej bitky. In: Segeš, Vladimír – Šedová, Božena (eds.): Neďaleko od Trenčína... Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej. Trenčianska Turná – Bratislava : Obec Trenč. Turná – Vojenský historický ústav, 2008, s. 136-141.
- KOČIŠ, Jozef: Neznámy Jánošík. Martin : Osveta, 1986.
- KOLLÁROVÁ, Ivona: Vojak, dobrodruh a pamfletista Friedrich von Trenck v Uhorsku. In: Dudeková, Gabriela – Mannová, Elena a kol.: Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi : Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie : Pocta Vojtechovi Danglovi. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2017, s. 81-102.
- KÓNYA, Peter a kol.: Dejiny Uhorska (1000 – 1918). Prešov : Vyd. Prešovskej univerzity, 2013.
- KÓNYA, Peter: Veliteľské pôsobenie generála Juraja Ottlyka v povstaní Františka II. Rákocziho. In: Vojenská história, roč. 12, 2008, č. 3, s. 24-46.
- KÓNYA, Peter: Za Boha, vlasť a slobodu! Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka. Prešov : Vyd. Prešovskej univerzity, 2009.
- KŘÍŽEK, Leonid – ČECH, Zdirad J. K.: Encyklopedie zbraní a zbroje. Praha : Libri, 1997.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: Inštitucionalizácia sociálneho zabezpečenia vyslúžilých vojakov v Habsburskej monarchii v 18. storočí. In: Dudeková, Gabriela – Mannová, Elena a kol.: Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi : Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie : Pocta Vojtechovi Danglovi. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2017, s. 35-56.
- LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790. Trnava : Typi universitatis Tyrnaviensis, 2007.
- LAMOŠ, Teodor: Archív mesta Kremnica. Sprievodca po fondoch a zbierkach. Bratislava : Slov. archívna správa MV, 1957.
- MARCZALI, Henrik: Az 1790/1-diki országyúlés I. Budapest 1907.
- MARKÓ, Árpád: Futaki gróf Hadik András tábornagy. Budapest : Athenaeum kiadása, 1944.
- MARSINA, Richard: Údelné vojvodstvo na Slovensku. In: Zborník SNM 8 – História 27 (1987), s. 206-208.
- MATUNÁK, Michal: Krupinskí hradní kapitáni. Krupina : Kultúrne centrum a Múzeum A. Sládkoviča, 2011.

- MATUNÁK, Michal: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Pamäti a dokumenty. Bratislava : Tatran, 1983.
- MATZ, Klaus-Jürgen: Ki mikor uralkodott, kormányzott? Uralkodói táblák a világtörténelemhez. Császárok, királyok, államfők, miniszterelnökök és pártvezérek. Budapest – Berlin – Heidelberg – New York – London – Paris – Tokyo – Hong Kong – Barcelona : Springer Verlag, 1994.
- MATZ, Klaus-Jürgen: Wer regierte wann? Regententabellen zur Weltgeschichte. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1992.
- MELICHERČÍK, Andrej: Juraj Jánošík, hrdina protifeudálneho odboja nášho ľudu. Martin : Osveta, 1963.
- MRVA, Ivan: Habsburgovci a protihabsburské povstania na Slovensku. In: Slovensko a Habsburská monarchia v 16. – 17. storočí. Bratislava : Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut – FF UK v Bratislave, 1994, s. 36-49.
- MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: Dejiny Uhorska a Slováci. Bratislava : Perfekt, 2012.
- Naše dejiny v prameňoch. Pripr.: Ratkoš, Peter – Butvin, Jozef – Kropilák, Miroslav. Bratislava : Slov. pedagog. nakl., 1971.
- Naše národní minulost v dokumentech. Chrestomatie k dějinám Československa 1. díl. (Do zrušení nevolnictví). Přípr.: Husa, Václav. Praha : Nakl. ČSAV, 1954.
- NEMEC, Miroslav: Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019.
- Neuestes Reglement für die sämtliche Kaiserlich-Königliche Kavallerie entworfen unter der Aufsicht des Kaiserlich Königlichen General-Feldmarschalls Grafen von Lascy und nach einem authentischen Manuscript abgedruckt. Berlin : Johann Friedrich Unger, 1786.
- O'CAHILL, Karl Ludwig: Taktischer Versuch über die Bildung einer guten Armee. Carlsruhe : Macklot, 1791.
- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VIII. Nový pohľad na svet. Čas osvietených vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodzenia. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007.
- ROMAŇÁK, Andrej: K problematice speciálního zabezpečení vysloužilých vojáků a válečných invalidů. In: Historie a vojenství, roč. 39, 1990, č. 2, s. 78-89.
- ROMAŇÁK, Andrej: Způsob zásobování a ubytování vojska v Čechách v období války o dědictví habsburské. In: Historie a vojenství, roč. 41, 1992, č. 3, s. 128-154.
- SEGEŠ, Vladimír: Armáda – pilier moci Márie Terézie. In: Varia Theresiana. Aspekty tereziánskeho obdobia v Uhorskom kráľovstve. Bratislava – Komárno : MV SR, 2016, s. 20-44.
- SEGEŠ, Vladimír: Habsburská armáda za Márie Terézie. In: Dudeková, Gabriela – Mannová, Elena a kol.: Vojak medzi civilmi, civil medzi vojakmi : Vzťah armády a spoločnosti v období modernizácie : Pocta Vojtechovi Danglovi. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2017, s. 17-34.
- SEGEŠ, Vladimír a kol.: Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov. 4. vyd. Bratislava : SPN – Mladé letá, 2010.
- SEGEŠ, Vladimír: Maršal Andrej Hadik (1711 – 1790) vojvodca a prezident Dvorskej vojnovkej rady. In: Ján Jessenius. Slováci na panovníckych dvoroch. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 13. – 14. septembra 2011 v Martine. Martin : Slovenská národná knižnica, 2012, s. 250-258.

- SEGEŠ, Vladimír a kol.: Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov. Praha : Ottovo nakladatelství, 2015.
- SCHULZE, Heinrich: Chronik sämtlicher bekannten Ritter-Orden und Ehrenzeichen, welche von Souverainen und Regierungen verliehen werden, nebst Abbildungen und Decorationen. Berlin : W. Moeser und Kühn, 1853.
- SUCHÝ, Michal: Dejiny Levoče I. Košice : Východoslovenské vyd., 1975.
- SZÍJJ, Jolán (ed.): Mária Terézia Hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi levéltárban őrzött irataiból. Budapest : Petit real, 2000.
- ŠIMONČIČ, Jozef – WATZKA, Jozef (eds.): Dejiny Trnavy. Bratislava : Obzor, 1989.
- THALY, Kálmán (ed.): Ottlyk György önéletírása. In: Történelmi naplók 1663 – 1719. Budapest 1875, s. 20-27.
- Vojenské dějiny Československa II. Od roku 1526 do 1918. Věd. red.: Romaňák, Andrej – Dangel, Vojtech. Praha: Naše vojsko, 1986.
- Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom. Ved. aut. kol.: Segeš, Vladimír. Bratislava : MO SR – Vojenský historický ústav, 2013.
- WREDE, Alphons von: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des 19. Jahrhunderts. Bd. 1 – 5. Wien : L. W. Seidel & Sohn, 1898 – 1903.
- ZACHAR, József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683 – 1792. Budapest : Zrínyi Kiadó, 2004.
- ŽUDEL, Juraj: Stolice na Slovensku. Bratislava : Obzor, 1984.

